

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Matěj Bílý

Varšavská smlouva. Počátky a krize

Warsaw Pact. Origin and Crisis

Autor by rád vzpomenul památku profesora Vladimíra Nálevky, v jehož semináři práce převážně vznikala. Velké poděkování zároveň patří docentu Janu Pelikánovi za jeho podnětné připomínky z pozice konzultanta, a také za ochotu a vstřícnost, se kterou se po skonu profesora Nálevky ujal vedení této diplomové práce.

Matěj Bílý

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 18. července 2010

podpis

Klíčová slova

- Varšavská smlouva (organizace, 1954-1969)
- východní blok (1954-1969)
- studená válka (1954-1969)
- vojenskopolitické aliance
- zahraniční politika

Key words

- Warsaw Pact (organization, 1954-1969)
- Eastern Block (1954-1969)
- Cold War (1954-1969)
- Military-political alliances
- Foreign policy

Geografie

- Sovětský svaz
- Východní Evropa

Geography

- Soviet Union
- Eastern Europe

Anotace

Práce se zabývá historií Varšavské smlouvy od jejího založení v roce 1955 do roku 1969, kdy došlo k završení fáze jejího formování. Pozornost je zaměřena především na vnitřní vojenský a politický vývoj aliance analyzovaný v kontextu událostí a vývoje ve východním bloku a probíhající studené války. Text podává odpověď na otázky proč byla Varšavská smlouva založena, jakým způsobem probíhala spolupráce v paktu, jaký byl reálný význam aliance především ve vztahu k velkým krizím studené války a krizím východního bloku v padesátých a šedesátých letech, jak se vyvíjel přístup sovětského vedení k Varšavské smlouvě a jakým způsobem ovlivňoval tento přístup vztah sovětských satelitů k paktu.

Annotation

Thesis deals with a history of the Warsaw pact from its establishing in the year 1955 to the year 1969, when a period of the alliance's shaping was finished. Work primary focuses on internal military and political evolvement, analyzed in context of events and evolvement in the Eastern block and simulteneously running Cold War. Work explains why the Warsaw pact was established, how the cooperation in the pact proceeded, what was the real importance of the alliance during the hot Cold War and Eastern Block crisis in the 50' and 60', how the approach of the soviet leadership to the Warsaw pact evolved and how this approach affected relations of soviet satellites and the Warsaw pact.

Obsah

Úvod.....	8
1. Kořeny a založení Varšavské smlouvy.....	14
1.1 Remilitarizace Západního Německa.....	14
1.2 Kampaň proti ratifikaci pařížských dohod.....	16
1.3 Příprava založení aliance.....	19
1.4 Varšavská konference a její důsledky.....	21
1.5 Obsah Varšavské smlouvy.....	26
2. Varšavská smlouva a krize východního bloku v roce 1956.....	31
2.1 První nástin budoucnosti Varšavské smlouvy.....	31
2.2 I. schůzka Politického poradního výboru.....	35
2.3 Příčiny krize sovětského bloku v roce 1956.....	37
2.4 Polská krize.....	40
2.5 Maďarské povstání.....	45
2.6 Důsledky krize roku 1956 pro Varšavskou smlouvu.....	50
2.7 První návrh na reformu Varšavské smlouvy.....	52
3. Období relativního klidu.....	57
3.1 Plánování rozvoje armád východního bloku.....	57
3.1.1 Československo a plán rozvoje ozbrojených sil Varšavské smlouvy.....	58
3.2 Polské zahraničněpolitické iniciativy.....	60
3.3 Úvahy o vojenském tažení do západní Evropy.....	61
3.4 Chruščovovy nové iniciativy ke zmírnění mezinárodního napětí.....	63
3.5 První aktivace politického rámce paktu.....	68
3.6 Odsun sovětských vojsk z Rumunska.....	71
4. Varšavská smlouva v období velkých krizí studené války.....	74
4.1 Berlínská krize.....	74
4.1.1 Uzavření mírové smlouvy a členství NDR ve Varšavské smlouvě.....	76
4.1.2 Vojenské přípravy Varšavské smlouvy.....	78
4.1.3 Dočasné utlumení krize a redukce sovětské armády.....	79
4.1.4 III. schůzka Politického poradního výboru.....	81
4.1.5 Nová eskalace konfrontace a důsledky pro Varšavskou smlouvu.....	85
4.1.6 IV. schůzka Politického poradního výboru a rozpor s Albánií.....	88
4.1.7 Stavba berlínské zdi.....	93

4.1.8	Vojenské cvičení „Bouře“	94
4.1.9	Dozvuky druhé berlínské krize	96
4.2	Karibská krize	99
4.2.1	Bezprostřední úloha Varšavské smlouvy v karibské krizi	99
4.2.2	Dlouhodobé dopady karibské krize pro Varšavskou smlouvu	102
4.3	Operační plánování a rozvinutí úvah o charakteru konfliktu	105
4.4	Návrhy na rozšíření Varšavské smlouvy v roce 1963	108
4.5	Návrh smlouvy o nešíření jaderných zbraní a neshody ve Varšavské smlouvě.....	112
5.	Počátek pokusů o reformu Varšavské smlouvy	115
5.1	Chruščovova výzva k posílení politického rámce paktu.....	115
5.2	Nástup L.I. Brežněva a změny ve Varšavské smlouvě	116
5.3	První rozpory	118
5.4	Nové rumunské vedení a jeho postoj k reformě Varšavské smlouvy.....	124
5.5	Chruščovův pád a změny ve vojenské strategii.....	126
6.	Rok 1966 – neúspěšný pokus o prosazení reformem	132
6.1	Návrhy ČSSR, MLR a PLR na reformu Varšavské smlouvy	133
6.2	První přímá jednání o reformách	140
6.3	Návrh nového statutu Spojeného velení	147
6.4	Krach jednání o statutu Politického poradního výboru	151
6.5	Otázka deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě.....	153
6.6	VIII. zasedání Politického poradního výboru v Bukurešti.....	155
6.7	Rumunské teze o rozpuštění vojenských bloků	158
7.	Obnova jednání o reformách	161
7.1	Jednání o smlouvě o nešíření jaderných zbraní.....	164
7.2	IX. zasedání Politického poradního výboru v Sofii.....	168
8.	Varšavská smlouva československá krize	173
8.1	Vztah Varšavské smlouvy a ČSSR před Pražským jarem	173
8.2	Změny ve vojenské oblasti po nástupu Dubčekova vedení	176
8.3	Pokus zformulovat československou vojenskou doktrínu	182
8.4	Vojenské cvičení „Šumava“	186
8.5	Ohrožení členství ČSSR ve Varšavské smlouvě?	190
8.6	Strategické aspekty vojenského potlačení Pražského jara	196
8.7	Důsledky invaze do Československa.....	198
9.	Reforma Varšavské smlouvy v roce 1969	201

9.1 Rumunský postoj k invazi do ČSSR.....	201
9.2 Postoj Československa k reformě Varšavské smlouvy po srpnu 1968.....	204
9.3 Finalizace reformních dokumentů.....	207
9.4 X. schůzka Politického poradního výboru	210
9.5 Výsledek přijetí reforem	216
Závěr.....	221
Seznam použitých pramenů a literatury	228

Úvod

Nedlouho poté, co v květnu 1945 dozněly poslední výstřely druhé světové války, se začaly na obzoru rýsovat obrysy nového globálního konfliktu. Po porážce nacismu se svět začal nemilosrdně rozdělovat do dvou zdánlivě nesmiřitelných sfér vedených dvěma vznikajícími supervelmocemi – Spojenými státy na jedné straně a Sovětským svazem na straně opačné. Jak prohlásil Winston Churchill ve svém památném projevu ve Fultonu, železná opona rozdělila Evropu a stále více se ukazovalo, že hrozí riziko nového celosvětového vojenského střetu. Ten měl díky vynálezu jaderných zbraní aspirace ve všech ohledech zastínit doposud nejničivější válku v dějinách a přinášel možnost totálního zhroucení lidské společnosti. Začínala studená válka.

V reakci na mocenské ambice Sovětského svazu a rozmach komunistického hnutí poukázalo několik západoevropských států, že pocit jistoty je těžko možný bez vojenské ochrany. Američané souhlasili, že kromě stimulu evropské ekonomiky v podobě Marshallova plánu, poskytnou západní Evropě i vojenské zabezpečení. A tak vznikl v roce 1949 Severoatlantický pakt, NATO. Cílem bylo vytvořit pevnou vazbu mezi USA a státy západní Evropy a zároveň posílit možnost eventuálně se lépe postavit silou sovětské hrozbě. Východní blok pod vedením Sovětského svazu však ustanovením podobné aliance dlouho neodpověděl. Vojensky se totiž sovětské satelity propojily pomocí série bilaterálních smluv a armády jednotlivých zemí byly díky působení sovětských vojenských poradců pod pečlivou kontrolou Stalinovy východní supervelmoci. Smrt sovětského diktátora v roce 1953 přinesla značné změny ve vedení KSSS a následný výrazný obrat v zahraniční politice Moskvy. Jedním z jeho aspektů byl i větší důraz na diplomatická jednání se Západem a snaha o částečnou demilitarizaci studené války. V době, kdy v čele Sovětského svazu výrazně upevňoval svou moc Nikita Sergejevič Chruščov, byla 14. května 1955 podepsána v polské metropoli Varšavě Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Byla tak ustanovena vojenská aliance východního bloku, která se do historie zapsala jako tzv. Varšavská smlouva.

Varšavská smlouva představovala jednu ze dvou hlavních vojenskopolitických aliancí studené války a spolu se svým protějškem NATO se stala jedním ze symbolů bipolárně rozděleného světa. Krom své vnější vojenské funkce zároveň pakt představoval důležitý nástroj Moskvy, jehož prostřednictvím ovlivňovala fungování a vztahy v tzv. východním bloku. Většině české veřejnosti se však v souvislosti s Varšavskou smlouvou vybaví pouze potlačení pražského jara armádami hned pěti členskými státy paktu v roce 1968. Ostatní aspekty této vojenskopolitické aliance jsou poměrně neznámé, případně se omezují na některá

senzaci vyvolávající témata, jako jsou dislokace sovětských jaderných střel na území členských států či z kontextu reality studené války vytržené plány na vojenskou ofenzívu do západní Evropy.

Vzhledem k výše uvedenému je překvapivé, že historický výzkum dlouhou dobu problematiku vojenské aliance států východního bloku do značné míry přehlížel. Tato diplomová práce se tak pokusí shrnout problematiku Varšavské smlouvy v jejím počátečním období komplexně. Volbě tématu předcházela můj dřívější výzkum pokusů o reformu paktu v šedesátých letech. Při zkoumání této dílčí problematiky jsem brzy zjistil, že se jedná o poměrně neprobádané téma, které však není možné seriózně analyzovat bez hluboké znalosti situace panující ve Varšavské smlouvě v Chruščovově éře. Cílem práce je proto popsat a analyzovat historii paktu od jeho založení v polské metropoli v roce 1955 po jeho první reformu odsouhlasenou o čtrnáct let později v Budapešti. Pozornost přitom směřuje především na vnitřní vojenský a politický vývoj aliance, analyzovaný primárně na základě archivního materiálu, digitalizovaných dokumentů a pramenných edicích, a samozřejmě také dostupné tematické literatury. Hlavní linie výkladu sleduje předně interní události a politická jednání, které chod paktu ovlivnily, nicméně je zřejmé, že téma nelze vytrhnout z celkového kontextu událostí a vývoje vztahů ve východním bloku a mezinárodního dění v rámci probíhající studené války. Do textu tak bylo nutné zahrnout i pasáže pojednávající o vnitropolitických událostech v členských státech Varšavské smlouvy či některých významných zahraničněpolitických iniciativách předkládaných oběma stranami bipolárně rozděleného světa. V obou případech jsem se snažil, aby byla co možná nejvíce zachována vazba k tématu práce.

Při bližším zkoumání tématu vykrytalizoval následující okruh základních otázek: Proč byla Varšavská smlouva založena a jaké faktory tento krok ovlivnily? Jakým způsobem spolupráce v paktu probíhala a jaké existovaly interní řídicí mechanismy? Jaký byl reálný význam paktu ve zkoumaném období, především ve vztahu k velkému krizím studené války a krizím východního bloku v padesátých a šedesátých letech? Jaký byl vývoj přístupu sovětského vedení k Varšavské smlouvě a jakým způsobem ovlivňoval tento přístup vztah sovětských satelitů k paktu? Odpověď na tyto otázky jsem se pokusil podat prostřednictvím chronologického výkladu událostí, který umožňuje dynamiku změn a vývoje Varšavské smlouvy v daném období pochopit nejlépe. Práce je rozdělena do devíti kapitol. Při jejich vymezení jsem vycházel z perspektivy klíčových vnitřních i mezinárodních událostí, které měly pro vývoj paktu klíčový význam. Vojenský a politický rámec Varšavské smlouvy jsou

přítom za účelem zdůraznění jejich značného kontrastu v analyzovány v jednotlivých kapitolách souběžně.

Jádro výkladu je chronologicky vymezeno únorem 1954 a březnem 1969, s jistým doplňujícím přesahem. Za první mezník jsem zvolil konferenci ministrů zahraničních věcí v Berlíně. Sovětský svaz zde apeloval na rozpuštění NATO a jeho nahrazení systémem evropské kolektivní bezpečnosti, přičemž právě v neúspěchu této iniciativy je nutné spatřovat počátek procesu, který vedl k založení Varšavské smlouvy o patnáct měsíců později. Zahájit výklad varšavskou konferencí samotnou nebylo možné. Ustanovení paktu bylo činem čistě instrumentálním, který nikterak nezměnil stávající mezinárodněpolitickou situaci, a je proto nutné zasadit ho do tehdejší Moskvou sledované zahraničněpolitické linie. K ukončení výkladu jsem zvolil přijetí nových statutárních dokumentů na X. zasedání politického poradního výboru v Budapešti. Učinil jsem tak z důvodu, že reforma Varšavské smlouvy ukončila první etapu její existence a završila její počáteční strukturování.

Současný stav historického bádání

Vzhledem k významu Varšavské smlouvy pro dění ve východním bloku a studené válce obecně je překvapivé, že historický výzkum doposud toto téma do jisté míry přehlížel, respektive nezabýval se jím komplexně. Předně je třeba zdůraznit, že do dnešních dnů nevznikla analytická monografie k danému tématu. Nejzásadnější práci na téma Varšavské smlouvy představuje dílo autorů Vojtěcha Mastného a Malcolma Byrna *A Cardoard Castle? An Inside History of Warsaw Pact, 1955-1991* (New York, 2005). Spíše než o obsáhlou studii se však jedná o edici klíčových dokumentů vztahujících se k politickým i vojenským aspektům fungování paktu. Dílo obsahuje úvodní shrnutí historie Varšavské smlouvy z pera Vojtěcha Mastného o rozsahu přibližně 70 stran. Je přitom zřejmé, že takový text může jen stěží obsáhnout a podrobně analyzovat veškeré aspekty více než třicetiletého fungování vojenskopolitické aliance. Mastného text tak musíme chápat jako pouhý základní nástin dané problematiky, byť poměrně dobře zpracovaný. Mastného a Byrnova práce vychází z dosavadní činnosti mezinárodního výzkumného pracoviště *Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact*, kde právě Mastny působí v roli koordinátora. Cílem pracoviště je především vytváření elektronického archívu obsahujícího důležité dokumenty z období studené války a publikace tématických studií. Parallel History Project vydal spoustu velmi kvalitních prací týkajících se Varšavské smlouvy, bohužel stále ve formě dílčích studií k úzce vymezené problematice.

Také česká historiografie se Varšavskou smlouvou zabývala v rámci specifického problému. Čeští badatelé se doposud zaměřovali na vojenské aspekty Varšavské smlouvy, především na otázku strategického a operačního plánování, roli československých ozbrojených sil v sovětské vojenské doktríně a případně problematiku rozmístění sovětských jaderných hlavic na území východoevropských satelitních států. V tomto ohledu je nutné zmínit na prvním místě práci Petr Luňáka *Plánování nemyslitelného* (Praha, 2007). Jedná se především o studii válečných plánů Varšavské smlouvy a úlohu československých ozbrojených sil v nich, nechybí však alespoň základní zasazení do kontextu politického vývoje ve Varšavské smlouvě samotné, východního bloku a mezinárodních vztahů v rámci studné války. Práce je však zároveň edicí dokumentů týkajících se československých operačních plánů. Rozsah textu a jeho primární zaměření na vojenské aspekty tedy opět nedovolují podat problematiku Varšavské smlouvy komplexně. Totéž, avšak ještě ve větší míře, platí o práci autorů Karla Štěpánka a Pavla Minaříka *Československá lidová armáda na Rýnu* (Praha, 2007). Dané problematiky se dotýká ještě Antonín Benčík. Jeho práce *Operace „Dunaj“* (Praha, 1994), *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1.* (Praha, 1996) či *V chapadlech kremelské chobotnice* (Praha, 2007) se však primárně zaměřují na otázku sovětské invaze do Československa v roce 1968. Téma je však s fungováním paktu států východního bloku do značné míry spojené. První dva zmíněné tituly jsou zároveň edicemi, ve kterých se nachází množství dokumentů vztahujících se k problematice Varšavské smlouvy.

Zbytek odborné literatury týkající se Varšavské smlouvy se omezuje na dílčí studie kratšího rozsahu. Na prvním místě je třeba zmínit množství článků v bulletinu *Cold War International History Project (CWIHP)*, především z pera Marka Kramera. Jejich pozornost je však opět primárně zaměřena na vojenské aspekty, především otázku jaderných zbraní a násilné potlačení maďarské revoluce v roce 1956 a pražského jara o dvanáct let později. Z dalších odborných článků je třeba opět uvést práce Vojtěcha Mastného, publikované v rámci projektu Parallel History Project. Vztahem Varšavské smlouvy s Čínou během počínající roztržky Moskvy s Pekingem se zabývá *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev* (New York, 2002), mezinárodní situace předcházející založení paktu *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact* (New York, 2000) a stručnou analýzou polských a československých motivů k podpoře sovětského úsilí reformovat Varšavskou smlouvu v šedesátých letech *We are in a Bind* (CWIHP Bulletin 11, 1998). Postojem Rumunska k reformě Varšavské smlouvy se ve zabývá M.E. Ionescu. Jeho článek *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy* (Historie a vojenství č. 3-4, 2003) však

obsahuje některé faktické chyby, a je tak nutné přistupovat k jeho obsahu kriticky a podrobit konfrontaci s primárními prameny. Základní přehled institucí Varšavské smlouvy přináší článek Jordana Baeva *Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955-1969* (Historie a vojenství, č. 3-4, 2003).

Prameny

Diplomová práce je heuristicky založena na především na dokumentech vypracovaných vrcholnými státními a vojenskými orgány bývalých členských států Varšavské smlouvy. Je důležité podotknout, že výzkum v této oblasti komplikuje absence dokumentů sovětské provenience, což je dáno obecně špatnou situací okolo otevírání archivů z dob sovětské éry v současném Rusku. Při výzkumu jsem z tohoto důvodu pracoval pouze s těmi sovětskými prameny, které se nachází v archivech bývalých sovětských východoevropských satelitů. Je přitom zřejmé, že informace nacházející se v ruských archivech mají klíčový význam a jejich studium by mnoho závěrů o problematice Varšavské smlouvy výrazně zpřesnilo.

Velké množství archivních materiálů k Varšavské smlouvě se nachází v českých archivech. V této souvislosti je nutné v první řadě zmínit fond *KSCČ – Ústřední výbor 1945-1989* a jeho příslušné podfondy zpravované Národním archivem České republiky. Ve fondu je možné nalézt značné množství dokumentů o vojenském i politickém vývoji paktu. Materiály vztahující se především k politickému jednání v rámci aliance se nachází i v Archivu ministerstva zahraničních věcí České republiky, především ve fondech *teritoriální odbory a porady kolegia*. Obsáhlá dokumentace týkající se vojenských aspektů paktu se nachází také v českém Vojenském ústředním archivu, především ve fondu *Varšavská smlouva*. Zde je však výzkum nepříznivě ovlivněn skutečností, že Československo se zavázalo v článku III Protokolu o ukončení platnosti vojenských dohod sjednaných v rámci Varšavské smlouvy a zrušení jejích vojenských orgánů a struktur z 25. února 1991 písm. b) cituji: „*dokumenty Varšavské smlouvy nezveřejňovat a nepředávat třetím stranám*“. Bádání ve fondu bylo až do minulého roku podmíněno příslušnou bezpečnostní prověrkou, bohužel i po zpřístupnění materiálu pro civilní badatele mají některé dokumenty stále platný stupeň utajení. Výzkum je v neposlední řadě komplikován neuspořádaným stavem fondu, přičemž ani sami pracovníci archivu netuší, jaké dokumenty jsou zde uchovány. Materiál, který byl autorovi doposud zpřístupněn, se vztahoval k úzce vymezeným vojensko-technickým problémům, které pro

téma práce neměly patřičnou výpovědní hodnotu. Dokumenty z Vojenského ústředního archivu nakonec nebyly z těchto důvodů v textu reflektovány.

Množství pramenů k historii Varšavské smlouvy z archivů jejích bývalých členských států digitalizovalo či do anglického jazyka přeložilo již zmíněné pracoviště Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact. Tyto dokumenty jsou pro badatele dostupné na internetových stránkách pracoviště. Pro účely této práce byly použity materiály z elektronických fondů *Warsaw Pact Records*, *Warsaw Pact War Plans* a *Warsaw Pact Generals*.

Některé klíčové vojenské i politické dokumenty byly také vydány v následujících edicích vztahujících se k historii Varšavské smlouvy: v první řadě jde o více než dvě stě dokumentů shromážděných v již zmíněné edici *A Cardboard Castle?* (Mastny, V.; Byrne, M., New York, 2005). Některé válečné plány a rozhovory s bývalými československými generály jsou vydány v Luňákově práci *Plánování nemyslitelného* (Luňák, P., Praha, 2007). Dokumenty vztahující se k vybraným aspektům Varšavské smlouvy obsahují i edice Antonína Benčíka *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970* (Benčík, A., Sv.1 – Praha, 1996; Sv.2 – Praha, 1999) a *Operace „Dunaj“* (Praha, 1994). Záznamy o jednáních Varšavské smlouvy lze nalézt i v edici *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech* (Reiman, M.; Luňák, P., Brno, 2000). V kapitole dotýkající se pozice Varšavské smlouvy v krizi východního bloku 1956 jsem se mohl opřít se o obsáhlou edici dokumentů k maďarskému povstání *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents* (Budapešť, 2002) autorů Csaby Békése, Malcolma Byrnea, a J.M. Rainera.

1. Kořeny a založení Varšavské smlouvy

Založení Varšavské smlouvy v květnu 1955 je nutné analyzovat v širších souvislostech, především v kontextu tehdejší zahraniční politiky Sovětského svazu a vývoje studené války. Zrod aliance ovlivnily následující faktory: snaha o řešení německé otázky, nová sovětská zahraničněpolitická linie a vztah Moskvy vůči východoevropským satelitům. Dle oficiálních prohlášení představitelů východního bloku a dobové propagandy byla Varšavská smlouva založena jako odpověď na ratifikaci pařížských dohod. Ty rozhodly o remilitarizaci SRN a jejím začlenění do NATO prostřednictvím Západoevropské unie. Ačkoliv vyzbrojení západoněmeckého státu hrálo při zrodu aliance nepochybně velkou roli, musíme tuto interpretaci chápat jako zjednodušenou a tendenční. Důvodů je více. Především je potřeba vyhodnotit reálnou situaci v Evropě po vstupu pařížských dohod v platnost, analýzu procesu příprav svolání varšavské konference, a nakonec obsah a důsledky smlouvy samotné.

1.1 Remilitarizace Západního Německa

Kořeny pokusů o včlenění SRN do NATO sahají do dob korejské války. V rámci eskalace konfliktu a jeho možného přenesení do Evropy vyvíjely Spojené státy tlak na své evropské spojence, aby navýšili výdaje na obranu. Objevila se i reálná úvaha o znovuvyzbrojení západoněmeckého státu. Tuto myšlenku prosazovaly především USA, západní Evropa zastávala poměrně rezervované stanovisko. V reakci na možnou západoněmeckou remilitarizaci navrhl francouzský premiér René Pleven zřízení společné evropské armády a vytvoření funkce evropského ministra obrany, podřízeného politickým institucím sjednocující se Evropy. Toto Evropské obranné společenství mělo umožnit „vyzbrojení Němců, ale nikoliv Německa“. Přes původní kritiku západoněmeckého kancléře Konrada Adenauera¹ a odmítnutí Churchillovy vlády do projektu zapojit přímo Velkou Británii, byla v červnu 1952 podepsána v Paříži smlouva o Evropském obranném společenství. Její ratifikace měla formálně ukončit válečný stav s Německem a obnovit jeho suverenitu. Bezpečnostní garance měly poskytnout Spojené státy a Velká Británie. Podpisu smlouvy se neúspěšně pokusil zabránit Stalin, který krátce předtím vystoupil s iniciativou na sjednocení Německa jako neutrálního státu. Projekt Evropského obranného společenství však nebyl primárně směřován proti Sovětskému svazu. Nejednalo se o alianci rovných. Hlavním

¹ Kritizoval zřízení německých ozbrojených jednotek pouze na úrovni praporů a absenci německých orgánů ve velitelských strukturách plánované evropské armády. SRN by navíc na rozdíl od ostatních členských států Evropského obranného společenství nedisponovala vlastním ministerstvem obrany ani generálním štábem.

cílem bylo udržet dohled nad vývojem v Západním Německu.² Ratifikace Evropského obranného společenství narazila ve Francii. Celý projekt počítal s evropskou armádou složenou z národních divizí, kterým měly velet Rada ministrů obrany a společný Komisař obrany. Z tohoto důvodu francouzské Národní shromáždění projevilo obavy ze ztráty suverenity nad svou armádou a přílišného vlivu SRN. Smrt sovětského diktátora Stalina v březnu 1953 následně způsobila ve Francii další oslabení podpory Evropského obranného společenství a objevily se snahy prosadit dodatky posilující francouzskou svrchovanost. Přes tlak USA a Velké Británie se nakonec francouzský parlament v srpnu 1954 odmítl smlouvou zabývat.

Rychlost, jakou se Západ dokázal na neúspěch Evropského obranného společenství reagovat, Moskvu překvapil. Krach projektu původně považoval Sovětský svaz za své vítězství. V Kremlu se v tu chvíli domnívali, že nadešel čas vystupňovat iniciativy na nahrazení NATO systémem evropské kolektivní bezpečnosti. S touto ideou vystoupil již v únoru 1954 na konferenci ministrů zahraničních věcí v Berlíně Vjačeslav Molotov, který v době mocenských bojů mezi Nikitou Chruščovem a Georgijem Malenkovem určoval linii sovětské diplomacie.³ V rámci snahy zablokovat ratifikaci Evropského obranného společenství předložil sovětský ministr zahraničních věcí návrh celoevropského bezpečnostního systému, který by nahradil NATO. Nepočítal však s účastí USA. Poté co byl plán Západem odmítnut, přišel Molotov s myšlenkou, že by NATO mělo umožnit vstup novým členům včetně samotného Sovětského svazu.⁴ Po neúspěchu ratifikace Evropského obranného společenství naléhal na urychlené řešení německé otázky především západoněmecký kancléř Adenauer. V tomto ohledu měl podporu americké administrativy i britského ministerského předsedy Winstona Churchilla. Ten se již dříve nechal slyšet, že pokud Evropské obranné společenství nebude ratifikováno, musí být Západní Německo přijato do NATO. Spolu se svým francouzským protějškem Mendés-Francem navrhl vstup SRN do Západní unie⁵, a tím pádem i do struktur NATO. Během dvou měsíců tak bylo Evropské obranné společenství nahrazeno projektem Západoevropské unie. Dne 23. října 1954 byly v Paříži podepsány smlouvy, které paradoxně dávaly SRN větší suverenitu a

² Více k remilitarizaci SRN v rámci procesu evropské integrace GERBET, P.: *Budování Evropy*. Praha, 2004; KOVÁŘ, M; HORČIČKA, V.: *Dějiny evropské integrace, sv. I*. Praha, 2005.

³ TAUBMAN, W.: *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Praha, 2005, str. 335.

⁴ MASTNY, V.: *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact*. New York, 2000.

http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_pcc/into_VM.cfm (ke dni 29. června 2010)

⁵ Západní unie (tzv. Bruselský pakt) byla založena v březnu 1948. Formálně směřovala především proti německému revanšismu, v praxi však vznikla jako odpověď na komunistický převrat v Československu a možné ohrožení států západní Evropy. Zahrnovala Belgii, Francii, Lucembursko, Nizozemsko a Velkou Británii. Po založení NATO Západní unie nezanikla, ale byla podřízena velení Severoatlantické aliance.

možnost vybudovat početnější armádu⁶ než generální smlouva o Evropském obranném společenství. Ratifikací pařížských dohod měla být původní Západní unie přeměněna na Západoevropskou unii, přičemž celá organizace měla nadále vojensky spadat pod NATO. Konečný termín, kdy měla SRN vstoupit do struktur Severoatlantické aliance byl stanoven na 5. května následujícího roku.

1.2 Kampaň proti ratifikaci pařížských dohod

Navzdory sovětským veřejným prohlášením vstup SRN do NATO reálně nezměnil stávající vojenskou rovnováhu v Evropě. Plánované vytvoření dvanácti západoněmeckých divízi bylo stále otázkou budoucnosti.⁷ Jednalo se však o velký diplomatický úspěch Západu a v této oblasti nehodlal Sovětský svaz přiznat porážku. Právě důraz na diplomatická jednání v rámci snahy o demilitarizaci studené války představoval po Stalinově smrti základní kámen revidované sovětské zahraniční politiky. Začlenění SRN do NATO a vyhlášení její suverenity navíc prakticky znamenaly konec dlouhodobé sovětské snahy o sjednocení Německa, které by se následně stalo Sovětskému svazu přátelským státem.

Moskva proto ihned zahájila rozsáhlou kampaň s cílem zabránit vstupu pařížských dohod v platnost. V den jejich podpisu předložil Molotov sovětský návrh na uspořádání celoevropské bezpečnostní konference a žádal o přípravnou schůzku ministrů zahraničních věcí čtyř mocností. Když Západ tento návrh ignoroval, pohrozil Sovětský svaz konáním konference za každou cenu. Ta se nakonec uskutečnila ve dnech 29. listopadu až 2. prosince v Moskvě. Po bojkotu západních mocností se jí účastnily pouze sovětské satelity. Zde se poprvé objevila myšlenka založení vlastní komunistické vojenské aliance. Tuto iniciativu formálně předložil předseda československé vlády Viliam Široký. Navrhl vytvoření zvláštního bezpečnostního paktu zahrnujícího Československo, Polsko a Východní Německo⁸. Jednalo se o země, které se vývojem na Západě cítily nejvíce ohroženy.

Je nutné zdůraznit, že vedení těchto států skutečně pociťovala obavu z „*obnovy militarismu v Západním Německu*“. V kombinaci s marxisticko-leninským výkladem mezinárodní situace viděli středoevropští komunisté v pařížských dohodách pokus vytvořit z SRN „*jádro agresivních bloků na západě a ohnisko nové války v Evropě*“. Moskevská konference deklarovala, že pokud budou pařížské dohody ratifikovány, učiní zúčastněné státy společná opatření v oblasti organizace ozbrojených sil a jejich velení, jakož i další opatření

⁶ Pařížské smlouvy počítaly se západoněmeckou armádou o síle 12 divízi. SRN se však vzdala zbraní hromadného ničení a souhlasila s kontrolou těžkých lodí a strategického letectva.

⁷ MASTNY, V.; BYRNE, M.: *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York, 2005, str. 3.

⁸ MASTNY, 2000.

k upevnění obranyschopnosti před možnou agresí.⁹ V reálu to znamenalo ustanovení vlastní aliance. Uvedený postup prosazovaly především sovětské vojenské kruhy okolo ministra obrany Georgije Žukova. Zároveň bylo odsouhlaseno, že pokud bude vyzbrojena SRN, stejně tak musí být učiněno i v případě Východního Německa. Moskva však z tohoto případného kroku nikterak nadšená nebyla. V Sovětském svazu v této době stále silně rezonovala obava z německého militarismu a Moskva v této době nevěřila východním Němcům tak, jaké důvěře se těšila od západních mocností SRN.¹⁰

V souvislosti s moskevskou konferencí měla být ve východním bloku zahájena masivní propagandistická kampaň proti remilitarizaci Německa. Krom domácích akcí¹¹ zahrnovala zintenzivnění mezinárodní „družby“ mezi obyvatelstvem ČSR, PLR a NDR – tedy potenciálními členy nové regionální aliance. Zároveň existovala snaha získat k protestům proti pařížským dohodám levicově či pacifisticky orientované skupiny obyvatelstva na Západě.¹² Kampaň posloužila i jako záminka k dalšímu posílení pozic komunistických režimů. Vedení KSČ například v rámci boje proti remilitarizaci SRN deklarovalo, že „*současná mezinárodní situace vyžaduje...upevnění státní disciplíny na všech úsecích našeho života*“.¹³

V období bezprostředně následujícím po moskevské konferenci byly diplomaticky velmi aktivní především členské státy výše zmiňované trojstranné aliance. Ve dnech 29. až 31. prosince 1954 se v Praze uskutečnila konference zástupců parlamentů ČSR, PLR a NDR. Na ní bylo oznámeno, že dojde ke sjednocení ozbrojených sil těchto států ve spojeneckém svazku pod patronací Moskvy. Oficiálním cílem spolenectví bylo zesílit ozbrojenou moc členských států ve „společné obraně“ komunismu proti znovuvyzbrojenému Německu. Konference zároveň vyzvala francouzský parlament, aby odmítl pařížské smlouvy ratifikovat.¹⁴ Přes uzavření aliance se objevovaly náznaky, že mezi československými a polskými představiteli panuje nedůvěra k plánovanému vytvoření armády NDR a jejímu

⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 23, a.j.33/31. Zpráva o moskevské bezpečnostní konferenci, 6. prosince 1954.

¹⁰ Do roku 1955 byl v NDR zformován jistý počet jednotek německé vojenské policie, jejich příslušníci se rekrutovali především z řad repatriovaných válečných zajatců, kteří v sovětském zajetí prošli důkladnou politickou indoktrinací. Přesto ani těmto jednotkám Sověti nedůvěřovali natolik, aby je organizovali pro reálné bojovou nasazení. MASTNY, 2000.

¹¹ Domácí kampaň zahrnovala masové zaměstnanecké schůze v závodech, veřejné schůze v obcích, veřejné manifestace, propagandistická sdělení v tisku a rozhlasu a manifestační schůze akademiků. NA, f. 1261/0/11, sv. 23, a.j.33/31, Zpráva o moskevské bezpečnostní konferenci, 6. prosince 1954; NA, f. 1261/0/11, sv. 24, a.j. 34/26, Některé otázky dalšího vedení kampaně proti remilitarizaci západního Německa a proti ratifikaci pařížských dohod, 15. prosince 1954.

¹² Tamtéž.

¹³ NA, f. 1261/0/11, sv. 23, a.j.33/31. Zpráva o moskevské bezpečnostní konferenci, 6. prosince 1954.

¹⁴ AMZV, f. V/5 Generální sekretariát 1955-1964, a.j. 114/4. Přehled zahraničního tisku a rozhlasu k remilitarizaci západního Německa, č. 8.

předpokládanému statutu. Na pražské konferenci bylo v této souvislosti poukazováno na skutečnost, že 68% všech štábních důstojníků východoněmecké lidové policie sloužilo dříve ve Wehrmachtu.¹⁵ NDR však měla na svém začlenění do vojenské aliance velký zájem. Mezinárodní kredit východoněmeckého státu byl v té době velmi nízký. Představitelé SED cítili v projektu příležitost alespoň částečně zvýšit prestiž země vybudováním vlastní armády. Účast v alianci měla její úlohu maximalizovat. Východoněmečtí komunisté se proto snažili obavy svých sousedů rozptýlit. Propaganda intenzivně hlásala, že právě NDR představuje „*nové demokratické a mírumilovné Německo*“. Prezident Wilhelm Pieck v novoročním projevu zdůraznil, že remilitarizace SRN není namířena pouze proti Československu a Polsku, ale stejně tak proti východoněmeckému státu.¹⁶

V rámci snahy zabránit naplnění pařížských dohod učinila sovětská strana počátkem roku 1955 vstřícný krok. Výnosem Prezidia Nejvyššího sovětu zastavil Sovětský svaz dne 25. ledna válečný stav s Německem. Při této příležitosti bylo naznačeno, že ve chvíli zrušení pařížských dohod budou opět otevřeny dveře pro sjednocení Německa. Československo a Polsko následovaly tento krok Moskvy nedlouho poté, s cílem podpořit sovětské úsilí v jednání o německé otázce. Zároveň byl vyslán signál, že obě země jsou připraveny normalizovat své vztahy s SRN. Všechny tyto iniciativy sledovaly stejný záměr – propagandisticky přesvědčit světovou veřejnost, že jediným cílem „socialistického tábora“ je zabránit obnově německého militarismu tak, aby již nikdy neohrožoval Evropu. V souvislosti s bojem proti podpisu pařížských dohod pak byla akcentována i možná obnova německého nacismu.¹⁷ Sovětský svaz se snažil vzbudit dojem, že při řešení německé otázky je ochoten učinit jisté ústupky. V únoru přijalo Kremlem svolané shromáždění zástupců parlamentů a významných osobností k situaci okolo Německa rezoluci podporující předchozí návrhy britského premiéra Anthony Edena. Ty mimo jiné předpokládaly uspořádání celoněmeckých voleb pod mezinárodním dohledem. Všem situace známým bylo jasné, že jejich uskutečnění by znamenalo jistý konec východoněmeckého komunistického režimu. Krom tohoto odepsání „soudruhů“ z SED obdržel zároveň Západ návrh na stažení všech cizích vojsk ze

¹⁵ AMZV, f. V/5 Generální sekretariát 1955-1964, a.j. 114/4. Přehled ohlasu moskevské konference a ratifikace pařížských dohod v NDR, západním Německu a Rakousku od 1.1.1955-7.1.1955.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Například u příležitosti 10.výročí osvobození vyhlazovacího tábora Osvětim Rudou armádou navštívila táborový komplex spolu s polským premiérem Józefem Cyrankiewiczem i francouzská delegace. Během této návštěvy hovořil Cyrankiewicz, bývalý vězeň tábora, v souvislosti s pařížskými dohodami o nové přípravě k opakování Osvětimi v ještě horších rozměrech. AMZV, f. V/5 Generální sekretariát 1955-1964, a.j. 114/4, Informační bulletin o boji proti remilitarizaci západního Německa, č. 4.

středoevropského prostoru. Oplátkou za stažení západních jednotek z SRN měl Sovětský svaz odsunout svá vojska z NDR a Polska.¹⁸

Nedlouho poté se odehrály podstatné změny v nejvyšším vedení KSSS. Na tajném únorovém zasedání byl kritizován a následně z postu sovětského premiéra odvolán Georgij Malenkov. Ačkoliv kořeny tohoto kroku byly především vnitropolitické, krátce po události došlo k úpravě sovětské zahraničněpolitické linie. Dne 8. února přednesl Molotov zásadní řeč o zahraniční politice Sovětského svazu. Krom již známého varování před hrozbou války se objevila i nová poznámka o možnosti uzavřít dlouho odkládanou státní smlouvu s Rakouskem. Sovětský ministr tento krok podmínil garancí, že následně nedojde ke spojení rakouského státu s Německem. Projev avizoval i možnost normalizace vztahů s Jugoslávií. Zajímavé je, že právě Molotov byl do této doby spojován se sovětskou snahou rakouskou státní smlouvu blokovat, když její uzavření podmiňoval úspěšným řešením otázky německé. Návrh nezávislého a neutrálního Rakouska byla iniciativa prvního tajemníka KSSS Nikity Sergejeviče Chruščova. V rámci probíhajícího mocenského boje v Kremlu dosáhl Chruščov již takového vlivu, že ministr zahraničí Molotov byl přinucen přijmout roli pouhého vykonavatele jeho zahraničněpolitické strategie. Chruščov tak začal řídit sovětské zahraniční vztahy mnohem dříve, než v roce 1957 porazil „protistranickou skupinu“ a definitivně vyřadil své poslední zjevné domácí protivníky.¹⁹ Nová diplomatická iniciativa nepočítala pouze se změnou kurzu vůči Rakousku a Jugoslávii. Moskva počítala i s novými rozsáhlými návrhy na odzbrojení. Pravděpodobně v této době bylo také rozhodnuto o zahájení příprav k uskutečnění hrozby moskevské konference – založení vlastní vojenské aliance. Příznačné je, že všechna zmíněná diplomatická iniciativa byla Sověty naplánována na první polovinu května. Právě v této době měla SRN oficiálně rozšířit řady členských států NATO.²⁰

1.3 Příprava založení aliance

Pravděpodobně nedlouho po Malenkově odvolání zahájilo vedení KSSS reálné přípravy k podpisu nového vojenského paktu. Stále více se ukazovalo, že i přes intenzivní snahu východního bloku budou pařížské dohody ratifikovány. Sověti tak neměli příliš na výběr. Odhodlání založit vlastní alianci již bylo deklarováno a Moskva musela jednat, pokud nechtěla ztratit tvář úplně. Skutečnost, že hlavní slovo ve formulování sovětské zahraniční politiky získal v únoru 1955 Chruščov, podtrhuje průběh vyjednávání o chystané smlouvě.

¹⁸ MASTNY, 2000.

¹⁹ TAUBMAN, str. 327.

²⁰ MASTNY, 2000.

Role Molotovova ministerstva zahraničních věcí byla omezena pouze na vypracování návrhu příslušných dokumentů. Skutečného jednání se chopil právě Chruščov.²¹ Dopis ÚV KSSS, rozeslaný 4. března sekretariátům vládnoucích stran států, které podepsaly moskevskou deklaraci, navrhoval jako vhodný prostředek k zajištění evropské bezpečnosti po ratifikaci pařížských dohod uzavření smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Účastnit se měly kromě Sovětského svazu všechny jeho tehdejší evropské satelity – Albánie, Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Východní Německo.²² Tento záměr byl zveřejněn necelý týden před klíčovým hlasováním francouzského senátu, který měl dokončit proces ratifikace pařížských dohod. Francouzské senátory se tím však ovlivnit nepodařilo a dne 27. března padla poslední překážka remilitarizace Západního Německa.

Počátkem dubna tak začala konečná fáze příprav k založení Varšavské smlouvy. Především bylo poprvé do plánování vojenské aliance zahrnuto i sovětské ministerstvo obrany. Maršál Žukov byl pověřen vypracováním návrhu systému společného velení paktu. Stručný text byl sovětskému vedení předložen 18. dubna. Podrobnosti měly být s východoevropskými vojenskými představiteli vyjasněny na zvláštní schůzce ve Varšavě. Nic však upřesněno nebylo a Žukov veškeré vojenské aspekty plánované aliance shrnul v jednostránkovém bezvýznamném dokumentu.²³ V této době bylo také rozhodnuto o konečném termínu konání varšavské bezpečnostní konference.²⁴ Pro přesné instrukce k její organizaci si přijel 22. dubna do Moskvy polský premiér Józef Cyrankiewicz osobně. Přes probíhající přípravy ustanovení paktu zlehčoval Chruščov během své návštěvy Polska jeho vojenský význam. Opět hovořil i o výhodách evropské kolektivní bezpečnostní organizace, která by poskytovala ochranu proti německé agresii. V rámci předběžných rozhovorů navrhli představitelé NDR sovětskému ambasadorovi Georgiji Puškinovi deklaraci, že připravovaný pakt by ukončil platnost v případě německého sjednocení. Tuto myšlenku podpořil i Molotov. K polské iniciativě, aby bylo v preambuli smlouvy požadováno odstranění všech amerických základů v západní Evropě, se však sovětští „soudruzi“ vyjádřili negativně. Její realizace by totiž oslabovala ospravedlnění sovětské vojenské přítomnosti ve východní Evropě.

Přesto Polsko podporovalo ustanovení širšího paktu, který měl spojovat všechny sovětské satelity. Bierutovo vedení předpokládalo, že důsledkem členství v alianci dojde k

²¹ Tamtéž.

²² NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis sekretáře ÚV KSSS Chruščova ÚV KSČ.

²³ MASTNY, 2005, str. 3.

²⁴ Chruščovův dopis ze 4. března původně počítal s konáním konference 10. května. ÚV KSČ z tohoto důvodu sovětské „soudruhy“ upozornil, že z důvodu plánovaných oslav 10. výročí osvobození země sovětskou armádou je pravděpodobné, že by československá delegace nedokázala na jednání dorazit včas. NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Vyjádření ÚV KSČ k dopisu N.Chruščova.

nárůstu významu polské armády. Oproti předchozímu projektu trojstranné vojenského spojení ČSR, PLR a NDR se navíc měly východoněmecké ozbrojené síly ocitnout pod větší mezinárodní kontrolou. Vzhledem k již zmíněným obavám polských představitelů z jejich postavení můžeme předpokládat, že i tento aspekt byl Varšavou hodnocen kladně.²⁵

1.4 Varšavská konference a její důsledky

Dne 6. května zasedli poprvé zástupci SRN k jednacímu stolu v rámci NATO. Sovětský svaz v reagoval následující den formálním vypovězením spojeneckých smluv s Velkou Británií a Francií z dob druhé světové války. Podle závěrů moskevské schůzky se ve dnech 12. až 16. května uskutečnila v polské metropoli „druhá konference evropských států k zachování míru a bezpečnosti v Evropě“. Jejím výsledkem bylo přijetí Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Sovětským svazem a všemi jeho tehdejšími satelity v Evropě. Vzniklá aliance tak zahrnovala Albánii, Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz a Východní Německo. Krom osmi přímých účastníků se ke smlouvě jako pozorovatelé připojili i tři asijské socialistické státy – Čína, Severní Korea a Severní Vietnam. Chruščov pak během své následující usmiřovací cesty do Jugoslávie navrhoval Josipu Brozi Titovi, aby se k nově vzniklému paktu také připojil. Tato neformální nabídka však zůstala bez kladné odezvy.

Na konferenci byly přijaty Sověty předložené texty bez náznaku diskuse. Zasedání také trvalo pouhých pětadvacet minut.²⁶ Závěrečná deklarace pouze zmiňovala, že byly navrženy dodatky jenom druhořadého významu. Všechny schválené dokumenty byly předem připravené a následně byly publikovány v plném znění. Výjimku představoval *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy*.²⁷ Z pochopitelných důvodů zveřejněná verze neobsahovala usnesení o počtech jednotek pozemních vojsk, letectva a námořních sil, které měly jednotlivé členské země vyčlenit do nově vznikajících Spojených ozbrojených sil a stejně tak direktivu k jejich zabezpečení technikou a výzbrojí.²⁸

V textu smlouvy samotné nalezneme značnou podobnost s washingtonskou smlouvou ustanovující NATO.²⁹ Obě smlouvy se odvolávaly na zásady charty OSN; ukládaly svým

²⁵ Tuto tezi zastává především V. Mastny.

²⁶ BAEV, J.: *Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955-1969*, in *Historie a vojenství*, č. 3-4, 2003, str. 676-686.

²⁷ MASTNY, 2000.

²⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, srovnání: *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci*; Text k uveřejnění.

²⁹ ŠTĚPÁNEK, K.; MINAŘÍK, P.: *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha, 2007. Text smluv z Washingtonu a Varšavy, str. 204-211.

členům zdržovat se v mezinárodních vztazích hrozby silou; předpokládaly společné konzultace při ohrožení členských států; deklarovaly kolektivní pomoc při útoku na členský stát, a to i ozbrojenými prostředky³⁰; zavazovaly členské státy neuzavírat mezinárodní dohody se smlouvami v rozporu; obsahovaly princip otevřených dveří pro další státy; hovořily o zájmu na vzájemné hospodářské spolupráci; a dávaly svým členům možnost odstoupit od smlouvy po dvaceti letech. Smlouva z Varšavy navíc zavazovala své signatáře k úsilí o mezinárodní odzbrojení a upevňování vzájemných kulturních styků. Důležitým aspektem byl článek 11, který ukončoval platnost smlouvy ve chvíli ustanovení nového celoevropského bezpečnostního systému. Interní předpis Kremlu pochopitelně zavazoval představitele jednotlivých sovětských satelitů k propagandistickým prohlášením, ve kterých měli ocenit novou situaci, které bylo dosaženo v souvislosti s ratifikací smlouvy.³¹ Důležité však je, jaké byly reálné mezinárodněpolitické a vojenské důsledky jejího podpisu.

Ohledně vojenského přínosu ustanovení aliance nepadají mezi historiky jednoznačná shoda. Americký historik českého původu Vojtech Mastny, který se zabývá studenou válkou, zastává tezi, že vojenský obsah Varšavské smlouvy byl minimální. Argumentuje především pozdním zapojením sovětských vojenských orgánů do plánování struktur aliance a vágním charakterem jimi předložených dokumentů.³² Poukazuje také na skutečnost, že již na moskevské konferenci se hovořilo o případné další schůzce jako o „druhé konferenci evropských států o zachování míru a bezpečnosti v Evropě“. Na základě toho bychom mohli předpokládat, že již v době prvních úvah o založení vlastní aliance bylo zamýšleno mnohem více než pouhá formalizace vojenských vazeb ve východním bloku.³³ Čeští vojenští historikové Karel Štěpánek a Pavel Minařík nicméně upozorňují na nezanedbatelné vojenské aspekty, které se založením širší vojenské aliance úzce souvisejí. Sovětská hranice v Evropě byla fakticky posunuta přibližně o tisíc kilometrů západním směrem. Moskva tak na úkor svých vazalských států vytvořila výhodný nástupní prostor pro celé strategické útočné uskupení vojsk Varšavské smlouvy a zároveň dostatečně hluboké obranné pásmo před svým vlastním teritoriem. Zařazení většiny východoevropských vojenských jednotek do Spojených ozbrojených sil navíc vytvářelo nevídanou vojenskou údernou sílu, podporovanou rozsáhlým sovětským jaderným arzenálem. Jediným orgánem, který rozhodoval o rozsahu výstavby všech armád Varšavské smlouvy i jejich plánovaném použití na evropském válčišti, byl přitom sovětský generální štáb. Existence paktu zároveň posilovala legitimitu přítomnosti

³⁰ V souladu s článkem 51 Charty OSN.

³¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Poznámky PÚV KSČ k Varšavské konferenci.

³² MASTNY, 2005.

³³ MASTNY, 2000.

vojsk Sovětského svazu na území Maďarska, Polska, Rumunska a Východního Německa. Založení aliance tak mělo potvrdit politickou, ekonomickou a vojenskou vládu Kremle nad celým evropským prostorem na východ od řeky Labe a pohoří Alp.³⁴

V souvislosti s tímto výčtem si musíme položit následující otázku: Představovaly tyto vojenské aspekty opravdu nový stav vyplývající pouze z uzavření Varšavské smlouvy? Především je nutné vzít v potaz, že k vojenskému propojení zemí střední a východní Evropy došlo již v rozmezí let 1943-1949. V tomto období bylo uzavřeno celkem 23 bilaterálních spojeneckých smluv mezi osmi státy formujícími se východního bloku. Smlouvy byly uzavírány víceméně dle principu každý s každým.³⁵ Svým zaměřením a obsahem se příliš neodlišovaly – jejich nejdůležitějším bodem byla deklarace kolektivní obrany signatářů proti případnému útočníkovi. Na rozdíl od Varšavské smlouvy však nebyla do sítě těchto bilaterálních smluv zakotvena NDR. Přes přátelské vztahy s ostatními sovětskými satelity s Berlínem formální spojenecké smlouvy uzavřeny nebyly. Podstatnou roli v tom sehrála skutečnost, že s Německem nebyla podepsána mírová smlouva. Formování tohoto bezpečnostního systému se naproti tomu aktivně účastnila Jugoslávie. V době začínající sovětsko-jugoslávské roztržky však byla Sovětským svazem, s výslovným odkazem na politický proces s László Rajkem, vypovězena spojenecká smlouva s Bělehradem. Sovětské satelity tento krok brzy následovaly. Jugoslávie tak zůstala mimo vojenské vazby socialistického tábora.³⁶ Bezprostředně v prvních letech po druhé světové válce tak vytvořily sovětské vojenské a bezpečnostní síly ve spolupráci s lokálními komunistickými elitami nejvíce propojený spojenecký systém celé studené války. Tímto krokem byly sledovány dva hlavní cíle: zabezpečit komunistické režimy ve východní Evropě a zároveň zvýšit ochranu sovětské západní hranice. Za účelem zajištění loajality, jednoty a kvality byli do štábů vojenských a bezpečnostních složek satelitních států dosazováni sovětské vojenské a bezpečnostní důstojníci.³⁷ Ti měli na fungování východoevropských ozbrojených sil zcela zásadní vliv. Základem pro budování armád socialistických států se tak stala jejich sovětizace pod přímým dohledem sovětských poradců.

Můžeme tedy tvrdit, že situace a vývoj v ozbrojených složkách států východního bloku byly pod sovětskou kontrolou již před založením vlastní aliance. Rovněž musíme konstatovat, že přítomnost rozsáhlých sovětských regimentů na území většiny jeho spojenců,

³⁴ ŠTĚPÁNEK, K.; MINAŘÍK, P., str. 26-28.

³⁵ Výjimku představovala Albánie, která uzavřela spojenecké smlouvy pouze s Bulharskem a Jugoslávií.

³⁶ Více KOŘALKOVÁ, K.: *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha, 1966.

³⁷ GLUCHOWSKI, L.W.: *Poland, 1956. Khrushchev, Gomulka, and the „Polish October“*. CWIHP Bulletin 5, 1995.

zajistila dostatečně předsunuté zabezpečení západních hranic SSSR již po ukončení bojů druhé světové války. Podstatná je však skutečnost, že přes sovětský dozor představovaly východoevropské armády nadále samostatné celky, podléhající pouze domácím generálním štábům a politickým orgánům. Podpis Varšavské smlouvy však tuto autonomii formálně ukončil.

Mezinárodně-politický záměr založení Varšavské smlouvy je interpretován poměrně jednoznačně. Představoval širší snahy sovětské zahraniční politiky dosáhnout hegemonie na evropském kontinentu politickými prostředky. Podpis smlouvy se odehrál v době, kdy vrcholila příprava konference na nejvyšší úrovni, plánované na červenec do Ženevy. Západní mocnosti zcela ignorovaly sovětský odpor k remilitarizaci SRN a nedaly tak Moskvě v naplnění jejích hrozeb fakticky na výběr. Zdá se však, že v atmosféře předcházející ženevské konferenci nakonec poskytla Varšavská smlouva Kremlu vítaný prostředek, jehož prostřednictvím mohl vystupňovat nátlak na zahájení reálných jednání o uzavření nového bezpečnostního systému nahrazujícího oba stávající vojenské paktů. Přesně v tomto duchu také na varšavské schůzce hovořil sovětský premiér Nikolaj Bulganin. Argumentoval, že mezinárodní situace vyplývající z ratifikace pařížských dohod vyžaduje větší spolupráci, než jakou umožňují současné bilaterální smlouvy. Nezmínil však explicitně vojenskou koordinaci. Zdůraznil také, že založení aliance socialistických zemí neznamena konec snahy o celoevropský bezpečnostní systém.³⁸ Je proto příznačné, že text smlouvy obsahoval veškeré sovětské priority pro nadcházející konferenci v Ženevě – systém kolektivní bezpečnosti, odzbrojení a omezení zbraní hromadného ničení. I v otázce budoucnosti Německa nebyl podpis Varšavské smlouvy prezentován jako konec snah o sjednocení země. Již 22. června informoval sovětský velvyslanec v Paříži Sergej Vinogradov svůj americký protějšek, že SSSR je nadále připraven přistoupit na svobodné celoněmecké volby pod mezinárodní kontrolou.³⁹ Pokud vezmeme v potaz i vágně naznačenou strukturu vojenských a politických orgánů paktu, ukazuje se, že založení Varšavské smlouvy byl primárně politicky motivovaný krok, předpokládaný jako dočasné a krátkodobé řešení.

Schůzka ve Varšavě byla doplněna zdánlivě vstřícnými kroky Moskvy vůči Západu. Dne 10. května, v předvečer podpisu Varšavské smlouvy, představil Sovětský svaz v Londýně do té doby nejrozsáhlejší návrh dohody o odzbrojení. Jednalo se opět o Chruščovovu iniciativu, prosazenou i přes obstrukce Molotových spolupracovníků z ministerstva zahraničí.

³⁸ MASTNY, 2000.

³⁹ DIEFENDORF, J.M.; FROHN, A.; RUIEPER, H.-J. (ed.): *American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955*. Cambridge, 1993, str. 53.

Sovětské návrhy na odzbrojení však narazily na neochotu Spojených států pouštět se v nejisté mezinárodní situaci do snižování své armády. Mezi americkými náčelníky štábů bylo ještě dlouho poté prosazováno heslo „raději závody ve zbrojení než dohodu se Sověty.“⁴⁰ Zároveň byla pouhý den po varšavské schůzce podepsána Moskvou dlouho blokováná státní smlouva s Rakouskem.⁴¹ Toto Chruščovovo gesto však bylo v USA interpretováno jako známka sovětské slabosti. Americký ministr zahraničních věcí John Foster Dulles považoval vytvoření Varšavské smlouvy za pouhou snahu toto oslabení zakrýt. Uvedený předpoklad vedl Dullese k závěru, že se otevírá reálná příležitost pro omezení sovětské moci ve východní Evropě. Výsledkem měla být změna postavení sovětských satelitů na úroveň podobnou vztahu SSSR-Finsko. Dulles byl proto pobouřen ochotou Británie a Francie brát Varšavskou smlouvu vážně. Především francouzský premiér Edgar Faure považoval Varšavskou smlouvu a NATO za organizace podobného typu a zabýval se myšlenkou uzavřít mezi nimi nějakou formu dohody. Britové naopak přišli s novým „Edenovým plánem“, který předpokládal vytvoření demilitarizovaného pásma ve střední Evropě pod patronací obou vojenských bloků. Tento rozpor se projevil na schůzce ministrů zahraničních věcí tří západních mocností v Paříži, která bezprostředně předcházela konferenci v Ženevě. Dulles se zde snažil přesvědčit evropské spojence, že Varšavská smlouva není skutečná bezpečnostní organizace, ale pouze nástroj, skrze který Sovětský svaz posunuje své hranice do střední Evropy.⁴²

Očekávaná ženevská konference čtyř mocností se konala ve dnech 18. až 23. července. Sovětský premiér Bulganin zde dle plánu předložil návrh všeobecné evropské smlouvy o kolektivní bezpečnosti, která počítala s rozpuštěním obou vojenských bloků – na jedné straně osvědčené a fungující Severoatlantické aliance, na straně druhé pak pouze dva měsíce staré Varšavské smlouvy, existující v této době pouze na papíře. Vojenští představitelé NATO také v této době nazvaly východoevropský pakt „lepenkovým hradem“. Sovětský návrh předpokládal, že po rozpuštění obou bloků budou z Evropy stažena všechna cizí vojska. Jako vstřícné gesto vůči Západu měl tento bezpečnostní systém zahrnovat jako řádného člena i USA. Předchozí Molotovovy návrhy počítaly se Spojenými státy maximálně v roli přidruženého pozorovatele. Samotný text předkládané bezpečnostní dohody nesl spoustu

⁴⁰ MASTNY, 2000.

⁴¹ Mastny uvádí, že založení Varšavské smlouvy pouhý den před podpisem státní smlouvy s Rakouskem mělo být signálem sovětským satelitům, že se jich předpokládá rakouská nezávislost a neutralita v žádném případě netýká. MASTNY, 2005, str. 3-4. Jedná se však spíše o spekulaci. V polovině roku 1955 byl ze sovětského pohledu východní blok zcela stabilizován.

⁴² MASTNY, 2000.

shodných bodů s Varšavskou smlouvou.⁴³ Podstatné bylo, že návrh se nevyjadřoval k již zmíněné síti bilaterálních smluv, které tvořily sovětský bezpečnostní systém doposud a jejich platnost vznik multilaterální aliance neukončil. Existovala tak opodstatněná obava Západu, že by Sovětský svaz zaujal v případě k rozpuštění obou aliancí v Evropě dominantní pozici a stal se jedinou relevantní bezpečnostní silou.⁴⁴ Založení Varšavské smlouvy proto nelze chápat jako výraz sovětské snahy potvrdit *status quo* v Evropě. Naopak se jednalo o krok směrem k jeho změně ve prospěch Moskvy. Sovětské návrhy však Západ samozřejmě odmítl.

1.5 Obsah Varšavské smlouvy

Jak již bylo řečeno, Varšavská smlouva byla Sovětským svazem při svém podpisu chápána jako krátkodobé opatření. Tomu také odpovídala její původní struktura. Vrcholný orgán aliance představoval Politický poradní výbor, zřízený dle článku VI smlouvy. Jeho zasedání za účelem provádění porad zmíněných smlouvou se měli účastnit zástupci vlád všech členských států nebo jimi zvlášť jmenovaní zástupci. Pokud by se ukázalo potřebné, disponoval Politický poradní výbor pravomocí zřizovat další pomocné orgány. Samotný Politický poradní výbor se však měl sejít nejdříve v lednu 1956. Teprve na tomto zasedání měly být řešeny organizační a vojenské otázky podrobněji. Předpokládána byla dvě jednání – v Moskvě a posléze v Praze. Moskevská schůzka měla projednat zásadní aspekty jako fungování Spojeného velení, změny v bojovém složení vojsk, začlenění vojsk NDR do Spojených ozbrojených sil nebo organizaci samotného Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů. Následující zasedání v Praze, které je označováno jako vůbec I. schůzka Politického poradního výboru, mělo plnit pouze propagandistickou funkci.⁴⁵

Jediným krokem varšavské schůzky v otázce vnitřní organizace paktu tak bylo přijetí *Protokolu o vytvoření Spojeného velení ozbrojených sil*⁴⁶ na základě článku V smlouvy, který hovořil o dohodě na vytvoření Spojených ozbrojených sil a jejich velení. Podle dokumentu mělo samotné rozhodování o otázkách obranyschopnosti a organizaci Spojených ozbrojených sil podléhat Politickému poradnímu výboru. Zřizovala se i funkce hlavního velitele řídicího Spojené ozbrojené síly. Jejím výkonem byl pověřen sovětský maršál Ivan Stěpanovič Koněv. Jednotliví ministři obrany členských států se stali v praxi jeho podřízenými. Ačkoliv byli

⁴³ Především kulturní a hospodářskou spolupráci; zřízení Politického poradního výboru a vojenského konzultačního orgánu; a princip otevřených dveří.

⁴⁴ MASTNY, 2005, str. 4.

⁴⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Usnesení konference států – účastníků Varšavské dohody.

⁴⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

formálně pověřeni velením nad ozbrojenými silami své země vyčleněnými do Spojených ozbrojených sil, dokument je zároveň pasoval do pozice pouhých zástupců hlavního velitele. Dále se rozhodlo o zřízení v Moskvě sídlícího štábu Spojených ozbrojených sil, zahrnujícího i stálé představitele jednotlivých národních generálních štábů. Do funkce náčelníka tohoto štábu dosadil Kreml samozřejmě sovětského generála – Alexeje Antonova.

Velice důležitý bod protokolu představovala tajná direktiva k vyčlenění počtů vojsk do Spojených ozbrojených sil. Jejich složení bylo velmi disproporcionální a neúměrné stavu obyvatelstva jednotlivých členských států. Zásadní význam měla v tomto směru otázka počtu pěších divizí. SSSR jich měl vyčlenit 32, Polsko 14, Československo 11, Rumunsko 8, Bulharsko 7 a Maďarsko 6. Otázka divizí NDR měla být řešena později. Albánii protokol uděloval ve vyčlenění jednotek výjimku – předpokládala se pouze koordinace opatření týkající se jejich ozbrojených sil se Spojeným velením.

Je nutné zdůraznit, že uvedené počty představovaly téměř veškeré vojenské kapacity sovětských satelitů. Do Spojených ozbrojených sil byly zároveň zařazeny všechny ozbrojené námořní síly Polska, Rumunska i Bulharska. Po dohodě mezi zainteresovanými státy mělo být umožněno tyto stavy měnit, což se však v praxi realizovalo pouze s velkými obtížemi. Dislokace jednotek Spojených ozbrojených sil se měla na území členských států uskutečňovat podle obraných potřeb, avšak pouze po předchozí dohodě. Podrobnější statut Spojeného velení měl vypracovat hlavní velitel a předložit ho následně ke schválení Politickému poradnímu výboru.

Až do ženevské konference se v rámci Varšavské smlouvy nedělo vůbec nic. To je nanejvýš pochopitelné; nemělo cenu dávat konkrétní obsah alianci, kterou Moskva hodlala ve švýcarské metropoli vyměnit za nový bezpečnostní systém. Teprve po krachu této sovětské iniciativy byl 7. září předložen tajný *Statut Spojeného velení členských států Varšavské smlouvy* vypracovaný hlavním velitelstvím.⁴⁷ Jednalo se jednoznačně o nejdůležitější dokument aliance, který však byl po celou dobu její existence zdrojem sporů mezi jejími členy. Statut hovořil v základní rovině o povinnostech a pravomocích hlavního velitele, jeho zástupců a štábu Spojených ozbrojených sil. Obsahoval však pouze stručné formulace a praktická realizace jeho obsahu nebyla blíže specifikována. V dokumentu také zcela chyběla zmínka o odpovědnosti vojenského velení vůči politickým orgánům paktu.⁴⁸ Hlavní velitel

⁴⁷ Statute of the Unified Command of the Member States of the Warsaw Treaty, in CWIHP Bulletin 11, 1998.

⁴⁸ O politické kontrole vojenských orgánů hovořil obecně pouze *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil* z května 1955. Jeho první usnesení stanovovalo, že „rozhodování o otázkách, týkajících se upevnění obranyschopnosti a organizace spojených ozbrojených sil států – účastníků smlouvy se ukládá Politickému poradnímu výboru.“

byl pouze povinen vykonávat rezoluce Politického poradního výboru týkající se přímo Spojených ozbrojených sil.

Právě hlavního velitele statut pověřoval rozsáhlými vojenskými pravomocemi. Především mohl hodnotit bojové schopnosti či strategickou a bojovou pohotovost Spojených ozbrojených sil a na základě tohoto hodnocení vydávat závazné rozkazy. Rovněž disponoval právem adresovat Politickému poradnímu výboru a vládám členských států Varšavské smlouvy jakékoliv otázky, které by se mohly týkat aktivit Spojeného velení. Ty zahrnovaly dohled a řízení operační a bojové přípravy Spojených ozbrojených sil, udržování komplexního přehledu o jejich stavu, a také organizaci společných vojenských cvičení. Hlavní velitel byl zmocněn činit veškeré kroky k zajištění bojové pohotovosti jednotek Spojených ozbrojených sil, i když statut hovořil v této souvislosti o jeho spolupráci s jednotlivými vládami a ministerstvy obrany. Právě ministři obrany členských států byli v pozici podřízených hlavnímu veliteli již dle rozhodnutí varšavské konference. Nový statut jim jako jeho zástupcům sice formálně přiznával odpovědnost za bojovou, operační a mobilizační připravenost Spojených ozbrojených sil, zároveň však byli povinni hlavnímu veliteli hlásit prakticky veškeré relevantní informace o stavu jimi spravovaných vojsk. Hlavnímu veliteli byl podřízen i štáb Spojených ozbrojených sil a jeho náčelník. Přestože zde statut počítal se stálými zástupci generálních štábů členských států, zmiňoval i „*speciální orgány odpovědné za strategické, taktické a organizační problémy*“. Tyto pozice obsadil sovětský vojenský personál. Štáb Spojených ozbrojených sil díky tomu nepředstavoval skutečný mezinárodní vojenský orgán, ale pouze sovětskou generalitou ovládanou instituci. Statut štábu Spojených ozbrojených sil sice přikazoval provádět veškeré jeho aktivity ve spolupráci s národními generálními štáby, avšak ty byly mnohdy obcházeny a rozhodující slovo měl vždy generální štáb sovětské armády.⁴⁹ Národní generální štáby fakticky zároveň ztratily svou nezávislost, jelikož jim dokument přikazoval koordinovat prakticky veškerou činnost se štábem Spojených ozbrojených sil.

Vzhledem k velmi obecným formulacím se původní Spojené velení příliš nelišilo od stalinského modelu řízení jednotlivých satelitů prostřednictvím sovětských poradců.⁵⁰ Jedinou změnu představovala skutečnost, že nyní byly armády zemí „tábora socialismu“ ovládány prostřednictvím vojenských představitelů Spojeného velení. Ačkoliv se statut týkal výslovně pouze jednotek pod Spojeným velením, kvůli začlenění téměř všech vojenských jednotek do

⁴⁹ Více LUŇÁK, P.: *Plánování nemyslitelného*. Praha, 2007. Rozhovory s bývalými československými generály, str. 376-377.

⁵⁰ MASTNY, 2005, str. 7.

Spojených ozbrojených sil se stal základem pro řízení prakticky veškeré vojenské síly východního bloku. Přijetím dokumentu na I. zasedání Politického poradního výboru v Praze v lednu 1956 tak byla formalizována sovětská hegemonie ve vojenském velení Varšavské smlouvy.

Můžeme konstatovat, že primárního sovětského cíle v založení Varšavské smlouvy v roce 1955 dosaženo nebylo. Západní mocnosti odmítly Chruščovův plán vyměnit narychlo ustanovenou alianci na papíře za skutečně fungující NATO. Po tomto neúspěchu byla až do druhé berlínské krize Varšavská smlouva politicky zcela upozaděna a představovala pouze politický nástroj zahraničněpolitických iniciativ sovětské diplomacie, především v rámci odzbrojení. Její okrajový politický význam dokumentovala i skutečnost, že do konce roku 1958 byly uskutečněny pouhé dvě zasedání Politického poradního výboru – nejvyššího politického orgánu paktu, který se měl scházet dvakrát ročně. Vytvoření jeho pomocných orgánů – společného sekretariátu a stálé komise k zahraničněpolitickým otázkám – bylo deklarováno pouze na papíře a v praxi se nerealizovalo.

V rámci řešení německé otázky znamenal podpis Varšavské smlouvy především posílení východoněmeckého režimu. Účast v širší vojenské alianci umožnila NDR vybudovat omezenou armádu a alespoň částečně zvýšit svoji mezinárodněpolitickou relevanci. Představitelé SED si tuto skutečnost dobře uvědomovali a výsledkem bylo, že žádný jiný členský stát paktu, včetně Sovětského svazu samotného, neměl takový zájem na jeho konsolidaci a zachování jako NDR. I přes další vyjednávání se západními mocnostmi o možnosti sjednocení Německa oznámil 7. června Chruščov záměr podepsat s NDR smlouvu, která by jí dávala suverénní statut srovnatelný se západoněmeckým státem. Při té příležitosti zároveň zdůraznil vůli navázat s Bonnem diplomatické styky. Smlouva formálně garantující východoněmeckou suverenitu byla nakonec podepsána 20. září. Fakticky nahrazovala vzájemnou bilaterální smlouvu Moskva-Berlín, jejíž absencí se NDR odlišovala od ostatních sovětských satelitů. Nově se formující koncept dvou německých států podtrhovala i sovětská snaha o normalizaci vztahu s SRN, odrážející se v záříjové cestě Adenauera do Moskvy. Nicméně skutečnost, že si v Kremlu s myšlenkou sjednoceného Německa pohrávali i nadále ilustruje Molotovovo vystoupení na říjnové schůzce ministrů zahraničí v Ženevě. Kromě opětovného předložení již odmítnutého systému evropské kolektivní bezpečnosti navrhl Molotov vytvoření společné rady dvou německých států. Konference pak vedla zcela bezpředmětnou debatou o tom, co by se stalo, kdyby sjednocené Německo vstoupilo do Varšavské smlouvy či NATO.

Bezprostředně největší dopad tak mělo založení Varšavské smlouvy ve vojenské oblasti, především ve vztahu k sovětským satelitům. Paradoxně v době jejího vzniku se vztah obou supervelmocí spíše zlepšoval a hrozba celosvětového vojenského střetu se snížila. Chruščov sám podporoval politiku, která vešla ve známost jako „první détente“. V rámci své vize o vítězství socialismu a sovětského systému nad kapitalistickými protivníky mírovými prostředky se první tajemník KSSS domníval, že si může dovolit omezit sovětskou závislost na konvenční vojenské síle. V nastalé mezinárodní situaci, která bývá označováno jako „duch Ženevy“, se Chruščov ještě v roce 1955 rozhodl pro jednostrannou redukci sovětských ozbrojených sil o 640.000 mužů a satelitům přikázal snížit stavy kontingentů začleněných do Spojených ozbrojených sil. První tajemník KSSS se chopil vedoucí úlohy v obranné politice a snažil se zmenšit břemeno, jímž byla obrana pro sovětské hospodářství, ovšem tak, aby nesnížil, ale naopak zvýšil bezpečnost státu. Usoudil, že řešením je spolehnout se na jaderné zbraně.⁵¹ Poté, co se Chruščov dozvěděl podrobnosti o jejich účinku, dospěl k závěru, že nemohou být v praxi nikdy použity. Tato myšlenka určovala jeho politiku, když v průběhu následujících let několikrát hrozil jadernou válkou, ačkoliv byl osobně přesvědčen, že její rozpoutání ve skutečnosti neriskuje.

Přes toto omezení důrazu na konvenční vojenskou sílu přinesl podpis Varšavské smlouvy posílení sovětských ozbrojených sil. Vytvoření Spojeného velení formalizovalo podřízené postavení východoevropských ozbrojených sil Moskvě. Sovětská generalita nyní mohla bez zasahování cizích vojenských představitelů plánovat použití satelitních armád pod praporem Spojených ozbrojených sil. Sovětský generální štáb tak fakticky získal plnou kontrolu nad desítkami nových divizí. Význam této skutečnosti se naplno projevil až po Chruščovově pádu v roce 1964, kdy sovětské generály nabyli větší nezávislost na politickém vedení a strategická koncepce Varšavské smlouvy získala ofenzivní charakter. V době uvolňování sovětských vztahů se Západem byly prostřednictvím Varšavské smlouvy východoevropské satelity naopak silněji připoutány k Moskvě.

⁵¹ TAUBMAN, str. 348.

2. Varšavská smlouva a krize východního bloku v roce 1956

2.1 První nástin budoucnosti Varšavské smlouvy

Počátkem roku 1956 existovala vůle alespoň částečně řešit otázky fungování a vytýčení úkolů Varšavské smlouvy. V průběhu ledna se v sovětské metropoli dle usnesení varšavské konference uskutečnila série jednání, která měla projednat otázky vnitřní struktury paktu, především jeho politických i vojenských orgánů.

Jednání zahájila schůzka ministrů obrany členských zemí dne 7. ledna. O reálné rozhodovací pravomoci ve vojenském velení vypovídala skutečnost, že zasedání nevedli přítomní hlavní velitel Koněv či náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Antonov, ale maršál Žukov z pozice sovětského ministra obrany. Na programu byly dvě otázky – konečné projednání statutu Spojeného velení a důsledky plynoucí ze snížení počtu armád socialistického tábora. Zprávu k prvnímu bodu přednesl maršál Koněv. Ve své řeči zdůraznil, že od vedení jednotlivých vládnoucích stran nebyly k navrženému statutu vzneseny žádné pozměňovací návrhy či doplňky. V průběhu jednání bylo přijato pouze jediné upřesnění jeho textu, zdánlivě posilující národní svrchovanost členských armád. Hlavní velitel tak měl uskutečňovat veškerá opatření uložená mu Politickým poradním výborem v příslušných zemích prostřednictvím svého zástupce – ministra obrany. V otázce snižování počtu armád bylo vyhověno žádostem ministrů obrany Maďarska a Rumunska. Stav jejich jednotek přidělených do Spojených ozbrojených sil se dočkal snížení shodně po jedné divizi. Zasedání žádné další konkrétní vojenské otázky neprojednalo.⁵²

Vojenskopolitická jednání v Moskvě vyvrcholila 11. ledna v režii sovětské užší delegace v zastoupení Chruščov, Žukov a Koněv. Oficiálně byl schválen statut Spojeného velení. Sovětské vedení také odsouhlasilo složení jednotlivých delegací na nadcházející I. schůzi Politického poradního výboru. Na Chruščovův návrh se v tomto orgánu vytvořila předsednická funkce. Dle dohody mělo předsednictví po roce rotovat mezi představiteli členských států v abecedním pořadí. Prvním předsedajícím se podle tohoto klíče stala Albánská lidová republika. Ačkoliv se jednalo pouze o formalitu, střídající se předsednictví naznačovalo odklon od dosavadní stalinské praxe.

Z následných prohlášení maršála Koněva můžeme usuzovat, že nedávné snížení počtu divizí Spojených ozbrojených sil bylo pouze formálního rázu. Hlavní velitel zdůraznil, že i když k určitému snížení počtu divizí došlo, zůstává bojová sestava pod Spojeným velením

⁵² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

v zásadě beze změny. Její stav označil za uspokojivý. Přestože do Spojených ozbrojených sil byly vyčleněny ty nejlepší bojové jednotky jednotlivých armád, Koněv opět apeloval na východoevropské delegace na přezbrojení jejich jednotek spadajících pod Spojené velení.⁵³ Akcentoval především nevyhovující stav protivzdušné obrany.⁵⁴ Zároveň Koněv kladně ocenil pokrok v otázce bojové a politické přípravy a součinnosti mezi jednotlivými členskými armádami, realizovaný samozřejmě na základě sovětských řádů. Z jeho řeči vyplývá, že tuto činnost v jednotlivých východoevropských armádách i nadále řídili primárně sovětsí poradci.

Hlavní velitel také na jednání vytýčil hlavní vojenské úkoly Spojeného velení pro rok 1956. Cílem bylo především posílení ochrany hranic, zvyšování bojové pohotovosti jednotek Spojených ozbrojených sil, zesílení součinnosti jednotlivých štábů, zajištění účasti vojenských představitelů východoevropských armád na cvičeních sovětských vojsk, posílení protivzdušné obrany a zlepšení koordinace zbrojního průmyslu a zásobování. Opět však došlo pouze k naznačení těchto otázek a jejich podrobnější projednání bylo odloženo o několik měsíců.⁵⁵

Chruščovovo rozhodnutí o snížení stavu armád Varšavské smlouvy se v žádném případě nesetkalo s všeobecným pochopením. Nesouhlas s tímto krokem rezonoval nejen v sovětském vojenském velení, které vidělo ve zmenšování konvenčních sil riziko pro obranyschopnost země, ale i mezi jednotlivými vedeními členských států paktu. Důvodem byly především ekonomické problémy.

Na základě přísně utajované moskevské schůzky z počátku roku 1951 totiž došlo k výrazné militarizaci ekonomik jednotlivých sovětských satelitů. Stalin tehdy přišel s ohledem na probíhající konflikt v Koreji s novou interpretací mezinárodní situace. Z neschopnosti Spojených států dotáhnout k úspěšnému konci tuto lokální válku stárnoucí diktátor vyvodil, že Západ je slabší, než původně předpokládal. Průběh korejské války pro něj byl dostatečným důkazem, že vojenská připravenost Spojených států na globální vojenské střetnutí je zcela nedostatečná. Dle Stalinových představ se tak otevíral prostor pro nastolení socialistického řádu v západní Evropě. V praxi to znamenalo vojenské tažení zemí sovětského bloku na západní část starého kontinentu.⁵⁶ Stalin však předpokládal, že příznivé podmínky budou trvat maximálně tři roky, tedy po pravděpodobnou dobu vojenské angažovanosti USA na

⁵³ Závazek členských států na vlastní náklady zaopatřit odpovídající výzbrojí jednotky vyčleněné do Spojených ozbrojených sil byl přijat již v Protokolu o vytvoření Spojeného velení přijatém na Varšavské konferenci.

⁵⁴ Otázka protivzdušné obrany byla v rámci organizace vojsk armád Varšavské smlouvy stěžejní. V polovině 50. let stále nebyla raketová technika na odpovídající úrovni a zásadní význam v případné válce mělo znamenat strategické letectvo. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Výpis z projevu maršála Žukova na běloruských manévrech.

⁵⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

⁵⁶ Dokument se záznamem z jednání byl zveřejněn českým historikem K. Kaplanem a o charakteru jeho obsahu se vedou spory.

Korejském poloostrově. Ač není zcela jasné, zda Stalin pouze reagoval na sovětský pocit ohrožení či skutečně zamýšlel rozpoutat válku, faktem zůstává, že přítomní východoevropští představitelé byli na schůzce vyzváni k vybudování masivních a moderně vyzbrojených armád, schopných k plnému bojovému nasazení v horizontu tří let. Následných jednání se chopil sovětský generální štáb, který s jednotlivými představiteli východoevropských armád sepisoval závazné protokoly s konkrétním zadáním jejich úlohy ve zvažovaném vojenském tažení. V důsledku těchto instrukcí došlo k výraznému zvýšení zbrojní výroby a hospodářská pozornost východního bloku měla být upřena na výstavbu rozsáhlých ozbrojených sil.⁵⁷

Chruščovovo jednostranné snížení vojsk tak nyní neuvítalo především Československo. V průběhu lednových jednání v Moskvě se jeho představitelé postavili proti dalšímu jednostrannému krácení armád, protože militarizovaná ekonomika československého státu poklesla o více než 2%. Předpokládaná rychlá modernizace armád, která měla krácení stavů kompenzovat, byla navíc odkázána na masivní import ze Sovětského svazu.⁵⁸ Paradoxně přes vznesené námitky nebyla ČSR již v této době schopna své zbrojní závazky splnit. V roce 1955 byly úkoly zbrojní výroby v zemi splněny pouze na 83,5%.⁵⁹

Vzhledem k panujícímu nesouhlasu s jednostranným krácením ozbrojených sil poodkryl Chruščov na moskevském jednání blíže svou odzbrojovací strategii. První tajemník KSSS v této době dospěl k závěru, že odzbrojení je především z hospodářských důvodů nezbytné. Snížení armádních stavů však nemělo být krokem oslabujícím obranyschopnost. Jednalo se pouze o snahu řešit vojenské otázky tak, aby nebyly překážkou v rozvoji sovětského hospodářství a růstu životní úrovně jeho obyvatelstva. Chruščov vyjádřil přesvědčení, že „kapitalisté“ mají obavy z možnosti dát Sovětskému svazu příležitost 10 let nerušeně zvyšovat životní úroveň svého obyvatelstva a nezatěžovat tento rozvoj výdaji na udržování masivní armády. V tomto smyslu chápal sovětský vůdce tehdejší „nezájem“ Západu na zmírňování mezinárodního napětí a politice odzbrojení.⁶⁰ Naopak západní představitelé si dobře uvědomovali výraznou konvenční převahu socialistických armád.

⁵⁷ PERNES, J.; POSPÍŠIL, J.; LUKÁŠ, A.: *Alexej Čepička*. Praha, 2008, str. 224-225.

⁵⁸ MASTNY, 2000.

⁵⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 70, a.j. 86/6. Zpráva o splnění plánu materiálního zabezpečení ozbrojených sil ČSR za rok 1955, 21. února 1956.

⁶⁰ Dle Chruščova měli mít „nepřátelé“ naopak zájem udržovat zbrojení na dosavadní výši či jej dokonce zvyšovat i z hospodářských a politických důvodů jako jsou zaměstnanost a zisky zbrojního průmyslu. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

Z tohoto důvodu pro ně bylo nemyslitelné své vojska krátit či dokonce omezovat jaderné zbraně tvořící páteř západní obrané strategie.⁶¹

Především za účelem prezentovat světové veřejnosti Bílý dům jako odpůrce ukončení závodů ve zbrojení, které bránily plnějšimu využití ekonomických rezerv zainteresovaných států pro mírové účely, byla Washingtonu v lednu předsedou sovětské vlády Bulganinem navržena smlouva o přátelství a spolupráci mezi oběma supervelmocemi. Její leitmotiv představoval závazek řešení vzájemných mezinárodních sporů v souladu s ustanovením Charty OSN pouze mírovými prostředky. Sovětská diplomacie si však dobře uvědomovala, že Spojené státy za dané mezinárodněpolitické situace návrh zamítnou a tento jejich krok bude možné propagandisticky využít.⁶²

Dle Chruščovovy strategie se páteří východoevropských vojsk měly nově stát nejmodernější bojové prostředky jako proudové letectvo, raketová technika a atomové či vodíkové zbraně. Další vývoj a zdokonalení této techniky měly podle Chruščovovy představy vytvořit příznivé podmínky pro snižování počtů armádních jednotek. Tato nová obranná koncepce, kladoucí si za cíl snížení zátěže pro hospodářský růst sovětského bloku, vytvářela prostor pro zajištění bezpečnosti pomocí jaderného odstrašení. Suezská krize z podzimu roku 1956 poté utvrdila Chruščova definitivně v přesvědčení o využitelnosti jaderných zbraní jako nástroje politického tlaku. Přestože SSSR tehdy neměl technické prostředky, kterými by své výhrůžky raketového jaderného útoku na Británii a Francii naplnil, Chruščov nabyl dojmu, že právě mávání jadernými zbraněmi přinutilo nepřátelské mocnosti k ústupu.⁶³

Svou politickou linii později Chruščov shrnul 20. března 1956 na uzavřeném jednání ÚV PSDS: *„Musíme chytře postupovat směrem k odzbrojení, ale nikdy nesmíme překročit hranici, která by ohrožovala naše země. Musíme udělat vše k posílení obrany, k posílení armády. Bez těchto věcí se s námi nikdo nebude bavit. Oni (Západ) neskrývají skutečnost, že mají vodíkové a jaderné zbraně a proudové technologie. Vědí, že máme všechny tyto věci také, a proto s námi musí mluvit; ale nebojte se, v této hře musíme pracovat na redukci jednotek a zvýšení obranyschopnosti.“*⁶⁴ Proti dalším stížnostem východoevropských vůdců na krácení vojenské produkce, přinášející problémy jejich ekonomikám, Chruščov hájil svou politiku tím, že je přeci přirozené, když v době míru nepracuje vojenský průmysl na plnou kapacitu.

⁶¹ VICE MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(ed.): *War Plans and Alliances in the Cold War*. Londýn, 2006.

⁶² Informace o poselství předsedy sovětské vlády N.A. Bulganina s návrhem prezidentovi USA D. Eisenhowerovi, 23. ledna 1956, in REIMAN, M.; LUŇÁK, P.: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, 2000, dok. 2, str. 53.

⁶³ LUŇÁK, 2007, str. 21.

⁶⁴ Op. cit. MASTNY, 2005, str. 7.

V době konání moskevských jednání o rozvoji Varšavské smlouvy vrcholil mocenský boj v Kremlu mezi Molotovem a Chruščovem. Jejich vystoupení odráželo zcela jiné představy o kurzu sovětské zahraniční politiky. Chruščov se zaměřil na své předchozí diplomatické úspěchy. Prohlásil, že právě „aktivní a iniciativní“ politika vůči Jugoslávii, Rakousku či zemím třetího světa znamenala další oslabení pozic nepřátelského Západu.⁶⁵ Molotov proti tomu stále hovořil o domněle nezmenšené hrozbě války a akcentoval význam Varšavské smlouvy při zadržování západních militaristů. Toto hodnocení mělo mnohem blíže ke Stalinově vnímání zahraniční politiky.⁶⁶

Moskevská schůzka tak nepřinesla žádný dlouhodobý koncept pro další rozvoj aliance. Byly sice naznačeny jisté priority Spojeného velení, avšak pouze obecnějšího a krátkodobého rázu. Praktický význam tak měla pouze kompletní příprava agendy nadcházejícího I. zasedání Politického poradního výboru, plánovaného na týž měsíc do Prahy. Došlo především k odsouhlasení výstavby východoněmecké Národní lidové armády. Rámec pro její kontrolu poskytovala Varšavská smlouva obdobně jako pro západoněmecký Bundeswehr NATO. Veškeré vojenské jednotky NDR proto spadaly pod Spojené ozbrojené síly. Rozhodnuto bylo i o plánovaném zřízení pomocných kolektivních orgánů Politického poradního výboru - stálé komise pro zahraniční otázky, tvořené moskevskými velvyslanci členských států paktu, a dále stálého sekretariátu. Do čela tohoto politicko-organizačního orgánu měl paradoxně usednout voják - náčelník štábu Spojených ozbrojených sil generál Antonov.⁶⁷

2.2 I. schůzka Politického poradního výboru

Vzhledem k předjednání celé agendy v Moskvě představovala I. schůzka Politického poradního výboru v Praze pouhé propagandistické divadlo. V souladu s tím byl také československými organizátory kladen velký důraz na neprodlené předávání přepisů přednesených projevů přítomným akreditovaným novinářům.⁶⁸ Jednání se uskutečnilo v československé metropoli ve dnech 27. až 28. ledna 1956. Podstatu většiny vystoupení tvořilo kladné hodnocení politiky socialistických států „*k zachování a upevnění míru mezi národy a zabránění nové válce*“ a obecně celé zahraničněpolitické linie Sovětského svazu. V souladu s Chruščovovými iniciativami vůči zemím třetího světa však byly oceněny i

⁶⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

⁶⁶ MASTNY, 2005, str. 5.

⁶⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

⁶⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Informace náměstka ministerstva zahraničních věcí A. Novotnému o tiskové službě po dobu zasedání Politického poradního výboru, 24. ledna 1956.

národně osvobozenecký boj a závěry konference v Bandungu. V souvislosti se vstupem Albánie, Bulharska, Maďarska a Rumunska do OSN v prosinci předchozího roku zopakoval Politický poradní výbor standardně předkládanou výzvu k brzkému zastoupení komunistické Číny v této organizaci.⁶⁹ Ospravedlňováno bylo také vyzbrojení NDR. Walter Ulbricht v této souvislosti poukázal na množství bývalých příslušníků wehrmachtu v západoněmeckých vojenských strukturách.⁷⁰ Jednotný tón konference podtrhla i závěrečná řeč Chruščovova domácího odpůrce Molotova, jehož vystoupení z konceptu setkání nikterak nevybočovalo.⁷¹

Jednomyslně přijatá deklarace⁷² vyzdvihovala význam ženevské konference čtyř mocností a akcentovala Chruščovovy teze o snižování armád, úspěchu ve zmírňování mezinárodního napětí a upevňování mezinárodní spolupráce bez ohledu na rozdíly ve společenském zřízení jednotlivých států. Politický poradní výbor odsoudil jaderné a vodíkové zbrojení z důvodu zvyšování nebezpečí nové války, ačkoliv právě důraz na tyto zbraně měl dle nedávné Chruščovovy řeči představovat hlavní koncepci rozvoje sovětských ozbrojených sil. Byla také zopakována myšlenka vytvoření systému kolektivní bezpečnosti nahrazujícího stávající vojenské bloky a odsouzeno „vytváření překážek“ západními velmocemi na cestě k této dohodě. Podpory se dočkal mírně modifikovaný Edenův plán z předcházejícího roku. Předpokládal vytvoření určitého pásma v Evropě, ve kterém by vojenské stavy byly regulovány zvláštní dohodou čtyř mocností. Zopakována byla i idea francouzského premiéra Faurea o uzavření dohody mezi NATO a Varšavskou smlouvou o řešení sporů pouze mírovými prostředky.

Daleko podstatnější se mohlo zdát přijetí následujících organizačních opatření. V souladu se závěry předchozí schůzky v Moskvě deklaroval Politický poradní výbor zřízení stálé komise pro zahraniční otázky a společného sekretariátu, který měl kromě generálního sekretáře zahrnovat také jeho zástupce – po jednom z každého členského státu. Hlavní funkcí tohoto orgánu mělo být uchovávání dokumentů z jednání Politického poradního výboru. Dle usnesení z Prahy se pak měl samotný Politický poradní výbor scházet minimálně dvakrát

⁶⁹ Statement of the Chairman of the Council of Ministers of the People's Republic of Albania Comrade M.Shehu, 27. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17503/ipublicationdocument_singledocument/C3BC44D9-ECBE-4FF5-9F3E-71D313295A04/en/Declaration_Shehu_1956_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010)

⁷⁰ Statement of Comrade W. Ulbricht, 27. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17508/ipublicationdocument_singledocument/50597F8F-9911-47D4-ABDC-33033FD16FF7/en/Declaration_Ulbricht_1956_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010)

⁷¹ Statement of Comrade V.M. Molotov at the Session of the PCC, 28. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17514/ipublicationdocument_singledocument/14BBE48A-9137-4FBF-B7D6-FB3966BAA416/en/Speech_Molotov_1956_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010)

⁷² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Deklarace států, které jsou účastníky Varšavské smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, 26. ledna 1956.

ročně.⁷³ V reálu však byla tato rozhodnutí bezvýznamná, protože zůstala pouze na papíře. Jediný praktický výsledek schůzky tak představovalo oficiální přijetí statutu Spojeného velení a zařazení vytvářených vojsk NDR do Spojených ozbrojených sil. Ve všech těchto případech se však jednalo pouze o formální potvrzení dohod z Moskvy. Zároveň došlo k dalšímu posílení Sovětského svazu v řízení Varšavské smlouvy prostřednictvím hlavního velitele a náčelníka štábu.⁷⁴ Sekretariát a zahraničněpolitická komise totiž měly představovat její jediné permanentně fungující politické kolektivní orgány. Jejich neuvedení do praxe v kombinaci s téměř se nescházejícím Politickým poradním výborem znamenalo, že jedinou nepřetržitě fungující institucí Varšavské smlouvy zůstávalo Spojené velení v režii sovětských představitelů.

Ve světle následujících událostí roku 1956 si můžeme udělat dobrou představu o tom, nakolik bylo prohlášení I. zasedání Politického poradního výboru míněno vážně. Závěrečná deklarace ve vztahu k ostatním vojenským aliancím jako NATO, SEATO či Bagdádský pakt varovala před bezprostředním ohrožením národní nezávislosti jejich členských států. Státy Varšavské smlouvy také oficiálně vítaly úsilí o mezinárodní spolupráci na základě vzájemného respektování územní celistvosti a svrchovanosti, neútočení, nevměšování se do vnitřních záležitostí států či rovnosti. Již o pouhých několik měsíců později byla naopak zásadním způsobem narušena suverenita dvou členských států Varšavské smlouvy.

2.3 Příčiny krize sovětského bloku v roce 1956

Necelý měsíc po prvním zasedání Politického poradního výboru se v Moskvě uskutečnilo jednání, které mělo zcela klíčový význam pro vývoj celého světového komunistického hnutí. Událostí, která odstartovala doposud nejvážnější krizi v sovětské sféře vlivu, byl XX. sjezd KSSS zahájený 14. února ve Velkém kremelském paláci. Jednalo se o první sjezd od Stalinovy smrti a vůbec poprvé po dlouhých sedmnácti letech se tato vrcholná schůzka sovětských komunistů uskutečnila v řádném termínu. Krom více než čtrnácti set delegátů ze Sovětského svazu se jednání účastnilo velké množství zástupců dalších pětapadesáti komunistických a dělnických stran. Z významných stranických delegací chyběla pouze jugoslávská⁷⁵.

⁷³ Minutes of the Decisions Made by the PCC, 27-28. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17525/ipublicationondocument_singledocument/2882A0F1-8F48-4A3B-B339-BA1564E32B9B/en/Record_Decisions_1956_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010)

⁷⁴ MASTNY, V: *We are in a Bind*, in CWIHP Bulletin 11, 1998, str. 230-235.

⁷⁵ Jugoslávii zastupoval její velvyslanec v Moskvě.

Všeobecnou změnu kurzu sovětské politiky demonstroval první Chruščovův projev, v němž se Stalinovo jméno objevilo pouze jednou, a to v poměrně bezvýznamné souvislosti. Ani další vystoupení sovětských představitelů dříve pořád dokola citovaného diktátora výrazněji nepřipomínala. Především zahraničněpolitická část projevu sovětského prvního tajemníka potvrdila novou linii v této oblasti. Teze o možnosti vyhnout se novému světovému konfliktu, nenásilném mírovém postupu k socialismu a variabilních cestách k socialismu v různých státech se značně vzdálily stalinským dogmatům dominujícím dřívější sovětské diplomacii. Ačkoliv již od diktátorovy smrti podniklo sovětské vedení řadu kroků směrem k alespoň částečnému zklidnění mezinárodní situace, nyní XX. sjezd oficiálně potvrdil Chruščovovu zahraničněpolitickou zásadu mírového soužití mezi státy s rozdílným společenským zřízením. Varšavskou smlouvou byla již koneckonců deklarována na zasedání Politického poradního výboru v Praze.

Po desetidenním průběhu sjezdu se Chruščov odhodlal poslední den, tj. 25. února, k zásadní řeči, ve které již otevřeně kritizoval některé Stalinovy praktiky a masový teror. Kritika se fakticky omezila pouze na odsouzení represí proti některým loajálním komunistům, Stalinovo „velikášství“ a jeho úlohu v letech druhé světové války. Leitmotivem Chruščovova poselství se tak stal návrat k „pravému leninismu“ a kolektivnímu vedení.

Ačkoliv kritika tzv. kultu osobnosti nikterak nezpochybňovala obecnou totalitní podstatu bolševického systému, znamenalo toto nejzásadnější poselství celého sjezdu šok pro celou řadu komunistických delegátů. Mnozí z přítomných v Moskvě patřili k tvrdému stalinistickému jádru. Nejenže o kritizovaných praktikách dobře věděli, ale také se sami aktivně účastnili celé řady zločinů a krev ulpěla i na jejich ruce. Vzhledem ke zkušenosti se sovětským represivním systémem se nepochybně začali obávat o svojí pozici a bezpečnost. Osud Lavrentije Beriji,⁷⁶ který byl Chruščovem označen za stalinistu číslo dvě v Sovětském svazu, představoval v tomto směru dostatečný důvod k neklidu. Zcela opačné nálady panující ve většině delegací tak vystihovaly předchozí masivní ovace, které sklidily dopis od Mao Ce-Tunga či vystoupení francouzského komunisty Maurice Thoreze adorující mrtvého tyrana. Většinou náladu ve vztahu ke Stalinově éře vystihovalo prohlášení československého

⁷⁶ Náměstek předsedy Rady lidových komisařů a člen předsednictva ÚV KSSS L.P. Berija patřil bezprostředně po Stalinově smrti spolu s Chruščovem a Malenkovem mezi hlavní aspiranty na nového vůdce SSSR. Vzhledem k jeho síle vyplývající z ovládnutí sovětského bezpečnostního aparátu, se Chruščov a především Malenkov obávali, že by mohli být Berijou odstraněni. Berija byl proto zatčen 26. června 1953 přímo na jednání předsednictva Rady lidových komisařů. Následovala rychlá akce s cílem paralyzovat Berijovi mocenské opěrné body. Ve dnech 18.-23. prosince 1953 proběhl s Berijou soud ve stalinistickém duchu. Obvinění byla vykonstruována a jednání proběhlo beze svědků. Obviněný byl shledán vinným a popraven. Následná perzekuce postihla i jeho spolupracovníky, rodinu a přátele. Nutno dodat, že se jednalo o poslední střídání moci v Sovětském svazu tímto stalinským způsobem.

prezidenta Zápotockého na setkání se studenty na československé ambasádě v Moskvě pouhých několik hodin před Chruščovovým klíčovým projevem: „*Chcete, aby se to rozšlapávalo? Není potřeba diskutovat o tom, za které éry kolektivní vedení nebylo, kdo tomu bránil. To je otázka delikátnosti a úcty. Má někdo z nás zájem, aby otázka soudruha Stalina se stala nějakým předmětem diskuse? Správnou politikou je do těchto věcí se nemíchat.*“⁷⁷

Zástupci zahraničních stran sice na tajný Chruščovův referát vpuštění nebyli, avšak ještě téhož dne obdrželi v Kremlu jeho písemný záznam spolu s informací o jeho důvěrném charakteru. Nicméně jednotlivé delegace východního bloku dostaly instrukce, aby doma zahájily kampaň, která by se závěry XX. sjezdu seznámila „stranickou veřejnost“. Stalin přitom měl být kritizován „otevřeně a adresně“.⁷⁸ V sovětských satelitech se tak rozpoutal spor, jak se s poselstvím XX. sjezdu vypořádat. Na rozdíl od stalinských dob nyní chyběla přímá direktiva a jednotlivé východoevropské strany se s problémem rozhodly naložit různým způsobem.⁷⁹

Změny v jednotlivých sovětských satelitech tak měly velice rozdílný charakter. Od prohlášení SED, že ve Východním Německu není co destalinizovat, přes částečnou obměnu kádrů stranického vedení v Československu a Bulharsku, až po vážnou krizi mezinárodního rozměru v Polsku a otevřené lidové povstání v Maďarsku. Zatímco ve většině vedení satelitních stran převládala snaha vyhnout se výraznějším změnám, v Polsku a Maďarsku naopak znamenal XX. sjezd KSSS mezník, z něhož bylo nezbytné vyvodit rozsáhlé politické důsledky. Významnými činiteli určujícími míru otřesů v jednotlivých lidových demokraciích byly především situace ve stranickém vedení a obecná nálada ve společnosti. Není bez souvislosti, že nejvážnější krize vypukly právě v Maďarsku a Polsku, tedy v zemích, kam byl komunistický systém importován ze zahraničí a mezi obyvatelstvem vládly na základě historických událostí silné antiruské postoje.

Stalinský komunismus byl oběma zemím násilně vnucen a je nepochybné, že ve skutečných svobodných volbách by se zde komunisté po druhé světové válce k moci nedostali. Další klíčový prvek představovala silná nespokojenost tamního obyvatelstva se sociální situací, protože vytvářela příznivé podmínky pro formování široké fronty „liberálních“ (či „vlasteneckých“) komunistů, inteligence a nejaktivnější části „pracujících“, především dělnictva.⁸⁰ Rozměr tohoto faktoru dobře vystihuje prohlášení prvního tajemníka KSČ Antonína Novotného. Ten ve své řeči hodnotící stranickému politbyru koncem října

⁷⁷ Op.cit. PERNES, 2008, str. 287.

⁷⁸ PERNES, 2008, str. 289.

⁷⁹ TAUBMAN, 2005, str. 278.

⁸⁰ DURMAN, K.: *Kreml a dvojí krize roku 1956*, in: Historický obzor 11, 2000, č. 1-2, str. 25.

bouřlivou situaci panující u severních a jižních „soudruhů“ prohlásil: „*U nás tyto akce nejsou, protože životní úroveň je zde mnohem vyšší – lidé sice poslouchají BBC či Svobodnou Evropu, ale dokud mají plná břicha, samotný poslech není tak nebezpečný.*“⁸¹

Když během červnové návštěvy v Moskvě navrhl Tito sovětskému vedení, aby v rámci vize světa nerozděleného do mocenských bloků rozpustilo Varšavskou smlouvu, Chruščov, který návrh pochopitelně odmítl, netušil, že ještě v témže roce bude rozpad aliance opravdu hrozit. Bouře v Polsku a Maďarsku přinášely reálnou možnost, že by se aliance rozpadla díky vystoupení některých členů.⁸² Samotné příčiny krize sovětského bloku v roce 1956 je však třeba hledat jinde než v existenci Varšavské smlouvy. Přesto se aliance stala významným faktorem ovlivňujícím průběh „polského října“ a maďarské revoluce. Obě tyto události se Varšavského paktu výrazně dotýkaly a zároveň ovlivnily jeho další vývoj. Přitom ještě počátkem července, tedy v době, kdy se již krizové události daly do pohybu, konstatovalo memorandum o politickém kurzu Spojených států vůči sovětským satelitům ve východní Evropě, že sovětská dominance zůstává v tomto prostoru základní skutečností a neexistuje jediný důkaz, že by schopnost Moskvy kontrolovat tamní dění byla ovlivněna čímkoliv, co se událo od Stalinovy smrti. Jako základní nástroje tohoto ovládnutí označovala zpráva sovětské poradce ve státních a bezpečnostních aparátech jednotlivých satelitů a také řízení jejich ekonomické a vojenské oblasti skrze organizace jako RVHP a právě Varšavská smlouva.⁸³

2.4 Polská krize

Situace v Polsku se začala komplikovat již nedlouho po ukončení XX. sjezdu KSSS. Poté, co byl seznámen s textem Chruščovova referátu první tajemník PSDS Boleslaw Bierut, v té době hospitalizovaný v Moskvě se zápallem plic, dostal infarkt a 12. března 1956 zemřel. Do čela PSDS byl po zemřelém Bierutovi dosazen Edward Ochab. Jeho politika předpokládala provedení pouze nezbytně nutných úprav při zachování stávajícího charakteru režimu.

Krizové události byly odstartovány dne 29. června, kdy masivní demonstraci dělníků za vyšší mzdy v Poznani brutálně rozehnaly polské bezpečnostní síly. Akce přerostla

⁸¹ Account of a Meeting at the CPSU CC, 24 October 1956 on the Situation in Poland and Hungary, in CWIHP Bulletin 5, 1995.

⁸² MASTNY, 2005, str. 7.

⁸³ „United States Policy Toward the Soviet Satellites in Eastern Europe“, 6. července 1956, in BÉKÉS, C.; BYRNE, M.; RAINER, J.M.: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapešť, 2002, dok. 12, str. 119.

v masakr – zastřeleno bylo několik desítek demonstrantů a více než dvě stovky jich byly zraněny. Za tímto poznaňským krveprolitím stál především sovětský maršál polského původu Konstanty Rokossowski, od prosince 1949 polský ministr obrany a člen politbyra. Právě praxe obsazování nejvyšších postů v polských ozbrojených silách sovětskými kádry, vybíranými mnohdy pouze kvůli jejich polskému původu, byla až do října 1956 naprosto běžná.⁸⁴ Jedním z klíčových problémů polské krize se z toho důvodu stala otázka dalšího působení sovětských poradců v polských bezpečnostních složkách a ozbrojených silách. Tento aspekt se tak přímo dotýkal dosavadního stylu řízení satelitních armád v sovětském bloku a tím pádem i praxe panující uvnitř struktur Varšavské smlouvy.⁸⁵

Poznaňský masakr urychlil formování reformě orientovaná stranická opozice v čele s bývalým prvním tajemníkem PSDS a vězněm z éry stalinských procesů Wladyslawem Gomulkou. Podporu mu získávalo mimo jiné volání po důsledném dokončení stahování sovětských důstojníků a poradců z polských ozbrojených sil a bezpečnostního aparátu. Ačkoliv ho Chruščov ohlásil již v roce 1954, v praxi se realizovalo pozvolna. Politbyro PSDS se tlaku reformistů podvolilo a požádalo Kreml o stažení agentů KGB z Polska. Gomulka, o jehož možném návratu do čela strany se od října 1956 vedla již otevřená debata, přidal spolu se svými stoupenci i požadavek odvolání Rokossowského a veškerých sovětských poradců ze země.⁸⁶

Situaci v Polsku Kreml sledoval po celou dobu velmi bedlivě. Moskvu v této souvislosti neznepokojoval ani tak mocenský boj uvnitř polské strany, ale primárně jeho zahraničněpolitické konsekvence. Chruščov a jeho kolegové se obávali, že pokud by se Gomulka chopil ve Varšavě moci a odstranil nejortodoxnější stalinisty, kteří však zároveň představovali nejvíc pro-sovětské členy polského vedení, mohla by PLR začít prosazovat více nezávislý zahraničněpolitický kurz.⁸⁷ Chruščov v pamětech vzpomíná své obavy, že se Gomulka vezl na „antisovětské vlně“ a s tím související možnost odtržení Polska ze sovětského bloku a tím pádem i Varšavské smlouvy.⁸⁸ První tajemník KSSS, bojující v souvislosti s neklidem v Polsku a Maďarsku s kritikou domácích stalinistů, měl spolehlivého spojence v maršálu Žukovovi. Odmítání stalinských principů však rozhodně neznamenalo, že by se oba muži vzdali pokušení řešit krizi v sovětské zájmové sféře silou.

⁸⁴ Vice GLUCHOWSKI, L., W.: *Poland, 1956. Khrushchev, Gomulka, and the „Polish October“*, in CWIHP Bulletin 5, 1995, str. 38-49.

⁸⁵ Význam sovětských kádrů při zlepšování bojové a politické přípravy a součinnosti mezi jednotlivými armádami akcentoval hlavní velitel Koněv na již zmiňovaných moskevských jednáních v lednu 1956.

⁸⁶ DURMAN, 2000, str. 26

⁸⁷ KRAMER, M: *Hungary and Poland, 1956. Khrushchev's CPSU CC Presidium Meeting on East European Crises, 24 October 1956*. CWIHP Bulletin 5, 1995, str. 50-56.

⁸⁸ TAUBMAN, 2005, str. 295.

Vzhledem ke skutečnosti, že se situace nebezpečně zhoršovala i v Maďarsku, zahájily již 20. července sovětské ozbrojené síly přípravy k možnému vojenskému zásahu v obou střediscích neklidu. Toho dne byl podepsán operační plán obnovy veřejného pořádku na území Maďarska s krycím názvem „Vlna“. Předpokládal společný zásah maďarských a sovětských sil. Součástí plánu s ohledem na situaci v Polsku bylo i posílení sovětských vojsk na polsko-východoněmecké hranici o čtyři divize. Nicméně do nejvyšší bojové pohotovosti byla sovětská vojska v Polsku a Maďarsku uvedena až v polovině října.⁸⁹

Politbyro PSDS na svém jednání ve dnech 8. a 10. října deklarovalo, že bez ohledu na šíření „protisovětských tendencí“ a „propagandu nepřítel“ existuje skutečně neférová situace ve vztahu mezi PLR a SSSR. Akcentována byla kromě vměšování se do vnitřních záležitostí polského státu ze strany sovětského velvyslance především problematika týkající se nejvyšších důstojnických kádřů v armádě. Ty často ani nemluvily polsky a dokonce nebyly ani polskými občany! V této otázce byla zvolena kompromisní cesta. Vedení PSDS se rozhodlo Sovětskému svazu navrhnout, aby příslušní sovětské generály v polské armádě přijali polské občanství. Ti sovětské důstojníci, kteří neovládali polský jazyk, se měli přesunout do pozic poradců a na jejich místa měli být povýšeni důstojníci polští.⁹⁰

Situace se nebezpečně vyhroutil ve chvíli, kdy polské vedení odmítlo požadavek Chruščova, aby byl pozván na konzultaci do Varšavy. Přes zamítnutí této žádosti přistálo v ranních hodinách dne 19. října na varšavském letišti letadlo se sovětskou delegací na nejvyšší úrovni. Kromě prvního tajemníka KSSS dorazili Molotov, Lazar Kaganovič a Anastas Mikojan. Jednoznačně výstražné gesto představovala účast ministra obrany Žukova, hlavního velitele Varšavské smlouvy Koněva a dalších jedenácti vysokých sovětských důstojníků. Z následujících událostí můžeme vyvozovat, že přilet sovětských soudruhů do polské metropole měl uvést do chodu svérázný státní převrat dirigovaný Rokossowským a Koněvem. Sám Chruščov vzpomíná ve svých pamětech, že v den jeho příletu do Varšavy vydal právě ve spolupráci s Koněvem a Rokossowským na sovětském velvyslanectví pokyn k zahájení manévru sovětských vojsk ze základen v Polsku.

V této souvislosti je nutné položit si otázku, zda Koněvova úloha v řízení uvažovaného vojenského zásahu v Polsku vyplývala z jeho funkce hlavního velitele Spojených ozbrojených sil či prvního náměstka sovětského ministra obrany. Sovětské vedení se v roce 1956 v žádném případě neuvažovalo o možnosti vést případné vojenské akce proti ohniskům nepokojů ve své zájmové sféře za přímé asistence svých ostatních satelitů, jak se později stalo v roce 1968

⁸⁹ DURMAN, 2000, str. 28.

⁹⁰ GLUCHOWSKI, 1995.

v případě invaze do Československa. Aktivitu maršála Koněva v polských událostech proto nemůžeme chápat jako pokus zapojit do řešení situace Varšavskou smlouvu jako takovou. Koněvova účast na vojenských akcích během krize východního bloku na podzim 1956 byla primárně vedena z pozice sovětského maršála a náměstka ministra obrany, nikoliv hlavního velitele Spojených ozbrojených sil.

Ve chvíli, kdy na Varšavu již mířily sovětské tanky i část jednotek polské armády pod velením sovětských důstojníků, přednesl Gomulka sovětské delegaci své požadavky. Jednalo se především o vyjasnění postavení sovětských vojsk v Polsku a sovětské záruky na nevměšování se do vnitřních záležitostí PLR. Zopakována byla i výzva ke stažení všech či alespoň většiny z více než padesáti sovětských poradců přítomných v Polsku a odvolání maršála Rokossowského. Není pochyb, že sovětskou delegaci tyto požadavky utvrdily v jejím hodnocení situace; odvolání zmíněných kádrů vnímala jako snahu zbavit se starých pravověrných revolucionářů loajálních věci socialismu, tedy kroku předcházejícího domnělému polskému obratu na Západ.⁹¹

Pro zastavení ozbrojené intervence však existovalo několik zásadních důvodů. Předně si Sověti uvědomovali, že ne-li celá polská armáda, tak alespoň její větší část by se sovětským interventům postavila na odpor. Sovětské vojenské velení mělo před polskými ozbrojenými silami velký respekt. Na manévry sovětských vojsk k Varšavě také Poláci odpověděli zahájením mobilizace vnitřních bezpečnostních sil. Během jednání špiček PSDS se sovětskou delegací se tak Gomulka snažil přesvědčit Chruščov, že situaci v zemi zvládne a naopak vstup sovětských jednotek do polské metropole by komunistům nepochybně znemožnil vývoj událostí kontrolovat. V době sovětského jednání ve Varšavě již byla navíc velmi nestabilní situace v druhém ohnisku nepokojů – Maďarsku. V neposlední řadě svou úlohu v alespoň dočasném odložení vojenského zásahu sehrála i podpora, kterou si v Pekingu zajistil měsíc zpátky polský první tajemník Ochab. Není bez zajímavosti, že právě v souvislosti s Ochabovou návštěvou Číny hovořil nyní Chruščov o jeho „zrádčovské činnosti“.⁹²

Kombinace možného polského odporu, vývoje v Maďarsku a vědomí čínského veta způsobila Chruščovův obrat. Dal zastavit pohyby vojsk a souhlasil s rozhodnutím ÚV PSDS, aby Gomulka převzal funkci prvního tajemníka strany. Přestože jednání skončilo bez závazné dohody, polské proreformní síly ve vedení ustály svou pozici. Následovalo odstranění Rokossowského i většiny dalších neostalínistů ze stranického politbyra.

⁹¹ KRAMER, 1995.

⁹² TAUBMAN, 2005, str. 296.

Po odletu sovětské delegace se Polskem prohnala vlna masivních demonstrací, v rámci kterých začaly nabývat na síle dříve ojedinělé hlasy volající po vystoupení Polska z Varšavské smlouvy. Právě před obdobnými aspekty spojenými s nástupem národně-komunistického vedení a nového kurzu v Polsku varoval Molotov i další členové sovětského politbyra. V sovětském vedení silně rezonovala obava, že se PLR chystá opustit nejen Varšavskou smlouvu, ale celý socialistický tábor.⁹³ Gomulka však vycítil vážnost situace. V den, kdy Chruščov referoval ostatním stranickým lídrům o situaci v Polsku, přednesl před masovým shromážděním ve Varšavě svou klíčovou řeč. Volil smířlivější tón. Zdůraznil potřebu posílit vojenskou a politickou vazbu se Sovětským svazem a odsoudil hlasy volající po ukončení členství Polska ve Varšavské smlouvě. Zároveň vyzval Poláky k návratu ke každodenní práci a ukončení dalších protestů. Ač zůstávalo sovětské vedení na vážkách, Gomulkovo prohlášení dávalo naději doufat, že je možné najít kompromis mezi KSSS a PSDS s proreformním vedením bez použití síly.

Zcela nepochybně byl pro sovětský postoj klíčový souběžný vývoj událostí v Maďarsku. Zde došlo k prudkému zhoršení situace a v noci z 22. na 23. října byly rozkazem sovětského generálního štábu uvedeny do plné bojové pohotovosti v zemi přítomné sovětské jednotky. Majíc ruce svázané novou krizí v Maďarsku, spokojila se Moskva s ujištěním Polska o setrvání ve Varšavském paktu a dalším pobytu sovětských vojsk na jeho území. Chruščov pak dal Gomulkovi zelenou i v odstranění Rokossowského. Maršál byl v polovině listopadu odvolán zpět do SSSR.

Gomulka měl tedy nakonec zajištěnou dostatečnou míru vnitřní podpory i benevolence za strany Kremlu. Moskva sice později zaznamenávala případy polských vybočení ze satelitní normy, ale postupem času v polském prvním tajemníkovi stále více spatřovala záruku zachování pořádku v zemi. Polsko nicméně v následujícím období představovalo pro Chruščova nejméně spolehlivý stát aliance. PSDS nebyla například pozvána na schůzku stranických vedení do Moskvy v lednu 1957, na níž se měla diskutovat situace v Maďarsku a klíčové vojenské problémy, především citlivá otázka rozvoje východoevropských ozbrojených sil. Sovětský svaz se tak ve vztahu k Polsku snažil obejít rámec Varšavské smlouvy a spoléhal raději na polskou kontrarozvědku vedenou stále sovětskými důstojníky, případně na pro-kremelské stranické kanály. Přesto si ještě koncem srpna 1957 Chruščov stěžoval Gomulkovi, že většina polského vedení je vůči SSSR nepřátelská.⁹⁴

⁹³ MASTNY, 2005, str. 7.

⁹⁴ MASTNY, 2005, str. 9.

Během polská krize se poprvé objevilo volání po vystoupení členského státu z řad Varšavské smlouvy. Relevantní politické síly v Polsku si však uvědomovaly nereálnost tohoto požadavku. Odpor vůči členství ve vojenské alianci vedené Sovětským svazem je v tomto směru nutné chápat jako symbolický. Ačkoliv v roce 1956 představovala Varšavská smlouva fakticky formální organizaci, byla antisovětsky orientovanou polskou veřejností a částí pronárodně smýšlejících komunistických představitelů chápána jako demonstrace „vazalského“ poměru polského státu vůči Moskvě. Stejná situace se v tomto smyslu opakovala v případě Maďarska. V tomto případě však maďarská vláda, tlačena Kremlem do kouta, dospěla k rozhodnutí demonstrativně Varšavskou smlouvu skutečně vypovědět.

2.5 Maďarské povstání

Odhalení stalinských zločinů zasáhlo Maďarsko obzvláště bolestně. Situace v MSP nebyla příliš stabilní ani v období před XX. sjezdem KSSS. Strana byla zmítána mocenským bojem již od roku 1953. Ačkoliv se Maďarsko nacházelo v hospodářské a sociální krizi, stalinské vedení okolo generálního tajemníka Mátyáse Rákosiho nemělo vůli k potřebným reformám. Krom neklidu v maďarské společnosti rostla i pozice vnitrostranické opozice soustředěné kolem bývalého předsedy vlády Imre Nagye, odstraněného Rákosiho skupinou na jaře 1955. Paradoxně právě nynější Rákosiho kritika zajišťovala Nagymu nárůst popularity mezi nespokojenou veřejností, když ho stavěla do pozice antisystémového bojovníka, kterým však ve skutečnosti nikdy nebyl. Nagy sám vždy uvažoval pouze v mezích leninského systému, byť částečně reformovaného.

S ohledem na vzrůstající napětí v Polsku se do maďarském dění vložil zásadním způsobem Kreml. Ve snaze zabránit vzniku dalšího ohniska nepokojů ve své mocenské sféře došlo v režii Moskvy v červenci k odstranění Rákosiho. Ani jeho nástupce, stalinista Ernő Gerö, nedokázal situaci v zemi výrazněji stabilizovat. V říjnu tak v zemi panovala situace hrozící každou chvíli výbuchem.

V polovině měsíce byl nucen připustit stranický šéf Gerö sovětskému ambasadorovi v Budapešti Juriji Andropovovi, že kromě projevů nespokojenosti s hospodářskou a společenskou situací se v zemi šíří i silná protisovětská propaganda dotýkající se také závažných aspektů vojenského spojení obou zemí. Protesty nyní otevřeně mířily nejen na údajně nevýhodný prodej strategicky významného maďarského uranu Sovětskému svazu, ale

dokonce proti samotné přítomnosti sovětských jednotek na maďarském území.⁹⁵ Jejich dislokace byla od předchozího roku legitimizována na základě protokolu o vytvoření Spojeného velení přijatého na varšavské konferenci. Jelikož jeho text hovořil o rozmístění Spojených ozbrojených sil na území členských států pouze po jejich vzájemné dohodě,⁹⁶ byl vytvořen prostor pro nátlak na maďarskou vládu, aby nyní vyjednala jejich stažení.

Obdobně jako v Polsku, ale pouze ve větší míře, se v Maďarsku začaly objevovat hlasy volající po vystoupení z Varšavské smlouvy. Právě před touto eventualitou důrazně varovalo sovětské vojenské velení, které se obávalo trhliny v jižních hranicích sovětského obraného perimetru. Nepřipustit oslabení vojenských pozic sovětského svazu ve východní Evropě přitom představovalo styčný bod v postojích sovětské generality, neostalinistů i Chruščovovi skupiny.⁹⁷

Na základě událostí v Polsku a stoupajícího tlaku v Maďarsku rozhodli v Kremlu svolat na 24. října do Moskvy schůzku představitelů východoevropských satelitů krom Polska. Jednání se však zúčastnily pouze bulharská, československá a východoněmecká delegace. Původní cíl sledoval zformování společné pozice vůči Gomulkovu vedení, ale vzhledem k eskalaci situace 23. října se projednávaly i události v Maďarsku.⁹⁸

Sovětské vedení se rozhodlo postupovat dvojí cestou. Výsledkem schůzky byla snaha uklidnit revoluční události ve východní Evropě prohlášením, že Sovětský svaz je připraven jednat se svými satelity s větším respektem, než tomu bylo dosud. Zhmotnění této změny měla představovat deklarace o vztazích mezi socialistickými státy zveřejněná předposlední říjnový den. Pro další fungování Varšavské smlouvy měla značný význam. Ohlásila záměr Moskvy stáhnout plošně veškeré nechtěné vojenské poradce z východní Evropy a ochotu zahájit diskusi o stažení sovětských vojsk z Maďarska, Polska a Rumunska. Dokument rozšiřoval předpoklad protokolu o vytvoření Spojeného velení v praxi dislokace vojsk. Rozmístění jednotek Spojených ozbrojených sil na území členského státu mělo být nyní možné pouze při panující shodě všech vlád členských států paktu a výslovného souhlasu dané země. Maršal Žukov, jeden z hlavních stoupenců vojenského řešení situace, sice v souvislosti s deklarací upozorňoval na strategické komplikace související s případným odchodem sovětských jednotek z NDR a Polska, ale v zásadě se s přístupem předsednictva KSSS ztotožnil. Pouze konstatoval, že celá akce je pro Sovětský svaz lekcí pro jeho následující

⁹⁵ Record of Conversation between Y. Andropov and E. Gerö, October 12, 1956, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 21, str. 178.

⁹⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

⁹⁷ Nálevka, V.: *Světová politika ve 20. století, sv. II.* Praha, 2000, str. 27.

⁹⁸ KRAMER, 1995.

postup ve vojenskopolitické oblasti.⁹⁹ To ukazuje, že Kreml se v této době nevzdával možnosti vyřešit maďarskou krizi politickými prostředky.¹⁰⁰ Přesto se v den vydání deklarace již počet obětí na životech v Maďarsku pohyboval v řádu stovek.

Sovětské vedení nicméně nehodlalo ponechat nic náhodě. Ještě před konáním schůzky s východoevropskými představiteli pověřil Chruščov mezi 19. a 21. říjnem ministra obrany Žukova, aby za účelem pomoci maďarským bezpečnostním složkám v případném nastolení veřejného pořádku rozmístil sovětské vojska v Budapešti. Tato direktiva byla předána náčelníkovi sovětského generálního štábu maršálu Sokolovskému, který ji postoupil veliteli sovětských vojsk v Maďarsku generálu Laščenkovi.¹⁰¹

Z tohoto postupu by se na první pohled dalo vyvozovat, že naplňování plánu „Vlna“ zcela obcházelo rámec velících struktur Varšavské smlouvy. Sovětské jednotky v Maďarsku byly do plné bojové pohotovosti uvedeny přímo rozkazem sovětského generálního štábu v noci z 22. na 23. října. Nicméně o den později již vstoupily do Budapešti dvě sovětské mechanizované divize dislokované v Maďarsku a brzy se k nim přidaly tisíce sovětských vojáků rozmístěných v Rumunsku na základě protokolu o vytvoření Spojeného velení. Podpořeny byly ještě dvěma divizemi Příkarpatského vojenského okruhu na Ukrajině.

Přestože rozkazy k vojenským operacím šly po linii politické vedení KSSS – sovětské ministerstvo obrany – generální štáb sovětské armády, skutečností zůstává, že se následujícího vojenského zásahu účastnily také jednotky oficiálně vyčleněné do Spojených ozbrojených sil. Řízením operace „Vichr“, která měla maďarské povstání rozdrtit, byl 31. října pověřen hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Koněv, avšak na základě své pozice v sovětské armádě. Nejen tato skutečnost, ale i celé plánování a průběh vojenských akcí proti maďarským povstalcům dobře ukazuje, jak byla velící struktura Varšavské smlouvy provázána s generálním štábem sovětské armády. Ačkoliv akce oficiálně obcházela Spojené velení, jednotky Spojených ozbrojených sil (byť pouze sovětské) byly k dispozici sovětskému generálnímu štábu a nebylo sebemenším problémem zapojit do operace hlavního velitele Varšavského paktu. Je však zároveň nutné konstatovat, že ve dnech 23. až 30. října operovalo v Maďarsku pouze pět sovětských divizí. Následující operace „Vichr“, zahájená 4. listopadu, pak zahrnovala tři armádní sbory o síle minimálně 60.000 mužů.¹⁰² Jednotky Spojených ozbrojených sil dislokované v MLR na základě Varšavské smlouvy by tedy k samotnému potlačení povstání zřejmě nestačily.

⁹⁹ DURMAN, str. 29.

¹⁰⁰ MASTNÝ, 2005, str. 8.

¹⁰¹ KRAMER, 1995.

¹⁰² BÉKÉS, C.: *New Findings on the 1956 Hungarian Revolution*, CWIHP Bulletin 2, 1992, str. 1-3.

Sovětská invaze do Maďarska byla široce prezentována jako důsledek prohlášení Budapešti o zahájení rozhovorů směřujících k opuštění Varšavské smlouvy. Současný stav historického bádání ukazuje, že tomu tak nebylo. V návaznosti na moskevskou deklaraci informoval 31. října nově jmenovaný premiér Nagy masové shromáždění v Budapešti, že vláda začala vyjednávat o ukončení povinností země vyplývajících z Varšavské smlouvy. To však nebyla pravda.¹⁰³ Naopak, ten samý den na jednání Nagyova kabinetu bylo k problematice Varšavské smlouvy pouze deklarováno, že maďarská vláda se nyní kloní v řešení otázky stažení sovětských vojsk k deklaraci sovětské vlády.¹⁰⁴ V duchu tohoto rozhodnutí zaslal Nagy telegram Klimentu Vorošilovovi, ve kterém akcentoval potřebu zahájit urychleně jednání o odsunu sovětských vojsk z maďarského území dle poslední deklarace sovětské vlády. Za tímto účelem se dožadoval příjezdu sovětské vládní delegace.¹⁰⁵

Nagyova vláda svůj postoj k Varšavské smlouvě změnila až 1. listopadu. Jednalo se o zcela demonstrativní krok, primárně způsobený dalším pohybem sovětských jednotek směrem na Budapešť obnoveným poslední říjnovou noc. Nagy si zřejmě uvědomil, že spoléhat na sovětskou zdrženlivost byl omyl. Na jednání maďarského kabinetu předložil náčelník maďarského generálního štábu István Kovács důkazy o narušení státních hranic početnými sovětskými jednotkami a jejich následném postupu směrem k metropoli, přičemž přítomný ambasador Andropov nedokázal sovětské manévry uspokojivě odůvodnit. S ohledem na tuto situaci se maďarská vláda rozhodla neprodleně vyhlásit neutralitu, vypovědět Varšavskou smlouvu a v OSN požádat čtyři světové mocnosti o pomoc při zajištění neutrality země. Zároveň však měla být velvyslanci Andropovovi učiněna nabídka, že pokud budou v co nejkratším možném čase z Maďarska stažena sovětská vojska, bude maďarská žádost z OSN stažena.¹⁰⁶

Andropov následně přesně informoval předsednictvo ÚV KSSS, že Nagy zdůvodnil maďarské vystoupení z paktu a vyhlášení neutrality postupem sovětských vojsk na Budapešť a nepodáním uspokojivého vysvětlení celé akce. Kreml byl tak skrze svého velvyslance velmi dobře zpraven o skutečnosti, že vystoupení Maďarska z paktu již není možno zabránit ani bezodkladným stažením sovětských vojsk. Pověstné překročení Rubikonu v otázce vystoupení z aliance představovalo narušení maďarských hranic sovětskými vojsky přes

¹⁰³ MASTNY, 2005, str. 8.

¹⁰⁴ Minutes of the Nagy's Government's Second Cabinet Meeting, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 57, str. 314.

¹⁰⁵ Telegram from Imre Nagy to Kliment Voroshilov Proposing Negotiations on the Withdrawal of Soviet Troops, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 58, str. 316.

¹⁰⁶ Minutes of the Nagy Government's Fourth Cabinet Meeting, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 64, str. 328.

protesty budapešťské vlády.¹⁰⁷ V této souvislosti je nutné konstatovat, že se jednalo o krok zcela legitimní. Sovětské vojenské akce jasně porušovaly článek V smlouvy z Varšavy, který explicitně hovořil o nedotknutelnosti státních hranic.

Tentýž den se konala řada schůzek nejužšího sovětského vedení s vedoucími představiteli satelitních států. Sovětské hodnocení maďarské situace rezonovalo obzvláště silně v Bulharsku a Rumunsku. Objevily se tak návrhy možné vojenské participace alespoň části sovětských satelitů, byť ne nezbytně celého Varšavského paktu. Především rumunské vedení se plně ztotožnilo se sovětským postupem. Na tajné schůzce se v Bukurešti sešla dvojice Chruščov a Malenkov s Gheorghiu-Dejem, Emilem Bodnărașem a Nicolae Ceaușescem, přičemž zejména dva posledně jmenovaní tvrdě naléhali na uskutečnění vojenské intervence. Během jednání měla být dokonce nabídnuta rumunská vojska k přímé pomoci. Nejednalo se o nabídku ojedinělou. Ke stejnému účelu dával Chruščovovi k dispozici své vojáky i bulharský šéf Todor Živkov.¹⁰⁸

Tvrdý postoj vedení RDS je pochopitelný. Na podporu protestujících v Maďarsku vypukly již dříve v Bukurešti omezené studentské protesty a rumunští komunisté nehodlali dopustit vývoj podobný Polsku a Maďarsku. Politbyro RDS tak přijalo mezi 26. až 30. říjnem řadu opatření pro stabilizaci situace v zemi. Krom zesílení propagandistických akcí zdůrazňujících, že za kontrarevolučními akcemi v Maďarsku stojí reakcionářské a fašistické síly a utužení dohledu nad „třídními nepřáteli“ či vůdci bývalých opozičních organizací, se jednalo o zcela pragmatické zvýšení mezd a penzí nebo opatření zlepšující zabezpečení rumunského obyvatelstva potravinami.¹⁰⁹ Aby zabránil průniku „kontrarevolučních živlů“, uzavřel pak Ceaușescu rumunskými bezpečnostními jednotkami hranice s Maďarskem. V této otázce jednal z vlastní iniciativy a předběhl obdobné rozhodnutí Kremlu. To padlo na závěrečná schůzka lídrů východního bloku se sovětským vedením v noci 2. listopadu. Přítomni byli zástupci všech členských států Varšavské smlouvy a Číny. Chruščov zde

¹⁰⁷ Report from Y. Andropov in Budapest to the CPSU CC Presidium, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 65, str. 330.

¹⁰⁸ TEJCHMAN, M.: *Nicolae Ceaușescu*. Praha, 2003, str. 50-51. Toto tvrdí např. F. Constantiniu. Podle některých historiků naopak sám Chruščov žádal Rumuny o spoluúčast. Zdokumentována není ani jedna možnost. První je však pravděpodobnější. Tejchman, str. 176.

¹⁰⁹ Protocol N.55 of the Meeting of the Political Bureau of the CC of the RWP on the Situation in Hungary and Measures to be Taken in Romania, 26. října 1956, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16236/ipublicationdocument_singledocument/26661D2A-6C6B-4DE1-948F-20763E3A5C0F/en/561026_protocol.pdf (ke dni 29. června 2010); Protocol No. 58 of the Meeting of the Political Bureau of the RWP which Adopted Measures to Ensure Order in Romania Given the Events in Hungary, 30. října 1956, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16238/ipublicationdocument_singledocument/5B488627-F90D-4398-B795-0DBFD48AB492/en/561030_protocol.pdf (ke dni 29. června 2010)

definitivně odmítl participaci rumunských i bulharských vojsk na operaci „Vichr“ a vyzval pouze k posílení ostrahy maďarských hranic.

Nové polské vedení se do 1. listopadu stavělo k použití sovětské armády v Maďarsku odmítavě. Politbyro PSDS však svůj postoj změnilo, a to především kvůli rozhodnutí maďarské vlády vystoupit z Varšavské smlouvy a vyhlásit neutralitu.¹¹⁰ Polský velvyslanec v Budapešti Adam Willman v této souvislosti informoval, že u něj Nagy a Kádár sondovali, zda Gomulka podpoří jejich pozici ohledně vztahu se Sovětským svazem, stažení vojsk, vystoupení z Varšavské smlouvy a především požadavek vznesený v OSN. Willman na to konto vyjádřil obavy, že po vystoupení Maďarska z Varšavské smlouvy vyhlásí země neutralitu rakouského či švýcarského typu nebo se bude snažit o koexistenci se socialistickým táborem obdobně jako Jugoslávie.¹¹¹

Po krvavém útoku sovětských jednotek 4. listopadu, který si vyžádal tisíce obětí, byl do funkce předsedy vlády dosazen János Kádár. Ve vztahu k Varšavské smlouvě pochopitelně změnil kurz, tak jak se od něj v Kremlu očekávalo. Ještě mnoho měsíců po vojenském zásahu však během jednání se sovětskou stranou považoval za nutné zdůraznit, že za současných podmínek musí Maďarsko zůstat jednoznačně ve Varšavské smlouvě. Situaci však podminoval nikoliv „bratrským spojením s Moskvou“, ale nebezpečím imperialismu a nedostatečnou vlastní obranyschopností Maďarska.¹¹² Bývalý premiér Nagy, který se jako jediný v celé historii Varšavské smlouvy odvážil k jejímu jednostrannému vypovězení byl ve vykonstruovaném procesu označen za hlavního viníka maďarské kontrarevoluce a 16. června 1958 popraven.

2.6 Důsledky krize roku 1956 pro Varšavskou smlouvu

Polská a maďarská krize a události s nimi spojené byly pro Varšavskou smlouvu důležité z mnoha důvodů. V obou případech se v rámci vývoje událostí objevila kritika členství země v alianci, ačkoliv nebyla primárním katalyzátorem krizových událostí. Tato skutečnost však byla premisou, že v době neklidu bude v jednotlivých satelitech snaha odtrhnout země z vojenského svazku s Moskvou. Přes události roku 1956 zůstávala východní

¹¹⁰ BÉKÉS, 1992.

¹¹¹ Cryptogram from the Polish Ambassador in Budapest Adam Willman, to Warsaw, 1. listopadu 1956, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 63, str. 326.

¹¹² Kádár's report before the HSWP Provisional Executive Committee on the Soviet-Hungarian Negotiations in Moscow, 2. dubna 1957, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 112, str. 517.

Evropa centrem pro sovětskou bezpečnostní politiku v celém následujícím průběhu studené války.¹¹³

Stávající doznívající stalinská praxe vojenských vztahů Moskvy se zeměmi své zájmové sféry se ale ukázala jako nadále neúnosná. Ve spolupráci se sovětským generálním štábem bylo v prosinci 1956 uspišeno stahování sovětských poradců z východoevropských armád. Přes toto gesto se situace lišila satelit od satelitu. Z východoevropských armád sice odešlo velké procento z celkového počtu přítomných poradců, avšak například v ČSR i poté zůstávaly sovětské kádry v nejvýznamnějších armádních oblastech.¹¹⁴

Teze, že události z podzimu 1956 nastavily ve vztahu k členství v alianci jasné mantinely pro sovětské satelity, je nepřesná. Sovětský zásah v Maďarsku nebyl primárně spuštěn na základě opuštění vojenského svazku s Moskvou a stejně tak silová intervence do událostí v Polsku nebyla zastavena pouze na základě Gomulkova oznámení, že Polsko zůstává členem Varšavské smlouvy. Prohlášení ospravedlňující potlačení maďarské revoluce vyhlášením neutrality a opuštěním paktu Nagyho vládou musíme chápat jako následná propagandistická prohlášení. Mnohem větší význam než proklamované vystoupení či setrvání v alianci měla pro vojenskou akci reálné ohrožení komunistického režimu v zemi. Existence Varšavské smlouvy tak poskytla Chruščovovi pouze vhodný prostředek, jak celou akci alespoň částečně obhájit vzhledem k mezinárodní „potupě“, která následovala po krachu taktiky „zvacího dopisu“¹¹⁵.

V ostrém kontrastu s tímto zdůvodněním naopak události v Polsku a především v Maďarsku ukázaly, že základní ustanovení smlouvy jsou platná pouze na papíře a budou dodržována, dokud uzná Sovětský svaz za vhodné. V případě Polska se jednalo o porušení článku VIII garantujícího vzájemnou spolupráci řídicí se zásadou vzájemného respektování nezávislosti, svrchovanosti a nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu. Operace „Vichr“ pak porušovala článek V zaručující nedotknutelnost státních hranic a území, včetně obrany před možnou agresí. Zásah v Maďarsku zároveň demonstroval úzké propojení velení sovětské armády a Varšavské smlouvy.

Sovětský zásah v Maďarsku však fakticky ukončil období, kdy do vývoje satelitů neustále a často velmi brutálně zasahovali sovětské mocenské orgány a poradci. Proces

¹¹³ GLUCHOWSKI, 1995.

¹¹⁴ Jednalo se především o poradce pro ministra národní obrany, náčelníka Hlavní politické správy, náčelníka generálního štábu, operačního plánování, organizaci mobilizace a zpravodajské služby. Celkem zůstalo ve vedení ČSLA 38 poradců, zatímco 79 jich bylo povoláno zpět do SSSR. NA, f. 1261, sv. 125, a.j. 160/22, Návrh na zkrácení počtů sovětských poradců v československé lidové armádě, 27. prosince 1956.

¹¹⁵ Volání prvního tajemníka MSP Geröa a sovětského velvyslance Andropova po ozbrojené intervenci podmínil Chruščov původně posvěcením maďarské vlády. Oficiální zvací dopis však odmítl premiér Nagy podepsat, proto byl signován pouze A. Hegedüsem, v té době již odvolaným předsedou vlády.

opuštění této stalinské praxe započal již v roce 1953. Sovětská dominance v rámci „socialistického tábora“ zůstávala zachována i po Stalinově smrti, ovšem po svém obratu k potírání „kultu osobnosti“ začala v létě 1956 povážlivě kolísat. Kreml sice přiznal „chyby a deformace“, omezil svou ingerenci do záležitostí zemí svého bloku a pokusil se v dalších letech soustavu svých vztahů se socialistickými státy institucionalizovat. Až vojenský zásah v Maďarsku však vymezil prostor, v němž bylo sovětské vedení ochotno divergentní postoje zemí své zájmové sféry tolerovat.¹¹⁶

Jak již bylo naznačeno, událostí s bezprostředním dopadem se stalo vydání deklarace o vztazích mezi socialistickými státy z 30. října. Okolnosti jejího zveřejnění nejsou stále zcela jasné. Existuje podezření, že deklarace byla připravena ještě před říjnem 1956 a po událostech v Polsku a Maďarsku byla pouze vhodně doplněna a zveřejněna za účelem zklidnění situace.¹¹⁷ Na tuto interpretaci by poukazovala skutečnost, že předsednictvo KSSS v době jejího zveřejnění zároveň odsouhlasilo operaci „Vichr“. Deklarace měla další vliv na Varšavskou smlouvu nejen v otázce uspišení stahování sovětských poradců, ale i v otázce přítomnosti vojsk sovětské armády na území jednotlivých členských států paktu. Chruščov situaci komentoval tak, že v otázce přítomnosti sovětských armád na území lidově demokratických států bude třeba nyní vzít v úvahu i názory ostatních zemí, v souladu s principem nevměšování. Výsledek se dostavil bezprostředně. Nejenže deklarace využila Nagyho vláda, ale již den po jejím zveřejnění rozhodlo také rumunské politbyro, že bude opětovně požadovat stažení sovětských vojsk a poradců ze země. Pod vlivem odsunu sovětských sil z Rakouska se o stejný krok neúspěšně snažil stranický vůdce Gheorghiu-Dej již v srpnu 1955.¹¹⁸ Moskevská deklarace tedy pootevřela prostor pro revizi některých aspektů členství ve Varšavské smlouvě.

2.7 První návrh na reformu Varšavské smlouvy

Jak již bylo uvedeno, otázka vojenských vztahů mezi Sovětským svazem a Polskem představovala velice citlivé téma. Důvody lze spatřovat především v poválečném ovládnutí polské armády sovětskými vojenskými kádry v čele s ministrem obrany Rokossowským. Situace nebyla jednoduchá. Polští vůdci si plně uvědomovali, že komunistický systém nemá v široké polské veřejnosti přílišnou podporu, a i přes tehdejší Gomulkovu popularitu závisí udržení leninského zřízení do značné míře na sovětské podpoře. Zároveň se poučili

¹¹⁶ REIMAN, M.; LUŇÁK, P.: *Studená válka 1954-1964. Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, 2000, str. 42-43.

¹¹⁷ BÉKÉS, 1992.

¹¹⁸ MASTNY, 2005, str. 8.

z maďarských událostí, že opuštění Varšavské smlouvy je absolutně nepřípustné. Polští komunisté tak raději zvolili taktiku Varšavskou smlouvu reformovat. Než jít do konfrontace s Moskvou, snažila se PLR stát sovětským privilegovaným spojencem.¹¹⁹

Nové polské Gomulkovo vedení tak krátce po svém nástupu povolilo svému generálnímu štábu zřízení speciální komise k vypracování návrhů na reformu Varšavské smlouvy. Jejím vedením byl pověřen generál Jan Drzewiecky, zástupce náčelníka štábu. Výsledek činnosti Drzewieckého komise představovaly dva dokumenty z přelomu let 1956 a 1957. Předem je nezbytné zdůraznit, že polská generalita v nich v žádném případě nezpochybnila polsko-sovětské spojenectví či členství PLR ve Varšavském paktu samotném. Voláno bylo pouze po revizi smlouvy v určitých specifikovaných oblastech. Drzewieckého komise zaměřila pozornost především na pozici hlavního velitele a samotný statut Spojeného velení. Dokument ze 3. prosince 1956¹²⁰ otevřeně označoval některé pravomoci velení aliance za neslučitelné se suverenitou a nezávislostí jednotlivých členských států.

Kritizován byl především vágně popsáný dohled Politického poradního výboru nad aliančními vojenskými orgány, stejně tak i oficiální prezentace Spojeného velení jako nadnárodní instituce, která však postrádá především blíže specifikované podřízení a zodpovědnost národních armádních velení hlavnímu veliteli a jeho štábu. Polská generalita poukázala na skutečnost, že platný statut Spojeného velení představuje dokument garantující hlavnímu veliteli i pravomoci jasně rozporné s nezávislostí a státní suverenitou členů paktu. Konkrétně se Polákům nelíbila jeho zodpovědnost za bojový výcvik, neslučitelná s udržováním národního charakteru armády. Drzewiecky tuto praxi označil jako základ pro zbavení schopnosti polské vlády řídit podstatu a uspořádání svých ozbrojených sil. Odmítl zároveň pravomoc hlavního velitele hodnotit bojové schopnosti či strategickou a bojovou pohotovost jednotek a následně vydávat na tomto hodnocení založené rozkazy.

Kritice neušel ani štáb Spojených ozbrojených sil, který dle polského dokumentu nepředstavoval mezinárodní instituci v pravém významu tohoto pojmu. Stejně jako v případě hlavního velitele měl mít popis odpovědnosti a pravomocí reprezentantů štábu pouze formální charakter. Vztah mezi štábem Spojených ozbrojených sil a generálními štáby jednotlivých armád komise popsala jako příliš kategoricky regulovaný a založený částečně na jejich podřízení.

¹¹⁹ MASTNY, 2005, str. 9.

¹²⁰ Gen. Jan Drzewiecki's Critique of the Statute of Unified Command, 3. prosince 1956, in *A Cardboard Castle?*, dok. 4, str. 84.

Opomenuto nebylo ani samotné složení Spojených ozbrojených sil. Komise poukázala na fakt, že požadavek na polské jednotky byl definován široce a nepřesně, což umožňovalo různé interpretace. Počet polských sil vyčleněných do Spojených ozbrojených sil byl z úhlu pohledu autorů dokumentu příliš vysoký. Poukázali přitom na skutečnost, že během necelých dvou let od podpisu smlouvy byl celkový počet divizí polské armády snížen o pět, avšak počet divizí PLR vyčleněných do Spojených ozbrojených sil pouze o jednu.

Dokument navrhoval následující opatření. Především mělo dojít k jednoznačné definici podřízení hlavního velitele politickým orgánům a zajistit kontrolu jeho činnosti nadnárodní institucí. Dále se měly vyřešit otázky pravomocí Spojeného velení v oblastech bojového výcviku a vydávání rozkazů na základě hodnocení stavu jednotek. Změna byla navržena i v otázce složení štábu Spojených ozbrojených sil. Instituce měla nově zahrnovat důstojníky a generály ze všech armád aliance, přičemž počet těchto zástupců a jejich jmenování na pozice mělo být schvalováno vyšším mezinárodním politickým orgánem. Náčelník štábu měl zároveň svou činnost více koordinovat s jednotlivými generálními štáby. Požadována byla také redukce polských jednotek ve Spojených ozbrojených silách. Oproti stávajícímu stavu 13 pozemních divizí a 10 leteckých doporučoval dokument maximálně 6 až 7 pozemních divizí, tj. jednu armádu, plus maximálně 5 divizí leteckých.

Druhým dokumentem předloženým Drzewieckého komisí bylo memorandum s návrhem na reformu Varšavské smlouvy z 10. ledna 1957.¹²¹ Volalo po důkladné analýze a revizi smlouvy, jejichž nutnost odůvodňovalo politickou a ekonomickou situací v Polsku. Původní dohodu memorandum opět označilo za nekompatibilní se suverenitou a nezávislostí Polska. Drzewiecký se odvolával především na obrovské výdaje do vojenské oblasti. Varšavskou smlouvu přesto považoval za nezbytnou, vzhledem k mezinárodní situaci a vzbábám mezi zeměmi socialistického tábora. Požadovaná revize se tak měla týkat převážně organizační struktury Spojeného velitelství. Poláci otevřeně zdůraznili, že pozice členských států Varšavské smlouvy je v mnohých ohledech jiná než pozice účastníků NATO a jediným, kdo má z dodržování pravidel paktu výjimku, je Sovětský svaz.

Memorandum zopakovalo kritiku prvního polského dokumentu a navrhlo řešit otázky v duchu deklarace sovětské vlády o vztazích mezi socialistickými státy z krizových dní konce října 1956. Pravděpodobně na základě nedávného sovětského zásahu v Maďarsku mělo být nově jasně deklarováno, že státy Varšavské smlouvy mají zájem užít své síly pouze k obranným účelům. O počtech vojsk přidělených na společné akce v Evropě neměl zároveň

¹²¹ Polish Memorandum on Reform of the Warsaw Pact, 10. ledna 1957, in *A Cardboard Castle?*, dok. 5, str. 87.

rozhodovat pouze Sovětský svaz ale také ostatní státy. Požadavky na jednotky kteréhokoliv státu Varšavské smlouvy měly nově podléhat schválení odpovídajícího národního orgánu. Memorandum dále předpokládalo, že v mírovém stavu budou spadat jednotlivé armády především pod národní velení, přičemž pravomoci Spojeného velení měly být obnoveny pouze za války.

Přes kritiku stávajících poměrů Poláci zdůraznili nutnost těsné spolupráce mezi členy Varšavské smlouvy. Ta se měla odehrávat především v následujících oblastech: strategické plánování a taktické otázky; logistické priority a taktické manévry; standardizace hlavních typů zbraní; regulace vojenské produkce; společný strategický výcvik na území jednoho členů. K aplikaci polských návrhů do praxe doporučilo memorandum ustanovení nových kolektivních orgánů. Návrh na jejich vytvoření byl zcela legitimním požadavkem. Šestý článek smlouvy jasně deklaroval, že Politický poradní výbor může zřizovat orgány, které se ukáží být potřebnými. Zřízena tak měla být Vojenská poradní rada zahrnující ministry obrany a náčelníky generálních štábů. Její pomocný pracovní orgán by představoval Výbor stálého štábu, ve kterém by počet zástupců jednotlivých států určoval nikoliv stávající Politický poradní výbor, ale zcela nově vytvořený nadnárodní politický orgán. Tento nový orgán měl zároveň vymezit působnost Vojenské poradní rady. Potřeba zřízení dalšího politického orgánu Varšavské smlouvy ukazuje, že ačkoliv se Politický poradní výbor sešel pouze jednou, byl již koncem roku 1956 považován za nepříliš akceschopný. Praxe následujících let měly dát v tomto polském hodnocení za pravdu. Za Chruščovovy vlády představovaly sporadicky se konající schůzky Politického poradního výboru pouze příležitost k prezentaci sovětských diplomatických iniciativ.

Sovětský svaz reagoval na každý z polských dokumentů odlišně. Nedlouho po vypracování prvního dokumentu, garantovali Sověti dne 17. prosince 1956 Polsku příznivější dohodu o statutu svých jednotek na polském území než jakékoliv jiné zemi Varšavské smlouvy. Nově poskytoval polské jurisdikci možnost soudit sovětský vojenský personál v zemi v případě porušení polského práva a navíc se zavazoval informovat polskou vládu o veškerém pohybu svých jednotek. Tato dohoda pak byla obecně dodržována, vyjma rozmístění sovětských nukleárních střel středního doletu, které proběhlo bez vědomí polské vlády.¹²² Klíčovým předpokladem pro tento vstřícný krok vůči PLR byla sovětská obava z možného opakovaného krachu situace v Maďarsku.

¹²² MASTNY, 1998.

Ačkoliv generál Drzewiecky zpětně označil oba dokumenty jako „mírné“¹²³, reakce sovětských představitelů na memorandum požadující reformu Varšavské smlouvy přednesené v lednu 1957 Marianem Sychalskim, nástupcem Rokossowského na postu polského ministra obrany, již vstřícná nebyla. Hlavní velitel Koněv návrh komentoval slovy: „*To si myslíte, že vám z toho uděláme nějaké NATO?*“¹²⁴

Polské návrhy na revizi celého paktu však neměl v roce 1957 Sovětský svaz příliš důvodů akceptovat a pokoušet se spustit proces, který potenciálně mohl působit rozkol mezi jeho satelity. Jakkoliv nemůžeme v roce 1956 hovořit o nějaké pevné organizační struktuře Varšavské smlouvy, sovětsí generálové nebyli ochotni připustit ani náznak změn v jejím fungování.¹²⁵ Pokud přijmeme tezi, že Chruščov zakládal Varšavskou smlouvu nikoliv z vojenských, ale z politických důvodů jako přechodnou organizaci bez skutečného obsahu, kterou se pouze hodlal ohánět v diplomatických jednáních se Západem, bylo ze sovětského pohledu provedení reformy zbytečné. Odmítnutí reformy se dá však zdůvodnit i podle teze, že aliance byla založena za účelem většího ovládnutí ozbrojených sil sovětských satelitů Moskvou. Polští generálové tak popsali výstižně stav, kterého chtěl Kreml založením paktu dosáhnout a bylo naivní domnívat se, že dostanou souhlas k jeho revizi.

Je nutné vzít v potaz, že uplynulo jen pár měsíců od chvíle, kdy Chruščov na poslední chvíli zastavil postup sovětských pancéřových divizí na Varšavu. Sovětská strana tak učinila pouze nezbytné bilaterální ústupky, které měly polské námitky umlčet. V souvislosti s říjnovou deklarácí, která formálně umožňovala jednotlivým vládám požadovat stažení sovětských jednotek, se vedení PSDS rozhodlo rozdělit kritiku fungování Varšavské smlouvy a otázku sovětských jednotek na svém území. Moskva se rozhodla polské reprezentaci vyhovět. V opačném případě hrozila opětovná eskalace tohoto konfliktního tématu a přítomnost sovětských jednotek na polském území měla pro Moskvu zásadní pro spojení s okupačními vojsky ve Východním Německu.¹²⁶ Trvalo tak dalších sedm let, než díky mezinárodněpolitickému vývoji dospěli Sověti k názoru, že je nutné ve struktuře paktu provést změny.

¹²³ Gen. Drzewiecki's Interview regarding Memorandum on Reform of the Warsaw Pact, 8. května 1997, in *A Cardboard Castle?*, dok. 6, str. 91.

¹²⁴ MASTNY, 1998.

¹²⁵ LUŇÁK, 2007, str. 42.

¹²⁶ MASTNY, 2005, str. 9.

3. Období relativního klidu

Období mezi potlačením maďarského povstání a druhou berlínskou krizí, kterou Chruščov odstartoval na podzim roku 1958, znamenalo po otřesech ve východním bloku pro Varšavskou smlouvu alespoň základní stabilizaci. Události z podzimu 1956 ukázaly, že Kreml sice s aliancí formálně počítá, v sovětském vedení však souběžně panovala neochota spolupracovat v rámci politických struktur paktu. Politický poradní výbor jako hlavní orgán nebyl svolán ani k natolik závažné mezinárodní události, jakou představovala suezská krize z října 1956. Můžeme se pouze domnívat, nakolik tuto skutečnost ovlivnilo probíhající dění v Polsku a Maďarsku. Faktem však zůstává, že během jednání o situaci na Blízkém východě Moskva své „spojence“ z Varšavské smlouvy zcela obešla. Stejně tak jednání Kremlu s představiteli vládnoucích stran o podzimních krizových událostech ve východním bloku byla raději vedena na neoficiálních schůzkách. Sovětskou nechuť na fungování paktu cokoliv měnit pak nejlépe demonstroval přístup k reformním návrhům Drzewieckého komise, kdy bylo rozhodnuto celou záležitost řešit s Polskem pouze na bilaterální úrovni.

3.1 Plánování rozvoje armád východního bloku

Spolupráce ve Varšavské smlouvě tak měla až do II. zasedání Politického poradního výboru v květnu 1958 především vojenský charakter. Ve dnech 1. až 5. ledna 1957 se v sovětské metropoli uskutečnila neoficiální schůzka představitelů vlád a vládnoucích stran členských států paktu. Pozváno nebylo pouze Gomulkovo polské vedení. Diskutovalo se o stávajících vojenských problémech, především dozbrojení východoevropských armád a zlepšení systému protivzdušné obrany.¹²⁷ Obojí problematiku akcentoval hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Koněv již před rokem. Je tedy zřejmé, že polské a maďarské události oddálily její řešení, plánované původně ještě na rok 1956. Plán výstavby ozbrojených sil byl nyní stanoven na osm let dopředu, tedy až do roku 1965. V té době měly armády Varšavské smlouvy dosáhnout kompletní připravenosti na válečné střetnutí. Snad právě proto, že otázka dalšího rozvoje východoevropských ozbrojených sil představovala velice citlivé téma a nepředpokládala se propagandisticky využitelná jednomyslná shoda, nebylo ani uvažováno o možnosti řešit danou problematikou na úrovni Politického poradního výboru.

Leitmotivem vojenských jednání ve Varšavské smlouvě byla v této době reorganizace ozbrojených sil k předpokládanému vedení bojových operací za oboustranného použití zbraní

¹²⁷ MASTNY, 2005, str. 9.

hromadného ničení.¹²⁸ Předpokládalo se především další snižování stavů jednotlivých divizí za účelem nahrazení živé síly moderní bojovou technikou. Nutno dodat, že tyto schůzky opět prokazovaly extrémní propojení velení Varšavské smlouvy a sovětských vojenských orgánů. Ačkoliv nezbytně nutně neobcházela vojenský rámec aliance, odehrávala se jednání štábu Spojených ozbrojených sil s představiteli jednotlivých satelitních ozbrojených sil za přítomnosti vysokých kádrů sovětského generálního štábu. Netřeba zdůrazňovat, že účastníci se zástupci aliančního štábu byli pouze z řad sovětské generality.¹²⁹ Nikterak neobvyklá však nebyla ani praxe, kdy vojenské jednání Spojené velení zcela obcházelo.¹³⁰ Z korespondence mezi bulharskými vojenskými špičkami také vyplývá, že navazování vojenských kontaktů sovětských satelitů s Moskvou probíhalo téměř pokaždé prostřednictvím příslušného nejvyššího sovětského poradce. Pouze v několika zvláštních případech došlo ke spojení přímo se sovětským ministrem obrany nebo hlavním velitelem Varšavské smlouvy Koněvem.¹³¹ Otázka dlouhodobých plánů pro jednotlivé východoevropské armády měla být řešena dle instrukcí štábu Spojených ozbrojených sil, nicméně, jak ukazují dokumenty, rozhodnutí této „mezinárodní“ instituce byla i samotnými stranickými vedeními členských států chápána jako direktiva sovětského vedení. Pod taktovkou sovětského generálního štábu se měly řešit dokonce i takové vojenské záležitosti, které se bezprostředně SSSR ani jeho armády netýkaly.¹³²

3.1.1 Československo a plán rozvoje ozbrojených sil Varšavské smlouvy

Naznačený plán předpokládaného rozvoje vojsk Varšavské smlouvy do roku 1965 nebyl přijímán jednoznačně pozitivně. Proti některým jeho aspektům brzy po moskevské schůzce vzneslo námitky Československo, Je zřejmé, že vedení KSČ považovalo Varšavskou smlouvu za základ bezpečnosti státu a také velmi kladně hodnotilo řadu opatření Spojeného velení, především těch směřujících ke zvýšení obranyschopnosti zemí východního bloku. Přesto československá strana informovala dopisem svůj sovětský protějšek, že realizace

¹²⁸ CIA Teletyped Information Report, 30. dubna 1957, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16605/ipublicationdocument_singledocument/C2BC16A2-18B6-489E-BF79-19E3506A3EA4/en/570430.pdf (ke dni 29. června 2010).

¹²⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

¹³⁰ Například jednání týkající se aspektů plánovaného rozvoje československých ozbrojených sil v letech 1956-1965, včetně plánovaného snížení vojsk, se uskutečnilo nikoliv s představiteli Spojeného velení, ale přímo na sovětském generálním štábu. NA, f. 1261/0/11, sv. 108, a.j. 126/8, Zpráva ministra národní obrany o jednání náčelníka generálního štábu ČSLA v Moskvě, 4. července 1956.

¹³¹ BAEV, 2003, str. 679.

¹³² NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

plánovaného přezbrojení ČSLA se významně dotkne celého národního hospodářství. Jako zásadní problém pro splnění požadavků kladených Spojeným velením na zbrojní průmysl byly označeny nedostatečné dodávky strategických surovin. Československé vedení dále poukázalo na chybějící alianční koordinaci hospodářských mobilizačních plánů pro případ války. Dělbů výroby vojenské techniky proto doporučovalo urychleně řešit v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci. V opačném případě projevila KSČ zájem řešit pouze otázku československých úkolů se sovětskou stranou na bilaterální úrovni. Dopis naznačoval, že bez potřebných úprav nebude možné pokračovat v přípravách československého hospodářství na zabezpečení potřeb ČSLA. ČSR tím pádem nebude schopná realizovat svoje závazky vyplývající z Varšavské smlouvy.¹³³

Stejně tak náčelník generálního štábu ČSLA V. Kratochvíl poukázal v Moskvě na závěry československého státního plánovacího úřadu, že realizace předpokládaného vyzbrojení ČSLA je zcela odkázána na dodávky surovin ze SSSR. Jejich nesplnění mělo kriticky ohrozit nejen splnění československých závazků Varšavské smlouvy, ale také situaci celého československého hospodářství. ČSR tak požádala štáb Spojených ozbrojených sil o svolání schůzky představitelů generálních národních štábů za účelem upřesnění plánované výstavby armád do roku 1965. Sověti však československý požadavek na urychlené řešení situace nevyslyšeli a požadovanou schůzku odmítli uskutečnit dříve než v roce 1958.¹³⁴

Palčivá otázka sladění mobilizačních příprav se neřešila ani na jednání RVHP a Politického poradního výboru v roce 1958. Sovětská strana v průběhu těchto schůzek nicméně iniciovala jednání zástupců ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k této problematice. Schůzka se konala na přelomu října a listopadu 1958 v Moskvě. Její průběh pouze podtrhl skutečnost, že Československo mělo na řešení dané problematiky zdaleka největší zájem ze všech členů aliance. V průběhu rozhovorů bylo zjištěno, že jednotlivé země nemají zdaleka zpracovány mobilizační plány na stejné úrovni. Z toho důvodu nebylo možné zabývat se konkrétními problémy a na program se dostaly pouze základní organizační otázky. Československá delegace se je proto pokusila řešit se zástupci sovětského Gosplanu samostatně. Dostalo se jí však pouze vágního příslibu, že příslušné návrhy řešení připraví sovětská strana v příštím roce. Výsledek jednání tak nepřinesl nic krom apelu na jednotlivé

¹³³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Návrh dopisu ÚV KSČ ÚV KSSS, 1957.

¹³⁴ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

generální štáby, aby do března následujícího roku předložily štábu Spojených ozbrojených sil odůvodněné výčty svých požadavků.¹³⁵

Situaci v tomto ohledu velmi zhoršovala skutečnost, že do roku 1956 byly jednotlivým armádám poskytovány údaje o organizační struktuře sovětských ozbrojených sil. S odvoláním na princip moskevské deklarace o nevměšování se do vnitřních záležitostí států však Moskva nyní tyto informace sovětským satelitům odepřela.¹³⁶ Nastala tak paradoxní situace. Vojenská spolupráce států východního bloku byla v roce 1955 formálně institucionalizována Varšavskou smlouvou, avšak Kreml nikterak výrazně neposílil multilaterální mechanismy ve vojenské oblasti. Naopak, jednotlivé sovětské satelity dostávaly v rámci aliance méně informací o ozbrojených silách Sovětského svazu než před jejím založením.

3.2 Polské zahraničněpolitické iniciativy

Československé námitky proti nerealistickému vojenskému plánování nebyly v této době jediným problémem Moskvy ve vztahu k Varšavské smlouvě. Jak již bylo naznačeno, Kreml se smířil s nástupem Wladysława Gomulky v Polsku, když ho akceptoval jako člověka schopného stabilizovat komunistický režim. To však nic neměnilo na skutečnosti, že Chruščov sám novému vedení PSDS nedůvěřoval a v rámci Varšavské smlouvy se po nějaký čas snažil polskou stranickou špičku obcházet. Pro Gomulkovo vedení tak vznikl jistý prostor k realizování zahraniční politiky zbavené nejužšího sovětského dohledu. Zhmotnění tohoto kurzu představovaly dvě iniciativy polské vlády dotýkající se bezprostředně vojenských zájmů Sovětského svazu.

Po zamítnutí memoranda generála Drzewieckého volajícího po reformě stávajících poměrů ve Varšavské smlouvě, předložil polský generál Zygmund Duszyński jiný plán, který měl zvýšit schopnost PLR kontrolovat vlastní ozbrojené síly. Projekt předpokládal vytvoření samostatného frontu pod polským velením v rámci bojové sestavy Spojených ozbrojených sil.¹³⁷ Sovětská strana návrh pochopitelně neakceptovala. Vlastní front polské armády tak byl ustanoven až v roce 1961, v rámci masivních příprav Varšavské smlouvy na možnou vojenskou konfrontaci během druhé berlínské krize.

¹³⁵ NA, f. 1261/0/11, sv. 198, a.j. 271/14, Výsledky jednání československé delegace na poradě plánovacích orgánů a zástupců ministerstev obrany členských zemí Varšavské smlouvy a sladění mobilizačních plánů národního hospodářství, 8. prosince 1958.

¹³⁶ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

¹³⁷ MASTNY, 2005, str. 10.

Hlavní polskou zahraničně politickou iniciativu však představoval tzv. Rapackého plán. Dlouhotrvající snahu o jeho realizaci zahájila řeč polského ministra zahraničních věcí dne 2. října 1957 na Valném shromáždění OSN v New Yorku. Rapacki zde prezentoval návrh, který předpokládal vytvoření pásma bez jaderných zbraní ve střední Evropě. Dohoda pod patronací nejen Sovětského svazu, ale také západních mocností, se měla vztahovat na Polsko, Československo a oba německé státy. Rapackého plán byl důležitý ze dvou důvodů: Jeho prezentace nebyla předem projednána a odsouhlasena Moskvou. Představoval tak první skutečnou zahraničněpolitickou akci některého státu východního bloku. Zadrugé, předpokládaná účast Západu by narušovala sovětský monopol na poli bezpečnostních garancí ve východním bloku. Není proto překvapivé, že Kreml projevil pro polský návrh minimum nadšení. Plán se tak dočkal oficiální sovětské podpory až začátkem následujícího roku; tedy ve chvíli, kdy po krachu jednání podvýboru OSN pro odzbrojení bylo jasné, že ho Západ odmítne.

3.3 Úvahy o vojenském tažení do západní Evropy

Ve zcela jiné rovině než návrhy polské vlády se v roce 1957 nacházely úvahy sovětské generality o možném vojenském konfliktu. S jejich charakterem se můžeme seznámit prostřednictvím řeči sovětského ministra obrany Žukova, přednesené v březnu 1957 v NDR při příležitosti setkání s vojenskými představiteli skupiny sovětských vojsk v Německu.¹³⁸ V hodnocení Žukovova projevu musíme vzít v potaz, že i samotná americká rozvědka ho označila především za propagandistický, s cílem povzbudit morálku sovětských vojsk v NDR. Jako značně nereálné však můžeme považovat především některé detaily, nikoliv celkovou podstatu naznačeného válečného scénáře. Ačkoliv jednotlivé válečné úkoly pro armády Varšavské smlouvy nebyly v této době přímo ofenzivního charakteru¹³⁹, Žukovovo vystoupení ukazuje, že se sovětské vojenské vedení přes oficiální Chruščovovy teze o mírovém soužití rozdílných společenských systémů doposud zcela nevzdalo myšlenky na ofenzivní vojenskou akci do západní Evropy. Je pravděpodobné, že to byla právě Chruščovova osobnost, která bránila sovětské generalitě rozvinout již v této době ofenzivní operační plány tak, jak se stalo později v 60. letech. Rovněž v této době válečné plány ještě

¹³⁸ CIA Teletyped Information Report, 29. března 1957, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16599/ipublicationdocument_singledocument/98B5D7B2-8493-476C-AF18-384824CDB251/en/570329a.pdf (ke dni 29. června 2010).

¹³⁹ Soviet Directives to the Czechoslovak Army on Operational and Combat Preparations, 25. září 1957, in *A Cardboard Castle?*, dok. 7, str. 93.

stále vznikaly na bilaterální bázi satelitní stát–sovětské vojenské vedení, a nikoliv v rámci aliance.

Žukov ve svém projevu charakterizoval stávající mezinárodní situaci jako pnutí a zostřování vztahů mezi tábory kapitalismu a socialismu. S ohledem na suezskou krizi vyzdvihl i zhoršení vztahů mezi jednotlivými členy NATO, především mezi Francií a Velkou Británií. Neopomněl samozřejmě zdůraznit domnělou rozhodující roli Sovětského svazu na válečném fiasku západních mocností v Egyptě. V souvislosti s tímto hodnocením mezinárodní situace akcentoval sílu sovětské armády. Zdůraznil, že vzhledem k předpokládanému konfliktu je třeba přepracovat operační plány skupiny sovětských vojsk v Německu tak, aby se v případě války přeměnila v první útočný sled se schopností dosáhnout průlivu La Manche do dvou dnů! Odkazoval přitom na bleskové přesuny sovětských divizí v rámci operace „Vichr“. Odmítl výraznější přezbrojení sovětských jednotek v NDR z důvodu předpokládané reakce Západu. Jejich eventuální postup měly zaštitovat proudové letectvo, raketová technika a kvalitní protivzdušná obrana eliminující obávané americké vzdušné síly; tedy přesně v souladu s Chruščovovou vojenskou koncepcí. Další rozhodující vojenský faktor měla představovat obrovská masa sovětských tanků, dislokovaná především v NDR.¹⁴⁰

Žukov zároveň zdůraznil, že Sovětský svaz je nyní definitivně rozhodnut začít válku jako první. S odkazem na standardní stalinskou myšlenku, že západní síly musí nutně připravovat nový válečný konflikt, měl první úder poskytnout socialistickému táboru rozhodující moment překvapení. Sovětský útok měl být veden v noci a nejlépe během některého ze západních svátků. Důvodem byla podle maršálova konstatování skutečnost, že „nepřátelé“ na Západě jsou „velmi inteligentní lidé, kteří se rádi baví“. Zahájení konfliktu v této době tak mělo moment překvapení maximalizovat. Sovětský ministr obrany navíc vyslovil v této souvislosti domněnku, že každý třetí francouzský voják je ve skutečnosti komunist a nebude ochoten proti armádám socialistického tábora bojovat.¹⁴¹

Během Žukovovy návštěvy NDR se však řešil především vztah Moskvy k východoněmecké armádě. Hlavní výsledek Žukovovy návštěvy v Berlíně tak představoval podpis smlouvy předpokládající produkci stíhačů MiG-15 a bombardérů Il-28 na východoněmeckém území a zvýšení bojové síly německé lidové armády prostřednictvím moderní výzbroje.

¹⁴⁰ CIA Teletyped Information Report, 30. dubna 1957, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16605/ipublicationdocument_singledocument/C2BC16A2-18B6-489E-BF79-19E3506A3EA4/en/570430.pdf (ke dni 29. června 2010).

¹⁴¹ Tamtéž.

Žukovovo líčení sovětského válečného postupu zároveň ukazuje, nakolik seriózně byl míněn sovětský návrh Spojeným státům v rámci odzbrojovacích jednání, předpokládající závazek obou supervelmocí k nepoužití jaderných zbraní jako první.¹⁴² Je těžko představitelné, že by se předpokládaný útok sovětských vojsk odehrál bez jakékoliv jaderné podpory. Naopak, právě v této době se začal vytvářet sovětský systém masivní jaderné podpory pro postupující jednotky na bojišti.¹⁴³ Na druhou stranu, v otázce poskytnutí jaderných zbraní svým spojencům byl Chruščov byl velice zdrženlivý. Nechal se sice slyšet, že je ochoten vybavit své východoevropské spojence jadernými zbraněmi, pokud se Spojené státy rozhodnou k obdobnému kroku v rámci NATO¹⁴⁴, avšak Moskva svým spojencům nikdy nevěřila natolik, aby jim svěřila jaderné zbraně do rukou přímo.¹⁴⁵ Na této skutečnosti nic nezměnil ani pozdější Chruščovův pád. Jaderné síly rozmístěné na území členských států Varšavské smlouvy podléhaly výhradně sovětskému velení až do konce studené války.

3.4 Chruščovovy nové iniciativy ke zmírnění mezinárodního napětí

V červnu 1957 došlo v Sovětském svazu k pokusu o mocenské svržení Nikity Sergejeviče Chruščova. První tajemník KSSS však dokázal zmobilizovat dostatek spřízněných kádrů na svou podporu. Usnesením pléna ÚV KSSS tak byla 28. června odstraněna tzv. „protistranická skupina“ zahrnující především bývalé dlouholeté Stalinovy spolupracovníky Molotova, Malenkova, Kaganoviče, i stávajícího zahraničních věcí Šepilova. Došlo ke konečnému vítězství Chruščova nad jeho opozičníky v sovětském vedení. Ačkoliv příčiny byly opět především vnitropolitické, mocensky posílený Chruščov neopomněl této události využít i zahraničněpoliticky. Jako jedna z hlavních příčin změn ve vedení KSSS tak bylo uváděno přání Sovětského svazu vytvořit podmínky, které by pomohly zlepšit stav jeho zahraničních styků.¹⁴⁶ Bezprostřední dopad na mezinárodní situaci se však projevil spíše ve skutečnosti, že se Chruščov rozhodl zintenzivnit svoje odzbrojovací iniciativy za asistence nového sovětského ministra zahraničních Andreje Gromyka.

¹⁴² NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k. 18, český překlad neoficiálního memoranda předaného v Londýně náměstkovi ministra zahraničních věcí SSSR V. Zorinovi vedoucím delegace USA na zasedání podvýboru OSN pro odzbrojení Stassenem, 17. června 1957.

¹⁴³ MASTNY, V.: *Imagining War in Europe. Soviet strategic planning*, in MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(ed.): *War Plans and Alliances in the Cold War*. Londýn, 2006., str. 21.

¹⁴⁴ Pouze v rozhovoru s americkým mediálním magnátem Randolphem Hearstem, nikoliv na diplomatické úrovni.

¹⁴⁵ MASTNY, 2005, str. 12. V této souvislosti Mastny uvádí i pobyt polských vojenských expertů v SSSR za účelem instrukce pro výrobu jaderných zbraní.

¹⁴⁶ Informace ÚV KSSS o rozhovoru ministra zahraničí SSSR Gromyka se státním tajemníkem USA Dullesem, říjen 1957, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 3, str. 55.

Jak již bylo uvedeno, sovětská diplomacie byla na poli odzbrojovacích jednání velmi aktivní již od období korespondujícím se založením Varšavského paktu. K úsilí na všeobecném snižování zbrojení a zákazu zbraní hromadného ničení také jeho signatáře zavazoval druhý článek smlouvy. Dle mnohých Chruščovových výroků můžeme konstatovat, že sovětský zájem v této oblasti byl motivován především snahou snížit obrovské výdaje do vojenské sféry. SSSR však nikdy nehodlal v rámci odzbrojovacích jednání přistoupit na takovou formu dohody, ze které by mohl vyjít - byť potenciálně - bezpečnostně oslaben.

Problematická byla v jednání s americkými představiteli především otázka kontroly případného plnění uzavřených závazků. Zatímco sovětská strana počítala pouze s pozemní inspekcí, Američané vznášeli obavy z její malé účinnosti a dožadovali se kontroly letecké.¹⁴⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že v sovětské bezpečnostní strategii hrál výraznou roli i faktor blafování zveličující reálné vojenské možnosti země, nemohl Kreml na americké návrhy přistoupit. Již na ženevské konferenci v roce 1955 byl proto sovětskou stranou zamítnut Eisenhowerův projekt tzv. otevřeného nebe, který předpokládal vzájemně neomezené průzkumné lety nad územím USA i SSSR.¹⁴⁸ Poté, co byl 4. října 1957 z kosmodromu Bajkonur Sověty vypuštěn první umělý satelit země Sputnik I, začala v Chruščovově uvažování představovat hrozba odstrašení pomocí mezikontinentálních raketových jaderných nosičů klíčovou roli. Přesto reálné sovětské možnosti v této oblasti zůstávaly ještě dlouhou dobu velice omezené.¹⁴⁹ Navzdory Chruščovově vychloubání, že Sověti vyrábějí rakety „jako párky“, jich bylo daleko méně, než tvrdil. Navíc postrádaly přesný naváděcí systém, který by hlavice dopravil na stanovené cíle.¹⁵⁰ Ještě v roce 1959 disponoval Sovětský svaz pouze šesti bojeschopnými raketovými rampami, které potřebovaly po odpálení stěly k novému bojovému nasazení téměř čtyřiašedesátihodinovou přípravu. O skutečném stavu sovětského raketového programu nebyly informovány ani členské státy Varšavské smlouvy.¹⁵¹ Je proto pochopitelné, že Kreml i z tohoto důvodu vzdušnou inspekci důrazně odmítal a označoval ji za obyčejnou špionáž.

¹⁴⁷ Hlavním argumentem bylo obrovské území Sovětského svazu.

¹⁴⁸ Stejně tak odmítl SSSR v srpnu 1957 další jednání podvýboru OSN pro odzbrojení o vzdušné kontrole dohodnutých opatření navržená ze strany USA. Samotný podvýbor se těmito otázkami zabýval již od konce roku 1956.

¹⁴⁹ Omezená schopnost SSSR dopravit jaderné nálože na území Spojených států byla jedním z hlavních důvodů pro rozmístění raket středního doletu na Kubě v roce 1962.

¹⁵⁰ GADDIS, J.L.: *Studená Válka*. Praha, 2006, str. 71.

¹⁵¹ Ještě v roce 1960 představitelé ČSLA ve své zprávě o předpokládaném charakteru globální války uváděli, že západní raketové střely výrazně zaostávají za SSSR. Viz dokument *Názory na charakter počátečního období války se zaměřením na řízení státu*, 28. dubna 1960, in *A Cardboard Castle?*, dok. 12, str. 105.

Inovované odzbrojovací návrhy se staly jedním z klíčových témat schůzky nového Chruščovova ministra zahraničních věcí Gromyka s jeho americkým protějškem Dullem, uskutečněné během zasedání OSN na podzim 1957.¹⁵² Přestože již byly americkou stranou jasně odmítnuty, zopakoval sovětský představitel hlavní návrhy Kremlu – zákaz použití jaderných a vodíkových zbraní alespoň na dobu pěti let a odchod cizích vojsk, která se nacházejí na území Německa i jiných evropských členských států NATO a Varšavské smlouvy. Naopak Američany navrhované opětovné jednání o letecké kontrole Gromyko odmítl s odkazem na její údajně malou účinnost a neschopnost odvrátit náhlý útok.

Důvody amerického odmítání jakéhokoliv omezování jaderného zbrojení v této době je nutné hledat především v obrovské konvenční síle vojsk východního bloku, které Západ jednoduše nemohl konkurovat. Eisenhowerova administrativa sice souhlasila s Chruščovovým hodnocením, že válka vedená jadernými zbraněmi by měla katastrofální důsledky, nicméně ve Washingtonu si byli vědomi skutečnosti, že se Spojené státy nikdy nemohou počtem vojáků Sovětskému svazu a jeho spojencům vyrovnat. Vyloučení nebo omezení možnosti nasadit nukleární arzenál Bílý dům chápal jako výzvu ke konvenční válce, kterou by Západ nemohl vyhrát.¹⁵³

Během rozhovoru se probírala i situace v sovětském bloku. Washington fakticky potvrdil nové sovětské vládě, že stejně jako v případě podzimu 1956 je i nadále připraven respektovat *status quo* v Evropě a sovětskou sféru vlivu. Gromyko naopak tlumočil kontinuální zahraniční politiku Kremlu vůči členským státům Varšavské smlouvy. Dulles ujistil Gromyka, že se USA nebudou snažit začlenit kterékoliv země této geopolitické oblasti do NATO. Současně však pokračování této politiky podmínil stabilizací situace ve východním bloku. V této souvislosti Sovětský svaz varoval, že pokud by se v jeho zájmovém prostoru vytvářela jedna nebezpečná situace za druhou,¹⁵⁴ mohly by nastat i takové podmínky, při kterých by USA mohly být do věci zataženy. Gromyko reagoval velice ostře. Kategoricky prohlásil, že problematika zemí „socialistického tábora“ nemůže být předmětem jednání mezi oběma supervelmocemi. Otázky týkající se lidově demokratických zemí označil za jejich čistě vnitřní záležitost, přičemž žádná země, včetně USA, neměla disponovat právem se do jejich záležitostí vměšovat. V této souvislosti zdůraznil Gromyko skutečnost, že „SSSR je vázán k těmto zemím povinnostmi vyplývajícími z Varšavské smlouvy, a že tyto své povinnosti splní“.

¹⁵² Informace ÚV KSSS o rozhovoru ministra zahraničí SSSR Gromyka se státním tajemníkem USA Dullem, říjen 1957, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 3, str. 55.

¹⁵³ GADDIS, 2006, str. 68.

¹⁵⁴ Dulles se zřejmě vyjadřoval v souvislosti s krizemi v Polsku a Maďarsku v minulém roce. V době jeho schůzky s Gromykem byla situace v sovětském bloku poměrně stabilizovaná.

Existence Varšavské smlouvy tedy hodlala Moskva využívat i jako nástroje zamezení případného ovlivňování dění ve své zájmové sféře Západem.

Pro nastínění budoucího modelu vzájemných vztahů ve východním bloku byla důležitá schůzka stranických lídrů v Moskvě ve dnech 14. až 19. listopadu 1957. Položila základ k posílení role kolektivních organizací jako Varšavská smlouva, ale především Rada vzájemné hospodářské pomoci. Od podzimu 1957 tak začíná proces pozvolného přechodu Kremlu z tradičních bilaterálních jednání na bázi multilaterální. Přesto v samotné Varšavské smlouvě bezprostřední změny nenásledovaly. Chruščovovou prioritou bylo v této době posílit raději ekonomické než vojenské vazby mezi socialistickými státy. Preferoval proto především spolupráci v rámci RVHP. Varšavskou smlouvu i nadále politicky téměř ignoroval. Listopadový summit v Moskvě se však netýkal pouze spolupráce SSSR se satelity v Evropě. Po změnách ve vedení KSSS byla definitivně podpořena Chruščova teze, že vítězství socialismu je možné nevojenskými prostředky. Odmítnutí čínského názoru o nezbytnosti násilí, tak položilo základní kámen pro budoucí sovětsko-čínskou roztržku, která výrazně ovlivnila i další vztahy ve Varšavské smlouvě. Jasně se rozevírající nůžky mezi názory čínského vedení a Kremlu dobře ilustrovaly i vojenské úvahy Mao C' Tunga prezentované na konferenci. Čínský vůdce doporučil v případě napadení Sovětského svazu Západem odepsat východní Evropu a stáhnout sovětská vojska nejméně na tři roky za Ural. Během tohoto období měla Čína postavit dostatečně silné ozbrojené síly, aby následná čínsko-sovětská ofenzíva zatlačila nepřítele zpět. Mao dodal, že není třeba zoufat si ani nad ztrátami na životech, protože i kdyby v této válce zahynula polovina lidstva, přeživší vybudují svět socialistický, zatímco imperialisté budou během konfliktu „zadupáni do země“.¹⁵⁵

Sovětský svaz se nadále hodlal prezentovat před světovou veřejností jako mírumilovná mocnost, prosazující politiku vedoucí ke snížení mezinárodního napětí. Když 6. ledna 1958 skončilo jednání podvýboru OSN pro odzbrojení krachem, Moskva jednostranně oznámila redukci svých ozbrojených sil o tři sta tisíc mužů. Od roku 1955 se tak ozbrojené síly států Varšavské smlouvy snížily o téměř dva a půl milionu mužů.¹⁵⁶ Jen o dva dny později adresovala sovětská strana západním mocnostem soubor návrhů ke zklidnění mezinárodní situace. Obsahoval standardní projekt nahrazení vojenských bloků systémem kolektivní bezpečnosti a výzvu ke snížení vojsk po sovětském vzoru. Vzhledem k neúspěchu

¹⁵⁵ MASTNY, 2005, str. 11.

¹⁵⁶ Sovětská armáda byla zredukována o 2 miliony 140 tisíc osob, polská o 141,5 tisíce osob, československá o 44 tisíc osob, východoněmecká o 30 tisíc osob, rumunská o 60 tisíc osob, bulharská o 18 tisíc osob, maďarská o 35 tisíc osob a albánská o 9 tisíc osob. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český text deklarace přijaté na poradě Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 24. května 1958.

odzbrojovacích jednání na půdě OSN bylo nyní zřejmé, že Západ nepřistoupí na vytvoření bezjaderného pásma v SRN, NDR, PLR a ČSR. Moskva z toho důvodu změnila svůj původně rezervovaný postoj k Rapackého plánu a nyní k jeho přijetí sama západní mocnosti vyzývala.

Krom těchto návrhů inicioval Chruščov i možnost uskutečnění bilaterálního jednání s americkou administrativou. Za tímto účelem adresovala Moskva v březnu 1958 prezidentu Eisenhowerovi memorandum vyzývající k vzájemné poradě na nejvyšší úrovni. Její agenda měla zahrnovat dohodu SSSR s USA a Velkou Británií o zřeknutí se použití termonukleárních zbraní, možnost realizace Rapackého plánu a snížení stavu cizích vojsk nacházejících se na území Německa a jiných evropských států. Sovětská vláda nově vyzývala i k uzavření smlouvy o neútočení mezi členy NATO a Varšavské smlouvy a k zahájení rozhovorů vedoucích k eliminaci nebezpečí náhlého napadení.¹⁵⁷

Především myšlenku smlouvy o neútočení mezi oběma vojenskými pakty prosazovala sovětská strana v roce 1958 velmi intenzivně. Oficiální návrh byl Kremlem prezentován 5.května. Smlouvu neměli podepsat všichni členové, ale pouze „zplnomocněnci“. Za Varšavskou smlouvy je představovaly Sovětský svaz, Polsko, Československo a Rumunsko. Leitmotiv dohody mělo představovat přísné dodržování zákazu použití či hrozby silou v mezinárodních vztazích s odkazem na Chartu OSN. Spory měly být řešeny pouze mírovou cestou, a to na základě zásady nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých států. Pakt o neútočení měl platit po dobu 25 let, samozřejmě za předpokladu, že nedojde k rozpuštění jednoho či obou bloků.¹⁵⁸

Na první pohled je zřejmá naprostá odlišnost tohoto návrhu od vojenského uvažování sovětské generality prezentované maršálem Žukovem pouhých 14 měsíců předtím. Nemůžeme se domnívat, že by snad za tuto dobu došlo k výraznější koncepční změně. Spíše to dokazuje dočasné posílení vlivu Chruščova na sovětskou vojenskou sféru po jeho vítězství nad stranickou opozicí v červnu předcházejícího roku. Koneckonců sám Žukov, ač se v krizových dnech mocenského střetnutí postavil na stranu prvního tajemníka a následně se na krátkou dobu stal i členem předsednictva KSSS, byl na podzim 1957 odstraněn z postu sovětského ministra obrany a uvržen do domácího vězení. Na jeho místo nastoupil další veterán z bojů druhé světové války – maršál Rodion Malinovskij. Přestože je nutné hledat příčiny Žukovova pádu hlavně v Chruščovově obavě z příliš silné pozice svého nedávného

¹⁵⁷ Informace o rozhovoru velvyslance SSSR ve Washingtonu s prezidentem Eisenhowerem a text sovětského memoranda předaného prezidentovi USA, březen 1958, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 5, str. 71.

¹⁵⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Návrh paktu o neútočení mezi členskými státy Varšavské smlouvy a členskými státy Severoatlantického paktu.

spojence, je zřejmé, že teprve poté, co byl maršál 26. října na plénu ÚV KSSS sesazen, stal se Chruščov neotřesitelným vůdcem SSSR.¹⁵⁹

3.5 První aktivace politického rámce paktu

Především na podporu své nedávno předložené série zahraničněpolitických návrhů se první tajemník KSSS rozhodl svolat po více než dvou letech schůzku nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy – Politického poradního výboru. Oficiálně vytýčený cíl jednání představovalo posouzení mezinárodní situace a vypracování nových „společných“ opatření ke zmírnění mezinárodního napětí. Důraz na politickou stránku jednání demonstrovala již změna na postu generálního sekretáře Politického poradního výboru. Generál Antonov byl nahrazen civilistou, náměstkem sovětského ministra zahraničních věcí Nikolajem Patolicevem. Krom delegací členských států Varšavské smlouvy na nejvyšší úrovni se měli zasedání účastnit i pozorovatelé z Číny.¹⁶⁰ Jednání se nakonec uskutečnilo 24. května 1958 v Moskvě. Navazovalo přímo na schůzku RVHP o ekonomických otázkách a zúčastnit se měli kromě stranických lídrů i ministři zahraničních věcí a obrany. Jednalo se tak o největší aktivitu v rámci politických orgánů aliance od jejího založení. Paradoxně k tomu došlo v době relativního mezinárodněpolitického klidu.¹⁶¹ Text Varšavské smlouvy přitom předpokládal porady především v období ohrožení mezinárodního míru a bezpečnosti.

Na rozdíl od první schůzky Politického poradního výboru v Praze, která posloužila jako manifest jednoty, se druhé jednání tohoto orgánu již neodehrávalo výhradně dle sovětských představ. Den před zahájením hlavního zasedání se sešli přítomní ministři zahraničních věcí za účelem projednání návrhu konečné deklarace, samozřejmě předem vypracované sovětskou stranou. Projevila se však tendence Gomulkova vedení k formulování nezávislejší zahraniční politiky. Polská delegace tak měla k předloženému návrhu v následné diskusi řadu kritických připomínek, které prezentoval ministr Rapacki.

¹⁵⁹ TAUBMAN, 2005, str. 365.

¹⁶⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis N.S. Chruščova A. Novotnému s návrhem na svolání schůzky Politického poradního výboru do Moskvy, 15. května 1958.

¹⁶¹ MASTNY, 2005, str. 12. Mastny v této souvislosti uvádí, že s ohledem na vypuštění Sputniku, jímž se pomyslná „rovnováha sil“ vychýlila v sovětský prospěch, si chtěl Chruščov pouze otestovat, zda bude nyní Západ k jeho návrhům na kolektivní bezpečnost otevřenější. Pro toto tvrzení však neuvádí žádné podložení prameny a musíme ho chápat jako především hypotetické. Ačkoliv je nesporné, že SSSR měl nad USA až do první poloviny 60.let v kosmickém programu převahu, II. schůzka Politického poradního výboru se konala téměř tři měsíce poté, co Američané Sověty napodobili a vypustili svůj umělý satelit Explorer I. Pokud by byl Politický poradní výbor svolán v přímé souvislosti s vypuštěním Sputniku, neexistoval sebemenší důvod neuskutečnit jeho zasedání mnohem dříve. Jednání tak mělo pravděpodobněji dodat váhu návrhu smlouvy o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.

Většina jeho námitek se týkala té části deklarace, jež se zmiňovala o úloze Spojených států. Polský ministr zahraničí požadoval, aby formulace o míru nepřátelské činnosti vládních kruhů USA byly oslabeny, ne-li zcela vypuštěny. Mířil především na pasáže o roli USA při prosazování myšlenky jaderného vyzbrojení SRN. Stejně tak v souvislosti s odsouzením Dulles-Eisenhowerovy doktríny¹⁶² se Rapacki snažil snížit důraz připravované kritiky a stavěl se proti jednoznačnému konstatování, že USA připravují agresi vůči Libanonu. Rapacki rovněž vystoupil proti snaze označit za provokaci návrh Washingtonu, aby byla otázka východní Evropy projednávána konferencí na nejvyšší úrovni. Polská delegace se ohradila i proti skutečnosti, že se v původním návrhu deklarace o OSN hovořilo pouze v negativním smyslu. Polské připomínky tedy obecně směřovaly k celkovému zeslabení tónu deklarace a projevíly se nejvíce při projednávání její závěrečné části. Rapacki společně se svým maďarským protějškem Endre Sikem důsledně odmítal původní formulaci, že válka proti socialistickým zemím může přivést útočníka pouze k záhubě.¹⁶³

V zájmu demonstrace jednoty bylo nakonec části polských připomínek vyhověno. Stejně jako v případě prvního zasedání v Praze se tak výsledná deklarace¹⁶⁴ dočkala jednomyslného přijetí. Její leitmotivy představovaly prezentace zahraničněpolitické linie zemí socialistického tábora, mírového soužití států s rozdílným společenským zřízením a velebení sovětských odzbrojovacích návrhů. Interní instrukce Moskvy v souvislosti s deklarací Politického poradního výboru požadovaly diplomatickou podporu ze strany sovětských satelitů především v jednání o paktu o neútočení, zákazu testů jaderných a vodíkových zbraní¹⁶⁵ a propagace Rapackého plánu.¹⁶⁶

¹⁶² Pod tímto pojmem jsou míněny návrhy prezidenta USA z 5. ledna 1958, nabízející ozbrojenou pomoc těm blízkovýchodním státům, které by se cítily ohroženy komunismem.

¹⁶³ Informace o poradě Politického poradního výboru ze dne 24.5. 1958, předložená politickému byru ÚV KSČ ministrem zahraničí ČSR V. Davidem, 7. června 1958, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 6., str. 77.

¹⁶⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český text deklarace přijaté na poradě Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 24. května 1958.

¹⁶⁵ V souvislosti s rozhodnutím Bundestagu o vyzbrojení Bundeswehru jadernými zbraněmi rozhodl v dubnu 1958 Nejvyšší sovět SSSR o jednostranném zastavení zkoušek s atomovými i vodíkovými zbraněmi. Následná propagandistická kampaň měla nejširším masám obyvatelstva krok prezentovat jako mírovou iniciativu SSSR proti západoněmeckým militaristům snažícím se zabránit sjednocení Německa. Nejednalo se o první takový návrh. V průběhu roku 1957 Nejvyšší sovět dvakrát neúspěšně adresoval výzvu kongresu USA a parlamentu Velké Británie k okamžité dohodě o zastavení jaderných zkoušek, s platností od 1. ledna 1958. Nyní Sovětský svaz deklaroval, že očekává, že západní jaderné mocnosti budou krok sovětské strany následovat. Tento sovětský krok však neovlivnil pokračování amerických a britských jaderných testů v Tichomoří. S ohledem na skutečnost, že si Moskva vyhrazovala právo zkoušky znovu obnovit, pokud ostatní mocnosti budou v testech pokračovat, stal se návrh zcela bezvýznamným. NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k. 18, Zaujetí stanoviska k usnesení Nejvyššího sovětu SSSR o jednostranném zastavení zkoušek s atomovými a vodíkovými zbraněmi, 1. dubna 1958.

¹⁶⁶ AMZV, f. V/7 porady kolegia 1953-1989, a.j. 204/34, Některé závěry z moskevské porady Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy, 6. června 1958.

Není překvapivé, že za hlavního viníka mezinárodního napětí označil Politický poradní výbor Spojené státy a NATO. Ve vztahu k Varšavské smlouvě bylo naopak deklarováno, že se během své tříleté existence stala spolehlivým garantem bezpečnosti a nezávislosti svých členských států a „*činitelem, který brzdí míru nepřátelskou činnost vojenských uskupení západních velmocí a na prvním místě Severoatlantického bloku*“.¹⁶⁷

Krom zahraniční politiky Washingtonu se hlavním terčem kritiky stala i vojenská spolupráce NATO se Západním Německem, především třístranná dohoda mezi Francií, Itálií a SRN o spolupráci na úseku vojenských výzkumů a výroby zbraní. Nutno dodat, že obdobnou smlouvu pochopitelně uzavřel i Sovětský svaz s Východním Německem.¹⁶⁸ V otázce případného německého sjednocení Politický poradní výbor samozřejmě podpořil stanovisko sovětské vlády, požadující svolání konference mocností bývalé protihitlerovské koalice na nejvyšší úrovni, která by za účasti obou německých států připravila doposud chybějící mírovou smlouvu. SRN a NDR se následně měly jako suverénní státy dohodnout na případném sjednocení země.

V této souvislosti není bez zajímavosti, že původní pasáž Sověty připravené deklarace týkající se Západního Německa byla mírnější a kratší. Zostření a rozšíření se dočkala až po připomínkách především z polské, ale částečně též z československé strany. Jednalo se o jediný Rapackého návrh zostřující předložené formulace. Jak zaznamenalo československé ministerstvo zahraničí, nejednalo se o první případ, kdy polská diplomacie požadovala ostřejší odsouzení militaristických a revanšistických kruhů v SRN, přičemž však nečinila přímo zodpovědnou bonnskou vládu a současně prosazovala mírnější formulace vůči Washingtonu. To ukazuje, že Gomulkovo vedení stále považovalo Německo za hlavní ohrožení bezpečnosti Polska. Z původního mírnějšího tónu vůči Bonnu můžeme také vyvozovat, že Moskva se v této době snažila především o normalizaci vztahů s SRN a k navázání bližší spolupráce. Hlavní vina za napětí v Evropě proto měla být z toho důvodu připsána „americkému imperialismu“.¹⁶⁹

Politický poradní výbor zároveň navázal na svou dva a půl roku starou deklaraci, když opět zdůraznil nutnost zastoupení komunistické Číny v OSN a vyjádřil sympatie národněosvobozenkému boji. Celkově propagandistický charakter nové deklarace nicméně dobře ilustrovala skutečnost, že odsuzovala NATO, SEATO a Bagdádský pakt za vměšování

¹⁶⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český text deklarace přijaté na poradě Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 24. května 1958.

¹⁶⁸ Uzavřena byla na jaře 1957 během již zmiňované cesty maršála Žukova do Berlína.

¹⁶⁹ Informace o poradě Politického poradního výboru ze dne 24.5. 1958, předložená politickému byru ÚV KSČ ministrem zahraničí ČSR V. Davidem, 7.června 1958, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 6., str.77

se do vnitřních záležitostí svých členských států, přičemž o událostech v Polsku a Maďarsku pochopitelně chyběla sebemenší zmínka.

3.6 Odsun sovětských vojsk z Rumunska

Největší význam mělo II. zasedání Politického poradního výboru především v oblasti stahování sovětských vojsk z území východoevropských satelitů. Na schůzce byla oficiálně prezentována předchozí mezivládní dohoda Sovětského svazu s Rumunskem o odvolání původně okupačních sovětských vojsk z území RLR, nacházejících se nyní v zemi na základě Varšavské smlouvy. Je příznačné, že tato otázka, byť se přímo dotýkala vojenských zájmů aliance, byla fakticky vyřešena na bilaterální bázi. Politický poradní výbor opět posloužil pouze jako fórum pro prezentaci, nikoliv jako skutečně výkonný kolektivní orgán Varšavské smlouvy.

Otázka sovětských jednotek na rumunském území představovala pro Bukurešť palčivé téma nejméně od roku 1955, kdy se Dejovo vedení snažilo poprvé neúspěšně požádat Moskvu o jejich odsun. Deklarace o vztazích mezi socialistickými státy z krizových dní října 1956 však poskytla rumunskému politbyru pro tuto iniciativu nový rámec. Politbyro RDS o otevření této problematiky koneckonců rozhodlo pouhý den po jejím vydání. Důležité vstřícné gesto Chruščov učinil až v srpnu 1957 na schůzce s Titem v rumunské Snagově. Oznámil zde záměr stáhnout sovětská vojska ze zemí sousedících s Jugoslávií. Rozhodnutí se však realizovalo pouze v případě Rumunska.¹⁷⁰ V oficiálním dopise adresovaném ÚV RDS sovětský první tajemník tvrdil, že tento krok je umožněn díky zmírnění mezinárodního pnutí a vybudování silné rumunské armády. Nezapomněl však zmínit, že cílem je především znemožnit „imperialistické“ propagandě obviňovat Sovětský svaz z vojenské okupace východní Evropy.¹⁷¹

Stažení vojsk z Rumunska tak musíme chápat především jako součást celkové snahy SSSR prezentovat se světové veřejnosti jako mírumilovná mocnost. V tomto duchu se koneckonců vyjádřil i samotný Gheorghiu-Dej.¹⁷² Rozhodnutí navíc představovalo výzvu Spojeným státům k obdobnému kroku v západní Evropě. Zároveň je zřejmé, že Chruščov

¹⁷⁰ Od dalšího stahování vojsk Chruščova posléze odradily události druhé berlínské krize.

¹⁷¹ Letter from First Secretary of the CC of the CPSU to the CC of the RWP on the Withdrawal of Soviet Troops from the Romanian Territory, 17. dubna 1958, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16245/ipublicationdocument_singledocument/B2EB24FC-1116-4240-99CD-C14D0ACE2D9D/en/580417_letter.pdf (ke dni 29. června 2010).

¹⁷² Letter of Reply from First Secretary of the CC of the RWP, Expressing Agreement to the Soviet Proposal to Withdraw its Troops from Romania, 23. dubna 1958, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16260/ipublicationdocument_singledocument/04141F69-CBD5-47A2-A764-D2A156E032EC/en/580423_letter.pdf (ke dni 29. června 2010).

neshledával v tomto kroku bezpečnostní oslabení. Vztahy s Jugoslávií sousedící s RLR se za poslední tři roky výrazně zlepšily a bylo zřejmé, že v případném konfliktu by Tito Západ vojensky nepodpořil. Případný útok proti Sovětskému svazu a potažmo celé Varšavské smlouvě by navíc byl veden z jiného směru. Odchod sovětských vojáků se tak realizoval v průběhu léta 1958.¹⁷³

Chruščov nicméně v této době netušil, že ztrácí prostředek, kterým mohl Kremlu výrazně pomoci disciplinovat rumunské vedení v jeho budoucí snaze o desintegraci Varšavské smlouvy a formulování vlastního zahraničněpolitického kurzu.¹⁷⁴ Její první náznaky se objevily již na IV. sjezdu RDS v roce 1955, kdy se poprvé diskutovalo o myšlence rumunské cesty k socialismu a přitom se zdůrazňovala nezbytnost respektování zásad národní suverenity. Avšak k samotné realizaci těchto úvah se RLR odhodlala až po roce 1958. Stažení sovětských vojsk proto musíme chápat jako klíčový moment, po kterém se Rumunsko odhodlalo k risku dosud nepředstavitelné politiky a začalo se od Moskvy pozvolna distancovat. Pozdější Chruščovovy nabídky k obdobného kroku v případě Polska a Maďarska ukončil vývoj druhé berlínské krize. Odchod sovětských vojsk z Rumunska v roce 1958 tak zůstal v celé historii Varšavské smlouvy ojedinělým činem.

V rozmezí let 1957-1958 Varšavská smlouva tedy nedoznala výraznějších otřesů. Naopak, i přes problémy Kremlu s přechodně nezávislejším zahraničněpolitickým kurzem Polska a československými stížnostmi na problémy s realizací vytýčených zbrojních plánů, můžeme hovořit o jistému uklidnění situace - především v perspektivě s koncem roku 1956, kdy aliance čelila hrozbě vystoupení dvou členů. Československé výhrady nedosahovaly takové razance, která by mohla Moskvu jakkoliv znepokojovat. Obdobně polské iniciativy nebyly motivovány snahou narušit vojenskopolitické spojení se Sovětským svazem, ačkoliv nepochybně působily Moskvě větší problémy.

K výraznější proměně či posílení významu Varšavské smlouvy tedy nedošlo. Můžeme hovořit o alespoň částečné snaze řešit otázku vytýčení zbrojních plánů a rozvoje východoevropských ozbrojených sil. Jejich realizace se však odehrávala mnohdy bilaterálně a mimo rámec aliance, což nezbytně přinášelo problémy v koordinaci úsilí jednotlivých členských států. Politický rámec aliance byl Kremlem ignorován ještě více. Otázka vytvoření nových politických orgánů aliance, vytýčená již v prvním roce její existence, zcela zapadla.

¹⁷³ Decision of the Romanian Council of Ministers on the Application of the Agreement Concluded in Moscow in 24 May 1958, Establishing the Withdrawal of Soviet Troops from Romania, 21. června 1958, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16276/ipublicationdocument_singledocument/6B484C46-7A72-43EE-826F-1E992FD7F2F7/en/580621_decision.pdf (ke dni 29. června 2010).

¹⁷⁴ MASTNY, 2005, str. 12.

Varšavská smlouva se tak až do II. zasedání Politického poradního výboru v politické rovině objevovala pouze tehdy, pokud její existence využívali sovětští představitelé během diplomatických jednání se Západem. Zřejmě za účelem posílení její pozice v rámci snahy o dosažení dohody o neútočení se státy NATO se Chruščov s téměř dvouletým zpožděním rozhodl pro částečnou aktivizaci jejích politických struktur, když si alespoň nechal odsouhlasit své odzbrojovací iniciativy ústředním orgánem paktu. Klíčovou mezinárodní událostí ve vztahu k dalšímu vývoji Varšavské smlouvy se tak stala až druhá berlínská krize z přelomu padesátých a šedesátých let, kdy se po období relativního klidu svět opět přiblížil možné vojenské konfrontaci mezi supervelmocemi.

4. Varšavská smlouva v období velkých krizí studené války

4.1 Berlínská krize

Chruščovova zahraničněpolitická aktivita neubrala na intenzitě ani po II. zasedání Politického poradního výboru, jehož návrhy ke zmírnění mezinárodního napětí vyzněly v květnu 1958 do ztracena. Tři měsíce po této schůzce nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy navrhl sovětský vůdce Západu další projekty. Po nerealizovaném paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou inicioval nyní za sovětskou stranu uzavření smlouvy o přátelství a spolupráci mezi celou Evropou a USA a radikální snížení všech cizích vojsk nacházejících se na území obou německých států. Podpořil i Eisenhowerovu vizi „otevřeného nebe“, ovšem s platností pouze pro střední Evropu. Nic z toho samozřejmě realizováno nebylo.¹⁷⁵ Ve chvíli, kdy Chruščov své návrhy prezentoval, zřejmě málokdo tušil, že ještě na podzim téhož roku první tajemník KSSS a předseda rady ministrů¹⁷⁶ rozpoutá jednu z nejnebezpečnějších a nejdéle trvajících krizí studené války.

Druhá berlínská krize, táhnoucí se od podzimu 1958 do konce roku 1961, představovala po určitém uklidnění mezinárodní situace následujícím po Ženevské konferenci na nejvyšší úrovni v létě 1955 návrat k úvahám o reálném vojenském střetu obou supervelmocí. Z tohoto důvodu můžeme diplomatickou konfrontaci nad rozděleným německým městem považovat za zlomový moment pro existenci Varšavské smlouvy. V této souvislosti si je nutné předně uvědomit, že založení paktu se časově shodovalo s počátkem „ovzduší Ženevy“. Pokračující détente tedy doposud nevystavoval komunistickou alianci bezprostředním možností skutečného vojenského střetu. Ačkoliv propagandistická prohlášení Politického poradního výboru o zostřování mezinárodních tenzí hovořila o opaku, dobu od podpisu Varšavské smlouvy můžeme bezpochyby označit za léta největšího mezinárodněpolitického klidu v rámci dosavadního průběhu studené války. Ve vztahu obou supervelmocí se bezprostřednost příprav na ozbrojenou konfrontaci postupně víceméně vytratila po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina a konci korejské války. Probíhající masivní modernizaci východoevropských ozbrojených sil v druhé polovině padesátých let je třeba chápat spíše jako opatření za účelem zvýšení obranyschopnosti. Také ofenzivní úvahy sovětské generality neměly v panující mezinárodní atmosféře šanci být aplikovány do praxe. Druhá berlínská krize však možnost vojenské konfrontace výrazně přiblížila. Stala se tak pro Varšavskou smlouvu podnětem pro řešení některých odkládaných problémů.

¹⁷⁵ MASTNY, 2005, str 12.

¹⁷⁶ V březnu 1958 nahradil ve funkci předsedy sovětské vlády Bulganina.

Formální struktury Varšavské smlouvy opět nehrály v rozpoutání krize žádnou úlohu. Dokumenty odtajněné po skočení studené války potvrdily, že minimálně rozpoutání celé konfrontace bylo Chruščovovou osobní iniciativou.¹⁷⁷ Ten na schůzce ku příležitosti demonstrace sovětsko-polského přátelství v Moskvě dne 10. listopadu přednesl řeč, ve které obvinil západní mocnosti, že využívají Západního Berlína jako výchozího bodu k zahájení agrese proti NDR a dalším státům socialistického tábora. Sovětský premiér proto oznámil, že Moskva podnikne kroky proti stavu, kdy Západ využívá své okupační zóny v Berlíně k agresivním záměrům proti socialistickému táboru a vyzval k normalizaci situace v Berlíně, „hlavním městě NDR“.¹⁷⁸

Své požadavky shrnul sovětský vůdce v dlouhých nótách zaslaných 27. listopadu západním mocnostem. Řešení problému představoval dle Moskvy podpis mírové smlouvy s oběma německými státy. Berlín se měl následně změnit ve svobodné a plně demilitarizované město. Pokud by západní představitelé odmítli smlouvu uzavřít, měl Sovětský svaz podepsat separátní mírovou smlouvu s NDR a jako plně suverénnímu státu jí následně předat kontrolu nad přístupovými cestami do Západního Berlína. Dohoda o všech otázkách týkajících se západní části města s východoněmeckým vedením by byla pro Západ pochopitelně mnohem složitější než spolupráce s Moskvou na základě dohod bývalé protihitlerovské koalice. Chruščovovy nóty měly navíc ultimativní charakter, především z důvodu předpokládaného časově omezeného rámce vyjednávání stanoveného na dobu šesti měsíců.¹⁷⁹

Jednu z možných motivací Chruščovova jednání je nutné hledat ve snaze zabránit vyzbrojení západoněmeckého Bundeswehru jadernými zbraněmi. Před tímto krokem varovala koneckonců deklarace Varšavské smlouvy již v květnu 1958 a i nyní hovořil sovětský první tajemník o jaderném vyzbrojení SRN jako o výrazně zhoršujícím faktoru celé situace okolo Berlína. Další, neméně důležitý sledovaný cíl, představovalo nepochybně posílení a stabilizace východoněmeckého komunistického režimu. Jeho neutěšený stav nejlépe demonstrovala vlna uprchlíků, kteří přes Západem kontrolovanou část Berlína masivně emigrovali z východoněmeckého státu. Koncem roku 1958 dosáhl tento problém takového rozměru, že ho představitelé SED nemohli nadále bagatelizovat a byli nuceni požádat Kreml o pomoc. V této souvislosti netřeba příliš dodávat, nakolik situace okolo emigrantů z NDR

¹⁷⁷ HARRISON, M.H.: *New Evidence on Khrushchev's 1958 Berlin Ultimatum*, in CWIHP Bulletin 4, 1994, str. 35-39.

¹⁷⁸ HORČIČKA, V.: *Druhá berlínská krize a politika Spolkové republiky*, in Historický obzor, č. 9/10, 2000, str. 217-225.

¹⁷⁹ HARRISON, 1994.

podkopávala Chruščovovy teze o blížícím se vítězství socialismu. Dokumenty navíc ukazují, že s celým Berlínem se začalo v této době počítat jako s integrální součástí východoněmeckého státu.¹⁸⁰

Sověti byli nicméně velmi opatrní ve svém postupu při naplňování hrozeb obsažených v ultimátu a dá se říci, že pouze zkoušeli reakce Západu. Tento postup je velmi příznačný pro celou Chruščovu diplomacii v letech 1958 až 1962. První tajemník KSSS rád tlačil svým jednáním Západ do kouta, ale těsně před koncem zastavil a sledoval, jaká bude západní reakce.¹⁸¹ V tomto směru je nutné zdůraznit určitou Chruščovovu naivitu. Byl si natolik jistý nereálností globální války mezi supervelmocemi, že neváhal předložením ultimativních požadavků přejít do diplomatické ofenzívy, přestože ho KGB i Gromykovovo ministerstvo zahraničních věcí upozorňovaly na možnost vojenských protiopatření Západu.¹⁸²

4.1.1 Uzavření mírové smlouvy a členství NDR ve Varšavské smlouvě

Počáteční fáze berlínské krize organizaci Varšavské smlouvy bezprostředně neovlivnila. Otvírala se pouze otázka ukončení členství NDR v paktu po případném podpisu mírových smluv s Německem, která však za stávající situace představovala druhořadý problém. Sověty požadovanou revizi stavu panujícího v Berlíně v prosinci 1958 jednoznačně zamítla pařížská konference ministrů zahraničních věcí tří západních mocností a SRN; posléze se s tímto názorem se ztotožnilo i celé NATO. Kreml proto počátkem roku 1959 zopakoval své požadavky, které podpořil konkrétní nabídkou mírové smlouvy s Německem. Sovětský návrh mimo jiné předpokládal vystoupení SRN a NDR ze struktur NATO a Varšavské smlouvy ke dni uzavření mírových smluv a následné výrazné omezení německých ozbrojených sil.¹⁸³ Přestože pro Západ byl sovětský návrh mírové smlouvy nepřijatelný celkově a členství německých států ve vojenskopolitických blocích představovalo otázku druhořadého charakteru, objevily se i hlasy kritizující předpokládané mezinárodní nezakotvení Německa. Z tohoto důvodu Kreml brzy přistoupil k revizi svých požadavků. Chruščov naznačil možný ústupek v otázce mezinárodního zabezpečení německých států po podpisu mírových smluv. Během rozhovorů s poslanci západoněmecké SPD se tak sovětský premiér kladně vyjádřil k návrhu Fritze Erlera, aby mírová smlouva připouštěla příslušnost německých států k NATO i Varšavské smlouvě jako dočasné opatření. Této příležitosti však

¹⁸⁰ HORČIČKA, 2000.

¹⁸¹ HARRISON, 1994.

¹⁸² HORČIČKA, 2000.

¹⁸³ Německo nemělo disponovat jadernými zbraněmi, raketami, bombardéry a ponorkami.

Chruščov spíše opět využil k odkazu na možnost zahájit rozhovory vedoucí k rozpuštění obou vojenských bloků.¹⁸⁴

Jistý posun v sovětském přístupu způsobila návštěva britského konzervativního premiéra Harolda Macmillana a ministra zahraničních věcí Johna Selwyn-Lloyda v Moskvě, která se uskutečnila na přelomu února a března 1959.¹⁸⁵ Sovětská strana Britům při této příležitosti sdělila, že přes předložený text mírové smlouvy s Německem považuje za užitečné a žádoucí, aby i po případném podpisu mírové smlouvy zůstala SRN nějaký čas v NATO a NDR v organizaci Varšavské smlouvy. Macmillan však odmítl jednat o druhořadých detailech sověty předložené mírové smlouvy. Chruščovovi oznámil, že klíčový problém představuje další uplatňování práv západních mocností v Berlíně a deklaroval v této otázce tvrdý postup a naprostou jednotu zemí NATO. Britský premiér Sovětský svaz varoval, aby při realizaci svých zamýšlených opatření vzal na vědomí, že hrozí riziko střetu neporazitelných sil s neporazitelnými silami. Přes tyto neshody na řešení situace v Německu a rozdílné názory v otázce odzbrojení vyslovila sovětská strana během jednání s Macmillanem ochotu výrazně zlepšit vztahy s Británií a dokonce uzavřít vzájemnou smlouvu o neútočení. Britský premiér v této souvislosti prohlásil, že si takovou smlouvu přeje, ale snažil se spíše oživit myšlenku podpisu paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.

Přes formální vzájemné ujištění o snaze utlumit spory mezi Sovětským svazem a Západem hodnotila Moskva bezprostřední výsledek jednání s Macmillanem velmi negativně. Neochotu akceptovat sovětské návrhy Moskva analyzovala tak, že západní mocnosti zřejmě chtějí uchovat formální válečný stav s Německem i okupační režim v Západním Berlíně a využít jich jako záminky při rozpoutání války proti zemím socialistického tábora. Kreml podezíral Západ, že pravděpodobně ještě není k válce dostatečně připraven a vyjednává pouze z potřeby získat čas.¹⁸⁶ Chruščov si nepřipouštěl možnost, že by právě jeho nekompromisní zahraničněpolitická linie v otázce Německa mohla stát u počátku války. Přesto v době korespondující s návštěvou britské delegace v Moskvě nabyl přesvědčení, že eventualita vojenského střetnutí, byť vyprovokovaného Západem, se výrazně přiblížila. Z toho důvodu došlo v období mezi Macmillanovou návštěvou Sovětského svazu a konáním ženevské

¹⁸⁴ Záznam Zorinovy informace o moskevských rozhovorech poslanců Sociálně demokratické strany Německa H. Schmidta a F. Erlera, 24. března 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 8, str. 90.

¹⁸⁵ Informace o rozhovorech N.S. Chruščova s ministerským předsedou Velké Británie H. Macmillanem při jeho návštěvě SSSR, březen 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 7, str. 81.

¹⁸⁶ Tamtéž.

konference v květnu 1959 k výrazné aktivizaci vojenské činnosti v rámci Varšavské smlouvy.

4.1.2 Vojenské přípravy Varšavské smlouvy

Ještě v únoru 1959 upozorňovala československá strana, že vojenská spolupráce se v rámci Varšavské smlouvy omezuje většinou pouze na výměnu materiálů a dílčích zkušeností mezi jednotlivými armádami. Doposud chyběl systém a organizované a plánované řízení.¹⁸⁷ Situace se nyní začala měnit. Spolu s tím začala být Varšavská smlouva zasazována také do sovětské nátlakové rétoriky vůči západním mocnostem. Březnová sovětská nóta vládám USA a Velké Británie varovala před jakýmkoliv použitím síly proti případným akcím NDR. Moskva zdůrazňovala, že je jako východoněmecký spojenec z Varšavského paktu odhodlána beze zbytku splnit své závazky vyplývající z této smlouvy, stejně jako její ostatní signatáři.

Chruščov se však nevzdával možnosti využít situace, kdy je Západ kvůli situaci ohledně Berlína donucen se Sovětským svazem skutečně jednat. Při této příležitosti hodlal zopakovat i své předchozí iniciativy, které dříve západní mocnosti na Moskvou požadované úrovni projednat odmítly. Sovětské stanovisko k možnému svolání konference na nejvyšší úrovni dokazovalo, že řešení celé situace ohledně Německa má Moskva v úmyslu spojit s projednáním svých předchozích odzbrojovacích iniciativ, konkrétně se zákazem zkoušek jaderných a vodíkových zbraní, odsunem cizích vojsk z evropských států, snížením stavu vojsk bývalých mocností protihitlerovské koalice a realizací Rapackého plánu pod patronací NATO a Varšavské smlouvy.¹⁸⁸

Bez ohledu na výsledek nadcházejících diplomatických jednání bylo v Kremlu rozhodnuto připravit se na možnost splnit spojenecké závazky formalizované Varšavskou smlouvou. V dubnu 1959 se tak pod vedením hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Koněva konalo první velké společné cvičení simulující vpád do západní Evropy popsany dříve maršálem Žukovem. Hlavním předpokladem naznačeného scénáře byla myšlenka, že ofenzivní operace se uskuteční za účelem předejití hrozícího překvapivého prvního úderu NATO. Skutečnost, že se nejednalo o vysoce hypotetické představy, ukazuje rozmístění jaderných raket středního doletu poblíž východoněmeckého města Fürstenberg namířených proti leteckým základnám USAF na Britských ostrovech, které se uskutečnilo ve stejné době. Jednalo se však zcela jednoznačně o krok demonstrující krátkodobý nárůst sovětského pocitu

¹⁸⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 208, a.j. 284/11, Zásady pro upevnování družby a vzájemné výměny zkušeností armád Varšavské smlouvy, 17. února 1959.

¹⁸⁸ Nóta vlády SSSR vládám USA a VB o německé otázce a konferenci na nejvyšší úrovni, březen 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 9, str. 97.

ohrožení ze strany Západu. O tři měsíce později, v době před návštěvou Chruščova ve Spojených státech, byly tyto střely ve vší tichosti staženy zpět do Sovětského svazu.¹⁸⁹

Otázka, nakolik touto dobou zůstávalo sovětské vojenské plánování skutečně rozhodnuto k prvnímu útoku, je sporná. Kupříkladu během vytýčení cílů operačního cvičení ČSLA z přelomu března a dubna 1959 nastínil maršál Koněv scénář, podle kterého měla jako první udeřit západní vojska. Východ měl být na tento útok pouze dobře připraven a okamžitě zahájit masivní jaderný protiúder vedený raketami, letectvem a dělostřelectvem za účelem paralyzovat hlavní vojenské a průmyslové kapacity protivníka, včetně jeho politických institucí. Útočná fáze operace se měla odehrát teprve po odražení útočících západních jednotek, zhruba pět dní po zahájení konfliktu.¹⁹⁰ Naznačený scénář nepředstavoval pouze „téma“ jednoho konkrétního cvičení. Jeho předpoklady přijal i československý generální štáb jako nejpravděpodobnější možnost zahájení války. Ozbrojené síly socialistických zemí se měly pouze soustředit na včasné odhalení úmyslu nepřítele zaútočit. To představovalo naprostou nezbytnost, pokud se měl následně uskutečnit účinný protiútok. Zároveň je nutno konstatovat, že takto naznačený scénář byl postaven na poměrně naivních předpokladech. Například údernou sílu si východoevropské armády měly zachovat „včasným vyvedením“ vojsk z posádek, díky němuž by většina atomových úderů Západu nezpůsobila předpokládané škody.¹⁹¹

4.1.3 Dočasné utlumení krize a redukce sovětské armády

Přednost nakonec dostala diplomacie. Ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy na schůzce v polské metropoli ve dnech 27. a 28. dubna 1959 formálně potvrdili předchozí Chruščovův souhlas s přípravnou schůzkou ministrů zahraničních věcí v Ženevě. Jednání však bylo opět prakticky formálního rázu. Chruščov ho svolal především za účelem posílení váhy svého požadavku, aby z plánované agendy zmizela navrhovaná výměna názorů o situaci ve východní Evropě. Nadcházející konference Západ-Východ tak měla řešit pouze otázky uzavření mírové smlouvy s Německem a ukončení okupačního stavu v Západním Berlíně.¹⁹²

Jednání v Ženevě probíhala s přestávkou ve dnech 11. května až 5. srpna 1959. Krom ministrů zahraničních věcí mocností bývalé protihitlerovské koalice se jich účastnily i

¹⁸⁹ MASTNY, 2006, str. 21.

¹⁹⁰ Marshal Ivan Konev Analysis of a Czechoslovak Army Operational Exercise, March 31-April 7, 1959, in *A Cardboard Castle?*, dok. 9, str. 97.

¹⁹¹ Conclusions from the Operational Exercise of the Czechoslovak Army, April 1959, in *A Cardboard Castle?*, dok. 10, str. 100.

¹⁹² MASTNY, 2005, str. xxvii.

delegace obou německých států. V tomto smyslu se jednalo o průlom Západu v přístupu k NDR¹⁹³. Sovětský ministr Gromyko ve vztahu k Varšavské smlouvě oficiálně prezentoval ochotu sovětského vedení v případě uzavření smlouvy akceptovat dočasné setrvání obou německých států ve vojenskopolitických blocích.¹⁹⁴ O sjednocení Německa však Gromyko odmítl vyjednávat a požadoval pouze formální ukončení válečného stavu, který by umožnil stažení okupačních vojsk z Berlína.¹⁹⁵ Tento přístup názorně ukazuje, že sovětským cílem ohledně německé mírové smlouvy nebylo řešit sjednocení země, ale primárně změnit panující stav v Berlíně ve prospěch socialistických zemí.

Ovlivnit průběh konference se specifickým způsobem rozhodli představitelé NDR. Dne 29. června zveřejnili dokument, získaný údajně východoněmeckou rozvědkou již v roce 1955, který nastiňoval plán Bundeswehru na vojenskou okupaci východoněmeckého státu po jeho vnitřním kolapsu. Zveřejnění celého materiálu mělo poskytnout důkaz o agresivním charakteru politiky Bonnu a NATO vůči státům Varšavské smlouvy. Západ pochopitelně označil dokument za falsum a krok soudruhů z SED zůstal bez reálného výsledku.¹⁹⁶

Přestože konkrétní dohody nebylo dosaženo, měla konference ve švýcarské metropoli výrazný vliv na dočasné zmírnění konfrontace ohledně rozděleného Berlína i mezinárodního napětí obecně. Západu se předně podařilo Sovětský svaz přesvědčit, aby prodloužil své ultimátum ohledně uzavření separátní mírové smlouvy s NDR o osm měsíců¹⁹⁷. Na oplátku učinily vstřícné gesto i západní mocnosti. Gromyko nabyl dojmu, že Západ v zásadě odsouhlasil snížení počtu svých vojsk v Západním Berlíně. Ve skutečnosti se však jednalo o vágní, nikterak konkrétní příslib. USA navíc naznačily, že jsou do budoucna ochotny jednat s Moskvou o možnosti uzavření dohod směřujících k zmírnění mezinárodního napětí jako o paktu o nepoužití síly, obnovit jednání NATO-Varšavská smlouva o prevenci nenadálého útoku a obecném odzbrojení. Také v otázce rozmístění jaderných zbraní v SRN Západ ustoupil. Sovětská strana v dohodě spatřovala zárodek případného bezatomového pásma na území Německa nebo dokonce realizace Rapackého plánu. Sovětská strana pochopila závěry

¹⁹³ Dopusud západní mocnosti podporovaly tzv. Hallsteinovu doktrínu, podle které západoněmecký stát odmítal udržovat diplomatické styky se státy, které uznaly NDR. Výjimku představoval z pochopitelných důvodů Sovětský svaz. Formulována byla v prosinci 1955 státním tajemníkem na ministerstvu zahraničních věcí SRN Walterem Hallsteinem.

¹⁹⁴ Záznam rozhovoru V. Širokého a dalších čs. činitelů s ministrem zahraničí SSSR A. Gromykem o výsledcích ženevské konference ministrů zahraničí čtyř velmocí, 6. srpna 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 11, str. 105.

¹⁹⁵ HORČIČKA, 2000.

¹⁹⁶ East German Description of a West German Plan for Conflict With East Germany, 29. června 1959, in *A Cardboard Castle?*, dok. 11, str. 102.

¹⁹⁷ Původní termín byl stanoven do 27. května 1959, přičemž ženevská konference začala pouhých 16 dní před jeho vypršením. Původně posunutý termín byl po Chruščovově návštěvě USA na podzim 1959 zrušen úplně.

ženevské konference jako své vítězství, kterého dosáhla pouze svým neústupným postojem k otázce Západního Berlína.¹⁹⁸

Krom nezbytného zmírnění situace kolem Berlína přinesla jednání ve švýcarské metropoli ještě jeden důležitý výsledek. Americký prezident Eisenhower pozval Chruščova k návštěvě USA, jejíž uskutečnění mělo na další vývoj událostí výrazný vliv. Sovětská strana z tohoto kroku především vycítila ochotu Washingtonu revidovat svou dosavadní zahraničněpolitickou linii.¹⁹⁹ I když během Chruščovovi návštěvy Spojených států v druhé polovině září nedošlo k podpisu žádných dokumentů, jejím výsledkem bylo dočasné uvolnění mezinárodního napětí.²⁰⁰ Osobní jednání s Eisenhowerem posílilo víru sovětského premiéra, že v otázce Berlína může dosáhnout sovětských požadavků mírovými prostředky. Nejenže Chruščov obnovil myšlenku smlouvy o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou, ale především počátkem roku 1960 v Nejvyšším sovětu oznámil úmysl snížit stav sovětských ozbrojených sil o dalších 1,2 milionu mužů. Jednalo se o zatím největší redukci sovětských vojsk. První tajemník KSSS svůj krok zdůvodnil, že nemá smysl mít obrovskou armádu v situaci, kdy si žádná země či uskupení v Evropě nedovolí Sovětský svaz napadnout.²⁰¹ Stav sovětských ozbrojených sil se měl po roce 1961 ustálit na 2,4 milionu mužů.²⁰² Celkový počet vojsk armád států Varšavské smlouvy tak od jejího založení klesl o více než tři a tři čtvrtě milionu mužů!²⁰³ Jedním z důvodů tohoto kroku byla nepochybně i proměna vojenské koncepce. Ta stále více kladla důraz na moderní technologie na úkor počtu vojáků samotných.

4.1.4 III. schůzka Politického poradního výboru

Za účelem podpory sovětské politiky pro nadcházející rozhovory se západními mocnostmi ohledně možného odzbrojení a uzavření mírové smlouvy s Německem svolal Chruščov do Moskvy na počátek února schůzku Politického poradního výboru. Zároveň chtěl blíže informovat delegace členských států na nejvyšší úrovni²⁰⁴ o motivech nedávného masivního snížení stavů sovětských ozbrojených sil. Obnovena byla i praxe přizvání

¹⁹⁸ Záznam rozhovoru V. Širokého a dalších čs. činitelů s ministrem zahraničí SSSR A. Gromykem o výsledcích ženevské konference ministrů zahraničí čtyř velmocí, 6. srpna 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 11, str. 105.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Dopis velvyslance ČSR v Moskvě R.Dvořáka A.Novotnému se záznamem sdělení ministra zahraničí SSSR A.Gromyky o Chruščovově cestě do USA, 12. října 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 14, str. 128.

²⁰¹ MASTNY, 2005, str. 14.

²⁰² NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20.února 1960.

²⁰³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Deklarace členských států Varšavské smlouvy přijatá na III.schůzi PPV, únor 1960.

²⁰⁴ Zvacím dopisem Chruščov požadoval účast nejvyššího stranického představitele a dále ministrů zahraničních věcí a obrany.

pozorovatelů asijských socialistických států známá již z prvního zasedání tohoto orgánu.²⁰⁵ Číně koneckonců učinil sovětský premiér konkrétní nabídku na vstup do Varšavské smlouvy již v červnu 1959 na schůzce s ministrem obrany ČLR Peng Dehuaiem.²⁰⁶ Stejně jako v případě předchozího zasedání Politického poradního výboru došlo k výměně na postu generálního sekretáře paktu. Doposud funkci vykonávající Nikolaj Patoličev se stal ministrem zahraničního obchodu SSSR. Na jeho místo byl jmenován jiný sovětský diplomat - Nikolaj Firjubin. Vzhledem k formálnosti této funkce se tato výměna charakteru jednání výrazněji nedotkla. Změnu oproti předchozím dvěma zasedáním nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy však představovalo usnesení o nezveřejňování jednotlivých projevů.²⁰⁷ To poukazovalo na určitý ústup od dosavadní praxe koncipovat zasedání Politického poradního výboru jako pouhé propagandistické představení.

Chruščovův hlavní projev²⁰⁸ zřetelně ukazoval jeho sebevědomí po předchozích jednáních se Západem. Ačkoliv byla jeho řeč plná protizápadních útoků, celkově ohodnotil období uplynulé od poslední schůze Politického poradního výboru kladně. Na všeobecné snížení mezinárodního napětí mělo poukazovat nevypuknutí žádné nové války a útlum testů jaderných zbraní v roce 1959. Dle Chruščovova hodnocení byl Západ především přinucen se socialistickými státy jednat, přičemž tohoto stavu dosáhl Sovětský svaz bez jakéhokoliv ústupu ze svých pozic. Vítězství socialistických zemí měly demonstrovat souhlas Spojených států svolat konferenci na nejvyšší úrovni²⁰⁹ a především složení ženevského „výboru deseti“ pro odzbrojení. Paritní zastoupení socialistických a kapitalistických států v tomto výboru, přičemž v celosvětovém měřítku představovaly socialistické země menšinu, chápal Kreml jako další důkaz své silné pozice a účinnosti své zahraničněpolitické linie. Akcentoval proto pokračování politiky mírového soužití a nezostřování vztahů mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi. Případná eskalace mezinárodních tenzí by se totiž dle sovětského premiéra negativně projevila na ekonomickém rozvoji socialistických zemí.

Plánované snížení sovětských ozbrojených sil SSSR se mělo uskutečnit v časovém horizontu dvou let. V této souvislosti Chruščov opět zdůrazňoval souběžné přezbrojení moderní válečnou technikou, především raketami a jadernými ponorkami. Vydržovat masivní pěchotu proto nemělo mít nadále pro sovětskou armádu význam. Chruščovovu důvěru ve

²⁰⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis N.S. Chruščova prvnímu tajemníku ÚV KSČ A. Novotnému, 22. ledna 1960.

²⁰⁶ MASTNY, 2005, str. 14-15.

²⁰⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20. února 1960.

²⁰⁸ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9. února 1960, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, str. 136.

²⁰⁹ Schůzka vrcholných představitelů mocností bývalé protihitlerovské koalice byla do francouzské metropole plánována na 15. května 1960.

stávající vojenský potenciál Varšavské smlouvy demonstrovalo i jeho vystupování během společné recepcce. Během přípitku prohlásil, že kapitalisté by měli být za politiku mírového soužití vděční, neboť válka by znamenala jejich konec.²¹⁰

Zmíněna byla i eventualita stažení sovětských vojsk z Polska a Maďarska. Chruščov vyzval polské a maďarské soudruhy, aby tuto možnost sami posoudili. Následující eskalace berlínské krize v letech 1960 a 1961 však tento krok odsunula do pozadí a posléze vyzněl do ztracena. V obdobné souvislosti nastínil Chruščov i možnost vytvoření bezjaderného pásma na Balkáně, což velmi ocenily především bulharská a rumunská delegace.²¹¹

V otázce odzbrojovacích jednání rozhodl Politický poradní výbor prezentovat chystaný sovětský návrh OSN na všeobecné a kompletní odzbrojení²¹² jako společné stanovisko zemí Varšavské smlouvy.²¹³ V souvislosti s předpokládanou taktikou Západu snažit se jednání oddálit a protáhnout prostřednictvím orientace se na technické otázky bylo zopakováno sovětské stanovisko prezentované předcházející rok v Moskvě britské vládní delegaci. Při projednávání Chruščovových iniciativ k zákazu zkoušek jaderných zbraní Kreml tehdy odmítl návrh britské vlády řešit v první řadě technické otázky a teprve potom přistoupit k rozpracování politické dohody. Nepřijatelný byl pro Moskvu především princip rozhodování o vysílání inspekčních skupin na území zúčastněných států na základě pouhé majority v předpokládaném kontrolním orgánu. Chruščov takovouto formu kontroly označil za úsilí o organizaci vojenské rozvědky na území Sovětského svazu a jiných socialistických zemí. Krom dřívějšího odmítání vzdušné inspekce tak nyní Moskva nechtěla přistoupit na jinou formu kontroly odzbrojovacích dohod než striktně vymezený počet inspekcí, prováděných nikoliv libovolně, ale pouze schválenými přístroji. Širší rámec kontroly hodlal Sovětský svaz odsouhlasit pouze, pokud bude přesvědčen o vyloučení činnosti vojenské rozvědky Západu na svém území.²¹⁴ Názory plně korespondující s touto politikou Kremlu oficiálně prezentovali již dříve také zástupci členských států Varšavské smlouvy během

²¹⁰ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9. února 1960, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, str. 136.

²¹¹ Plenum of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party, 11. února 1960, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17883/ipublicationdocument_singledocument/080BBE32-B23E-4410-986C-8E716068B1CB/en/Report_Iugov_1960_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010). Na základě těchto Chruščovových úvah navrhlo Rumunsko s podporou SSSR dne 27. září 1960 v OSN smlouvu o kolektivní bezpečnosti Balkánu, tamní bezjaderné zóně a zóně bez zahraničních vojenských základů. Toto podpořil o den později i T. Živkov, když naléhal na snížení jednotek na Balkáně na úroveň hraničních stráží a požadoval, aby se Balkán stal první zónou kompletního odzbrojení.

²¹² Konkrétní návrh na kompletní odzbrojení byl Sovětským svazem předložen OSN o čtyři měsíce později, 2. června 1960.

²¹³ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20. února 1960.

²¹⁴ Informace o rozhovorech N.S. Chruščova s ministerským předsedou Velké Británie H. Macmillanem při jeho návštěvě SSSR, březen 1959, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 7, str. 81.

jednání konference o opatřeních k zabránění nenadálého útoku se zeměmi NATO. Jelikož se zdálo předem jasné, že závazná dohoda z jednání nevzejde, Varšavská smlouva zde připustila i možnost omezené vzdušné inspekce.²¹⁵

Sověty naznačený postup v otázce odzbrojení se však nesetkal s kladnou odezvou Číny. Čínský pozorovatel Kang Šeng prohlásil, že Peking nebude akceptovat žádné dohody odzbrojení dojednané bez jeho přímé účasti.²¹⁶ Na základě Maových speciálních instrukcí dále kritizoval Chruščovovo hodnocení mezinárodní situace a zahraniční politiku Sovětského svazu. Zdůraznil, že se hrozba „amerického imperialismu“ nezmenšila a zopakoval čínské stanovisko, že ve světle nárůstu moci komunismu ve světě by měl být kapitalismus konfrontován silou.²¹⁷ Projevy ze zasedání Politického poradního výboru neměly být po vzájemné dohodě publikovány. Stanoviska čínského pozorovatele o nezávaznosti odzbrojovací smlouvy bez účasti ČLR však Peking přes sovětské protesty zveřejnil. Tuto skutečnost Západ zcela správně hodnotil jako začínající rozkol mezi oběma komunistickými velmocemi.²¹⁸

V rámci schůzky Politického poradního výboru proběhlo i jednání ministrů obrany s představiteli Spojeného velení. Zde sovětsí generálové interpretovali členským státům doporučení nenásledovat rozhodnutí prvního tajemníka KSSS a stavy jejich armád nesnižovat.²¹⁹ V souvislosti s předchozími vojenskými opatřeními Varšavské smlouvy ohledně berlínské krize vystoupil před stranickými lidry i hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Koněv. Jeho projev však po dohodě nebyl zaznamenán a jeho obsah neměl být nikterak šířen.²²⁰

Krom standardní jednomyslně přijaté veřejné deklarace²²¹, která obsahovala oproti předchozí praxi umírněnější protizápadní kritiku a fakticky rekapitulovala Chruščovovo kladné hodnocení stávajícího mezinárodně politického vývoje, formuloval Politický poradní výbor poprvé interně i společnou politickou linii Varšavské smlouvy. Členské státy se měly primárně podílet na mobilizaci světového veřejného mínění pro podporu sovětských odzbrojovacích návrhů a vyvíjet tlak na západní velmoci k jejich přijetí. Cílem bylo udržet

²¹⁵ NA, f. 1261/0/11, sv. 202, a.j. 278/2, Zpráva o prvé části konference expertů socialistických zemí a členských zemí NATO o opatřeních k zabránění nebezpečí nenadálého útoku, 17. ledna 1959.

²¹⁶ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9.února 1960, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, str. 136.

²¹⁷ MASTNY, 2005, str. 14.

²¹⁸ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20.února 1960.

²¹⁹ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9.února 1960, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, str. 136.

²²⁰ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20.února 1960.

²²¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Deklarace členských států Varšavské smlouvy přijatá na III.schůzi PPV, únor 1960.

domnělou zahraničněpolitickou převahu a iniciativu na straně socialistického tábora při zachování politiky „zmírnění mezinárodního napětí“. V německé otázce měla Varšavská smlouva dle možností politicky přispívat k přípravě jednání o vytvoření svobodného města Západní Berlín a podporovat sovětskou prezentaci celého města jako samostatné politické jednotky. Nejpodstatnější vytýčený cíl však představovalo obnovení snahy o uzavření paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO, včetně možnosti uzavírání dvoustranných smluv o neútočení mezi členskými státy obou uskupení.²²²

4.1.5 Nová eskalace konfrontace a důsledky pro Varšavskou smlouvu

Chruščovovo hodnocení mezinárodněpolitického vývoje se brzy ukázalo jako mylné. Sovětský vůdce především nesprávně odhadl ochotu Spojených států ustoupit tlaku Moskvy v otázce Berlína. Začala hlavní fáze druhé berlínské krize, která eskalovala studenou válku a obnovila masivní přípravu východního bloku na možný ozbrojený konflikt.²²³ Událostí, která velmi negativně ovlivnila mezinárodní napětí, byl krach květnové konference čtyř mocností na nejvyšší úrovni v Paříži. Krátce před jejím zahájením se dne 1. května 1960 podařilo sovětským protivzdušným silám poblíž Sverdlovka konečně sestřelit špionážní letoun Spojených států U-2. Přestože generalita Varšavské smlouvy o přeletech špionážních letounů nad územím členských států již delší dobu věděla,²²⁴ doposud nedisponovala dostatečně účinnou technikou k jejich sestřelu. Teprve nyní mohla Moskva předložit důkaz o americké špionáži. Poté, co se Eisenhower odmítl za přelety letounů U-2 omluvit, opustil Chruščov demonstrativně pařížský summit. Sovětský postup byl usnadněn i tím, že Spojené státy čekaly na podzim prezidentské volby a stará administrativa již neměla mandát k rozhodnutím dlouhodobého charakteru.²²⁵

V souvislosti s dobou sestřelu amerického letounu část historiků soudí, že použití nové rakety země-vzduch proti americkému stroji načasovalo záměrně sovětské vojenské velení bezprostředně před pařížská jednání s cílem narušit pokračující détente.²²⁶ Je zřejmé, že sovětské vojenské kruhy byly drážděny Chruščovovým tlakem na redukci jednotek. Především vztah sovětského prvního tajemníka s hlavním velitelem Spojených ozbrojených sil Koněvem se během jara roku 1960 obzvláště vyhroutil. V dubnu ho proto Chruščov odvolal z funkce prvního náměstka sovětského ministra obrany i z pozice velitele Varšavské smlouvy.

²²² NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20. února 1960.

²²³ MASTNY, 2006, str. 22.

²²⁴ Názory na charakter počátečního období války se zaměřením na řízení státu, 28. dubna 1960, in *A Cardboard Castle?*, dok. 12, str. 105.

²²⁵ Op.cit. HORČIČKA, 2000.

²²⁶ NÁLEVKA, V.: *Kapitoly z dějin studené války*, sv. 1. Praha, 1997, str. 121.

Koněva v obou funkcích nahradil maršál Andrej Grečko. Oficiálně však sovětské vedení výměnu zdůvodnilo zdravotním stavem stárnoucí legendy bojů druhé světové války. Grečkovo jmenování formálně potvrdil o několik měsíců později Politický poradní výbor.²²⁷ Pokud Chruščov očekával, že mu respektovaný a za disciplinovaného považovaný Grečko zůstane trvale loajální, zmýlil se. Za čtyři roky se právě Grečko účastnil spiknutí, které vedlo k Chruščovovu mocenskému pádu.²²⁸

Stejně rychle, jak dokázal Chruščov reagovat na zmírnění krize v létě 1959 dalším omezením armády, byla nyní v souvislosti s jeho „vystřízlivěním“ z představ o slabosti Západu vzdorovat sovětskému diplomatickému tlaku uvedena do chodu rychlá transformace Varšavské smlouvy z původně primárně podpůrného politického nástroje v relevantní vojenskou sílu použitelnou v konfliktu s NATO. Po letech naléhání československé strany došlo v rámci příprav na možnou vojenskou konfrontaci k urychlení jednání o sladění mobilizačních plánů jednotlivých států Varšavské smlouvy. Během roku 1960 si sovětské vedení uvědomilo, že propastný rozdíl mezi požadavky generálních štábů a reálným průmyslovým potenciálem členských států paktu se snižuje pouze velmi nepatrně. Za tímto účelem se ve dnech 7. až 10. října 1960 sešli v sovětské metropoli zástupci generálních štábů a plánovacích úřadů jednotlivých členských států.²²⁹ O snaze problém skutečně řešit vypovídalo i zapojení Stálé komise RVHP pro spolupráci v oblasti obranného průmyslu do rozhovorů o této důležité otázce. Celý proces se měl odehrávat pod dohledem Gosplanu SSSR, přičemž na schůzce byl kladen důraz na celkové utajení. Předně mělo dojít ke snížení stávající disproportionality úkolů kladených na jednotlivé členské státy paktu. Takového řešení se již od roku 1957 snažilo dosáhnout Československo.

Na jednání vystoupil i nový hlavní velitel, maršál Grečko, který akcentoval urychlené dozbrojení armád Varšavské smlouvy raketovou technikou a nutnost připravit se k rychlé likvidaci následků napadení. Není bez zajímavosti, že v souvislosti se zvýšenými požadavky vojsk mělo dojít v Sovětském svazu ke snížení výdajů na ochranu civilního obyvatelstva ve válce.²³⁰ Tato koncepce nastíněná Grečkem měla opodstatnění ve vnímání charakteru západního útoku proti zemím Varšavské smlouvy. Útok vojsk NATO měl být nenadálý, vedený především letectvem a raketovou technikou. Jeho cíl představovalo zničení zdrojů

²²⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Zpráva N.S. Chruščova o hlavním veliteli SOS států-účastníků Varšavské smlouvy ÚV KSČ, 30. dubna 1960.

²²⁸ MASTNY, 2005, str. 15-16.

²²⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 283, a.j. 366/10, Zpráva z jednání o sladění mobilizačních plánů států – účastníků Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 7.-10.října 1960, 9. listopadu 1960.

²³⁰ Sovětský generál Kazaček hovořil především o krytech pro obyvatelstvo ve velkých městech a vybavení obyvatelstva protichemickými prostředky.

nezbytných k vedení války – prostředků protivzdušné obrany, jaderných depotů²³¹, objektů soustředění vojsk a vojenského i politického vedení. Následná pozemní invaze měla rozdrtit zbytky vojsk okrajových členských států Varšavského paktu, obsadit jejich území a poté přenést válku na teritorium Sovětského svazu. Početní nevýhodu vojsk NATO mělo nahradit masivní nasazení zbraní hromadného ničení. Rozhodující oblast válečných střetů představovala v úvahách Varšavské smlouvy střední Evropa a Britské ostrovy.²³²

Jak již bylo zmíněno, sovětský generální štáb učinil první přípravy na válečné střetnutí již před dočasným zmírněním napětí po ženevské konferenci v létě 1959. Armády Varšavské smlouvy se však v první polovině roku 1959 na válku připravovaly bez výrazných změn v jejich primárně defenzivní strategii přetrvávající ze Stalinovy éry. Příležitostná cvičení konaná pod záštitou aliance za přítomnosti hlavního velitele Spojených ozbrojených sil byla navíc stále organizována spíše na bilaterální než kolektivní bázi. Ukázkou strategických změn se stalo díky svému specifickému postavení Československo. Na rozdíl od ostatních členských států Varšavské smlouvy ležících na hlavní předpokládané frontové linii s NATO zde nebyla přítomna sovětská vojska. Ještě v dubnu 1960, tedy v době před eskalací krize, sovětské představitelé odmítali „s ohledem na politickou situaci“ vybavit ČSLA ofenzivními raketami země-země a přislíbili pouze dodávky ryze obraných střel země-vzduch. Již o šest měsíců později byl spuštěn program výbavy ČSLA výzbrojí útočného charakteru, především taktickými střelami země-země schopnými nést sovětské jaderné hlavice. O samotném umístění jaderných náloží pro tyto rakety v Československu se v této době neuvažovalo. Hlavice měly být v mírovém čase skladovány na sovětském území poblíž hranic s ČSSR, přičemž po vypuknutí konfliktu je do palebních postavení měla dopravit samotná ČSLA.²³³ Ačkoliv Sověti zdůrazňovali dlouhodobý aspekt tohoto programu, počátek jeho realizace se časově shodoval s obnovením konfrontace o Berlín.²³⁴ Společně s tím došlo i ke změně statutu ČSLA v rámci Spojených ozbrojených sil. Doposud byly československé jednotky začleněny do sovětského Karpatského frontu. V listopadu 1960 Spojené velení rozhodlo o vybudování samostatného československého frontu s vlastními úkoly.²³⁵

K urychlení přezbrojování armád Varšavské smlouvy s ohledem na zhoršující se mezinárodní situaci vyzval počátkem roku 1961 stranické vůdce i sám Chruščov. V této

²³¹ Jadernými depoty je v tomto případě míněno skladiště jaderné munice.

²³² Názory na charakter počátečního období války se zaměřením na řízení státu, 28. dubna 1960, in *A Cardboard Castle?*, dok. 12, str. 105.

²³³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Zpráva o poradě s Vrchním velitelem SOS států-účastníků Varšavské smlouvy maršálem A. Grečkem provedené dne 13.2. 1961 na Generálním štábu ČSLA, nedatováno.

²³⁴ MASTNY, 2005, str. 15.

²³⁵ LUŇÁK, 2007, str. 28.

souvislosti zdůraznil potřebu neohlížet se na zvýšení výdajů do vojenské oblasti.²³⁶ Tato změna politiky, kterou v ekonomických otázkách zbrojení první tajemník KSSS prosazoval téměř pět let, pouze potvrzuje, že hrozba vojenského střetu byla v Kremlu brána skutečně vážně.

4.1.6 IV. schůzka Politického poradního výboru a rozpor s Albánií

Změnu sovětského přístupu k Varšavské smlouvě ukazuje i svolání IV. zasedání Politického poradního výboru. Na rozdíl od jeho předchozích jednání, která měla především zvýšit váhu Chruščovových zahraničněpolitických aktivit, byla nyní schůzka tohoto orgánu svolána především za účelem projednání interních vojenských otázek. Hlavní bod agendy měly představovat zprávy hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Grečka o stavu bojové připravenosti armád Varšavské smlouvy a prvního náměstka sovětské státní plánovací komise Michaila Chruničeva o postupu vojenské výroby a její distribuci v jednotlivých členských státech paktu. Jednání se uskutečnilo již potřetí v řadě v sovětské metropoli, ve dnech 28. a 29. března 1961. Chruščovem navržené složení jednotlivých delegací bylo doposud nejširší – krom standardní účasti stranických šéfů, ministrů zahraničních věcí a obrany se schůzky v Moskvě měli zúčastnit také předsedové vlád a představitelé státních plánovacích komisí.²³⁷

Plánovanou agendu jednání zásadně narušilo ochlazení albánsko-sovětských vztahů. V rámci probíhající sovětsko-čínské roztržky se režim ortodoxního stalinisty E. Hodži přiklonil na stranu Pekingu. První výraznější rozpory mezi oběma členskými státy Varšavské smlouvy se projevily v červnu 1960. Na kongresu RDS se odehrála hádka sovětské a čínské delegace, přičemž Albánie se postavila za Čínu. V průběhu následujícího podzimu nejenže předseda ASP Hodža a premiér Mehmet Šehu demonstrativně opustili moskevský celosvětový kongres komunistických a dělnických stran²³⁸, ale albánští představitelé dokonce v OSN otevřeně vystoupili proti sovětským návrhům na kompletní odzbrojení i Rumunskem prezentovanému plánu na vytvoření bezjaderného pásma na Balkáně.²³⁹

Zostření vztahů mezi Moskvou a Tiranou dosáhlo počátkem roku 1961 takové úrovně, že hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Grečko již hovořil o přímém ohrožení další

²³⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis prvního tajemníka KSSS N.S. Chruščova ÚV KSČ, 24. ledna 1961.

²³⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis prvního tajemníka KSSS N.S. Chruščova ÚV KSČ s návrhem na svolání PPV, 15. března 1961.

²³⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis členských států Varšavské smlouvy ÚV ASP, nedatováno.

²³⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis ÚV KSSS prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému hodnotící vztahy s Albánií, březen 1961.

vojenské spolupráce obou zemí v rámci Varšavské smlouvy.²⁴⁰ Ač dříve albánská vláda akcentovala význam paktu pro obranyschopnost země, situace se nyní změnila. Na pozvolný distanc Albánie od aliance poukazovala i skutečnost, že v článku „Řecko v objetí NATO“, který převzal albánský deník „Zeri i Popullit“ ze sovětské „Pravdy“, byla vynechána pasáž zdůrazňující garance hranic ALR silou Varšavského paktu.²⁴¹

V únoru šel první tajemník ASP Enver Hodža natolik daleko, že na IV. sjezdu strany hovořil o napadení albánského státu Jugoslávií, Řeckem a americkou 6. flotilou. Pokud by se tak opravdu stalo, jednalo by se o bezprecedentní útok proti celé Varšavské smlouvě. Hlavní velitel Grečko proto okamžitě vydal pokyn Spojenému velení, aby získalo patřičné informace od generálního štábu Albánské lidové armády. Vzhledem ke skutečnosti, že albánští představitelé nebyli schopni podat jakékoliv uspokojivé vysvětlení údajného napadení své země, Grečko v dopise albánskému ministru obrany Begiru Ballukovi obvinil jeho podřízené z maření výkonu pravomocí Spojeného velení Varšavské smlouvy vůči Albánii. Zároveň kritizoval opakovanou praxi uvádění albánského loďstva do stavu zvýšené bojové pohotovosti bez uvědomění představitelů Spojeného velení.²⁴² Balluku v ostré odpovědi naopak Grečka obvinil z překračování pravomocí hlavního velitele.²⁴³

Spolu s rostoucím napětím mezi oběma socialistickými státy se začaly objevovat konflikty mezi Albánci a sovětskými občany pobývajícími v ALR. Nejviditelnější z nich představovaly spory na námořní základně Vlora, spadající do sestavy Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy. Měsíc před zasedáním Politického poradního výboru přijal na sovětskou žádost předseda Rady ministrů ALR Šehu představitel Spojeného velení generálplukovníka Andrejeva. Sovětský generál při této příležitosti požadoval řešení konfliktní situace mezi albánským a sovětským personálem ve vlorském zálivu, jediné námořní základně Varšavské smlouvy ve Středomoří. Tamní spory přitom označil jako překážku pro udržování základny v bojové pohotovosti. Šehu po jednání vydal příkaz k prošetření stížností sovětského velení albánskými orgány.

Na základě výsledků vlastního vyšetřování rozdali Albánci jednotlivým delegacím na zasedání Politického poradního výboru obsáhlý materiál. V něm ALR především zcela odmítla sovětské hodnocení situace panující ve Vloře. Tirana si zároveň stěžovala na sovětský

²⁴⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český překlad dopisu hlavního velitele SOS států-účastníků Varšavské smlouvy A. Grečka albánskému ministru obrany B. Ballukovi ze dne 27. března 1961.

²⁴¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis ÚV KSSS prvnímu tajemníkovi ÚV KSC A. Novotnému hodnotící vztahy s Albánií, březen 1961.

²⁴² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český překlad dopisu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států-účastníků Varšavské smlouvy A. Grečka albánskému ministru obrany B. Ballukovi ze dne 27. března 1961.

²⁴³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český překlad odpovědi B. Balluka hlavnímu veliteli SOS A. Grečkovi ze dne 28. března 1961.

postup, kdy Spojené velení údajně v komunikaci nejprve zcela obešlo albánské ministerstvo obrany i velení základny samotné. Albánci připouštěli jisté pochybení ze strany svého personálu, avšak poukázali i na obdobné prohřešky sovětské strany. Především si stěžovali na sovětské představitele Spojeného velení, kteří označili albánskou posádku na plovoucí základně „Tomori“ za „učedníky, bez jakékoli odpovědnosti a kompetence“, přestože dle dohody ze srpna 1959 mezi vládami ALR a SSSR byla tato základna a všechna pod ní spadající plavidla přidělena bezprostředně pod albánské velení. Jak vážně chápaly tuto dohodu sovětské vojenské orgány, ukazuje výrok kontraadmirála Jegorova, který prohlásil: „Ponorky nejsou vaše, a to, že na nich vlají albánské vlajky a že byly oficiálním aktem předány vládě ALR, je pouhý formální akt politického charakteru naší strany.“²⁴⁴ Na jednání vrcholného orgánu Varšavské smlouvy tak byly nakonec probírány zcela absurdní otázky, jako například zda albánský námořník-elektrikář Truše skutečně přemlouval sovětské námořníky, „aby mu prodali kalhoty, plátěnou uniformu nebo plášť“.²⁴⁵

V celém sporu šlo samozřejmě o mnohem víc než o to, zda na zakázaných místech kouří albánští či sovětské námořníci, anebo o obsazení lepších ubytovacích kajut. Sovětská vláda přišla s velmi svérázným návrhem na řešení konfliktu ve Vloře. S ohledem na obranné zájmy Varšavské smlouvy mělo sovětské loďstvo u albánských břehů zůstat, avšak na všech těchto plavidlech a v útvarech zajišťujících jejich obsluhu měl nově sloužit výhradně sovětský personál.²⁴⁶ Vzhledem k tomu, že na zasedání Politického poradního výboru s tímto návrhem Balluku nesouhlasil, bylo odsouhlaseno opuštění základny Spojeným velením. Sovětské námořnictvo muselo následně stáhnout většinu svých lodí ze základny.²⁴⁷ Albánci při tomto odsunu odmítli vrátit Moskvě čtyři ponorky, plovoucí základnu „Němčinov“ a třicet dva menších plavidel.²⁴⁸

Albánskou politiku ve svém hlavním projevu na zasedání Politického poradního výboru ostře odsoudil Chruščov. Obvinil představitele ASP ze snahy rozpoutat svými prohlášeními „válečnou hysterii mezi dvěma bloky“. Premiér Šehu byl v nepřítomnosti označen za „albánského Beriju“.²⁴⁹ Usnesení Politického poradního výboru nebylo poprvé v jeho historii přijato jednomyslně - delegace ALR hlasovala proti. Dokument vyzývající albánskou vládu k normalizaci vztahů s Varšavskou smlouvou přijaly ostatní členské státy

²⁴⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Albánský materiál rozdaný na poradě PPV zemí Varšavské smlouvy.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis ÚV KSSS prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému hodnotící vztahy s Albánií, březen 1961.

²⁴⁷ MASTNY, 2005, str.16.

²⁴⁸ Soviet Note to Albanian Government, 3. června 1961, in *A Cardboard Castle?*, dok. 13 f), str. 114.

²⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Projev N.S. Chruščova na zasedání PPV zemí Varšavské smlouvy.

pouhou většinou hlasů.²⁵⁰ Závěry hlavního orgánu Varšavské smlouvy ALR oficiálně dopisem svého předsedy Rady ministrů odmítla jako neopodstatněné a založené na zavádějících informacích.²⁵¹

Ústřední bod jednání IV. schůzky Politického poradního výboru však měly tvořit vojenské otázky. Hlavní velitel Grečko vyzval k dalšímu zvyšování bojové připravenosti armád Varšavské smlouvy a s tím spojenou reorganizaci jejich organizační struktury a výzbroje. Tyto návrhy byly zaštitěny podporou celé sovětské vlády. Páteř přezbrojování měly tvořit kvalitní protivzdušný obranný systém, raketové střely všech typů, proudové letectvo a masivní tankové sbory. Výrobu raketové techniky měl zabezpečit výhradně Sovětský svaz, zatímco ostatní typy zbraní měly být licenčně vyráběny ve všech členských státech Varšavské smlouvy. Gosplan SSSR v této souvislosti přislíbil snížení disproportionality mezi zbrojní výrobou jednotlivých zemí. Na rozdíl od NATO se kladl důraz především na unifikaci výzbroje jednotlivých armád. S ohledem na výbušnost mezinárodní situace vyzval Chruščov k realizaci těchto plánů v maximálně urychlených lhůtách. Nový zbrojní plán byl stanoven na léta 1961-1962. Členské státy měly ve svých národohospodářských plánech nově ponechávat rezervu na další rozšiřování zbrojního průmyslu či případnou transformaci civilních podniků na vojenskou výrobu.²⁵²

V souvislosti se zvýšením zbrojení Chruščov také interně zdůrazňoval jeho čistě obranný charakter. Síla vojsk Varšavské smlouvy, výrazně převyšující možnosti NATO, měla Západ odradit od domněle chystaného útoku proti socialistickým zemím.²⁵³ Konkrétní opatření týkající se počtů sil, výzbroje a prostředků vyčleňovaných v době míru pro Spojené ozbrojené síly stanovených protokolem o vytvoření Spojeného velení mělo však být revidováno a nově stanoveno bilaterálními smlouvami jednotlivých vlád členských států se Spojeným velením. Není bez zajímavosti, že v rámci probíhající aktivizace vojenských struktur paktu mělo dojít také ke změně oficiálního statutu zbytků sovětských vojenských poradců ve východoevropských ozbrojených silách. Nově měli v jednotlivých armádách zastávat funkci „představitelů vrchního velení Spojených ozbrojených sil“.

Důležitou směrnicí vydal Grečko v otázce postupu při narušení vzdušného prostoru. Přímá palba neměla směřovat nejen na civilní, ale ani na vojenská letadla Západu. Protivzdušné síly států Varšavské smlouvy se měly nejprve pokusit nepřátelské letouny

²⁵⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Usnesení PPV Varšavské smlouvy v otázce Albánie.

²⁵¹ Reply by Albanian Premier M. Shehu to the PCC, 5. dubna 1961, in *A Cardboard Castle?*, dok. 13 d), str. 112.

²⁵² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Usnesení PPV k dodávkám vojenské techniky.

²⁵³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Projev N.S. Chruščova na zasedání PPV zemí Varšavské smlouvy.

přinutit k přistání, v případě odmítnutí používat nejprve výstražnou palbu a pokus o skutečný sestřel se měl odehrát pouze jako krajní prostředek.²⁵⁴ Tuto direktivu Spojeného velení je třeba chápat jako snahu zabránit vypuknutí válečného konfliktu na základě zbytečného incidentu.

Závěrečné komuniké o vzájemných rozporech s Albánií pochopitelně neinformovalo. Nechyběly ani standardizované fráze o atmosféře vzájemného porozumění a jednomyslnosti. Stejně tak komuniké zcela vypouštělo jakékoliv zmínky o vojenském účelu jednání. Naopak byla jako v případě předchozí deklarace Politického poradního výboru zmíněna ochota zemí Varšavské smlouvy pokračovat v politice mírového soužití států s odlišným společenským zřízením. V německé otázce Varšavská smlouva deklarovala, že je naprosto nutné v zájmu zachování míru ukončit pozůstatky druhé světové války uzavřením mírové smlouvy s oběma německými státy a přeměnou Západního Berlína ve svobodné demilitarizované město. Nebyl tak vyslyšen Ulbrichtův požadavek na okamžité uzavření přístupů do Západního Berlína, kterým chtěl řešit otázku narůstajícího počtu uprchlíků z NDR.²⁵⁵

Spojené velení sice obvinilo Hodžu ze snahy zatáhnout Varšavskou smlouvu do války spuštěním falešného poplachu o napadení Albánie, avšak byl to právě Chruščov, kdo v následujících měsících riskoval válku kvůli Berlínu. Před odjezdem do Vídně na jednání s Kennedym sdělil stranickému vedení, že riziko vypuknutí válečného střetu kvůli Berlínu skutečně existuje. Z procentuálního hlediska ho však Chruščov považoval za ospravedlnitelné - šance na mírové řešení odhadoval na 95%. Během své cesty na vídeňské jednání přes Československo poučoval tak vedení KSČ, že v nadcházejících jednáních s Američany je nutné zaujmout tvrdý přístup a spoléhat na vojenskou sílu, kterou socialistické státy disponují. V souladu s touto vyjednávací taktikou Chruščov oznámil nedlouho před schůzkou s Kennedym posílení sovětských vojsk v NDR plánované v horizontu půl roku. Americký prezident reagoval o několik týdnů později, když 25. července oznámil zvýšení počtu amerických vojáků v západní Evropě²⁵⁶

Jednání sovětského vůdce s americkým prezidentem proběhlo ve dnech 3. až 4. června 1961. Jeho výsledkem bylo další zostření krize. Přes předchozí varování sovětské ambasády ve Washingtonu, že Kennedy raději začne nukleární válku, než by stáhl vojska z Berlína,²⁵⁷ Chruščova velmi nepříjemně překvapilo, že mladý prezident odmítl přijmout sovětské

²⁵⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Usnesení PPV ke zprávě vrchního velitele SOS A. Grečka.

²⁵⁵ Communiqué on the Moscow Meeting of the PPC of the Warsaw Treaty Member States, 29. března 1961, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17886/ipublicationdocument_singledocument/698BEE62-A391-4E6F-96DF-1AEA897D51BB/en/Communiqu%C3%A9_1961_12.pdf (ke dni 29. června 2010).

²⁵⁶ MASTNY, 2005, str. 16-17.

²⁵⁷ Soviet Embassy Profiles J.F. Kennedy, 1960, in CWIHP Bulletin 4, 1994, str 65-67.

požadavky v německé otázce. Moskva proto nařídila Varšavské smlouvě přípravu na eventuální vojenský střet. Šest měsíců, které následovaly po schůzce Chruščov-Kennedy, tak představovalo nejnebezpečnější období po celou studenou válku v Evropě.²⁵⁸

Poté, co Chruščov adresoval západním mocnostem memorandum vyzývající k zahájení příprav mírové konference a následnému uzavření mírových smluv s německými státy, byl na poradě vedoucích činitelů Varšavské smlouvy v červenci 1961 prezentován plán organizačních opatření, který měl případně zajistit podepsání separátní mírové smlouvy s NDR a vytvoření nového režimu na tranzitních koridorech se Západním Berlínem. S podepsáním této smlouvy se zřejmě počítalo na rozhraní let 1961 a 1962.²⁵⁹ Spojené velení následně uvedlo východoevropské armády do stavu bojové pohotovosti v rámci příprav na předpokládaný konflikt následující po předání přístupových koridorů do Západního Berlína pod správu NDR.²⁶⁰

4.1.7 Stavba berlínské zdi

Bez ohledu na další jednání o uzavření mírové smlouvy s Německem rozhodl Kreml řešit primárně masový exodus východoněmeckých obyvatel přes otevřené hranice Západního Berlína, poškozující již tak nízký kredit německého komunistického státu. Počátkem srpna tak byla do Moskvy svolána porada členských států Varšavské smlouvy. Přes prohlubující se roztržku se Sovětským svazem se dostavila i albánská delegace. Před hlavním jednáním však přednesl Ulbricht usnesení ostatních států Varšavské smlouvy, které odjímalo přítomným zástupcům ASP mandát pro účast na poradě. Jako oficiální důvod bylo uvedeno albánské zastoupení na neodpovídající úrovni – Hodža ani Šehu se do Moskvy nedostavili.²⁶¹ Jelikož přítomní Albánci na protest odmítli sál opustit, muselo být jednání odloženo na příští den.

Následující den Ulbricht v hlavním projevu akcentoval Chruščovův požadavek ze schůzky s Kennedym, aby byla mírová smlouva s Německem uzavřena bezpodmínečně do konce roku 1961. Tento požadavek opět doplnilo volání po zahájení jednání o paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO a vytvoření bezjaderného pásma ve střední Evropě. Generální tajemník SED oznámil ochotu vlády NDR neblokovat styk svobodného města Berlín s okolním světem. Tato nabídka však byla podmíněna stažením západních vojsk z města a ukončením údajných špionážních a diverzních aktivit ze strany Západního

²⁵⁸ MASTNY, 2006, str. 23.

²⁵⁹ REIMAN, 2000, str. 38.

²⁶⁰ MASTNY, 2005, str. 17.

²⁶¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis členských států Varšavské smlouvy ÚV ASP, nedatováno.

Berlína.²⁶² Právě teze o Západním Berlínu jakožto centru protisocialistických aktivit posloužila jako základ pro ospravedlnění stavby berlínské zdi.

Vlády členských států Varšavské smlouvy oficiálně deklarovaly, že je nezbytné, aby kolem celého území Západního Berlína začala být uplatňována důsledná hraniční kontrola, za účelem přerušování „podvratné činnosti“ směřující proti socialistickým státům z okupovaného města. Nechyběl vzkaz Západu v podobě zdůraznění, že přijaté opatření se netýká styku města s SRN.²⁶³ Snaha prezentovat tuto akci jako kolektivní rozhodnutí Varšavské smlouvy za účelem posílení bezpečnosti jejích členských států však byla pouze propagandistickým krokem, který měl zakrýt pravý účel stavby – ukončení emigrace nespokojených východoněmeckých obyvatel.

Paradoxně domácí slabost východoněmeckého režimu umožňovala vedení SED vytvářet účinný tlak na Moskvu, aby stavbu zdi kolem Západního Berlína povolila. Není jasné, zda Chruščov v tomto čase uvažoval o zdi jako kroku předcházejícímu podpisu mírové smlouvy, jak ujišťoval východní Němce, nebo zda dospěl k názoru, že zablokování útěkových cest z Berlína umožní uspokojivé řešení celého problému bez nutnosti riskovat válečný konflikt. Pravděpodobně však v době moskevské schůzky zůstal nerozhodnutý. Tato skutečnost však nikterak neovlivnila pokračující přípravu Varšavské smlouvy na eventuální vojenské střetnutí.²⁶⁴

4.1.8 Vojenské cvičení „Bouře“

Nedlouho před zahájení samotné stavby berlínské zdi došlo na základě rozkazu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil k dalšímu zvýšení bojové pohotovosti východoevropských armád. Od 20. srpna se měly nacházet ve stavu trvalé bojové pohotovosti.²⁶⁵ Chruščov již předtím na moskevské schůzce v souvislosti s Kennedyho rozhodnutím pozice v Berlíně udržet oznámil, že na válku odpoví Varšavská smlouva také válkou.²⁶⁶ Zároveň však prohlásil, že socialistické státy si mohou dovolit uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR, protože válka pravděpodobně nevypukne a dojde pouze ke zvýšení mezinárodního napětí. Na snahu Západu zmírnit panující výbušnou situaci poukazovalo i

²⁶² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Zpráva o poradě prvních tajemníků ÚV komunistických a dělnických stran členských zemí Varšavské smlouvy v Moskvě a návrh stanoviska KSČ, 8. srpna 1961.

²⁶³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Prohlášení vlád členských států Varšavské smlouvy přijaté na poradě v Moskvě dne 4. srpna 1961.

²⁶⁴ MASTNY, 2005, str. 18-19.

²⁶⁵ Resolution by the Czechoslovak Communist Party's Military Defense Commission on the Introduction of Emergency Measures, 14. srpna 1961, in *A Cardboard Castle?*, dok. 19, str. 129.

²⁶⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o vystoupení N.S. Chruščova na poradě vedoucích tajemníků komunistických a dělnických stran dne 4. srpna 1961.

jednání Gromyka s jeho americkým a britským protějškem. Rusk a Home zde připustili možnost konečně zahájit rozhovory o smlouvě o neútočení mezi oběma pakty.²⁶⁷

Přes tato prohlášení se 8. září v Moskvě se poprvé v historii Varšavské smlouvy sešli ministři obrany členských států kolektivně v rámci aliance. Krom formálního potvrzení Grečkových rozkazů uvádějících vojska spadající pod Spojené ozbrojené síly do stavu permanentní bojové pohotovosti a urychlujících další modernizaci jejich výzbroje,²⁶⁸ bylo naplánováno první kompletní vojenské cvičení armád Varšavské smlouvy nazvané „Bouře“. Vůbec poprvé měly všechny východoevropské armády nacvičovat boj jako součást aliance. Stejně tak se jednalo o premiéru samostatného polského frontu v rámci Spojených ozbrojených sil. Jeho vytvoření odsouhlasilo sovětské velení v dubnu 1961 jako součást reorganizace východoevropských armád pro případ války. Připomeňme, že tento krok bez úspěchu již počátkem roku 1957 navrhoval polský generál Duszyński.

Scénář „Bouře“ byl jednoznačný - obsadit západní Evropu aliančními jednotkami Varšavské smlouvy. Konečná linie postupu vojsk sice zůstávala nejasná, minimálním cíl však představovalo obsazení Paříže.²⁶⁹ Cvičení se uskutečnilo ve dnech 24. září až 12. října 1961. Vybraný termín nebyl náhodný – 1. říjen představoval pro Západ domnělé datum podpisu separátní mírové smlouvy s NDR.²⁷⁰ Přestože se jednalo o velmi masivní cvičení, které značně ovlivnilo každodenní chod států, na jejichž území právě probíhalo,²⁷¹ původně plánovaný rozsah „Bouře“ měl být ještě mnohem větší. K jeho redukci došlo ve chvíli, kdy se Chruščov domníval, že se západní mocnosti v otázce Berlína nakonec přeci jen podvolí. Druhou fází cvičení a jeho velikost podmiňoval dalším vývojem situace.²⁷² Je tedy evidentní, že celé manévry se uskutečnily jako nátlaková akce na Západ.

Nácvik útoku na Západ vycházel z charakteru konfliktu, jak jej předpokládala sovětská generalita. Již v květnu 1961 hovořil sovětský ministr obrany Malinovskij o nutnosti útočné operace vojsk Varšavské smlouvy do západní Evropy. Zdůvodňoval ji především existencí jaderných střel dlouhého doletu, které by v případě konfliktu byly na cíle na území

²⁶⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam z jednání PPV členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ze dne 1. srpna 1961. Schůzka vedoucích tajemníků stran členských států Varšavské smlouvy byla nesprávně označena jako jednání PPV.

²⁶⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Komuniké o poradě ministrů obrany států – účastníků Varšavské smlouvy, 9. září 1961

²⁶⁹ MASTNY, 2005, str. 19.

²⁷⁰ MASTNY, 2006, str. 24.

²⁷¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 44, k. 24, Zpráva o přípravách cvičení vojsk Varšavské smlouvy „Bouře“ prvnímú tajemníkovi KSČ A. Novotnému, nedatováno.

²⁷² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam z jednání PPV členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ze dne 1. srpna 1961. Schůzka vedoucích tajemníků stran členských států Varšavské smlouvy byla nesprávně označena jako jednání PPV.

socialistických států odpalovány hluboko za frontovou linií. Cíl ofenzivní akce tak mělo představovat zničení jaderných zbraní hluboko v týlu nepřítele, zabránění mobilizaci jeho dalších sil a rozvrácení velící struktury západních vojsk. Na rozdíl od pozdějších úvah o tažení Varšavské smlouvy na Západ si Malinovskij dobře uvědomoval, že v případě masivního nasazení taktických jaderných úderů na podporu postupujících armád socialistických zemí, by byly nutně účinkům radioaktivního záření vystaveny i vlastní jednotky. Z tohoto důvodu měla Malinovským naznačená operace spoléhat na konvenční zbraně, především na masivní tankové sbory postupující rychlostí sto kilometrů za den za vydatné podpory proudového letectva. Případná ohniska radiace vyskytující se na bojišti měla být posupujícími vojsky překonány velmi rychle v obrněné technice eliminující radioaktivní účinky na vojáky Varšavské smlouvy.²⁷³ Zároveň je nutné zdůraznit, že sovětský ministr obrany v první polovině roku 1961 ještě nehovořil o primárně útočné operaci, tak jak se začala později formulovat po skončení berlínské krize. Postup na Západ měl následovat až po napadení zemí Varšavské smlouvy. Zásadní změny v sovětském strategickém plánování se odehrály v období největšího napětí v průběhu berlínské krize po Chruščova neuspokojivší vídeňské schůzce s Kennedym. Přejít z obranné na útočnou doktrínu byl dokončen koncem roku 1961. Koncepce Varšavské smlouvy předpokládající v případě vypuknutí konfliktu masivní ofenzívu trvala dalších 26 let.

4.1.9 Dozvuky druhé berlínské krize

Ještě 17. října 1961, nedlouho po skončení cvičení „Bouře“, demonstroval Chruščov na XXII. sjezdu KSSS své rozhodnutí uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR. Jen o deset dní později proběhla v Berlíně na checkpointu Charlie dvoudenní konfrontace sovětských a amerických tanků. Spor o volný přístup amerických vojáků do Východního Berlína vyústil v situaci, kdy na sebe poprvé a naposledy v historii studené války mířily tankové jednotky obou supervelmocí ostrou municí.²⁷⁴ Sovětský premiér si zřejmě uvědomil, že díky svému nekompromisnímu chování ocitl na samém pokraji rozpoutání konfliktu, kterému se snažil předejít od chvíle, kdy se seznámil s devastující silou jaderných zbraní.

Moskva proto postupně revidovala své dřívější cíle, především přestala ultimativně požadovat uzavření mírové smlouvy s Německem. Poté, co se berlínská zeď ukázala jako spolehlivé opatření řešící problém masové emigrace z Východního Německa, byl podpis separátní mírové smlouvy s NDR odložen na neurčito. Nakonec k němu nikdy nedošlo.

²⁷³ Speech by Marshal Malinovskii Describing the Need for Warsaw Pact Offensive Operations, květen 1961, in *A Cardboard Castle?*, dok. 16, str. 120.

²⁷⁴ MASTNY, 2005, str. 17.

Nahradila ho sovětsko-východoněmecká smlouva z června 1964, kterou Moskva garantovala východoněmeckému státu mezinárodní suverenitu a jeho hranice.²⁷⁵

Členské státy Varšavské smlouvy původně plně podporovaly sovětské plány na uzavření separátní smlouvy s NDR i přes spojená rizika. Postupem času se však začaly objevovat i jejich výhrady. Československo kupříkladu nebylo příliš ochotné podílet se na rostoucích ekonomických nákladech celé akce prostřednictvím vydržování masivní armády ve stavu trvalé bojové pohotovosti. Pro Polsko zase projekt separátní mírové smlouvy s NDR znamenal ústup od původního projektu celoevropského bezpečnostního systému, v jehož ustanovení dlouhodobě doufalo. Konzultovat další kolektivní postup v německé otázce na úrovni Varšavské smlouvy navrhly Rumunsko a Albánie. Jejich iniciativy však Moskva nevyslyšela.²⁷⁶

Chruščov se nadále soustředil na možnost využití situace, kdy je Západ přinucen k diplomatickým jednáním, avšak namísto řešení německé otázky se zaměřil na prezentaci nových iniciativ ke zmírnění mezinárodního napětí. Na podzim 1961 se tak Spojeným státům a Sovětskému svazu podařilo najít kompromis a společně otevřít otázku odzbrojení na Valném shromáždění OSN. Ač situace vypadala slibně, postoje obou velmocí nebylo možné dostatečně sblížit z důvodu zcela odlišných vojenských koncepcí NATO a Varšavské smlouvy. Severoatlantická aliance prosazovala odstrašení jadernou silou, Varšavský pakt naopak spoléhal na konvenční síly, v nichž měl na evropském kontinentu převahu. Bílý dům proto kladl velký důraz na obecnou kontrolu ozbrojených sil, pro Kremel zase představovalo prioritu atomové odzbrojení. Spojené státy navíc podmiňovaly souhlas s odzbrojením vytvořením systému účinné kontroly.²⁷⁷ Sovětský svaz proto nadále podezíral Západ, že odzbrojovacích dohod hodlá pouze využít jako prostředku pro špionáž a získání údajů o zbrojních programech socialistických zemí.²⁷⁸

V červnu 1962 na V. schůzi Politického poradního výboru, která byla oproti předchozím zasedáním mnohem skromnějšího rozsahu, informoval Chruščov o dalších sovětsko-amerických jednáních o německé otázce. S jejich průběhem vyjádřil spokojenost, přestože k žádným zásadním průlomům v otázce Západního Berlína a pobytu západních vojsk na jeho území nedošlo. Sovětský premiér však kladně ocenil ochotu Američanů jednat o mnohokrát iniciovaném paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO, i souhlas

²⁷⁵ REIMAN, 2000, str. 40.

²⁷⁶ MASTNY, 2005, str. 17.

²⁷⁷ REIMAN, 2000, str. 40.

²⁷⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k. 18, Zpráva prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému o zasedání desetičlenné skupiny expertů OSN pro otázky odzbrojení, 11. října 1961.

Washingtonu s bezatomovým pásmem v obou německých státech. Vyzýval proto k rozváznému jednání. Jednoznačně odmítl Ulbrichtovu snahu obnovit řešení německé otázky uzavřením separátní mírové smlouvy s NDR, protože cílů, které tento krok sledoval, již bylo ze sovětského pohledu dosaženo. Berlín však nadále považoval za „mozol na noze USA“, na který bude i v budoucnu Sovětský svaz podle potřeby „šlapat“.²⁷⁹ Chruščov si následně v rozhovoru s Novotným stěžoval na Ulbrichtovy požadavky, jejichž realizace by vedla pouze novému zostření mezinárodní situace a hospodářské blokády NDR.²⁸⁰ Politický poradní výbor pak vydal krátkou deklaraci²⁸¹, ve které zopakoval požadavek ukončit formálně válečný stav s Německem. Jak však Chruščov vysvětlil, jednalo se o propagandistický výkřik, který měl pouze Západu připomenout, že socialistické státy o tuto problematiku definitivně neztratily zájem.²⁸²

Vzhledem k Chruščovovu rozhodnutí odložit podpis separátní mírové smlouvy s NDR skončila berlínská krize bez vojenské konfrontace. Její reminiscenci nadále představoval plán Varšavské smlouvy na ofensivu do západní Evropy. Po Chruščovově pádu v roce 1964 byl sovětskou generalitou výrazně přepracován a zdokonalen. Také vojenská cvičení, během kterých se východoevropské armády učily bojovat jako součást aliance Varšavské smlouvy, se konala i nadále a v průběhu šedesátých let dokonce stále častěji. Jejich nedílnou součástí představoval i přetrvávající důraz na politickou indoktrinaci vojenského velení i vojáků samotných. Za účelem její lepší koordinace se dokonce v létě 1962 uskutečnila v Moskvě společná porada náčelníků HPS jednotlivých armád Varšavské smlouvy.²⁸³ Spolu s formováním společného protivzdušného obranného systému a organizace civilní obrany dle sovětského vzoru měla důsledná stranickopolitická práce v ozbrojených silách přispět k lepšímu ovládnutí aliance Sovětským svazem.²⁸⁴

Varšavská smlouva tak po berlínské krizi začala představovat skutečnou vojenskou sílu a od roku 1961 počítalo sovětské velení s vedením případné války na bázi celé aliance,

²⁷⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Zápis z porady prvních tajemníků bratrských stran a předsedů vlád členských států Varšavské smlouvy, nedatováno.

²⁸⁰ Část záznamu rozhovoru československé delegace s N.S. Chruščovem v Moskvě, 8. června 1962, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17902/ipublicationdocument_singledocument/4F525015-AB30-44AD-8DCE-A4B1DE0C5AA9/cs/Extract_1962_2.pdf (ke dni 29. června 2010).

²⁸¹ Declaration of the PPC of the Warsaw Treaty States, 10. června 1962, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17901/ipublicationdocument_singledocument/1F54AAFD-5966-4702-BDDA-CB58B80D2367/en/Declaration_1962_3.pdf (ke dni 29. června 2010).

²⁸² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Zápis z porady prvních tajemníků bratrských stran a předsedů vlád členských států Varšavské smlouvy, nedatováno.

²⁸³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informační zpráva o poradě náčelníků HPS spřátelených armád ve dnech 5.-7.června 1962.

²⁸⁴ MASTNY, 2005, str. 19.

nikoliv jednotlivých národních armád.²⁸⁵ Velící struktura nadále zůstávala pevně v rukou sovětské generality. Konfrontace ohledně rozděleného Berlína v letech 1958 až 1961 nepřinutila Moskvu k jakékoli reformě stávajících vojenských či politických orgánů Varšavské smlouvy.

4.2 Karibská krize

4.2.1 Bezprostřední úloha Varšavské smlouvy v karibské krizi

Role Varšavské smlouvy byla v samotném průběhu karibské raketové krize zanedbatelná. Rozhodnutí o vybudování polygonů pro rakety středního doletu na Castrově Kubě odsouhlasilo předsednictvo ÚV KSSS v druhé polovině května 1962.²⁸⁶ Pro vedení členských států Varšavské smlouvy však zůstala operace „Anadyr“ utajena až do 22. října, kdy přítomnost sovětských raketových střel odhalil v televizním projevu prezident Spojených států John F. Kennedy. Následující den hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Grečko pouze zběžně informoval zástupce členských zemí Varšavské smlouvy o situaci na Kubě. V souvislosti s ní také uvedl vojska spadající pod Spojené velení do stavu bojové pohotovosti. Jednalo se o přímou direktivu sovětského velení, přičemž členské státy nebyly v tomto ohledu nikterak konzultovány. Po celou dobu trvání krize se také nesešel jediný kolektivní orgán paktu. Východoevropské armády se ve stavu bojové pohotovosti nacházely téměř celý měsíc. Pohotovost vojsk Varšavské smlouvy byla poté příznačně ukončena dne 21. listopadu - tedy ve stejnou chvíli, kdy došlo k odvolání bojové pohotovosti sovětské armády.²⁸⁷

V souvislosti se sovětskými rozkazy, které východoevropské ozbrojené síly během krize dostávaly, je nutné zdůraznit, že minimálně v případě Rumunska Spojené velení zcela obešlo politické vedení státu. Dle vzpomínky rumunského ministra obrany Leontina Salajana došlo ke zvýšení bojové pohotovosti rumunské armády pouze na základě přímého rozkazu maršála Grečka. Vedení RDS ani vláda RLR nebyly o tomto kroku předem informovány a nepřijaly v této věci žádné usnesení.²⁸⁸

Sovětské vedení zcela obešlo své východoevropské spojence i v otázce stažení raket a jaderných hlavic z ostrova. Rovněž tato akce se uskutečnila bez jakýchkoliv konzultací. O

²⁸⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informační zpráva o poradě náčelníků HPS spřátelených armád ve dnech 5.-7. června 1962.

²⁸⁶ VICE NÁLEVKÁ, V.: *Karibská krize*. Praha, 2001.

²⁸⁷ KRAMER, M.: *The „Lesson“ of the Cuban Missile Crisis for Warsaw Pact Nuclear Operations*, in CWIHP Bulletin 5, 1995, str. 59, 110-115.

²⁸⁸ MASTNY, 2005, str. 20.

vývoji celé situace na Kubě s potencionálně nedozírnými důsledky informoval Sovětský svaz představitele států Varšavské smlouvy až ex post.²⁸⁹ Po ukončení krize Chruščov východoevropským lídrům na speciální schůzce pouze sdělil, že chybělo jen pár minut k vypuknutí jaderné války. O konkrétnějších důvodech, které vedly sovětské představitele k rozmístění a následnému stažení raket informoval jednotlivé východoevropské vlády až dlouho poté první náměstek předsedy Rady ministrů SSSR Anastas Mikojan.²⁹⁰

S ohledem na sovětský postup se nabízí otázka, zda berlínská krize opravdu znamenala zlomový moment pro existenci Varšavské smlouvy a skutečně ji přetvořila z formálního uskupení ve skutečnou vojenskou alianci. Přístup sovětského vedení v průběhu Karibské krize názorně ukázal, že minimálně v politické rovině představovala Varšavská smlouva nadále především formální organizaci. Moskva svým jednáním jednoznačně porušovala článek III ustanovující smlouvy, který jasně hovořil o bezodkladných poradách mezi členskými státy pokaždé, kdy bude hrozit ozbrojený útok proti kterémukoliv z nich. Pokud by Moskva brala ustanovení smlouvy skutečně vážně, musel by být zcela jednoznačně svolán Politický poradní výbor. Přes určitý posun v charakteru schůzek tohoto orgánu, kdy v průběhu berlínské krize jeho agendu začala tvořit i konkrétní témata bezprostředně se dotýkající příprav paktu na válku, však zůstával Politický poradní výbor i nadále nepravidelně se scházejícím orgánem, jehož svolání záviselo zcela na iniciativě Kremle. Tato praxe byla karibskou krizí ještě posílena. Po další dva roky zbývající do konce Chruščovovy vlády se vrcholný orgán paktu sešel pouze jednou.

Otázka vojenského významu Varšavské smlouvy pro sovětskou vojenskou doktrínu je složitější. Vzhledem k nedostatku konkrétních pramenů způsobeným nepřístupností ruských archivů, reálný charakter plánů sovětské generality můžeme vyvozovat pouze na základě kusých direktiv pro jednotlivé armády Varšavské smlouvy, případně z prohlášení sovětských vojenských představitelů. Nicméně operační plány pro armády členských států paktu jednoznačně vycházely ze základního předpokladu, že případný rozhodující střet mezi „tábory socialismu a imperialismu“ se odehraje v Evropě.²⁹¹ Geografický faktor hrál pravděpodobně během karibské krize v sovětském přístupu k vojenskému rámci aliance klíčovou úlohu. Pole působnosti Varšavského paktu představovala podle jeho ustavující smlouvy Evropa. I samotní vůdci sovětských satelitů v Evropě odmítali rozšířit její záběr mimo kontinent. Plně s tímto postojem korespondovalo zamítnutí přístupu mimoevropských socialistických států Kuby a

²⁸⁹ LUŇÁK, 2007, str. 33.

²⁹⁰ KRAMER, 1995, *The „Lesson“*...

²⁹¹ Více k operačnímu plánování Varšavské smlouvy: MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(ed.), 2006.

Mongolska do Varšavské smlouvy Politickým poradním výborem v roce 1963. Vojska Spojených ozbrojených sil byla tedy v průběhu karibské krize uvedena do stavu bojové pohotovosti, aby po případném vypuknutí konfliktu čelila vysoce pravděpodobnému přenesení bojů na evropský kontinent²⁹², avšak v ohnisku napětí, na Kubě, jednal Sovětský svaz sám bez ohledu na evropské spojence.

Mobilizace armád členských států Varšavské smlouvy poukazuje na nepřesnost teze amerického historika Marka Kramera. Ten z minimálního zapojení sovětských východoevropských spojenců vyvozuje, že Moskva s aliancí stále ještě nepočítala jako s relevantní vojenskou silou a Varšavská smlouva ani nehrála zásadní roli v sovětské vojenské strategii.²⁹³ Zkušenost z berlínské krize, kdy sovětská vojenská doktrína počítala s bojem proti Západu na bázi vojenské aliance socialistických států, byť důsledně ovládané sovětskými generály prostřednictvím Spojeného velení, ukazuje opak.

I po zmírnění mezinárodního napětí, poté co Chruščov opustil myšlenku uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR, pokračoval proces z let 1958 až 1962. V této době došlo k výraznému posílení obranného systému i ujasnění a zpřesnění úkolů jednotlivých východoevropských armád jakožto součástí aliance Varšavské smlouvy. Pokračující unifikace výzbroje a organizační struktury armád, budování systému protivzdušného obranného systému či leteckých a raketových sil probíhaly v členských státech paktu v letech 1961 až 1965 sice na základě bilaterálních smluv se sovětskou vládou, avšak veškerá vojenská opatření měla být rozvíjena v koordinaci s Varšavskou smlouvou.²⁹⁴ Pochopitelně se jednalo o sovětské direktivy, nicméně vojenské přípravy a spolupráce východního bloku probíhala i v době karibské krize na bázi „společné socialistické vojenské doktríny“ v rámci aliance.²⁹⁵

Na základě výše uvedeného můžeme proto konstatovat, že karibská raketová krize potvrdila minimální politickou roli Varšavské smlouvy a zároveň její čistě vojenský význam, a to výhradně pro evropské válčiště. Východoevropské armády měly ve formálním rámci aliance fakticky rozšířit počty vojsk pod přímým sovětským velením.

²⁹² Tento scénář byl prakticky jednoznačný. Již v průběhu námořní blokády Kuby došlo k namíření amerických strategických raket na cíle ve východní Evropě.

²⁹³ KRAMER, 1995, *The „Lesson“*...

²⁹⁴ NA, f. 1261/0/11, sv. 363, a.j. 455/9, Plnění linie XI. Sjezdu KSC a další perspektivy upevnování obranyschopnosti státu, 8. září 1962.

²⁹⁵ Organizational Principles of the Czechoslovak Army, 22. listopadu 1962, in *A Cardboard Castle?*, dok. 21, str. 137.

4.2.2 Dlouhodobé dopady karibské krize pro Varšavskou smlouvu

Ačkoliv do událostí v Karibském moři Varšavská smlouva bezprostředně nezasáhla, krize z roku 1962 ovlivnila její vnitřní vývoj v dlouhodobějším horizontu – v politické i vojenské rovině. Politické důsledky se projevily především po Chruščovově mocenském pádu, ve chvíli, kdy jeho nástupce Leonid Iljič Brežněv naznačil ochotu fungování paktu reformovat. Právě sovětský postup v době karibské krize, zcela obcházející politické konzultace s východoevropskými spojenci, byl v průběhu pokusu o reformu mnohokrát akcentován a předkládán jako argument pro nezbytné vyjasnění a posílení politického rámce Varšavské smlouvy.

Stejná zkušenost z podzimu 1963 hrála zásadní úlohu v postoji Rumunska, které se naopak snažilo zabránit přijetí reforem posilujících roli paktu. Je nepochybné, že žádná členská země Varšavské smlouvy nechtěla být zatažena jako součást aliance do totální války kvůli sovětskému hazardu, který neměla šanci jakkoliv ovlivnit. Bukurešťské vedení se však jako jediné rozhodlo po této zkušenosti hledat cestu, jak uniknout z automatického zapojení do světového konfliktu, pokud by Sovětský svaz jakožto lídr Varšavské smlouvy riskoval stejným způsobem jako v roce 1962 na Kubě. Ačkoliv do té doby byly rumunsko-americké vztahy minimální, souhlasil ministr zahraničních věcí Spojených států Dean Rusk se žádostí svého rumunského protějšku Corneliu Manesca o schůzku. Uskutečnila se 4. října 1963 během zasedání Valného shromáždění OSN v New Yorku. Obsah tohoto setkání vyšel na povrch až po více než 35 letech, přičemž po celou studenou válku zůstal utajen Moskvě i ostatním členským státům NATO. Dle výpovědi amerického ministra Manescu informoval o skutečnosti, že Sověti nekonzultovali s Rumunskem své rozhodnutí rozmístit na Kubě jaderné rakety. RLR by proto v případě konfliktu zůstala neutrální. Poté se Manescu zeptal, zda by za této situace byla jeho země ušetřena jaderného úderu Spojených států. Rusk mu sdělil, že pokud by Rumunsko zůstalo skutečně stranou konfliktu a na jeho území se nenacházely sovětské jaderné zbraně, Washington by tuto situaci vzal nepochybně v úvahu. Rumunský představitel obratem Ruskovi potvrdil, že sovětské jaderné zbraně v RLR rozmístěny nejsou a nabídl Američanům možnost si toto tvrzení ověřit.²⁹⁶

Ve vojenské oblasti měly události z podzimu 1962 pro Varšavskou smlouvu dopad především na formování systému jaderného plánování a kontroly. V tomto smyslu ovlivnila karibská krize nukleární plánování paktu až do jeho rozpadu.²⁹⁷ Konfrontace v Karibském

²⁹⁶ GARTHOFF, R.L.: *When and Why Romania Distanced Itself from the Warsaw Pact*, in CWIHP Bulletin 5, 1995, str. 111.

²⁹⁷ KRAMER, 1995, *The „Lesson“...*

moři sovětské velení jen utvrdila v domněnce, že případný konflikt by byl veden jadernými zbraněmi. Operační plánování Varšavské smlouvy se proto stále více přizpůsobovalo předpokládanému charakteru nukleární války.²⁹⁸ V souvislosti s tím se otevírala otázka rozmístění jaderných hlavic na území členských států paktu.

Úvahy o vybavení armád Varšavské smlouvy jadernými zbraněmi se objevily v roce 1958 jako reakce na jejich rozmístění na území evropských členských států NATO. Chruščov tehdy hrozil odvetným opatřením v podobě dislokace sovětských jaderných hlavic v NDR, PLR a ČSR. Státy Varšavské smlouvy s výjimkou Albánie a Rumunska také v průběhu berlínské krize obdržely od Sovětského svazu letouny a raketovou techniku schopnou nést jadernou municí. Rovněž v případě Rumunska se v delším časovém horizontu počítalo s dodávkami jaderných nosičů Frog-7 a Scud-B. Tyto zbraně byly oficiálně označovány jako součást Spojených jaderných sil Varšavské smlouvy. Přestože jejich nasazení jednotlivé armády trénovaly během vojenských cvičení, samotné jaderné nálože zůstávaly pod výhradní kontrolou sovětských ozbrojených sil.²⁹⁹ Na nejasnou politiku Sovětského svazu v otázce sdílení jaderných zbraní se svými spojenci poukazoval v roce 1960 i americký prezident Eisenhower. V dopise Chruščovovi si stěžoval, že se Moskva doposud jasně nevyjádřila, zda dává k dispozici své jaderné zbraně členským zemím Varšavské smlouvy nebo svým dalším spojencům.³⁰⁰

Karibská krize sovětskému vedení ukázala, jak rychle může nastat situace hrozící ztrátou kontroly nad jeho jadernými zbraněmi s následnou možností jejich neautorizovaného použití. Historický výzkum již dokázal, že v době karibské krize nebyl generál Issa Alexandrovič Plijev, velitel sovětského sboru na Kubě, zmocněn rozhodnout o použití taktických úderů proti případné americké invazi na ostrov. Koncem léta 1962 však o možnosti udělit Plijevovi takovou rozhodovací pravomoc sovětská generalita minimálně uvažovala, pro případ že by spojení mezi Kubou a Moskvou bylo přerušeno. Již připravené pověření nakonec odmítl sovětský ministr obrany Malinovskij v září podepsat. Skutečnost, že v průběhu krize Plijev obdržel dva telegramy z Moskvy, které mu kategoricky zakazovaly použít jaderné zbraně bez autorizace, pouze demonstruje obavu sovětského vedení z možnosti ztratit kontrolu nad svými jadernými střelami.³⁰¹ S tímto hodnocením však nesouhlasí velitel celé operace „Anadyr“ generál Anatolij Ivanovič Gribkov. Ten naopak tvrdí, že Plijev disponoval

²⁹⁸ MASTNY, 2005, str. 20.

²⁹⁹ KRAMER, 1995, *The „Lesson“*...

³⁰⁰ Korespondence vedená ve dnech 3.-21. března mezi N.S.Chruščovem a D.Eisenhowerem o nešíření atomových zbraní poskytnutá vedení KSČ, in *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 18, str. 147.

³⁰¹ KRAMER, 1995, *The „Lesson“*...

pravomocí odpálit jaderná střely na americké invazní jednotky bez další nutnosti rozkazů.³⁰² Gribkov, který následně působil ve funkci náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, nicméně potvrzuje, že kubánská zkušenost měla podstatný vliv na posun v sovětských úvahách o možném konfliktu.³⁰³

Průběh karibské krize posílil ve druhé polovině šedesátých let rozhodnutí budovat striktně centralizované velení a operační plánování jaderných sil Varšavské smlouvy. Cílem byla snaha eliminovat možnost, že sovětské jaderné zbraně budou zneužity lokálními vojenskými či politickými silami k odlišným záměrům než sleduje Moskva. Jednalo se o jednoznačný odkaz na Castrův neúspěšný požadavek, aby Sovětský svaz zahájil automaticky jaderný úder proti Spojeným státům, pokud napadnou Kubu. Centralizované velení jaderných sil Varšavské smlouvy mělo dále zamezit libovůli jednotlivých velitelů a náhodným odpalům. Tato praxe přežila Chruščovův pád, přičemž Brežněv sovětskou kontrolu nad jaderným arzenálem hodlal ještě posílit. Na rozdíl od NATO tak pro použití jaderných sil na území členských států Varšavské smlouvy neplatil systém dvojí klíče, ale jejich nasazení záviselo výhradně na sovětském velení. Tato praxe byla ještě posílena, když v polovině šedesátých let začali Sověti do svých strategických nosičů instalovat elektronické zařízení zabráňující neautorizovanému odpalu. Od počátku sedmdesátých let Moskva vybavila obdobným zařízením i své taktické střely.³⁰⁴

K budování prvních jaderných depotů na území členských států Varšavské smlouvy došlo v druhé polovině šedesátých let. Jednalo se právě o ty státy, na jejichž území hrozil Chruščov rozmístěním sovětských jaderných zbraní již během berlínské krize. Výstavba těchto objektů byla zahájena na základě bilaterálních smluv mezi členskými státy paktu a sovětskou vládou. V textu těchto dohod se nacházela pouze formální zmínka, že celá akce probíhá v rámci Varšavské smlouvy. Plně v souladu se sovětskou doktrínou plné kontroly svých jaderných sil například vláda NDR, na jejímž území se stavba šestnácti jaderných depotů uskutečnila jako první, neměla možnost rozhodnout ani o lokalitě jejich umístění. Objekty pak spadaly plně do kompetence skupiny sovětských vojsk v Německu. Velící struktura jaderného plánování a kontroly Varšavské smlouvy byla dokončena koncem šedesátých let. Jejich alianční statut byl pouze formálního charakteru a exkluzivní pravomocí disponovalo sovětské velení.³⁰⁵

³⁰² GARTHOFF, R.L.: *The Havana Conference on the Cuban Missile Crisis*, in CWIHP Bulletin 1, 1992, str. 2-4.

³⁰³ MASTNY, 2005, str. 21.

³⁰⁴ KRAMER, 1995, *The „Lesson“*...

³⁰⁵ Tamtéž.

4.3 Operační plánování a rozvinutí úvah o charakteru konfliktu

Po karibské krizi začala Varšavská smlouva nacvičovat operace dle nových sovětských plánů odrážejících posílení představ o jaderném charakteru eventuálního konfliktu. První takové cvičení zaměřené především na simulaci možné likvidační jaderné války s NATO, nazvané „Mazowsze“, se uskutečnilo ve dnech 18. až 22. dubna 1963. Historik Mastny v této souvislosti zastává tezi, že přes značnou absurditu byly obdobné plány míněny vážně a sovětská generalita je zamýšlela v případě války uvést do praxe, bez ohledu na šance jejich úspěšného splnění.³⁰⁶ Polský generál Tadeusz Tuczapski, který v šedesátých letech vykonával v polské armádě funkci náčelníka operační správy, však zpětně tvrdí, že operační plánování prováděné v této době na bilaterální bázi na generálním štábu sovětské armády mělo pouze formální charakter.³⁰⁷ Naznačené plány proto musíme chápat spíše jako orientační. Je pravděpodobné, že v nepoznané realitě totální nukleární války by velmi rychle došlo k jejich modifikaci pro potřeby skutečné situace.

Československý generál Karel Pezl uvádí, že operační plány byly oficiálně předkládány Spojeným velením prostřednictvím generálních štábů jednotlivým ministrům obrany členských zemí Varšavské smlouvy. Ti pouze vznášeli určité připomínky, které sovětští důstojníci při finalizaci plánů mohli či nemuseli akceptovat. S výslednými plány pak byly seznámeny příslušné národní orgány odpovědné za obranu státu. Dokumenty však neschvalovaly, pouze s nimi vyslovovaly formální souhlas. Konečné schvalování operačních plánů pro jednotlivé armády členských států Varšavské smlouvy tedy náleželo pouze úzké skupině sovětských generálů pod záštitou Spojeného velení.³⁰⁸

Scénář cvičení „Mazowsze“ počítal s masivním nočním jaderným útokem Západu proti státům Varšavské smlouvy a následnou ofenzivní operací západních výsadkových jednotek. Východ měl na agresi odpovědět v souladu s plánem Spojeného velení – 190 jadernými údery na západoevropské členy NATO a 86 přímo na území Spojených států. Nepoměr rozložení síly úderů jasně ukazuje, nakolik strategická koncepce Varšavské smlouvy spoléhala v Evropě na konvenční síly. Přestože západní Evropu měl zasáhnout téměř dvojnásobný počet nukleárních střel než severoamerický kontinent, celkový součet jejich síly činil „pouhých“ 8,290 kilotun TNT. Území Spojených států mělo být proti tomu zcela srovnáno se zemí výbuchy o celkové síle 180 megatun. Cílem prvního úderu Východu bylo maximálně eliminovat vojenský a ekonomický potenciál USA a zabránit jeho poskytnutí

³⁰⁶ MASTNY, 2005, str. 21.

³⁰⁷ Interview with Gen. Tadeusz Tuczapski, nedatováno, in *A Cardboard Castle?*, dok. 22 b), str. 146.

³⁰⁸ Rozhovor s generálem K. Pezlem, in *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, str. 379.

spojencům Washingtonu v Evropě. Se zbytkem vojsk NATO v Evropě si měly poradit armády Spojených ozbrojených sil. Škody na území Varšavské smlouvy měl do jisté míry eliminovat protivzdušný obranný systém, díky kterému by bylo pouhých 55 jaderných úderů Severoatlantické aliance úspěšných, přičemž na území Polska dopadly nálože o síle „jen“ 2,150 kilotun. Sovětští generálové přesto připouštěli, že i toto množství stačilo na radioaktivní kontaminaci více než 70% polského území a škody měly převyšovat únosnou mez na více než polovině rozlohy PLR. Během následujících hodin měly navíc západní jednotky použít další taktické jaderné údery na podporu svého postupu do hloubi Československa, stejně jako doplňující strategické útoky na území PLR. Postup armád NATO měl být Varšavskou smlouvou zastaven pomocí masivního nasazení jaderných zbraní do dvou dnů od začátku války. Východoevropští stratégové zároveň počítali, že jaderný holocaust vyvolá mezi přeživším obyvatelstvem na Západě šíření názoru, že další boj je bezpředmětný.³⁰⁹

Absurdita takto naznačeného scénáře je zřejmá. Předně je nepředstavitelné, aby standardní bojové operace probíhaly na území, kde měla radiace překročit přípustné limity téměř tisíckrát. Tyto extrémní podmínky zároveň neměly ochromit schopnost Východu bleskurychle likvidovat škody způsobené tamnímu průmyslu západními jadernými údery a obnovovat jeho činnost. Spojené velení, ač vycházelo z předpokládané schopnosti omezit potenciál jaderných útoků NATO kvalitním protivzdušným obranným systémem, uvažovalo o poměru ztrát obou válčících stran velice naivně. Během prvních 48 hodin války mělo v Polsku přijít o život 1,3 milionu lidí. Ačkoliv nebyl naznačen celkový počet obětí na straně Varšavské smlouvy, odhadované polské ztráty se zdají nereálně nízké vzhledem k předpokládanému počtu zabíjených na Západě. Zde mělo během prvních dvou dnů konfliktu zahynout 33 milionů lidí.³¹⁰ Přitom se nedalo očekávat, že by za výše popsané situace vojska NATO Východ nějak šetřila.³¹¹

Plány Spojeného velení vycházely ze základního předpokladu, že válku rozpoutá NATO. Ofenzivní operace vojsk Varšavské smlouvy neměly začít dříve než druhý či třetí den války.³¹² Tato skutečnost vycházela z domněnky, kterou formuloval ještě hlavní velitel Koněv. Pokud NATO vycházelo z mylného předpokladu, že jako první udeří Varšavská smlouva, musely socialistické armády cvičit dle opačného, logicky správného scénáře, ve

³⁰⁹ The Mazowsze Exercise: Preparing for Nuclear War, 23. dubna 1963, in *A Cardboard Castle?*, dok. 22 a), str. 140.

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ LUŇÁK, 2007, str. 38.

³¹² Polish Command Post Exercise Rehearsing Advance to Northern Germany, Low Countries, and Denmark, 14. června 1963, in *A Cardboard Castle?*, dok. 23, str. 149.

kterém jako první zaútočí Západ.³¹³ Zároveň s tím došlo v první polovině šedesátých let k rozvoji teze o „předsunuté obraně“. Její aplikaci do operačních plánů dobře ukazuje seznam úkolů pro československý front. ČSLA jako součást prvního operačního sledu Spojených ozbrojených sil měla plnit funkci krytu nejen československého území, ale současně celkového krytu teritoria celé Varšavské smlouvy. Pojetí krytu hranic bylo v dřívějších dobách chápáno jako více méně pasivní obrana. Po změně se měl tento úkol zajistit nejlépe rozvinutím linie v hloubce nepřátelského území.³¹⁴ Stejně tak i druhý „národní“ front vytvořený během berlínské krize – polský – měl zajistit kryt území Varšavské smlouvy pokud možno ofenzivní operací proti Dánsku, Holansku, Belgii a severní části území SRN.³¹⁵

Příprava na splnění těchto úkolů samozřejmě vyžadovala masivní investice do polských i československých ozbrojených sil. Československý generální štáb již koncem roku 1962 hovořil o nepříznivém vlivu dalšího udržování armády na vysokém stupni bojové pohotovosti na státní ekonomiku. Navrhoval proto pečlivě zvážit, zda připravenost armády odpovídá reálnému stupni možného mezinárodního ohrožení a nebezpečí války. Cílem bylo udržet výdaje na obranu na takové úrovni, aby nehrozilo vážné snižování životní úrovně československého obyvatelstva. Za hlavní faktor ovlivňující nepříznivě československé hospodářství označila zpráva generálního štábu především vysoké počty vojáků. Dva hlavní úkoly uložené ČSLA Spojeným velením - vytvoření vlastního frontu a urychlení výstavby raketového vojska – podmínil československý generální štáb revizí jejich časového plnění a také snížením mírových počtů některých útvarů.³¹⁶

Zasedání ministrů obrany států Varšavské smlouvy v polské metropoli v únoru 1963 částečně československou žádost vyslyšelo, když povolilo alespoň určité snížení mírových počtů u vybraných divizí a zpomalení tempa přezbrojování ČSLA. Proti výdajům do vojenské oblasti vystoupilo na této schůzce i Polsko, které nesouhlasilo se svým obecným podílem na společných výdajích Varšavské smlouvy. Polská strana požadovala jeho snížení na 13,5% oproti stávajícím 18%. Přestože na jednání v tomto bodě k dohodě nedošlo, požádal následně hlavní velitel Grečko sovětskou vládu, aby Polskem požadovaný rozdíl uhradila.³¹⁷

³¹³ MASTNY, 2005, str. 21.

³¹⁴ Organizational Principles of the Czechoslovak Army, 22. listopadu 1962, in *A Cardboard Castle?*, dok. 21, str. 137.

³¹⁵ Polish Command Post Exercise Rehearsing Advance to Northern Germany, Low Countries, and Denmark, 14. června 1963, in *A Cardboard Castle?*, dok. 23, str. 149.

³¹⁶ Organizational Principles of the Czechoslovak Army, 22. listopadu 1962, in *A Cardboard Castle?*, dok. 21, str. 137.

³¹⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany a vrchního velitele armád států-účastníků Varšavské smlouvy ve Varšavě, 14. března 1963.

4.4 Návrhy na rozšíření Varšavské smlouvy v roce 1963

Po neúspěšné snaze Fidela Castra, aby Sovětský svaz garantoval použití jaderných zbraní proti případné americké invazi na Kubu, sondoval kubánský vůdce během návštěvy Moskvy v květnu 1963 možnost přistoupení své země do Varšavské smlouvy. Chruščov tuto možnost odmítl. Své zamítavé stanovisko oficiálně zdůvodnil skutečností, že členství Kubu v paktu by umožnilo Washingtonu označit Kubu jako sovětský satelit, což by ve výsledku naopak znamenalo oslabení její bezpečnosti. Ve skutečnosti se však Chruščov obával možnosti automatického zatažení Varšavské smlouvy do jakéhokoliv budoucího konfliktu Havany s Washingtonem. Ze stejného důvodu vyloučil Chruščov 5. května 1963 i možnost ustanovení samostatné sovětsko-kubánské vojenské aliance.³¹⁸ Moskva si plně uvědomovala, že Kuba představuje i do budoucna potenciální ohnisko sporů se Spojenými státy. Castrův režim přitom disponoval podstatně větší zahraničněpolitickou nezávislostí než východoevropské sovětské satelity. Nekonzultovaná riskantní akce Havany by v případě kubánského členství ve Varšavské smlouvě či sovětských bezpečnostních garancí mohla Moskvu snadno zatáhnout do válečného konfliktu s USA. Obdobnému riziku však Sovětský svaz neváhal vystavit v průběhu karibské krize své spojence z Varšavské smlouvy.

Pouhé dva měsíce po Castrově návštěvě Sovětského svazu zaujal Chruščov opačné stanovisko k obdobné žádosti Mongolska. Snahou vstoupit do Varšavské smlouvy se mongolský stát snažil zvýšit svou bezpečnost a zabránit případnému vojenském konfliktu s Čínou. Jednalo se však pouze o demonstrativní krok – Mongolská lidová republika uzavřela bilaterální spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem již v roce 1946. Se žádostí na přistoupení k paktu se nyní na ÚV KSSS obrátil první tajemník ÚV MLRS a mongolský premiér Jumdzágín Cedenbal. Čínské nebezpečí pochopitelně otevřeně nezmiňoval. Hovořil o ohrožení Mongolska ze strany „amerického imperialismu za podpory Japonska“. Sovětská strana zpočátku projevila především z propagandistických důvodů ochotu mongolskému požadavku vyhovět. Rozšíření působnosti Varšavské smlouvy mimo evropský kontinent mělo posílit její autoritu v očích světového veřejného mínění. Za účelem přistoupení Mongolska navrhla Moskva vypracovat speciální protokol, který by explicitně upravoval evropskou působnost aliance zmíněnou v základní smlouvě. Vstup Mongolska do Varšavské smlouvy měl následně formálně potvrdit Politický poradní výbor.³¹⁹ Podle článku IX zakládající smlouvy byl přístup nových zemí do paktu podmíněn souhlasem stávajících členů.

³¹⁸ MASTNY, 2005, str. 24.

³¹⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis N.S. Chruščova ÚV KSSČ o žádosti Mongolska o přistoupení k Varšavské smlouvě, 10. července 1963.

VI. zasedání Politického poradního výboru se stejně jako v předchozích čtyřech případech odehrálo v Moskvě, konkrétně ve dnech 26. až 27. července 1963. Kreml jeho svolání zaštil potřebovat konzultovat v přítomnosti hlavního velitele Grečka další zlepšení vojenské a operativní přípravy Spojených ozbrojených sil. Rozhodnout se mělo i o otázce přijetí Mongolska. Jednání se měli povinně zúčastnit předsedové vlád a ministři obrany³²⁰, přesto v Moskvě nechyběl ani jeden ze stranických lídrů.³²¹

Schůzka Politického poradního výboru předem nepočítala s účastí albánské delegace. Albánsko-sovětská roztržka vyvrcholila v prosinci 1961 přerušáním diplomatických styků Tirany s Moskvou. ALR tak byla z jednání Varšavské smlouvy vyloučena. Čínským pozorovatelům, potencionálně narušujícím jednotu jednání sovětských satelitů, Moskva zabránila v účasti na schůzkách Varšavské smlouvy ještě o dva měsíce dříve. Sověti k tomu využili procedurální požadavek. Jako podmínku pro účast na dalších zasedáních Politického poradního výboru ustanovil Kreml vyslání delegace na nejvyšší úrovni. Oficiálně Kreml zdůvodnil tuto změnu podezřením, že zástupci jednotlivých delegací neinformují svá stranická vedení o průběhu jednání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy úplně či dostatečně kvalitně. Jednalo se o další svévolné porušení ustavující smlouvy sovětskou stranou, konkrétně článku VI.³²² Pro Mao C' Tunga však podmínka osobní účasti představovala vítanou výmluvu. Oznámil, že doprava na jednání do Moskvy znamená příliš velkou komplikaci. Čína tak svou činnost pozorovatele ve Varšavské smlouvě sama ukončila. Stejně tak učinily politické reprezentace VDR a KLTR. Pouze mongolský vůdce Cedenbal, který hleděl k Sovětským svazem ovládanému paktu jako k možné ochraně proti čínským územním požadavkům, neviděl ve vzdálenosti problém. Schůzek Politického poradního výboru se pravidelně účastnil i nadále.³²³

Chystané rozšíření Varšavské smlouvy do Asie se neseťkalo s kladnou reakcí všech stávajících členů paktu. Námitky vznesly především Polsko a Rumunsko. Politbyro RDS se odmítlo jasně vyjádřit, zda mongolskou žádost podpoří. Předseda rumunské vlády Ion Gheorghe Maurer tento postoj zdůvodnil skutečností, že Chruščov ve svém dopisu

³²⁰ Jednalo se o formální direktivu. NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis N.S. Chruščova ÚV KSČ se žádostí o svolání PPV, 15. července 1963.

³²¹ A. Novotný, G. Gheorghiu-Dej, W. Gomulka a W. Ulbricht se zasedání zúčastnili z vlastní vůle. Ostatní straníční lídři států Varšavské smlouvy byli v době konání schůzky zároveň předsedy vlád. Communiqué on the Meeting of the PCC of the States of the Warsaw Treaty, 26. července 1963, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17906/ipublicationdocument_singledocument/0E5837B6-C182-4258-9942-039B3E5B7B50/en/Communiqu%C3%A9_1963_3.pdf (ke dni 29. června 2010).

³²² Článek IV jasně stanovil, že členské země mají pravomoc vyslat na jednání PPV zvlášť jmenovaného zástupce namísto člena vlády.

³²³ MASTNY, V.: *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev*. 2002, http://php.isn.ethz.ch/collections/coll_china_wapa/intro_mastny.cfm?navinfo=16034 (ke dni 29. června 2010).

jednotlivým stranickým vedením blíže nespecifikoval úpravu článku IV smlouvy, bez které by se vstup Mongolska do Varšavské smlouvy stal bezpředmětným. Článek IV jasně hovořil, že členské státy paktu jsou zavázány ke vzájemné pomoci pouze v případě agrese v Evropě. Rumunští představitelé také vznesli dotaz, zda v situaci, kdy byly konečně zahájeny rozhovory o uzavření dlouho navrhovaném paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou³²⁴, je nezbytně nutné jejich výsledek ohrožovat rozšiřováním komunistické vojenské aliance. V rumunském politbyru také panoval názor, že nemá cenu rozšiřovat pakt o zemi, která nedisponuje žádnou vojenskou silou a navíc sousedí pouze se dvěma státy, Sovětským svazem a socialistickou Čínou.³²⁵

Polské ministerstvo zahraničí označilo možné přistoupení Mongolska do Varšavské smlouvy z vojenského hlediska jako zanedbatelné pro obě strany a z politického hlediska naopak pochybné a velmi riskantní. Polská diplomacie si plně uvědomovala, že tento krok je namířen čistě proti zájmům ČLR a jako takový ho budou chápat nejen zbylé asijské socialistické státy, ale také Západ. Vstup Mongolska by navíc vyžadoval komplexní změnu charakteru Varšavské smlouvy, která byla oficiálně založena jako nástroj posílení evropské bezpečnosti. Dle polského názoru by v tomto případě bylo nezbytně nutné, aby pakt garantoval bezpečnost všech socialistických zemí světa. To Poláci odmítli jako zcela nerealistické a varovali Moskvu před oslabováním pozice Varšavské smlouvy v Evropě.³²⁶

Polská i rumunská reprezentace se zároveň snažily zmírnit svou úlohu v případném zamítnutí mongolské žádosti s odkazem na Albánii. Ta přes svůj distanc zůstávala formálním členem paktu a přijetí nové členské země tedy podle článku IX podléhalo i jejímu souhlasu. Je však nepravděpodobné, že by případný albánský nesouhlas představoval pro Moskvu nějak zásadní problém. Po osmi letech, kdy byl text smlouvy z Varšavy sovětskou stranou několikrát porušen, nemohl nikdo doufat, že by nyní Kreml skutečně vyžadoval k uskutečnění svých záměrů formální souhlas všech členů paktu.

Během jednání Politického poradního výboru nejchladněji v podpoře mongolského přistoupení do aliance vystupovali rumunští představitelé. Rumunská opoziční politika v rámci Varšavské smlouvy, známá ze zasedání jejích orgánů po Chruščovově pádu, se v létě

³²⁴ Konkrétní návrh smlouvy předložil Sovětský svaz 20. února 1963 na zasedání osmnáctičlenného výboru OSN pro odzbrojení.

³²⁵ Shorthand record of the meeting of the Political Bureau of the CC of RWP of July 18, 1963,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16344/ipublicationdocument_singledocument/25C64C5D-71C9-4D83-9505-755AC75ED209/en/steno_630718_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

³²⁶ Memorandum by the Polish Foreign Minister A. Rapacki, 20. července 1963, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16348/ipublicationdocument_singledocument/7E0A168C-D634-487B-A947-48E870070C8E/en/memo_630720_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

1963 ještě ani zdaleka otevřeně neprojevovala. Zástupci RLR na moskevském jednání pouze odmítali k mongolské žádosti zaujmout jasné stanovisko. Situaci tak vyřešila nečekaná změna názoru Kremlu. Sovětští představitelé oznámili, že vzhledem k parafování dohody o částečném zákazu testů jaderných zbraní mezi Moskvou, Washingtonem a Londýnem, které proběhlo den před zahájením schůze Politického poradního výboru, není možné na tento vstřícný krok Západu reagovat bezprostředním rozšířením Varšavské smlouvy. Po tomto sovětském vystoupení se pochopitelně od schvalování mongolského vstupu upustilo.³²⁷ Oficiálně došlo pouze k odložení schvalovací procedury, ve skutečnosti se tato otázka již nikdy na pořad jednání ve Varšavské smlouvě nedostala.

Důvody, proč Chruščov v podpoře členství Mongolska ve Varšavské smlouvě otočil, je nutné hledat v neúspěchu červencových jednání v Moskvě, kde se Sovětský svaz a Čína pokoušely urovnat vzájemnou roztržku. Poté, co se Kreml přesvědčil, že vztah s Čínou nepůjde v dohledné době normalizovat, plně svou pozornost zaměřil na jednání se Západem.³²⁸ Smlouva o omezení testů jaderných zbraní představovala doposud jedinou uskutečněnou dohodu z Chruščovem navrhovaných ozbrojovacích iniciativ. Nešlo však o zcela zásadní dokument. Smlouva sice zakazovala provádět jaderné testy v atmosféře, ve vodě a v kosmickém prostoru, nikoliv však zkoušky podzemní. V této otázce mocnosti rozdělovala i nadále otázka kontroly.³²⁹ Dohodu o omezení testů jaderných zbraní s představiteli Spojených států a Velké Británie proto sovětská strana chápala i jako zřetelné gesto odmítnutí jaderných ambicí Pekingů.

Ačkoliv zamýšlený vstup Mongolska do Varšavské smlouvy byl primárně protičínsky motivován, Chruščov se nyní obával, že rozšíření aliance by vyslalo špatný signál Západu. Podpisu smlouvy o jaderných testech³³⁰ naopak sovětská diplomacie hodlala využít k apelu na západní mocnosti k zahájení dalších rozhovorů vedoucích ke zmírnění mezinárodního napětí. Moskva v této souvislosti hovořila především o uzavření paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou. Ministři zahraničních věcí Rusk a Home vyjádřili tomuto sovětskému plánu během podpisu smlouvy o omezení jaderných testů opatrnou podporu, avšak s odkazem na ostatní členské státy NATO si vyžádali čas na důkladné konzultace. Zároveň oba západní diplomaté zdůraznili, že problémem bude mezinárodní statut NDR. Případný podpis paktu

³²⁷ Excerpts of Report to the Hungarian Politburo on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP J. Kádár,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17907/ipublicationdocument_singledocument/EB0BDFDD-F938-4D90-8D73-7D317E8936A1/en/630731_Excerpts_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

³²⁸ MASTNY, 2005, str. 25.

³²⁹ REIMAN, 2000, str. 44.

³³⁰ Smlouva o omezení testů jaderných zbraní v atmosféře, ve vodě a kosmickém prostoru byla podepsána až v srpnu 1963.

proto podmínili takovou jeho formou, která by v žádném případě neznamenal uznání NDR de jure ze strany Západu. Ochotu Moskvy jednat skutečně o podstatě věci demonstrovala skutečnost, že sovětská strana v tomto požadavku Západu neshledávala zásadní problém. Stejně tak se západním diplomatům dostalo ujištění, že se Sovětský svaz nepokusí jakkoliv spojit uzavření paktu o neútočení s německou otázkou a statutem Západního Berlína. Pozitivní reakce se dočkala také sovětská sondáž, zda by bylo možné obnovit jednání NATO-Varšavská smlouva o prevenci a odvrácení nenadálého útoku³³¹, která koncem padesátých let přerušila berlínská krize.³³²

4.5 Návrh smlouvy o nešíření jaderných zbraní a neshody ve Varšavské smlouvě

Novou sovětskou iniciativu představoval návrh dohody o nešíření jaderných zbraní. Jednalo se o přímou reakci na plán ustanovit multilaterální jaderné síly NATO. Severoatlantická Rada sice projevila zájem o podpis non-profilační smlouvy již v prosinci 1962, ovšem s výjimkou pro členské státy NATO a Varšavské smlouvy. Návrh na vytvoření multilaterálních jaderných sil Severoatlantického paktu předložil na stejném zasedání Dean Rusk.³³³ Navázal tak na iniciativu Eisenhowerovy administrativy z roku 1960. Sovětská strana jednoznačně odmítala názor Západu, že celý projekt ve skutečnosti neznamená předání jaderných zbraní pod kontrolu států, které je doposud nevlastní a naopak dochází ke „zvýšení počtu rukou na pojistce k spouštěcím zařízením“.³³⁴ Moskva naopak v projektu spatřovala zvýšení pravděpodobnosti vypuknutí jaderného konfliktu z iniciativy amerických spojenců.³³⁵

Snaha o uzavření smlouvy o nešíření jaderných zbraní se brzy stala předmětem sporů mezi členskými státy Varšavské smlouvy. Na rozdíl od smlouvy o omezení jaderných testů, které se ze strany paktu dostalo plné podpory, představovalo nešíření jaderných zbraní kontroverzní téma z několika důvodů. Situaci značně zkomplikovala změna Chruščovova postoje k projektu spojených jaderných sil NATO. Nedlouho před zasedáním Valného shromáždění OSN v říjnu 1963 oznámil Kreml vedením východoevropských satelitů svůj záměr ustoupit Západu a nepodmiňovat nadále uzavření smlouvy o nešíření jaderných zbraní

³³¹ Systém předpokládal zřízení sítě kontrolních stanovišť na území obou paktů, přičemž problematická nadále zůstávala otázka letecké kontroly, kterou Západ také požadoval.

³³² NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k.18, Zpráva československého velvyslance ve Francii o jednání sovětské reprezentace s ministry zahraničních věcí USA a Velké Británie, Ruskem a Homem, během parafování smlouvy o omezení testů jaderných zbraní v Moskvě, červen 1963.

³³³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 39, k. 19, Zpráva pro ÚV KSČ o posledním vývoji v NATO, 12. února 1963.

³³⁴ Tamtéž.

³³⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 39, k. 19, Zpráva o americkém stanovisku k vybudování atomových sil NATO, 1963.

odstoupením NATO od projektu spojených jaderných sil. Tento ústupek sovětská strana oficiálně zdůvodnila zárukou Washingtonu, že jaderné zbraně umístěné v Západním Německu zůstanou nadále výhradně pod americkou kontrolou. Chruščovův obrat pouze dokazuje převážně protičínské zaměření celého projektu nešíření jaderných zbraní. V druhé polovině roku 1963 bylo pro zahraničněpolitickou linii Moskvy klíčové zlepšit vztahy se Západem a zajistit si tak volné ruce proti případné čínské hrozbě.

Sovětský ústupek ve vyzbrojení západoněmeckého Bundeswehru jadernými zbraněmi však představoval pro mnoho členů Varšavské smlouvy zásadní problém. Připomeňme, že Varšavská smlouva jako celek proti této eventualitě důrazně vystupovala již od II. zasedání Politického poradního výboru v roce 1958 a snaha zabránit přístupu SRN ke zbraním hromadného ničení představovala také jeden z hlavních Chruščovových důvodů k rozpoutání berlínské krize. Obrat Kremlu se tak nesetkal s pochopením především v NDR a PLR. Pro oba státy zůstávala zásadním bezpečnostním tématem nadále hrozba „západoněmeckého revanšismu“. Gomulka na základě toho naléhal na Chruščova, že je nezbytné znovu konsolidovat vztahy s Čínou. Zároveň koncem roku 1963 první tajemník PSDS prezentoval svůj protinávrh³³⁶, který předpokládal zmrazení jaderného zbrojení ve střední Evropě.³³⁷ Stejně tak W. Ulbricht počátkem následujícího roku přednesl samostatný návrh NDR, počítající s „denuklearizací“ obou německých států.

V opozici sovětské snaze podepsat se západními mocnostmi non-profilační smlouvu vystupovalo i Rumunsko. Pro vedení RDS však nepředstavovala zásadní problém otázka západoněmeckého přístupu k jaderným zbraním, ale protičínské zaměření celého projektu. V rámci počínajícího prosazování na Moskvě nezávislejšího zahraničněpolitického kurzu se Bukurešť snažila udržovat s Pekingem nadále dobré vztahy, bez ohledu na probíhající sovětsko-čínskou roztržku. RLR se tak stala jedinou zemí, která podporovala ambice Číny zařadit se mezi jaderné mocnosti.³³⁸

Výsledkem Chruščovových dočasných úvah o možnosti vyměnit sovětský souhlas s vytvořením spojených jaderných sil NATO za další zlepšení vztahů se Západem byla především aktivizace politického rámce Varšavské smlouvy počátkem roku 1964. Samostatné zahraničněpolitické iniciativy jednotlivých členských států paktu, původně způsobené nesouhlasem s některými aspekty navrhované smlouvy o nešíření jaderných zbraní, stály u

³³⁶ Tzv. Gomulkův plán, formálně předložený 29. února 1964.

³³⁷ MASTNY, 2005, str. 25.

³³⁸ Delegace RLR také později jako jediný členský stát prosazovala, aby Varšavská smlouva vyjádřila podporu prvnímu testu čínské jaderné zbraně. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání PPV členských států Varšavské smlouvy ve dnech 19. až 20. ledna 1965 ve Varšavě.

počátku rozhodnutí Sovětského svazu po téměř devíti letech existence Varšavskou smlouvu reformovat. V lednu 1964 započal obtížný proces, který měl z „lepenkového hradu“ učinit skutečnou vojenskopolitickou alianci.

5. Počátek pokusů o reformu Varšavské smlouvy

5.1 Chruščovova výzva k posílení politického rámce paktu

Počátky snahy zreformovat Varšavskou smlouvu se časově shodují s propuknutím otevřené roztržky mezi Moskvou a Pekingem. Sovětský svaz si v tomto období snažil pojistit klid v Evropě, aby měl eventuálně volné ruce na východě.³³⁹ V lednu roku 1964 Chruščov rozeslal výzvu prvním tajemníkům vládnoucích stran členských států Varšavské smlouvy, ve které volal po rozšíření dosavadních konzultací k zahraničněpolitickým otázkám mezi socialistickými státy. Sovětský vůdce navrhl nevytvářet společnou linii v této oblasti pouze na jednáních Politického poradního výboru, ústředního orgánu paktu. Satelitním státům sdělil, že podle ÚV KSSS by tyto otázky mohly být také řešeny na pravidelných schůzkách ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy, případně i jejich náměstků či zvláště pověřených představitelů. Schůzky se měly podle sovětského návrhu konat minimálně dvakrát do roka za předpokladu, že nevznikne potřeba častějších setkání. Jejich rámec pak měl být zakotven příslušným usnesením Politického poradního výboru. Projekt předem nepočítal s participací revoltující Albánie.³⁴⁰

Návrh na pravidelnější schůzky ministrů zahraničí za účelem formulování jednotné zahraničněpolitické linie pod záštitou Varšavské smlouvy představoval pro Moskvu jednoduchý prostředek, kterým hodlala do budoucna eliminovat samostatné zahraničněpolitické jednání východoevropských socialistických států. Sovětský svaz mohl k tomuto účelu dobře využít doposud nenaplněného rámce Varšavské smlouvy. Chruščovem navrhované opatření jednoznačně směřující k posílení kontroly Kremle nad zahraniční politikou svých satelitů tak mohlo být prezentováno jako snaha jednat podle již na papíře existujícího politického rámce paktu. Připomeňme, že rozhodnutí I. zasedání Politického poradního výboru zřídit další pomocné orgány k lepší koordinaci zahraničněpolitické linie nebylo doposud uvedeno do praxe. Také schůzky samotného Politického poradního výboru předpokládané minimálně dvakrát ročně se za Chruščovy éry nekonaly.

Chruščovova výzva k aktivizaci politické role Varšavské smlouvy se setkala s kladnou odezvou. Již koncem ledna 1964 se pokusil svolat zasedání Politického poradního výboru Walter Ulbricht. Poprvé v historii Varšavské smlouvy byla schůzka jejího nejvyššího orgánu iniciována jiným členským stát než Sovětským svazem. V oficiálním dopisu východoněmecký vůdce schůzku zdůvodňoval potřebou koordinovat společnou politiku

³³⁹ BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1. Praha, 1996, str. 12.

³⁴⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Překlad dopisu N.S. Chruščova prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému, 2. ledna 1964.

členských států paktu v otázce odzbrojení, se zřetelným odkazem na nedávné nesourodé iniciativy SSSR, PLR a NDR.³⁴¹ Chruščov s ohledem na svou nedávnou výzvu k posílení zahraničněpolitických konzultací v rámci Varšavské smlouvy vyslovil s Ulbrichtovou iniciativou předběžný souhlas. Zpochybnil však navržený termín jejího konání.³⁴² První tajemník KSSS se zároveň pokusil učinit z plánované schůzky protičínské fórum, když brzy navrhl rozšířit agendu o projednání „rozbíječské činnosti“ vedení čínské komunistické strany.³⁴³ Ulbrichtova výzva nakonec vyzněla do ztracena. Koncem února 1964 byl v rámci Varšavské smlouvy pouze konzultován Gomulkův plán předpokládající vytvoření bezjaderného pásma, zahrnujícího ČSSR, PLR a oba německé státy, pod dohledem paritní komise NATO a Varšavské smlouvy.³⁴⁴ Principy polského návrhu se sice dočkaly v obecné rovině podpory členských států paktu, ale Moskva odmítla rozsah plánu.³⁴⁵

Další vývoj v roce 1964 ukázal, že Chruščovova výzva k posílení politického rámce Varšavské smlouvy byla pouhým instrumentálním krokem, který měl pouze znovu nastolit naprosto jednotnou zahraničněpolitickou linii států východního bloku. Když se v tomto ohledu situace uklidnila, Chruščov od navrhovaného rozšíření konzultací v podobě pravidelných schůzek vrcholných diplomatických představitelů států Varšavské smlouvy v tichosti upustil.

5.2 Nástup L.I. Brežněva a změny ve Varšavské smlouvě

V říjnu 1964 proběhl ve vedení SSSR puč, který odstranil Nikitu Sergejeviče Chruščova z politického života. Do křesla prvního tajemníka ÚV KSSS byl dosazen do té doby nepřilíživý Leonid Iljič Brežněv. Tento mocenský otřes v Kremlu měl na další vývoj ve Varšavské smlouvě zásadní dopad. Během prvních let Brežněvovy vlády se odehrál proces přeměny Varšavské smlouvy ve skutečnou vojenskopolitickou alianci. Sovětský svaz v ní hrál pochopitelně dominantní roli i po roce 1969, fungování paktu však získalo jasnější pravidla.

³⁴¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Český překlad dopisu W. Ulbrichta prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému, 28.ledna 1964.

³⁴² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Český překlad odpovědi N.S. Chruščova W. Ulbrichtovi ohledně jeho iniciativy svolat Politický poradní výbor, 11. února 1964.

³⁴³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Dopis A. Novotného W. Ulbrichtovi týkající se sovětského stanoviska k plánované schůzce Politického poradního výboru, 14. února 1964.

³⁴⁴ Polish Government memorandum on the freezing of nuclear and thermonuclear armaments in Central Europe, 28. února 1964, <http://www.ena.lu/> (ke dni 29. června 2010).

³⁴⁵ MASTNY, V.; BYRNE, M.: *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York, 2005, str. xxix.

Postoj nového sovětského vedení ke spolupráci v rámci Varšavské smlouvy se brzy rozhodl vyzkoušet Walter Ulbricht. Využil paradoxně předchozí Chruščovovy iniciativy k posílení role paktu a v listopadu 1964 se opět pokusil svolat jednání Politického poradního výboru. Jako oficiální důvod k jednání uvedl nutnost vyjasnění postupu Varšavské smlouvy proti plánovanému vytvoření spojených jaderných sil NATO.³⁴⁶ Ulbricht navrhoval svolat schůzi ještě týž měsíc do Varšavy, což však bylo ostatními členskými státy odmítnuto jako uspěchané.³⁴⁷ Na podzim 1964 Varšavská smlouva rozhodně nepředstavovala pro nové vedení v Moskvě nejvyšší prioritu - tou bylo především upevnit svou vlastní domácí pozici. Brežněv nicméně východoněmeckou iniciativu podpořil v očekávání, že se Sovětskému svazu podaří alianci konsolidovat.³⁴⁸ Po vzájemné dohodě se tak měl Politický poradní výbor sejít v lednu 1965 ve Varšavě poté, co od jeho posledního zasedání uběhlo více než jeden a půl roku. Význam plánované schůzky dokazují i přípravná jednání do té doby nevídaného rozsahu.

Během příprav na jednání Politického poradního výboru se ukázalo, že názory členských států Varšavské smlouvy na budoucí podobu aliance nejsou zdaleka jednotné. Nejvýraznější byla v tomto směru pozice Rumunska. Již v odpovědi na Ulbrichtův návrh svolat vrcholný orgán paktu dala rumunská strana najevo, že se do budoucna již nehodlá řídit Moskvou určenou politickou linií. Rumunští komunisté sice se schůzí Politického poradního výboru souhlasili, avšak postavili se proti hlavnímu navrhovanému cíli jednání - podniknutí kolektivních kroků Varšavské smlouvy proti projektu spojených jaderných sil NATO.³⁴⁹

Předjednat agendu jednání měla v polské metropoli dne 10. prosince schůzka náměstků ministrů zahraničí. Zde byl kladně přijat návrh, aby poprvé od roku 1961 byla na jednání Politického poradního výboru přizvána i albánská delegace.³⁵⁰ Tento krok potvrzoval zájem nového sovětského vedení na stabilizaci východního bloku a tedy i Varšavské smlouvy. Problémy se však objevily již při projednávání zdánlivě banálních otázek. Vágní charakter ustavujících dokumentů Varšavské smlouvy nikde přesně nedefinoval složení stranických delegací na jednání jejího nejvyššího orgánu. Chruščov v roce 1961 ustanovil povinnost obesílat zasedání Politického poradního výboru delegacemi na nejvyšší úrovni, jednalo se

³⁴⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis W. Ulbrichta ÚV KSČ navrhující svolání Politického poradního výboru, 5. listopadu 1964.

³⁴⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis ÚV KSČ adresovaný ústředním výborům členských států Varšavské smlouvy, nedatováno.

³⁴⁸ MASTNY, 2005, str. 26.

³⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Stanovisko RDS k návrhům SED na svolání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy, 18. listopadu 1964.

³⁵⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí ve Varšavě, 14. prosince 1964.

však o jeho čistě svévolný, statutárně nikterak podložený požadavek. V rámci přípravy na další schůzku tohoto orgánu proto padl návrh uvedenou praxi z Chruščovovy éry formalizovat. Dle usnesení většiny přítomných delegací se měli napříště schůzek Politického poradního výboru povinně účastnit první tajemníci stran, předsedové vlád a ministři zahraničních věcí. Doporučena byla i účast ministrů obrany. Rumunští představitelé však přesně definovat složení delegací odmítli s argumentem, že se jedná o výsadní kompetenci domácích stran. Odmítavé stanovisko rumunského zástupce také zabránilo přijetí usnesení o pokračování dosavadní praxe předběžné přípravy dokumentů pro jednání Politického poradního výboru. Tato první výraznější rumunská obstrukce zabránila vydání veřejného společného komuniké z porady. Sovětský zástupce Valerian Zorin dospěl k názoru, že prezentovat rozpory mezi členy Varšavské smlouvy bezprostředně před jednáním Politického poradního výboru by mohlo nadcházející schůzi nepříznivě ovlivnit.³⁵¹

Pozornost si zaslouží především Rumunskem zaujatá pozice vůči zdánlivě nevýznamné pravomoci jednotlivých stran určovat složení svých delegací, a to hned ze dvou důvodů. Dle rétoriky sovětského vedení se totiž Albánie sama postavila mimo rámec Varšavské smlouvy, když odmítla na jednání Politického poradního výboru v roce 1961 vyslat prvního tajemníka ASP a ministerského předsedu. Přijetí nynějšího rumunského stanoviska by tak mělo za následek nutnost přehodnotit rezoluci z roku 1961 o členství Albánie ve Varšavské smlouvě. Zároveň mezi ostatními členskými státy panovala obava, že se Rumuni touto cestou snaží degradovat jednání hlavního orgánu Varšavské smlouvy na nedůležitou diskusi bez účasti vrcholných státních představitelů.³⁵²

5.3 První rozpory

VII. schůze Politického poradního výboru, která se uskutečnila ve dnech 19. až 20. ledna 1965 ve Varšavě, byla v mnoha ohledech přelomová. Krom prvního kolektivního jednání o možné reformě paktu zahájila také období, kdy se Rumunsko snažilo vzájemnou spolupráci ve Varšavské smlouvě co nejvíce omezit. Za tímto účelem mohlo využít především jejího stávajícího rámce - velmi vágního a v mnoha otázkách nevyjasněného. Stejně tak se

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Report to the Hungarian Socialist Workers' Party Political Committee on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 15. prosince 1964, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17222/ipublicationdocument_singledocument/C7F676A5-6D1A-4125-8231-23EB89D85B2B/en/641210_Report_E.pdf (ke dni 29. června 2010).

ukázalo, že se Brežněvovu vedení nepodaří jednoduše obnovit celistvost aliance pouhým přizváním Albánie na varšavskou schůzi.

Albánská vláda odpověděla na výzvu k účasti velmi ostrou nótou. Zpochybnila legitimitu celého jednání Politického poradního výboru, jelikož albánští představitelé schůzku formálně neodsouhlasili. Hodžův režim tím pouze demonstroval neochotu jakkoliv přehodnotit svůj postoj vůči Varšavské smlouvě. Tirana odmítla na jednání do polské metropole vyslat svou delegaci a celou schůzku naopak označila za další nepřátelskou akci států Varšavské smlouvy vůči ALR. V obsáhlém dopise adresovaném Politickému poradnímu výboru albánské vedení obvinilo nedávno sesazeného Chruščova a sovětskou vládu ze systematického a soustavného porušování základních ustanovení Varšavské smlouvy a snahy oslabovat mezinárodněpolitický význam paktu. Ostatním členským státům Albánie vyčetla, že tuto praxi Sovětskému svazu tolerovaly a v roce 1961 umožnily Moskvě svévolně exkomunikovat Tiranu z veškerých jednání aliance. Hodžův režim zároveň obvinil bývalou sovětskou vládu z otevřeného nepřátelství vůči své zemi - spojenci z Varšavské smlouvy.³⁵³

Albánské stanovisko přes velmi útočné vyznění nechávalo jistý prostor pro budoucí urovnání vztahu s aliancí. Předně byla patrná snaha svalit vinu za „nepřátelské akce“ Varšavské smlouvy vůči ALR na sesazeného Chruščova, kterého také dopis mnohokrát otevřeně jmenoval. Hodža tím nabízel jistou možnost novému sovětskému vedení k zacelení trhliny v paktu a východním bloku obecně. Albánie však zároveň předložila tvrdé požadavky, jejichž splněním podmiňovala obnovení své participace. Předně mělo dojít obnovení diplomatických styků mezi Moskvou a Tiranou a následnému otevřenému odsouzení všech předchozích porušení ustanovení pravidel aliance a akcí Varšavské smlouvy, které Tirana označila jako protialbánské. Dále měla Moskva navrátit vojenskou techniku a materiál, které stáhla v roce 1961 po incidentech z námořní základny Vlora a kompenzovat náklady, které kvůli tomu musela Albánie vynaložit k posílení vlastních ozbrojených sil. Případné odmítnutí těchto požadavků označila Tirana jako jasné navázání nové sovětské vlády na nepřátelský kurz bývalého Chruščovova vedení. Stejně požadavky měly splnit i ostatní členské státy paktu.

Albánie odsoudila také podpis smlouvy o omezení testů jaderných zbraní, když ho označila jako „kapitulaci před jaderným vydíráním amerického imperialismu“. Ačkoliv oficiálním zdůvodněním albánského odporu proti této dohodě bylo porušení článku VII

³⁵³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis Rady ministrů ALR poradě Politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve Varšavě, překlad z ruštiny, 15. ledna 1965.

Varšavské smlouvy, režimu Envera Hodži vadilo především její protičínské zaměření.³⁵⁴ Tiraně se rovněž nelíbil sovětský postup v německé otázce. Chruščov byl obviněn z kapitulantství z důvodu neochoty podepsat separátní mírovou smlouvu s NDR. V souvislosti s Chruščovem naznačeným ústupkem v problematice vyzbrojení Bundeswehru jadernými zbraněmi Albánie požadovala, aby Varšavská smlouva jasně deklarovala, že její nynější primární cíl je ochrana východoněmeckého státu a urychlený podpis separátní mírové smlouvy s komunistickým Německem. V situaci, ve které by se nepodařilo zabránit přístupu SRN k jaderným zbraním, měly být neprodleně všechny armády členských států Varšavské smlouvy vyzbrojeny sovětskou jadernou municí.³⁵⁵

Politický poradní výbor albánské podmínky pochopitelně neakceptoval. Albánské vládě přesto zopakoval výzvu, že má i nadále možnost participovat v rámci Varšavské smlouvy, avšak za stávajících podmínek.³⁵⁶ Na podporu Albánie vystoupilo ještě v předvečer samotného jednání Rumunsko. Gheorghiu-Dej připomněl, že dle oficiálního zdůvodnění byla Albánie exkomunikována z rozhodování Politického poradního výboru oficiálně na základě skutečnosti, že v roce 1961 nevyslala na schůzi reprezentaci na stejné úrovni jako ostatní státy. Rumunský vůdce odkázal na článek VI smlouvy, deklarující, že každý stát bude na jednání Politického poradního výboru zastoupen buď členem vlády nebo jiným zvlášť jmenovaným zástupcem. Z toho důvodu se podle Gheorghiu-Deje v albánské pozici mohl ocitnout kterýkoliv členský stát Varšavské smlouvy. Rumunská delegace rovněž protestovala proti předpokládanému rozšíření agendy o projednání nových východoněmeckých iniciativ. Nedlouho před zahájením schůzky rozeslal ÚV SED členským státům paktu návrh oficiálně zavazující k pravidelným poradám Varšavské smlouvy k zahraničněpolitickým otázkám a zároveň vlastní modifikaci textu smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Rumunská delegace již předem deklarovala, že dokumenty obdržela pouhý den předem a nemá od vedení RDS mandát je přijmout.³⁵⁷

³⁵⁴ Článek VII Varšavské smlouvy zavazoval signatářské státy mj. k neuzavírání mezinárodních dohod, které by byly v rozporu s ustanovující smlouvou. Dohoda o omezení testů jaderných zbraní naopak byla s textem smlouvy plně v souladu; článek II zavazoval členské státy paktu k úsilí o přijetí opatření k všeobecnému snížení zbrojení a zákazu zbraní hromadného ničení.

³⁵⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis Rady ministrů ALR poradě Politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve Varšavě, překlad z ruštiny, 15. ledna 1965.

³⁵⁶ Minutes of the Joint Session of the CC of the BCP and the Council of Ministers - Report on the PCC Meeting by the Bulgarian Foreign Minister I. Bashev, 26. ledna 1965, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17911/ipublicationdocument_singledocument/3E092D91-0E65-4EC0-9340-79817C35416B/en/Bashev_1965_en.pdf (ke dni 29. června 2010).

³⁵⁷ Memorandum of Discussion between First Secretary of PZPR W. Gomułka, Polish Prime Minister J. Cyrankiewicz, First Secretary of PCR G. Gheorghiu-Dej and Romanian Prime Minister I.G. Maurer, 18. ledna 1965,

Zásadní problém pro Rumunsko ve skutečnosti nepředstavovalo pozdní obdržení návrhu, ale podstata obou východoněmeckých iniciativ. Při jejich projednávání vystoupila rumunská delegace jako jediná s odmítavým stanoviskem. Předseda rumunské vlády Ion Gheorghe Maurer kategoricky odmítl jakoukoliv institucionalizaci zahraničněpolitických konzultací. Stejně se vyjádřil i Gheorghiu-Dej. Oba rumunští představitelé vznesli otázku, proč je nezbytné přijmout speciální statut pro konzultace o zahraničněpolitických otázkách, když schůzkám ministrů zahraničních věcí či jejich náměstků nic nebrání. Rumunsko deklarovalo, že nehodlá vytvářet v rámci Varšavské smlouvy vedle Politického poradního výboru nový politický orgán stálého charakteru, který by disponoval pravomocí vydával direktivy. Maurer přitom odkázal na skutečnost, že ministři zahraničních věcí se mohou jako členové jednotlivých delegací zasedání Politického poradního výboru účastnit.³⁵⁸

Téma pravidelných konzultací o zahraničněpolitických otázkách na úrovni ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy nebo jejich prvních náměstků se stalo první den zasedání Politického poradního výboru předmětem bouřlivé diskuse. Ke změně názoru se snažil rumunské představitele přesvědčit především Wladyslaw Gomulka. Odmítl názor, že institucionalizovat schůzky ministrů zahraničních věcí není nutné. Správně poukázal na dosavadní zkušenost, kdy se bez existujícího statutu konzultace téměř nekonaly. Gomulka prezentoval eminentní zájem Polska konzultovat v rámci Varšavské smlouvy konkrétní obsah zahraniční politiky socialistických států, což mělo zabránit opakování překvapivých, vzájemně nepředjednaných separátních iniciativ a akcí.³⁵⁹ Zdůraznil, že pokud některé země nechtějí na utváření společné zahraniční politiky paktu participovat, Varšava je ochotna činit tak s členskými státy, které zájem mají. Iniciátor snahy zakotvit pravidelné zahraničněpolitické konzultace v rámci paktu, Walter Ulbricht, rumunské delegaci připomněl, že Politický poradní výbor jedná po téměř roce a půl. Právě dlouhými prodlevami mezi schůzkami vrcholného orgánu paktu východoněmecký vůdce obhajoval svůj návrh. Poukázal přitom na nedávné roztržité zahraničněpolitické iniciativy jednotlivých členských států Varšavské smlouvy a z nich vyplývající nutnost konzultovat společnou linii na pravidelně svolávaných schůzkách. Nový první tajemník KSSS Brežněv pak na rumunskou delegaci neúspěšně apeloval klišovitým odkazem na snahu o vyjádření „soudružské jednoty“ a více konsolidovanou práci. Rumunská pozice však zůstala nezměněná a Gheorghiu-Dej se vyslovil

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17923/ipublicationdocument_singledocument/55AB4E5A-1AC3-4C6E-9C07-D2747D07896F/en/6501_Memo_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

³⁵⁸ Minutes of Discussion at Political Consultative Committee in Warsaw, 20. ledna 1965, in *A Cardboard Castle?*, dok. 30, s. 179.

³⁵⁹ Gomulka jako příklad uvedl Chruščovovu cestu do SRN a prezentaci Rapackého plánu v OSN.

proti přijetí statutu pravidelných schůzek ministrů zahraničí s odvoláním na potřebu poradit se v Bukurešti nad případným textem rezoluce.³⁶⁰

Názory rumunské reprezentace se s ostatními členskými státy rozcházely nejen v otázce změny interního rámce Varšavské smlouvy. Zamítavý postoj zaujalo Rumunsko i k druhé východoněmecké iniciativě – novému návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Tuto myšlenku Rumunsko zásadně odmítlo a nepřipustilo o ní ani zmínku ve společném komuniké. Důvody k tomuto kroku jsou zásadního charakteru, proto se na ně podívejme blíže. Rumunský ministr zahraničních věcí Manescu operoval zprvu formálními důvody jako pozdním obdržení dokumentů. V reakci na nátlak ostatních delegací ve prospěch přijetí návrhu smlouvy vznesl i námitky věcné. Manescu prohlásil, že Rumunsko považuje koncept nešíření jaderných zbraní v rozporu se zájmem Číny, a tudíž i socialistických států obecně. Poukázal také na francouzský nesouhlas s projektem spojených jaderných sil NATO, který by v případě prosazování smlouvy o nešíření jaderných zbraní mohl být revidován. Manescu navíc argumentoval, že pouhým nešířením nukleárních zbraní nelze atomové válce zabránit a vyslovil se spíše pro naprosto nerealizovatelný totální zákaz jaderných zbraní a zničení jejich stávajících arzenálů.³⁶¹

Otevřeně se tak projevil výsledek procesu pozvolného distance Rumunska od zahraniční politiky Sovětského svazu. Bukurešť začala po roce 1958 brát postupně větší ohled na vztahy se Západem a sblížila se s Čínou.³⁶² S odkazem na čínské zájmy měla také rumunská delegace v plánu otevřít na plénu Politického poradního výboru otázku návratu pozorovatelů asijských socialistických států. Na jednání samotném ji však překvapivě nevznesla. Stejně tak Bukurešť vystoupila proti tvrdému varování NATO před realizací spojených jaderných sil. Nesouhlasila ani s pověřením jednotlivých ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k zahájení příprav k případným odvetným opatřením.³⁶³

³⁶⁰ Minutes of Discussion at Political Consultative Committee in Warsaw, 20. ledna 1965, in *A Cardboard Castle?*, dok. 30, s. 179.

³⁶¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 19. ledna 1965.

³⁶² Z hlediska vytváření nové rumunské orientace bylo důležité plénum ÚV RDS v dubnu 1964. Na něm byla definována „rumunská národní a specifická cesta k socialismu“. Jednalo se o poměrně riskantní pokus vytýčit meze, ve kterých se může samostatně pohybovat sovětský satelitní stát. Zásady autonomie rumunské politiky a její stanovisko obsahovalo usnesení, nazvané „Prohlášení k postoji Rumunské dělnické strany k otázkám mezinárodního komunistického a dělnického hnutí“. Zároveň nejdůležitější manifestací nezávislosti Dejova vedení se stala „Dubnová deklarace“ z téhož roku, která vyzvala Moskvu, aby respektovala stejné standardy jako západní země ve vztazích s ostatními komunistickými státy. GIURESCU, D.C.; FISCHER-GALATI, S.: *Romania. A Historic Perspective*. New York, 1998, str. 458-459.

³⁶³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 19. ledna 1965.

Velmi důležitým aspektem varšavské schůzky Politického poradního výboru bylo vystoupení hlavního velitele Grečka. Nastínil zde totiž problém dalšího rozvoje Spojeného velení. Navrhl zahájit rozhovory vedoucí ke zlepšení struktury kontrolních orgánů na hlavním velitelství a upevnění štábu Spojených ozbrojených sil. Podporu mu vyjádřily všechny zúčastněné delegace, opět s výjimkou RLR.³⁶⁴

Stanoviska prezentovaná Rumunskem na varšavské schůzce se dají shrnout následovně. Předně se rumunské vedení jednoznačně postavilo proti aktivizaci a upevnění politického i vojenského rámce Varšavské smlouvy. Další snahou bylo zásadně oslabit význam celého jednání, což se jasně odráží ve faktu, že rumunský ministerský předseda Maurer navrhl, aby výsledné komuniké nepodepsali první tajemníci, ale pouze předsedové vlád! Tento návrh však překvapil i samotného Gheorghiu-Deje a nebyl přijat. První tajemník RDS naopak vznesl jako jediný do popředí dvě otázky – snažil se oživit úsilí vedoucí k rozpuštění vojenských bloků a prosazoval, aby Varšavská smlouva ocenila první čínský jaderný rozznět³⁶⁵. Vzhledem k tomu, že rumunská delegace odmítla všechny návrhy na upevnění Varšavské smlouvy i jakoukoliv formulaci v tomto smyslu v závěrečném komuniké, ostatní delegace pochopitelně nevzaly v potaz návrhy prvního tajemníka RDS, aby text naopak obsahoval především výzvu k rozpuštění vojenských bloků. Výsledné komuniké by podle názoru ostatních mohlo působit ve smyslu tendence k oslabení pozice paktu.³⁶⁶

VII. schůzka Politického poradního výboru tak přinesla kromě standardního komuniké³⁶⁷, plného ideologických frází a klišé, dvě podstatná zjištění. První ukazovalo, že většina členských států Varšavské smlouvy včetně Sovětského svazu má zájem posílit její politický a vojenský rámec. V této době již bylo naprosto zřejmé, že původní Chruščovův plán souběžného zrušení paktů NATO a Varšavské smlouvy a jejich nahrazení systémem evropské kolektivní bezpečnosti, se nepodaří realizovat. Nové sovětské vedení si zřejmě uvědomilo, že za dané situace je žádoucí rámec a strukturu paktu posílit, protože z původně plánované přechodného uskupení se zřejmě stane dlouhodobější aliance. Určitý posun ve vnímání Varšavské smlouvy dokazuje i skutečnost, že poprvé nebyla jako základ jednání přednesena „společná“, ve skutečnosti sovětská, politická zpráva, ale každá delegace měla

³⁶⁴ Tamtéž.

³⁶⁵ Chruščovovo odmítnutí poskytnout Mao C' Tungovu režimu jaderné zbraně znamenalo výrazné ochlazení vztahů mezi Moskvou a Pekingem. V roce 1964 Čína získala potřebné technologie vlastním vývojem a 16. října provedla první jaderný výbuch.

³⁶⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 19. ledna 1965.

³⁶⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Komuniké zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy, 20. ledna 1965.

prezentovat svá stanoviska a návrhy.³⁶⁸ Druhé zjištění však představovala skutečnost, že se rumunská strana rozhodla realizovat v rámci paktu alternativní politiku. Vzhledem k dosavadní praxi rozhodování Varšavské smlouvy na základě jednomyslnosti bylo jasné, že prosazení reformy bude složité.

5.4 Nové rumunské vedení a jeho postoj k reformě Varšavské smlouvy

Nedlouho po varšavské schůzce Politického poradního výboru došlo k významné vnitropolitické změně v Rumunsku. V polovině března 1965 zemřel první tajemník strany Gheorghiu-Dej. V červenci se v Bukurešti konal IX. sjezd RDS, který potvrdil jmenování Nicolae Ceaușesca do funkce stranického vůdce. Strana zároveň změnila název na Rumunská komunistická strana. Rumunští komunisté následně postupně vytvořili vlastní dogmatismus. Jednalo se o zvláštní nacionalistickou a marxistickou doktrínu, která se stala základem Ceaușescovy osobní moci. Přestože plná nezávislost na Kremlu byla nereálná, rumunští představitelé zdůrazňovali v následujících letech svou distanci od Moskvy.³⁶⁹ Postoj Ceaușescova režimu k Varšavské smlouvě pak z této skutečnosti plně vycházel a představoval přesný opak úsilí ostatních členských států o posílení spolupráce v rámci paktu. Rozpor v otázce další budoucnosti Varšavské smlouvy se začal brzy projevovat.

Na rumunskou odchylku od standardního modelu zahraniční politiky sovětských satelitů poukazovaly již názory prezentované rumunským ministrem obrany Leontinem Salajanem při jednání s jeho československým protějškem Bohumírem Lomským v Praze necelý měsíc po smrti Gheorghiu-Deje. V hodnocení situace panující ve světovém komunistickém hnutí Salajan obvinil z vytváření napětí jak KSSS, tak čínskou komunistickou stranu, přičemž mezi jejich postoji neshledal rozdíly. Kreml však navíc obvinil z porušování základních principů autonomie, samostatnosti a rovnoprávnosti ve vztazích mezi komunistickými stranami. Salajan zdůraznil, že do vnitřních záležitostí jednotlivých stran druhým nic není, a toto musí platit i pro KSSS. Moskvu rovněž obvinil ze snahy bránit průmyslovému rozvoji RLR a snahy „zařadit Rumunsko k jihoruské zemědělské oblasti“.³⁷⁰

Otázky dalšího směřování Varšavské smlouvy a rumunského postoje k ní poté v červenci projednali Ceaușescu a Maurer s delegací ČLR.³⁷¹ Nový rumunský vůdce

³⁶⁸ Minutes of the Joint Session of the CC of the BCP and the Council of Ministers - Report on the PCC Meeting by the Bulgarian Foreign Minister I. Bashev, 26. ledna 1965, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17911/ipublicationdocument_singledocument/3E092D91-0E65-4EC0-9340-79817C35416B/en/Bashev_1965_en.pdf (ke dni 29. června 2010).

³⁶⁹ GIURESCU, D.C.; FISCHER-GALATI, S., 1998, str. 460-464.

³⁷⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Informace o názorech rumunské vojenské delegace, 24. dubna 1965.

³⁷¹ Transcript of Ceaușescu-Deng Conversation, in *A Cardboard Castle?*, dok. 32, str. 192.

informoval čínské představitele Teng Siao-Pchinga a Kang Šenga³⁷² o sovětském záměru svolat v brzké době další jednání Politického poradního výboru za účelem projednání připravovaných změn ve struktuře Spojeného velení. Čínská delegace v této souvislosti vyslovila podezření, že sovětská iniciativa k reformě Varšavské smlouvy je motivována snahou pouze více posílit kontrolu Moskvy nad ostatními členy paktu. Ceaușescu na rozdíl od čínské delegace možnost reformovat Varšavskou smlouvu přímo nevyločil. Rumunsko však mělo odsouhlasit novou organizační strukturu vrchního velení, pouze pokud bude prezentováno na skutečně nové bázi; tedy nikoliv jako velení společné, ale jako koordinační orgán spolupráce mezi nezávislými státy. Maurer upřesnil, že Rumuni chtějí jít cestou, kdy nebude existovat žádná nadnárodní kontrola nad jednotlivými socialistickými zeměmi. Pouhé rozšíření reprezentace členských států ve velících strukturách takový předpoklad pochopitelně nemohlo naplnit. Bukurešť se navíc obávala, že v tomto případě by nebylo vyloučeno pokračování dosavadní praxe, kdy se nesovětský personál ve Spojeném velení nacházel v pozici čistě formální reprezentace. Ceaușescu vyjádřil obavu, že nové vrchní vojenské velení paktu bude zahrnovat i stávající Spojené velení, které je v reálu sovětským orgánem. Správně vytušil, že zamýšlené rozšíření participace vojenských představitelů sovětských satelitů v této instituci má pouze formální charakter. Rumunský vůdce zdůraznil, že pro Bukurešť je přijatelná pouze taková reforma vojenského rámce Varšavské smlouvy, která zaručí nezávislost všech armád členských států a bude deklarovat, že každá socialistická země disponuje vlastní armádou.

Rozhovor se týkal i sovětských vojenských plánů. Kang Šeng upozornil na knihu „Vojenská strategie“ sovětského maršála Sokolovského, která v té době sloužila jako základní materiál pro výuku na sovětských vojenských akademiích. Její základní strategická koncepce předpokládala, že pokud se uskuteční „válka proti imperialistům“, socialistické státy budou jednat společně a všechny armády „socialistického tábora“ připadnou pod sovětské velení. Ceaușescu vyjádřil pochopení pro nutnost společné akce socialistických států v případě války se Západem, avšak výhradně na bázi blízké spolupráce při zajištění nezávislosti každé země a účasti všech ozbrojených sil jako nezávislých armád prezentujících národní sílu. Pouze tento stav měl v Ceaușescově pohledu garantovat maximální vynaložené úsilí každé země socialistické aliance. Rumunsko proto hodlalo skoncovat s realitou Varšavské smlouvy pod

³⁷² Teng Siao-Pching byl generálním sekretářem Komunistické strany Číny, přičemž tato funkce měla v čínském prostředí výrazně odlišnou podobu než ve východním bloku. Kang Šeng šéfem bezpečnostního a zpravodajského aparátu ČLR.

stávajícím Spojeným velením, kde se armády sovětských východoevropských satelitů nacházely v plně podřízeném postavení.

Varšavská smlouva tak měla po případném přijetí reforem představovat pakt zaměřený na obranu a případně společný boj, kde by však přijímaná rozhodnutí představovala výsledek vůle všech jeho členů. Ceaușescu původně hodlal pro podporu svých plánů získat východoněmeckého vůdce Ulbrichta, který byl v letech 1964 a 1965 nejhlasitějším iniciátorem spolupráce v paktu a jeho částečného zreformování alespoň v politickém rámci.³⁷³ Záměr však nevyšel, a Rumunsko tak zůstalo fakticky jediným členským státem Varšavské smlouvy, který v druhé polovině šedesátých let odmítal přijetí jakýchkoliv reforem vytvářejících podklad pro lepší spolupráci v aliančním rámci. Pozici Bukurešti změnila až zkušenost s vojenskou intervencí pěti členských států Varšavské smlouvy v Československu v létě 1968.

5.5 Chruščovův pád a změny ve vojenské strategii

Ještě měsíc před svým sesazením vyjádřil Chruščov v průběhu demonstrace nových sovětských zbraňových technologií pohybnosti o jejich užitečnosti, když se riziko vojenského střetu mezi supervelmocemi vytratilo díky hrozbě jaderných zbraní.³⁷⁴ Ačkoliv odstavení Chruščova od moci nebylo motivováno primárně vojenskými problémy³⁷⁵, první tajemník přesto obdobnými výroky o snížení rizika války a zbytečného vydržování masivních konvenčních sil sovětské vojenské kruhy dlouhodobě dráždil. Jeho pád přinášel sovětské generalitě větší autonomii v jednání. Přejít Varšavské smlouvy k ofenzivní strategii, který se uskutečnil po druhé berlínské krizi, vyžadoval hlubší integraci východoevropských armád do sovětského vojenského plánování.³⁷⁶ Po převratu ve vedení KSSS v roce 1964 tak došlo k výrazným úpravám vojenské strategie armád Varšavské smlouvy. Nástup Brežněva a s tím spojené posílení pozic sovětských vojenských špiček měly zásadní vliv na změny dosavadní vojenské doktríny.³⁷⁷

Vojenské uvažování sovětského vedení procházelo v průběhu dvaceti let od konce druhé světové války značnými proměnami. Za Stalinovy pozdní vlády panovala v sovětském vedení představa, že případný světový konflikt bude svým charakterem víceméně opakováním druhé světové války, třebaže s ničivějšími důsledky. Existence jaderných zbraní se měla

³⁷³ Transcript of Ceaușescu-Deng Conversation, in *A Cardboard Castle?*, dok. 32, str. 192.

³⁷⁴ Mastny, 2005, str. xxix.

³⁷⁵ Ač se převratu účastnil i hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Grečko, sám ho neinicioval.

³⁷⁶ MASTNY, 2005, str. 21.

³⁷⁷ BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“*. Praha, 1994, str. 17-18.

projevit na průběhu války pouze okrajově.³⁷⁸ Ve Stalinově éře proto došlo k budování masivních konvenčních sil. To mělo za následek, že od počátku padesátých let byla sovětská vojenská hrozba na Západě výrazně přeceněna a zveličována. Zprávy NATO o síle a schopnostech nepřítele hovořily o 175 aktivních frontových divizích připravených k útoku v severní, střední i jižní Evropě a zároveň k útoku na Britské ostrovy, Afriku, střední a dálný východ a na Aljašku, zatímco mělo zbývat dost rezerv k obraně sovětského teritoria. Tyto studie však stály na pochybném předpokladu, že divize existuje, pokud nejsou alespoň tři důkazy o opaku.³⁷⁹

Chruščov se naproti tomu netajil svým přesvědčením, že opakování druhé světové války je nereálné, jelikož globální válečné střetnutí by dříve či později vedlo k masivnímu nasazení jaderných zbraní. Výsledkem by byla všeobecná totální válka s nedozírnými důsledky.³⁸⁰ Přesto, když se za Chruščovovy vlády staly jaderné zbraně vyspělejší a dostupnější, začali sovětsí vojenští stratégové pořádat cvičení simulující jejich masivní nasazení v útočné operaci. Předpokládali, že postupující jednotky Varšavské smlouvy budou schopné si rychle probít cestu na Západ, zatímco desítky taktických jaderných bomb budou vybuchovat všude kolem. Z jejich devastačních účinků však velice naivně měly těžit pouze socialistické armády. Sovětský generál Valentin Larionov tuto éru zpětně nazval „jaderným romantismem“. Velení sovětské armády namísto Chruščovem předpokládaného vzájemného devastujícího strategického jaderného úderu mezi supervelmocemi prosazovalo tezi o mnohem představitelnější frontové válce v Evropě. Armády Varšavské smlouvy by v takovém konfliktu hrály primární roli.³⁸¹

V tomto duchu vypracoval nedlouho před Chruščovovým pádem šéf sovětského vojenského zpravodajství generál Petr Ivašutin důvěrnou studii pro náčelníka generálního štábu maršála Zacharova. Dokument popsal válku jako vítanou příležitost ke kompletní likvidaci „imperialistické koalice“ v krátkém čase prostřednictvím sovětského jaderného arzenálu.³⁸² V otázce případné jaderné destrukce teritoria Sovětského svazu studie navázal na naivní předpoklady prezentované již dříve během cvičení „Masowsze“. K odpálení dostatečného počtu strategických raket mělo dojít ještě předtím, než dopadnou první jaderné údery na území socialistických států. Stejně tak se autoři takových plánů domnívali, že Sovětský svaz v brzké době vyřeší problém, jak zneškodnit nepřátelské balistické střely za

³⁷⁸ LUŇÁK, 2007, str. 19.

³⁷⁹ MASTNY, 2006, str. 16.

³⁸⁰ LUŇÁK, 2007, str. 20-24.

³⁸¹ MASTNY, 2005, str. 21.

³⁸² MASTNY, 2005, str. 22.

letu. Dodejme, že tato technologie není plně účinná ani v dnešní době. V každém případě se předpokládaly masivní škody na obou stranách, avšak „imperialistický tábor“ měl být výrazně citlivější vůči útoku na civilní cíle než aliance Varšavské smlouvy.³⁸³ Naopak v úvahách sovětských armádních představitelů byly takové útoky považovány za do jisté míry prospěšné! Devastace východoevropského území měla udržovat jednotky Varšavské smlouvy v heroickém bojovém nasazení a obyvatelstvo se nemělo starat o denní problémy, ale zaměřit veškeré své úsilí ve prospěch fronty.³⁸⁴ Při hodnocení Ivašutinovy studie je však nezbytné vzít v potaz, že se jednalo pouze o vojenský návrh, který by v případě uvedení do praxe podléhal v Sovětském svazu předně politické gesci.

Moskevské satelity měly v těchto plánech vlastní úkoly. Jelikož plány vznikaly na generálním štábu sovětské armády, s ohledem na nepříznivou situaci ohledně přístupu do ruských archivů nemá současná historiografie tyto originální materiály k dispozici. Tato pramenná mezera je však naštěstí do jisté míry zacelena dokumenty nacházejícími se v archivech bývalých východoevropských sovětských satelitů. K uskutečnění sovětských plánů byla významná míra participace členských států Varšavské smlouvy nezbytná.³⁸⁵ Strategický cíl vojsk Varšavské smlouvy pro světový konflikt představovaly eliminace sil NATO v Evropě, dále přinucení evropských spojenců USA k vystoupení z konfliktu a obsazení hlavních přístavů na pobřeží Atlantiku. Taková akce měla zamezit přísunu masivních vojenských sil Spojených států do Evropy a vytvořit vhodné podmínky k vedení druhé, konečné fáze války.³⁸⁶ Podle svědectví československých vojenských expertů z roku 1968 byla celá strategie Varšavské smlouvy oficiálně založena obraně proti imperialistické agresi, ale v takovém případě předpokládala přechod do strategické ofenzívy s cílem dosažení kompletní sovětské hegemonie v Evropě.³⁸⁷

Hlavní důsledky války měly ve skutečnosti nést právě sovětské satelity. Scénáře cvičení Varšavské smlouvy počítaly s tvrdými jadernými údery na jejich území, překvapivě avšak nezmiňovaly žádné bombardování Sovětského svazu. Velení sovětské armády zřejmě předpokládalo, že nepřátelský útok bude odražen dlouho před tím, než dosáhne sovětských hranic. Přitom však mělo dojít k totální destrukci území východní Evropy.³⁸⁸ Toto opuštění

³⁸³ Material on the Development of the Military Art in Conditions of Nuclear War, 28. srpna 1964, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16248/ipublicationdocument_singledocument/bccf80b2-436f-4922-9861-23c4c48ef61c/en/640828_soviet+study_E.pdf (ke dni 29. června 2010).

³⁸⁴ MASTNY, 2005, str. 23.

³⁸⁵ MASTNY, 2006, str. 15.

³⁸⁶ Referát náčelníka generálního štábu ČSLA O. Rytíře o novém operačním plánu, 1. března 1965, in *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 a), str. 197.

³⁸⁷ MASTNY, 2006, str. 16.

³⁸⁸ MASTNY, 2005, str. 23.

Chruščovovy teze o nereálnosti globální války mezi supervelmocemi, její nahrazení úvahami o výhodnosti vojenského střetu v Evropě a z nich vyplývající reminiscence vytváření sovětského bezpečnostního perimetru ve východní Evropě po druhé světové válce, můžeme charakterizovat jako návrat k jistým prvkům stalinského vojenského uvažování. Za Chruščova vojenská strategie předpokládala, že vypuknutí války bude předcházet období zvýšeného mezinárodního napětí. Po podzimu 1964 se však prosadil názor sovětských maršálů, že „imperialisté“ připravují překvapivý jaderný úder.³⁸⁹ Takováto interpretace šla proti celé dosavadní zahraničněpolitické linii sovětského vedení, považující snižování mezinárodního napětí za prostředek zamezení válce. Teze o mírovém soužití států s odlišným společenským zřízením měla být dle plánů sovětské generality nahrazena návratem ke krajně ideologickému vnímání mezinárodních vztahů.

Zásadní úlohu v sovětských vojenských plánech představovaly československé a polské ozbrojené síly. Ty byly koneckonců již během druhé berlínské krize přetvořeny v tzv. národní fronty pod Spojeným velením. Polská armáda měla provést výsadek do Dánska a zároveň zahájit ofenzivní operaci proti Západnímu Německu. Po boku sovětských „bratrů ve zbrani“ měli Poláci následně rozdrtit armády států Beneluxu a postoupit až k břehům kanálu La Manche.³⁹⁰ Československý front měl po obdržení rozkazů hlavního velitele Spojených ozbrojených sil přejít po jaderném úderu do útoku na území Bavorska, za pomoci 131 taktických jaderných rozznětů zničit nepřátelské síly v jižní části SRN, dále překročit Rýn a rozvíjet následný útok na francouzském teritoriu ve směru Lyon.³⁹¹ V samostatné bojové činnosti bez podpory druhého sledu Spojených ozbrojených sil měla ČSLA vytrvat dle předpokladů 8 až 10 dní. Předpokládané ztráty na životech a materiálu činily nejméně 50%.³⁹² Na jižním křídle měla maďarská armáda postoupit na území Rakouska. Koncepce Varšavské smlouvy tedy v reálu nebrala v potaz jeho neutralitu. Válečné operace na Balkáně se měly odvíjet od postoje Titovy Jugoslávie. V případě potřeby měla jugoslávské území napadnout maďarská a rumunská vojska.³⁹³ Bez ohledu na to měla bulharská armáda zaútočit na balkánské státy NATO Řecko a Turecko. Pouze u východoněmeckých ozbrojených sil nebyla

³⁸⁹ BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“*. Praha, 1994, str. 17-18.

³⁹⁰ MASTNY, 2005, str. 22-23.

³⁹¹ Plán použití ČSLA v době války, 1964, in *Plánování nemyslitelného*, dok. 6, str. 183.

³⁹² Referát náčelníka generálního štábu ČSLA O. Rytíře o novém operačním plánu, 1. března 1965, in *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 a), str. 197.

³⁹³ Jugoslávské vedení na jednáních s diplomaty států východního bloku zdůrazňovalo, že v případě války Západu s Východem by Bělehrad stál na straně socialistických států. Tomu také odpovídala strategická vojenská doktrína Jugoslávie, která označovala za potencionálního agresora NATO a spojence socialistické státy. PELIKÁN, J.: *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha, 2008, str. 28.

předpokládána účast v kritických misích. Národní lidová armáda měla jen pomáhat postupujícím sovětským jednotkám.³⁹⁴

Východoevropští vojenští představitelé si značnou naivitu těchto plánů uvědomovali. Dokládá to například debata na československém generálním štábu v březnu 1965. Ministr obrany Bohumír Lomský na jednání operační zprávy otevřeně uvedl, že pokud na území ČSSR bude proveden překvapivý jaderný úder NATO, je velice nepravděpodobné, že československý front vůbec vyrazí do útoku. Zároveň však vyjádřil nepochopitelnou naději, že vojska prvního sledu budou mít v bezprostředním postupu na jadernými výbuchy zasažená území výhodu. Celou koncepci „jaderného romantismu“ naopak správně odmítla československá generalita. Náčelník generálního štábu Otakar Rytíř zdůraznil, že prvosledové jednotky nebudou nikterak ušetřeny radiace doposud neznámých hodnot, přičemž bude vyžadován jejich bezohledný postup. Generál Janko zároveň poukázal na skutečnost, že dle západních i sovětských propočtů by pouhých 60 strategických úderů vytvořilo z území o velikosti SRN čirou pustinu. Příslušnost československého frontu k prvnímu sledu vojsk Varšavské smlouvy proto považovalo velení ČSLA za výrazně negativní faktor.³⁹⁵ Také maďarští představitelé dospěli k názoru, že v případě takto naznačeného konfliktu budou zničena či vážně poškozena všechna důležitá průmyslová města v zemi až na výjimky v podobě Budapeště, Ózdu a Salgótarjánu. Zabito mělo být okolo milionu obyvatel a stejný počet měl být těžce raněn. Maďaři otevřeně přiznávali, že cíle nepřítele jako paralyzovat ekonomiku, odříznout armádu od zásobování a demoralizovat obyvatelstvo budou z velké části úspěšně dosaženy. V roce 1966 dokonce jedna z maďarských studií jasně informovala, že proti překvapivému jadernému úderu neexistuje jakákoliv obrana.³⁹⁶ Strategická koncepce Varšavské smlouvy však operovala již od druhé berlínské krize s tezí, že prevencí proti překvapivému jadernému útoku nepřítele bude rychlé vyvedení vojsk z kasáren a jejich rychlý přechod do útoku. Tento předpoklad zůstal zachován i po úpravách vojenské doktríny v roce 1964.³⁹⁷

Není proto nikterak překvapivé, že sovětskou výzvu k reformě Varšavské smlouvy uvítaly především členské státy na hranicích se Západem, jejichž zájmů se sovětské válečné plány dotýkaly nejvíce. Požadavek na zvětšení podílu jednotlivých východoevropských armád

³⁹⁴ MASTNY, 2005, str. 22-23.

³⁹⁵ Připomínky vedení ministerstva obrany k vystoupení náčelníka generálního štábu, březen 1965, in *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 b), str. 213.

³⁹⁶ MASTNY, 2005, str. 24.

³⁹⁷ Plan for Hungarian Command-Staff War Game, květen 1965, in *A Cardboard Castle?*, dok. 31, str. 189.

na strategicko-operačním plánování a vytváření alianční vojenské doktríny Varšavské smlouvy se stal jedním z nejvíce sledovaných cílů při jejich podpoře plánům pakt reformovat. Jak ukazuje mnoho interních dokumentů, východoevropští vojenští představitelé se v šedesátých letech skutečně domnívali, že v reformovaném rámci Varšavské smlouvy by mohli získat výraznější slovo v sovětském vojenském plánování. Z dnešního pohledu je však patrná výrazná naivita takových úvah.

6. Rok 1966 – neúspěšný pokus o prosazení reformem

Po neuspokojivém výsledku VII. schůzky Politického poradního výboru došlo v průběhu roku 1965 k sérii bilaterálních schůzek představitelů ÚV KSSS se zástupci jednotlivých členských států Varšavské smlouvy. Předmět těchto jednání představovala výměna názorů na stávající organizaci paktu. Výsledkem bylo dosažení rámcové shody na nutnosti vypracovat konkrétní opatření ke zdokonalení struktury a mechanismů aliance. Sovětské satelity se vyslovily především pro vyjasnění jejího vojenského rámce. Jednotlivé návrhy tak požadovaly důkladnou reorganizaci štábu Spojených ozbrojených sil, vytvoření vojenské rady a především obecně přesnější vymezení vzájemných vztahů Spojeného velení s jednotlivými národními armádami. Varšavská smlouva měla doznat změn i v rovině politické. Předně se počítalo s posílením pozice Politického poradního výboru. Za tímto účelem měl být vypracován statut definující pravidla a pravidelnost jeho zasedání. Stejně tak zástupci většiny členských států vyslovili odhodlání uvést konečně v činnost pomocné politické orgány, které Politický poradní výbor odsouhlasil již na své první schůzi v roce 1956 – komisi pro zahraničněpolitické otázky a stálý sekretariát.

Na základě těchto návrhů Leonid Brežněv počátkem roku 1966 oficiálně inicioval reformu Varšavské smlouvy. Sovětský první tajemník navrhl ústředním výborům satelitních stran svolání série schůzek za účelem společného vypracování statutárních dokumentů upravujících činnost jednotlivých orgánů paktu. Výsledné materiály měl následně schválit Politický poradní výbor.³⁹⁸ Během prvních let Brežněvovy vlády došlo k dalšímu posílení vojenské role Varšavské smlouvy, pakt však zůstával nadále bez jednoznačné struktury. Ukazovalo se, že tento stav přetrvávající z Chruščovovy éry je nadále neudržitelný. Moskva se proto v lednu 1966 chopila iniciativy a pokusila se Varšavskou smlouvu reformovat pod vlastním dohledem, dříve než nespokojenost sovětských satelitů spustí nekontrolovaný proces.³⁹⁹

Jelikož i Ceaușescovo rumunské vedení mělo k fungování Varšavské smlouvy dle stávajícího rámce značné výhrady, Brežněvovu iniciativu kladně přijala i Bukurešť. Účast v reformním procesu odmítla pouze Albánie.⁴⁰⁰ V průběhu roku 1966 se tedy uskutečnilo doposud nevídané množství mezinárodních schůzek představitelů členských států Varšavské smlouvy, jejichž cílem bylo dohodnout se na přesné podobě reformem.

³⁹⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 51, k. 44, Dopis ÚV KSSS – s. Brežněv – ke zdokonalení činnosti organizace Varšavské smlouvy, 10. ledna 1966.

³⁹⁹ MASTNY, 1998.

⁴⁰⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států – účastníků Varšavské smlouvy, 23. února 1966.

Velmi brzy po rozeslání Brežněvovy výzvy se v únoru 1966 uskutečnily první dvě významné schůzky, které měly za úkol předjednat nový rámec aliance. Ve dnech 4. až 9. února se v Moskvě sešli náčelníci generálních štábů za účelem vypracování nového statutu Spojeného velení a projednání dalších vojenských aspektů aliance. Porada prvních náměstků ministrů zahraničních věcí se následně konala ve dnech 10. až 12. února v Berlíně. Její cíle představovalo vypracování statutu Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů - stálé komise pro zahraničně politické otázky a stálého sekretariátu.⁴⁰¹

Nespokojenost se stávajícím fungováním paktu dokazuje skutečnost, že v reakci na Brežněvův dopis vypracovaly hned tři členské státy nezávisle na sobě vlastní komplexní návrhy na možnou reformu Varšavské smlouvy. Československo, Maďarsko a Polsko hodlaly tyto obsáhlé dokumenty prezentovat právě na zmíněných schůzkách.

6.1 Návrhy ČSSR, MLR a PLR na reformu Varšavské smlouvy

Návrhy na reformu paktu vypracované třemi sovětskými satelity se shodovaly ve dvou věcech: označovaly stávající pozice Spojeného velení a hlavního velitele za nadále nepřijatelné a hodlaly řešit odděleně vojenskou a politickou problematiku. Dílčí shoda panovala také v apelu na posílení role stávajících aliančních politických orgánů - případně i vytvoření nových, zlepšení koordinace vědecké a technické spolupráce a posílení pozice národních vojenských orgánů při vytváření společné válečné strategie.⁴⁰² Konkrétní navrhovaná opatření ke zlepšení poměrů ve Varšavské smlouvě se pak výrazně lišila.

Maďarské návrhy⁴⁰³ obecně směřovaly k oslabení sovětské pozice ve vojenských orgánech paktu skrze jejich podřízení kolektivním politickým orgánům. Budapešť vyjádřila zájem koncipovat nový statut Spojeného velení způsobem, který by především zajistil suverenitu jednotlivých členských států. Hlavní pozornost se měla soustředit na ujasnění vzájemného vztahu Spojeného velení a vedení národních vojenských orgánů. Nová podoba hlavního aliančního velitelství tedy měla nejen zlepšit dosavadní strukturu, mechanismy a metody velitelského systému, ale zároveň transformovat Spojené velení do podoby skutečně kolektivního velícího orgánu, zajišťujícího reálnou participaci všech členských států na velení jednotkám Spojených ozbrojených sil.

Nové kolektivně koncipované vojenské vedení mělo být plně podřízeno politickým orgánům paktu. Samotný Politický poradní výbor měl však ve vojenské oblasti vydávat pouze

⁴⁰¹ Tamtéž.

⁴⁰² Srovnání dokumentů 33, 34 a 35 in *A Cardboard Castle?*, str. 195-209.

⁴⁰³ Hungarian Proposal for Reform of the Warsaw Pact, 18.-19. ledna 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 33, str. 195.

rozhodnutí adekvátní znalostem politické reprezentace. Z tohoto důvodu Maďarsko navrhovalo zřídit nový pomocný orgán Politického poradního výboru - nejvyšší vojenskou radu. Zde by zasedali vojenští představitelé - ministři obrany a náčelníci štábů všech členských států, doplněni hlavním velitelem a náčelníkem štábu Spojených ozbrojených sil. Především v době války mělo hlavní velitelství provádět pouze úkoly schválené Politickým poradním výborem a nejvyšší vojenskou radou.

Samotné alianční velitelství mělo zahrnovat hlavního velitele, jeho zástupce a představitele štábu Spojených ozbrojených sil. Na rozdíl od dosavadní praxe neměla osoba hlavního velitele zastávat zároveň významné funkce ve své národní armádě. Připomeňme v této souvislosti nepříliš jasnou pozici prvního hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Koněva během potlačování bouří ve východním bloku v roce 1956. Koněv tehdy velel sovětské operaci Vichr, která rozdrtila maďarské povstání. Stejně tak byl zapleten do plánování pokusu maršála Rokossowského o vojenský nátlak na proreformní polské komunisty. Koněv však tehdy jednal nikoliv z pozice hlavního velitele, nýbrž z pozice sovětského maršála a prvního náměstka sovětského ministra obrany. Maďarský návrh tomu měl do budoucna zamezit.

Zástupci hlavního velitele měli nově zaujmou pozice reálných asistentů jmenovaných vedením jednotlivých členských zemí. Revidován tedy měl být dosavadní stav, který na základě protokolu o vytvoření Spojeného velení automaticky pasoval do funkce zástupců hlavního velitele jednotlivé ministry obrany členských států paktu. Tím se hlavní velitel, sovětský maršál, dostal v roce 1955 do pozice nadřízeného všech národních obranných resortů.

Nově zformovaný alianční štáb pak měl podle návrhu tvořit samostatný vojenský orgán, složený z generálů a důstojníků delegovaných členskými státy, nezávislý na vůli národních vojenských velení. Tento návrh byl zcela jednoznačně motivován maďarskou snahou ukončit stávající fungování štábu Spojených ozbrojených sil jakožto Sověty ovládané instituce, v praxi podřízené vůli generálního štábu sovětské armády.

Maďarsko apelovalo i na potřebu zkvalitnit a zefektivnit koordinaci vojenského úsilí jednotlivých členů Varšavské smlouvy. V mírové době mělo dojít především ke standardizaci struktury jednotlivých armád a jejich vojenské strategie. Stejně tak Budapešť volala po harmonizaci vývoje a produkce zbraňových systémů pro armády východního bloku.

Souběžně se změnami ve vojenské sféře navrhl maďarský ministr zahraničí János Péter i výrazné posílení politické struktury paktu. Politický poradní výbor měl konečně zaujmout pozici skutečně vrcholného politického orgánu. Nově se měl scházet pravidelně

každý rok, případně s ohledem na mezinárodní situaci i mimořádně. Za účelem posílení významu těchto jednání Maďaři hodlali prosadit již dříve navrhovanou direktivní účast stranických vůdců, předsedů vlád a ministrů zahraničních věcí a národní obrany. Funkce předsedy a místopředsedy orgánu měla rotovat mezi lidry jednotlivých národních delegací. Dosavadní praxi jednomyslného rozhodování na jednáních Politického poradního výboru maďarský návrh zachovával. Péter zároveň akcentoval nutnost konečně zřídit pomocné politické orgány navržené v roce 1956 - radu ministrů zahraničních věcí a stálý sekretariát, v čele s generálním sekretářem. Náklady na provoz těchto orgánů měly být rozděleny mezi členy Varšavské smlouvy, poměrně dle jejich národního produktu.

Podobnou linii v politických otázkách sledoval i polský návrh⁴⁰⁴. Přesto se navrhovaná opatření od těch maďarských lišila. Adam Rapacki se předně velmi kriticky vyjádřil k dosavadní činnosti a způsobu fungování Politického poradního výboru. Nutnost zásadních změn v politickém rámci polský ministr zdůvodnil skutečností, že se tento orgán, původně zamýšlený jako vrcholná instance Varšavské smlouvy, transformoval do podoby sporadicky se scházejícího sněmu. Přitom dle vágních ustavujících dokumentů neexistoval žádný rámec, který by zaručoval jiné systematické a časté konzultace mezi členskými státy paktu. Rapacki tyto konzultace zdůvodňoval zájmem Polska na existenci skutečné společné zahraničněpolitické linie Varšavské smlouvy. Poláci však na rozdíl od Maďarů neviděli východisko ze situace posílením stávajícího Politického poradního výboru. Ten měl naopak „zaujmout původní funkci“⁴⁰⁵ a stát se flexibilním fórem pro konzultace ministrů zahraničních věcí, případně i ministrů obrany a jejich náměstků. Měl zasedat dvakrát až třikrát do roka a jeho jednání mělo pouze připravovat pozice jednotlivých národních vlád na schůzky nově zřízeného vrcholného politického orgánu. Tím se měla stát rada Varšavské smlouvy, jejíž summity ke konzultaci klíčových problémů měly být svolávány podle potřeby kdykoliv. Rada měla zároveň přijímat a schvalovat zprávy od vojenského velení paktu. Stejně jako v maďarském návrhu, předpokládali polští představitelé zachování rozhodování na základě jednomyslnosti.

Vzhledem k návrhu zřídit nový nejvyšší politický orgán a zároveň zachovat existenci Politického poradního výboru neobsahoval polský dokument výzvu ke zřízení rady ministrů

⁴⁰⁴ Polish Proposal for Reform of the Warsaw Pact, 21.-26. ledna 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 34, str. 200.

⁴⁰⁵ Toto je subjektivní polské hodnocení. Je obtížné posoudit, zda dle textu ustavující smlouvy představoval Politický poradní výbor vrcholný orgán Varšavské smlouvy. Vzhledem ke skutečnosti, že ve smlouvě je Politický poradní výbor pasován do role fakticky jediného kolektivního politického orgánu paktu a v Chruščovově éře představoval jediný kolektivně se scházející instituci, byl tak nepochybně mnoha představiteli členských států Varšavské smlouvy chápán.

zahraničních věcí. Její plánovanou funkci měl fakticky zaujmout právě Politický poradní výbor. K ustanovení druhého pomocného politickému orgánu navrženého v roce 1956, stálému sekretariátu, se však Varšava vyjádřila pozitivně. Poláci jeho existenci považovali za nezbytnou pro kvalitní přípravu schůzek Politického poradního výboru a navrhované rady Varšavské smlouvy. Sekretariát měl tvořit jakousi spojku mezi jednotlivými vládami členských států paktu v mezidobí jednání výše zmíněných orgánů. Rapacki poukázal na skutečnost, že ačkoliv rezoluce Politického poradního výboru z ledna 1956 sice společný sekretariát formálně zřídila, zůstávala existence sekretariátu Varšavské smlouvy omezena pouze na průběh jednání Politického poradního výboru. V praxi to znamenalo, že generálním sekretářem byl jmenován vysoce postavený sovětský diplomat a jeho aktivita se omezila na organizační činnost v průběhu jednání Politického poradního výboru. Generální sekretář ustanoveného stálého sekretariátu se měl podle polského návrhu naopak stát významným mezinárodním činitelem. Z toho důvodu neměl zastávat žádnou jinou významnou funkci ve své zemi a jmenovat ho měla na dva až tři roky rada Varšavské smlouvy.

Zároveň své návrhy na reorganizaci vojenských orgánů Varšavské smlouvy předložilo polské ministerstvo obrany. Polská generalita navázala na snahu z konce padesátých let revidovat a upřesnit roli a kompetence Spojeného velení ve vztahu k národním armádám. Zkušenosti polských generálů s dosavadní sovětskou strategicko-operační praxí, která se projevila při stanovení ofenzivních úkolů pro samostatný polský front či cvičení „Mazowsze“, vedly k akcentu na zvětšení míry participace členských států Varšavské smlouvy při utváření strategických plánů paktu. V podmínkách studené války Poláci v návrhu akceptovali, aby strategické útočné síly a plánování jejich použití podléhaly nadále výhradně armádě Sovětského svazu. Hlavní velitel však měl být zahrnut do plánování jejich použití, pokud by se jejich plánované nasazení týkalo také vojsk Spojených ozbrojených sil. Jako nezbytné však Poláci označili ujasnění rozsahu a metody použití jaderných strategických zbraní pro obrannou koncepci Varšavské smlouvy.

Za účelem posílení kolektivní báze vojenských orgánů paktu Poláci navrhli zřídit Vojenskou poradní radu. Ta by představovala pomocný orgán Politického poradního výboru a skládala by se z ministrů obrany a hlavního velitele. Zároveň návrh předpokládal možnost ustanovení poradní komise náčelníků národních štábů pro společné plánování ozbrojených operací. Přitom však mělo dojít k jasné definici úkolů pro národní jednotky přidělené do Spojených ozbrojených sil. Za výcvik a stav jednotek přidělených do Spojených ozbrojených sil měly plně odpovídat ministerstva obrany a generální štáby členských států, nikoliv hlavní velitel a jeho štáb.

Celkové podřízení vojenského velení Varšavské smlouvy jejím politickým orgánům mělo být dle polského ministerstva obrany zajištěno přímým podřízením hlavního velitele novému nejvyššímu orgánu, radě Varšavské smlouvy. Hlavní velitel a jeho štáb měly být touto radou nejen jmenováni, ale především vykonávat její rozhodnutí.

V neposlední řadě Polsko vzneslo otázku upřesnění poplatků, které jednotliví členové na chod paktu odváděli. Gomulkovo vedení apelovalo na skutečnost, že populační, ekonomický a vojenský potenciál států NATO v Evropě je v porovnání s potenciálem tzv. lidových demokracií pro Varšavskou smlouvu nepříznivý. Proto 65 až 90% veškerých nákladů na provoz paktu měl podle polského názoru vzhledem ke svému potenciálu hradit Sovětský svaz. Dosavadní neoficiální návrhy přitom předpokládaly, že Moskva bude do rozpočtu Varšavské smlouvy přispívat zhruba pouhými 31%.

Československo následovalo své sousedy o měsíc později. Návrh ČSSR⁴⁰⁶ se především ve vojenské oblasti od předchozích dvou značně lišil. Obsah dokumentu byl nezvykle ostrý a otevřeně kritizoval stávající poměry ve Varšavské smlouvě. Československo však deklarovalo, že cílem celého materiálu je pouze snaha přispět k dalšímu „upevnění jednoty“ paktu. Generální štáb ČSLA chápal sovětský návrh na reformu paktu jako důsledek mezinárodněpolitické situace i vnitřních změn v členských státech a hodlal tohoto stavu využít. Cílem bylo dosáhnout revize úkolů československého státu vyplývajících z jeho členství ve Varšavské smlouvě. Předně se jednalo o změnu operačního úkolu československého frontu v rámci strategické koncepce Spojených ozbrojených sil a také odlehčení zátěže, kterou představovala vojenská výroba pro průmysl ČSSR.

Praha předně deklarovala, že bez přijetí opravdu zásadních změn je každá případná reorganizace štábu Spojených ozbrojených sil či Spojeného velení bezpředmětná. Jako základní předpoklad postavilo Československo tezi Brežněvova dopisu, že cílem reformy je zajistit plnou odpovědnost všech členů Varšavské smlouvy za komplexní obranu celého bloku a z ní vyplývající právo společně rozhodovat o základních otázkách přípravy paktu na válku. Dokument otevřeně oznamoval, že stávající fungování paktu tento předpoklad nenaplnuje. Důvod Praha shledávala v absenci možnosti členských států společně spolupracovat na vypracování celkové zbrojní a strategické koncepce aliance. Kritika mířila na praxi, kterou Moskva zavedla spolu se zveřejněním deklarace o vztazích mezi socialistickými státy v roce 1956. Jednotlivé ozbrojené síly zemí východního bloku sice formálně představovaly součást

⁴⁰⁶ Materiály k otázce Spojeného velení, únor 1966, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/21110/ipublicationdocument_singledocument/EC7D2350-8F40-49E2-AE19-5CBCD334F789/cs/35_CZ_Proposal_Reform_000266.pdf (ke dni 29. června 2010).

sestavy Spojených ozbrojených sil, avšak krom Sovětského svazu nedostávaly národní vojenské či politické orgány informace o stavu a organizační struktuře zbylých armád aliance.⁴⁰⁷ Československo tak v roce 1966 poprvé poukázalo na stav, kdy do koncepce a fungování Varšavské smlouvy, pokud tehdy vůbec nějaká existovala, vidělo pouze nejvyšší velení sovětské armády. Podle ČSSR tato situace znemožňovala jednotlivým členům skutečně se ujistit, že příspěvek ostatních k budování obrany je dostatečný k zajištění základní funkce Varšavské smlouvy – zabezpečení nedotknutelnosti státních hranic.

Toto prohlášení však musíme hodnotit spíše jako frázi, kterou se československé vedení snažilo lépe ospravedlnit svůj hlavní cíl. Ten představovala možnost více ovlivňovat sovětské vojenské plánování. Dokument v této souvislosti otevřeně hovořil o změně strategické koncepce ČSLA z defenzivní na útočnou, kterou v roce 1961 sovětské velení provedlo bez jakéhokoliv projednání či dokonce schválení v kolektivních orgánech Varšavské smlouvy.

Československo kritizovalo i stávající praktiky hlavního velitele. Upozornilo především na jeho pravomoc rozhodovat o velikosti a složení jednotek vyčleněných do Spojených ozbrojených sil. Bez znalosti válečné koncepce tak byly jednotlivé členské státy nuceny vyčlenit značné počty svých vojenských jednotek pod Spojené velení, což výrazně ovlivňovalo rozvoj jejich ekonomik. Dokument přitom poukazyval na překračování pravomocí hlavního velitele v této oblasti. Jako příklad posloužil postup maršála Koněva v roce 1960. Hlavní velitel tehdy na jednání v Moskvě zdůraznil, že Spojené velení požaduje po Československu zformování 16 divízi, přestože podle tehdejších dohod měla ČSLA do Spojených ozbrojených sil vyčlenit divízi pouze 11. V československém návrhu tak naplno zaznělo, že ačkoliv hlavní velitel a štáb Spojených ozbrojených sil *de facto* nepodléhali kontrole žádného kolektivního orgánu paktu, požadovali vyčlenit pod svou kontrolu celou válečnou kapacitu československého státu. S ohledem na tuto zkušenost ČSSR požadovala, aby dříve než se začnou členské státy paktu zabývat konkrétní specifikací úloh a pravomocí Politického poradního výboru a Spojeného velení, byla zcela jasně zodpovězena otázka, co se dá vlastně od těchto institucí očekávat ve válečném stavu. Československo v této souvislosti vzneslo otevřený dotaz, zda by válečné operace Varšavské smlouvy ve skutečnosti řídilo Spojené velení či generální štáb sovětské armády.

Československá loajalita k Varšavské smlouvy zůstávala v této době přesto neotřesitelná. Informační zpráva Generálního štábu ČSLA pro prezidenta a prvního tajemníka

⁴⁰⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

ÚV KSČ Antonína Novotného k návrhu zkvalitnění velení v armádě ze stejného měsíce zdůrazňovala, že v návrhu je respektována návaznost na celkový systém velení v rámci Varšavské smlouvy. Žádné z navrhovaných řešení, především v první etapě realizace, nemělo narušit možnosti Spojeného velení efektivně velet československému frontu podle soudobých požadavků.⁴⁰⁸

Konkrétní československý návrh reformy statutu Spojeného velení také sovětským vojenským činitelům nadále přiznával rozsáhlé kompetence. Hlavní velitel a náčelník štábu Spojených ozbrojených sil měli sice podléhat jmenování a kontrole Politického poradního výboru, přesto v těchto funkcích měli i nadále působit výhradně sovětsí generálové. Zreformován měl být pouze štáb Spojených ozbrojených sil, který by nově zahrnoval zástupce všech členských zemí a jeho procentuální složení by odpovídalo poměru sil vyčleňovaných do Spojených ozbrojených sil. Obdobně jako Maďarsko i Československo navrhlo zřídit nový pomocný orgán Politického poradního výboru – vojenskou radu. Na rozdíl od maďarského návrhu však neměla zahrnovat náčelníky národních štábů, ale pouze ministry obrany, hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil. Hlavním úkolem zreformovaného Spojeného velení pak měla být společná příprava Varšavské smlouvy na válku v Evropě, přičemž však návrh ČSSR přiznával, že výchozí směrnicí bude celková strategie Sovětského svazu pro vedení globální války. Nový statut měl také zamezit svévolnému uvádění východoevropských armád do stavu bojové pohotovosti Spojeným velením. Na základě zkušeností z berlínské a karibské krize měla napříště komunikace výhradně probíhat po linii generální sekretář Varšavské smlouvy - politické vedení členských států - národní vojenské velení. Po zkušenostech s dosavadním vágním výkladem statutárních dokumentů měl dle Prahy nový statut také zevrubně a jasně definovat, co je míněno pojmem alianční příprava na válku. Československý návrh tedy směřoval nikoliv na vymanění se z vojenského svazku s Moskvou, ale naopak na transformaci Varšavské smlouvy ve vojenskou sílu na skutečně alianční bázi.

Československé ministerstvo zahraničních věcí vypracovalo zároveň konkrétní návrh statutu Politického poradního výboru, který hodlalo prezentovat na nadcházející schůzce v Berlíně.⁴⁰⁹ Obdobně jako v maďarských představách měl Politický poradní výbor zaujmout místo jednoznačně nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy. Disponoval by závaznou rozhodovací pravomocí a celé Spojené velení mu mělo být explicitně podřízeno. Do

⁴⁰⁸ Informační zpráva generálního štábu československé armády pro prezidenta A. Novotného, únor 1966, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I, příloha 4, , str. 311.*

⁴⁰⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Československý návrh statutu Politického poradního výboru Varšavské smlouvy a jeho pomocných orgánů, 2. února 1966.

jeho kompetence měly spadat krom závažných politických otázek a kontroly plnění závazků vyplývajících ze smlouvy také vojenské problémy: konkrétně jmenování hlavního velitele a náčelníka aliančního štábu, ale také dohled nad upevňováním obranyschopnosti a organizace Spojených ozbrojených sil či schvalování vojenských rozpočtů. Schůzky se měly konat pravidelně, minimálně jednou ročně. Československo sice vyjádřilo přání, aby se jednání Politického poradního výboru účastnili hlavy států a vlád a první tajemníci stran, avšak uvědomovalo si, že toto není možné ustanovit bez celkové revize textu smlouvy.⁴¹⁰ Delegace tak měly být nadále obsazovány libovolně, avšak za účelem posílení pozice Politického poradního výboru a s ohledem na nedávné rumunské obstrukce⁴¹¹ měly být nově vybaveny pravomocemi k přijímání rozhodnutí o všech otázkách spadajících do kompetence tohoto orgánu. Zároveň československý návrh statutu předpokládal, že se konečně podaří uvést do života komise pro zahraničně politické otázky a stálý sekretariát.

Rychlost, jakou Československo, Maďarsko a Polsko dokázaly na Brežněvovu výzvu k reformě Varšavské smlouvy reagovat, dokumentovala nespokojenost se stávajícími poměry v paktu. Polsko s návrhem reformovat Varšavskou smlouvu vystoupilo neúspěšně již za Chruščovovy éry. Československo se až doposud víceméně neúspěšně snažilo o revizi svých úkolů ve vojenské oblasti. V maďarské paměti se pak stále nacházela trpká zkušenost z roku 1956, která demonstrovala úzké propojení Spojeného velení s velením sovětské armády. Není proto překvapivé, že tyto státy hodlaly sovětské iniciativy využít a aktivně se zapojit do vyjednávání o nové podobě paktu. Průběh následujících schůzek však ukázal, že základ pro jednání budou představovat materiály předložené Sovětským svazem.

6.2 První přímá jednání o reformách

První série mezinárodních jednání v rámci Brežněvovy reformní iniciativy se uskutečnila v únoru 1966 v Moskvě a Berlíně. Ve dnech 4. až 9. února se v sovětské metropoli sešli náčelníci generálních štábů členských států Varšavské smlouvy. Cílem bylo především vypracovat návrh nového statutu Spojeného velení a dohodnout se na konkrétním zdokonalení struktury a mechanismů vojenských orgánů paktu. Pouhý den po ukončení moskevského jednání se v hlavním městě NDR setkali náměstci ministrů zahraničních věcí, aby tlumočili názory svých vlád na změny politické struktury paktu.

⁴¹⁰ Českoslovenští představitelé měli na mysli článek VI ustavující smlouvy, který jasně garantoval volnost ve složení vysílaných delegací na jednání Politického poradního výboru.

⁴¹¹ Právě absencí mandátu domácí strany argumentovala rumunská delegace na VII. schůzce Politického poradního výboru, když odmítala hlasovat o přijetí usnesení zřizujícího pomocné orgány Politického poradního výboru.

Obecné teze reformy vojenských orgánů sledovaly především přesné vymezení postavení Spojeného velení ve vztahu k Politickému poradnímu výboru, generálnímu štábu sovětské armády a vojenským velením jednotlivých národních armád - jak ve válečném stavu, tak v době míru.⁴¹² Základ jednání tvořil sovětskou stranou vypracovaný návrh konkrétního statutu, který přednesl hlavní velitel Grečko. Obdobně jako návrhy ČSSR, MLR a PLR počítal sovětský dokument s vytvořením vojenské poradní rady jako pomocného orgánu Politického poradního výboru. Shoda panovala i v jejím složení. „Rovnoprávné členy“ měli tvořit jednotliví ministři obrany a hlavní velitel, sekretářem se měl stát náčelník štábu Spojených ozbrojených sil. Tento orgán měl zaujmout pozici fóra řešícího zásadní vojenské otázky. „Rovnoprávné“ postavení členů vojenské poradní rady zároveň řešilo problém podřízeného postavení ministrů obrany hlavnímu veliteli. Novými zástupci hlavního velitele se namísto ministrů samotných měli stát jejich náměstci. Rozhodnutí závažnějšího charakteru přijatá vojenskou poradní radou měla podléhat schválení Politického poradního výboru či národními vládami. Grečkův návrh předpokládal výrazné rozšíření Spojeného velení – ze 40 sovětských důstojníků na přibližně 350 osob ze všech členských armád. Stejně jako v československém návrhu mělo složení Spojeného velení procentuálně odpovídat poměru sil vyčleněných jednotlivými státy do Spojených ozbrojených sil.⁴¹³ Hlavní velitel měl být i nadále jmenován z představitelů sovětské armády. Jeho zástupci pro jednotlivé vojenské aspekty měli být určováni z ozbrojených sil členských států paktu, včetně těch sovětských. Nově měl být vytvořen i technický výbor Spojeného velení, který by řešil špatnou situaci v koordinaci výzbroje, bojové techniky a vědeckovýzkumné činnosti.⁴¹⁴

Zásadním problémem Grečkova návrhu byla pouhá formálnost navrhovaných změn. V otázkách praktické činnosti Spojeného velení sovětská strana hodlala pouze statutárně ukotvit dosavadní praxi. Výkon pravomocí vojenských orgánů Varšavské smlouvy měl zůstat v mírovém stavu nezměněn. Moskva zároveň počítala s pouhým naznačením popisu činnosti Spojeného velení ve válečném stavu.⁴¹⁵ Sovětští představitelé dokonce později v průběhu jednání připustili, že v době války převezme funkci Spojeného velení generální štáb sovětské armády.⁴¹⁶ Reforma vojenského rámce Varšavské smlouvy tak měla v sovětských představách znamenat pouhou kosmetickou úpravu a zachovat dosavadní, Sovětům vyhovující způsob

⁴¹² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴¹³ Určitá odchylka byla způsobena neúčastí Albánie.

⁴¹⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴¹⁵ Tamtéž.

⁴¹⁶ LUŇÁK, 2007, str. 45.

fungování Spojeného velení. Grečkův návrh přitom na první pohled vytvářel zdání skutečného řešení hlavních připomínek sovětských satelitů k fungování paktu. Vojenská poradní rada formálně ukončovala podřízené postavení ministrů obrany hlavnímu veliteli a ustavovala první kolektivní vojenský orgán. Rozšíření personálu štábu Spojených ozbrojených sil mělo dodat satelitním státům pocit větší participace na kolektivním velení aliance, avšak díky předpokládanému složení odvíjejícímu se od poměru sil ve Spojených ozbrojených silách byla sovětská dominance v instituci nadále s přehledem zajištěna. Zřízení technického výboru pak mělo umlčet kritiku špatně organizované součinnosti zbrojního úsilí. Na zlepšení v této oblasti měl nepochybně zájem i Sovětský svaz.

Takto nastíněná podoba reforem naprosto neuspokojila především rumunské představitele. Vystoupení rumunského náčelníka generálního štábu Iona Gheorghe plně korespondovalo s cílem Bukurešti dosáhnout úplné nezávislosti v rozhodování o vlastních vojenských otázkách. Gheorghe ve svém vystoupení⁴¹⁷ označil stávající vojenskou spolupráci na principech statutu Spojeného velení z roku 1955 jako zcela neslučitelnou se zásadami vzájemné spolupráce založené na suverenitě, národní nezávislosti a nevměšování se do vnitřních záležitostí, tedy v rozporu s textem ustavující smlouvy. Gheorghe toto demonstroval na skutečnosti, že na základě statutu Spojeného velení došlo k podřízení ministrů obrany hlavnímu veliteli, což postavilo hlavního velitele nad národní vlády a ze Spojeného velení učinilo nadstátní orgán.

Rumunský náčelník štábu demonstroval několik příkladů, kdy se činnost Spojeného velení dostala do střetu s textem smlouvy z Varšavy. Odkázal především na chování hlavního velitele v průběhu berlínské a karibské krize. V obou případech měl maršál Grečko bez souhlasu vlády či konzultace s velením rumunské armády nařídít opatření, která zvyšovala bojovou připravenost rumunských ozbrojených sil⁴¹⁸. Jak Gheorghe správně uvedl, takové jednání mohlo mít daleko hlubší důsledky než pouze porušení článku IV⁴¹⁹. Následkem činnosti hlavního velitele se vlády států Varšavské smlouvy mohly ocitnout ve válečném stavu bez možnosti učinit seriózní rozhodnutí jako reprezentanti suverénní výkonné moci. Zazněla i kritika nedostatku konzultací při vojenských cvičeních v režii Spojeného velení. To měl demonstrovat průběh cvičení v Maďarsku v roce 1962 nebo v Bulharsku o rok později.

⁴¹⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam vystoupení náčelníka generálního štábu ozbrojených sil RSR na jednání v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴¹⁸ Grečko nařídil mobilizaci některých rumunských jednotek, jejich přesuny, dočasné zvýšení počet vojáků a cvičení ozbrojených sil.

⁴¹⁹ ...státy zúčastněné na Smlouvě budou se neprodleně radit o společných opatřeních, která je nutno podniknout pro obnovení a zachování mezinárodního míru a bezpečnosti.

Ačkoliv se jich velení rumunských sil účastnilo, nebylo konzultováno či přizváno k vypracování cílů cvičení, plánování konceptu nebo hodnocení akce.

Gheorghe tlumočil pozici Bukurešti, že podpoří pouze takovou podobu nového statutu Spojeného velení, která bude plně v souladu s ustavující smlouvou a s organizačními principy vztahů mezi socialistickými státy. Jak naznačil sám Ceaușescu již v polovině roku 1965, jediná pro Rumunsko přijatelná reforma by znamenala redukci všech orgánů Varšavské smlouvy na minimum.⁴²⁰ Rumunsko na moskevské schůzce prezentovalo následující hlavní zásady reformy: Vlády všech členů Varšavské smlouvy měly nově plně odpovídat za veškeré aspekty svých kompletních ozbrojených sil, v mírovém i válečném stavu. Tato premisa se vztahovala i na jednotky přidělené do Spojených ozbrojených sil. Ke zlepšení organizace Spojeného velení a k zajištění dostatečné míry participace členských zemí se Rumunsko nebránilo zřízení mnoha členskými státy navrhované vojenské rady. Její podoba však měla být odlišná – skládala by se z předsedajícího hlavního velitele, jeho zástupců a náčelníků národních generálních štábů. Veškerá činnost orgánu a jeho případná rozhodnutí na základě jednomyslnosti měla podléhat souhlasu vlád členských států. Právě vojenská rada měla definitivně vyjasnit, které problémy náleží do kompetence Spojeného velení. Gheorghe ve svém vystoupení prezentoval Ceaușescův názor, že pouze pokud budou jednotlivé socialistické státy odpovídat za rozvoj svých ozbrojených sil, bude zajištěn jejich maximální přínos Varšavské smlouvě.

Přes negativní stanovisko rumunské delegace zástupci ostatních členských států o Grečkem navrženém statutu Spojeného velení v Moskvě nadále jednali. Po dílčích úpravách byl vypracován „návrh základních ustanovení o spojených ozbrojených silách“, který měly následně posoudit jednotlivé vlády a stranická vedení. V jeho projednávání se pak mělo pokračovat počátkem března na schůzce náčelníků generálních štábů v Budapešti.⁴²¹ Krom tohoto usnesení přinesla schůzka pouze protokol schválený i „rebelující“ rumunskou delegací. Vyjma klasických frází o nutnosti konzultací obsahoval pouze vágní usnesení o potřebě vytvoření vojenské poradní rady při Politickém poradním výboru, nutnosti zřídit institut zástupců hlavního velitele z maršálů či generálů národních armád a vytvoření nspecifikovaného technického orgánu za účelem lepší koordinace výzbroje, techniky a vědeckého výzkumu.⁴²² Za nejvýznamnější aspekt schůzky v Moskvě tak můžeme považovat

⁴²⁰ MASTNY, 2005, str. 210.

⁴²¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴²² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Protokol z porady náměstků ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy ve dnech 4.-9. února 1966.

počátek štěpení paktu. Vývoj rumunské pozice měl za následek, že po roce 1969 můžeme o Varšavské smlouvě hovořit jako o alianci „šest plus jedna“.

Klíčovou otázkou vypracování statutu Politického poradního výboru a zřízení jeho pomocných orgánů měla vyřešit berlínská schůzka náměstků ministrů zahraničních věcí navazující na jednání v Moskvě.⁴²³ Brežněvovo vedení si uvědomovalo vzrůstající politický potenciál Varšavské smlouvy spolu s postupující demilitarizací studené války. Nebránilo se proto zájmu sovětských satelitů zakotvit postavení Politického poradního výboru pevným statutem a posílit tak politickou úroveň celého paktu. Krom sovětských zástupců tak do Berlína dorazily s vypracovanými návrhy statutu Politického poradního výboru také delegace ČSSR, NDR a PLR. Jejich obsah byl v zásadě podobný, projednat se ho však nezdařilo. Rumunská obstrukce motivovaná odporem k posílení spolupráce v rámci Varšavské smlouvy se totiž v Berlíně projevila naplno. Delegace RSR hned odmítla, že cílem jednání je „posílení a zlepšení struktury a mechanismů Varšavské smlouvy“ a požadovala nezávaznou výměnu názorů na zlepšení metod konzultace mezi členskými státy paktu. Obdobně jako na VII. schůzce Politického poradního výboru se rumunští zástupci vyslovili proti zřízení stálé komise pro zahraničněpolitické otázky a spojeného sekretariátu – orgánů odsouhlasených již v roce 1956.⁴²⁴

Rumunská delegace použila již osvědčenou obstrukční taktiku, s odkazem na chybějící mandát k diskusi o vytváření nových orgánů Varšavské smlouvy. Prezentované stanovisko rumunských diplomatů pak bylo prakticky shodné s pozicí zaujatou náčelníkem rumunského generálního štábu Ionem Gheorghem k vojenskému rámci paktu o pár dní dříve. Akcentovalo především plnou odpovědnost stran a vlád všech států za svou zahraniční politiku a potřebu respektovat principy suverenity, rovnosti a nevměšování se do vnitřních záležitostí. Za jedinou řádnou formu spolupráce mezi státy Varšavské smlouvy Rumuni označili konzultace založené na vágních pravidlech specifikovaných v ustavující smlouvě. Stejně jako během jednání náčelníků štábů v Moskvě poukázali na dřívější četné porušování pravidel smlouvy v minulosti, kdy Politický poradní výbor překročil kompetence konzultativního orgánu a vydával závazná rozhodnutí. Ostatním členům bylo také připomenuto několik palčivých

⁴²³ Ústřední orgán celého paktu fungoval po celých deset let své dosavadní existence jen na základě stručného článku VI ustavující smlouvy. Ten pouze oznamoval, že se zřizuje Politický poradní výbor za účelem provádění smlouvou stanovených porad k mezinárodněpolitickým otázkám či jednání o provádění smlouvy a přiznával každé členské zemi paktu právo účasti na jeho jednání. Dát schůzkám Politického poradního výboru alespoň nějaký rámec se neúspěšně pokusila jeho první schůzka v roce 1956, když deklarovala odhodlání svolávat vrcholný orgán paktu minimálně dvakrát do roka. Orgán však až do roku 1965 fungoval zcela v závislosti na vůli Kremli.

⁴²⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, konané v Berlíně ve dnech 10.-12. února 1966.

zahraničněpolitických akcí z nedávné minulosti, k nimž se Moskva uchýlila bez jakékoliv porady se svými spojenci.⁴²⁵ Rumunsko se tak vyslovilo pro konzultace dle potřeby k důležitým tématům, avšak jasně odmítlo přeměnu Politického poradního výboru v nadstátní orgán s rozhodovací pravomocí a pevně zakotveným formátem jednání. V této souvislosti opět Rumunsko odsoudilo vyloučení Albánie z porad Varšavské smlouvy v roce 1961 zdůvodněné neochotou vysílat delegace na nejvyšší úrovni.⁴²⁶ Jakákoliv forma konzultací však neměla nikterak limitovat právo států převzít vlastní iniciativu v zahraniční politice.⁴²⁷

Přes nátlak ostatních účastníků jednání se rumunská delegace držela instrukcí a stále opakovala již dříve přednesený pohled na věc. To vyústilo v naprosto ojedinělý jev. Na berlínské schůzce nebylo možné sepsat ani obvyklý oficiální klišovitý protokol! Rumunští zástupci totiž odmítli podepsat jakýkoliv náznak formulace o vhodnosti pokračovat ve výměně názorů na téma zlepšení práce Politického poradního výboru. Vedoucí rumunské delegace Mircea Malita prohlásil, že v otázce pokračování rozhovorů není oprávněn jasné stanovisko zaujmout. Protokol se nakonec po důrazné intervenci ze strany sovětské diplomacie jednomyslně podepsal. Omezil se však v podstatě pouze na výčet jednajících delegací.⁴²⁸

Rumunské postoje prezentované na moskevském a berlínském jednání vzbudily mezi ostatními členskými státy obavy, že i v případě útoku proti Varšavské smlouvě hodlá RSR zvážit, zda se do války zapojí či nikoliv. V případě účasti ve válečných operacích by pak Rumuni zřejmě odmítli operační podřízení svých vojsk Spojenému velení.⁴²⁹ Rumunské představy o reformě byly ostatními členy paktu odmítnuty s odkazem na údajnou možnost oslabení obranyschopnosti a akceschopnosti Varšavské smlouvy.⁴³⁰ Pozice RSR ostře odsoudila především polská strana. Varšava, která měla na reformě paktu eminentní zájem, obvinila rumunské vedení, že pravým motivem jeho obstrukcí je snaha Varšavskou smlouvu paralyzovat a následně transformovat do nezávazného diskusního klubu. Polští pozorovatelé si správně uvědomili, že cílem Bukurešti je zajistit pro sebe plnou svobodu rozhodování,

⁴²⁵ Rumunská delegace hovořila především o Chruščovově výzvě ke kompletnímu odzbrojení, rozmístění sovětských raket na Kubě a snaze uzavřít protičínsky motivovanou smlouvu o nešíření jaderných zbraní.

⁴²⁶ Rumunský postoj je nutné interpretovat jako čistě účelový. Vztahy mezi Rumunskem a Albánií byly v této době velmi špatné.

⁴²⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Projev M. Mality na poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských zemí Varšavské smlouvy, únor 1966.

⁴²⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, konané v Berlíně ve dnech 10.-12. února 1966.

⁴²⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴³⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států účastníků Varšavské smlouvy v únoru 1966, 25. února 1966.

neposkytnout žádné nové organizační závazky a naopak pokusit se o vyvázání ze závazků stávajících. Polský zájem na provedení takových reforem ve struktuře Varšavské smlouvy, které by znamenaly posílení kolektivního rozhodování, a tím pádem oslabení sovětské dominance, dokumentuje i neoficiální návrh předaný sovětskému zástupci Leonidu Iljičevovi. Polští diplomaté sovětské straně na jednání v Berlíně navrhli koordinovat další jednání o reformě pouze mezi státy, které jsou na řešení celého problému nejvíce zainteresovány. Tento postup předpokládal častější konzultace mezi ČSSR, NDR, PLR a SSSR nad problémy evropské bezpečnosti, které by mohly následně přerůst k ustanovení regionálního paktu čtyř v rámci Varšavské smlouvy.⁴³¹

I přes neúspěch jednání v Moskvě a Berlíně pokračovala snaha o dosažení konsensu na reformách. Tyto schůzky totiž ukázaly, že představy členských států vyjma Rumunska o způsobu řešení jsou velmi podobné a existují pouze dílčí snadno překonatelné rozdíly. Východoněmečtí představitelé proto vypracovali takový návrh statutu Politického poradního výboru, který by zahrnoval konsensuální názory šesti států paktu podporujících provedení reforem.⁴³² Tento postup však byl ostatními odmítnut jako neúčelný. Za primární cíl šesticí států bylo stanoveno odsouhlasení alespoň základního statutu Politického poradního výboru a zahájení činnosti komise pro zahraničněpolitické otázky a stálého sekretariátu. K vypracování příslušných dokumentů se však mělo přistoupit až po dosažení základního konsensu s rumunským vedením. Za tímto účelem mělo dojít k maximální možné aktivizaci politických konzultací Varšavské smlouvy dle stávajícího rámce. Z důvodu předpokládaného opakování rumunských obstrukcí pak neměla agenda případného jednání Politického poradního výboru představovat pouze debatu o reformě paktu.⁴³³ Za základ jednání o reformě vojenského rámce měl být přijat sovětský návrh nového statutu Spojeného velení předložený hlavním velitelem Grečkem v Moskvě. Sovětská strana připouštěla možnost jeho dalších modifikací, avšak za podmínky, že výsledný dokument učiní z Politického poradního výboru nejvyšší rozhodovací instanci v základních otázkách a aspektech vojenské spolupráce.

S ohledem na stávající rumunský postup vyvstávala otázka zachování zásady jednomyslného rozhodování. Komunističtí vůdci se těžko smiřovali s představou, že upustí od této praxe pocházející ještě ze stalinských dob. Bylo však zřejmé, že se Rumunsko v orgánech

⁴³¹ Summary of Discussion at Conference of Warsaw Treaty Deputy Foreign Ministers, 17. února 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 37, str. 212.

⁴³² Za tímto účelem se také W. Ulbricht neúspěšně snažil svolat zasedání PPV na březen 1966, NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis W. Ulbrichta A. Novotnému ohledně dalšího postupu při svolávání schůze Politického poradního výboru, 14. března 1966.

⁴³³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států účastníků Varšavské smlouvy v únoru 1966, 25. února 1966.

Varšavské smlouvy snaží prosazovat fakticky právo veta. Zároveň hodlalo z této pozice umožnit přijetí pouze takových reforem, které by mu zaručily možnost v této politice i nadále pokračovat.

Zásada jednomyslnosti však podle Moskvy a jí zcela loajálních spojenců neměla v budoucnu umožňovat zablokování projednávání důležitých otázek, především problémů týkajících se obranyschopnosti a příprav paktu na válku. Ze stejného důvodu neměly být učiněny ústupky Rumunsku ani v otázce prověrek stavu jednotlivých vojenských jednotek orgány Spojeného velení a následném hodnocení jejich bojové připravenosti. Nový statut měl také zajistit vedení války pod společným vojenským velením, oficiálně dle aliančně vypracované vojenské strategie Varšavské smlouvy.⁴³⁴ Představitelé na reformě zainteresovaných států si zároveň uvědomovali, že prosazení takto koncipovaného vojenského rámce bude složité. Jeho stěžejní body se naprosto rozcházel se záměry zahraničněpolitického kurzu Ceaușescova vedení.⁴³⁵

Do konce roku 1966 se uskutečnily ještě tři velké mezinárodní schůzky na úrovni celé aliance, kde byla otázka reforem projednávána. Květnové zasedání ministrů obrany a červnová schůzka ministrů zahraničních věcí v Moskvě se měly oficiálně zabývat přípravou dokumentů na VIII. zasedání Politického poradního výboru.⁴³⁶ To bylo svoláno na červenec do hlavního města rebelujícího Rumunska.

6.3 Návrh nového statutu Spojeného velení

Na neúspěšné únorové setkání náčelníků národních generálních štábů navázala ve dnech 27. až 28. května schůzka ministrů obrany. Rumunští zástupci však svou pozici nikterak nezměnili a přijeli do Moskvy s cílem uplatnit *de facto* právo veta. Již na počátku jednání jednoznačně deklarovali, že nepodepíší žádný dokument, ve kterém nebudou akceptovány jejich názory. Jednání tak probíhalo velmi bouřlivě. Vypracovat návrh nového statutu Spojeného velení se ve výsledku podařilo. Dokument však musel být v průběhu jednání několikrát přepracován. Obecně se předpokládalo, že takto kolektivně vytvořený vojenský statut schválí bez větší komplikací o několik týdnů později zasedání Politického poradního výboru.⁴³⁷

⁴³⁴ Tamtéž.

⁴³⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴³⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Český překlad dopisu ÚV KSSS svolávajícího schůzky ministrů obrany a zahraničních věcí do Moskvy, nedatováno.

⁴³⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

Rumunsko předně vystoupilo proti základnímu předpokladu nového statutu, který počítal s Politickým poradním výborem jakožto s nejvyšším rozhodovacím orgánem nadřazeným celé vojenské struktuře paktu. V této souvislosti se rozhořel spor o postavení nově zřizované vojenské poradní rady, na kterém panoval faktický konsensus. Sovětský návrh tvořící základ celého jednání předpokládal, že vojenská poradní rada zaujme místo pomocného orgánu Politického poradního výboru. Rumuni takovou možnost kategoricky odmítli. Vytvoření vojenské rady byli ochotni odsouhlasit pouze za předpokladu, že půjde o čistě poradní instituci hlavního velitele. Ač se tato otázka mohla zdánlivě jevit jako banální, odrážela zásadní cíle sledované Bukurešti. Pokud by Vojenská poradní rada vznikla jakožto nástroj Politického poradního výboru, znamenalo by to automaticky uznat Politický poradní výbor jakožto instituci s pravomocí řešit obecnou vojenskou problematiku. Snahou Rumunska však bylo především nedopustit žádné posílení pravomocí tohoto orgánu a naopak, pokud možno, omezit jeho postavení na úroveň nevýznamného konzultačního fóra. To by v budoucnu mohlo otevřít i otázku samotné existence instituce tohoto typu. Ačkoliv vytvoření vojenské rady u Spojeného velení podle ostatních členů paktu nic zásadního neřešilo, Rumunsko touto taktikou sledovalo vlastní záměr. Místo toho, aby tento nový orgán posílil pozici a kompetence Politického poradního výboru, mělo vytvoření kolektivní instituce ve vojenském rámci naopak oslabit stávající pozici hlavního velitele. Z toho důvodu také vznesla rumunská delegace výhrady vůči jeho kompetencím předpokládaným v sovětském návrhu nového statutu.⁴³⁸

Poté, co bylo jasné, že v otázce zřízení Vojenské poradní rady se s Rumuny dohodnout nepodaří, pokusily se ostatní členské státy o kompromis a navrhly institovat alespoň pravidelné schůzky ministrů obrany. Bez úspěchu. Kategorického odmítnutí se z rumunské strany dočkalo i působení stálých zástupců hlavního velitele v národních ozbrojených silách. Do statutu se nepodařilo dostat ani formulaci, že přidělení této reprezentace Spojeného velení k národním armádám je možné pouze tehdy, pokud to členský stát uzná za nezbytné.⁴³⁹ Rumunsko tímto způsobem usilovalo o celkové zrušení instituce zástupců Spojeného velení v jednotlivých armádách.

Schválení návrhu statutu vyžadovalo obrovské ústupky rumunské straně. Dokument předně zcela opomíjel popis činnosti Spojeného velení za války, vyjma zpracování a schvalování operačních plánů. Počet vojsk vyčleňovaných do Spojených ozbrojených sil

⁴³⁸ Tamtéž.

⁴³⁹ Memorandum of the Conference of Defense Ministers, 27.-28. května 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 39, str. 217.

neměl spadat do kompetence Politického poradního výboru, ale příslušel striktně národním vládám. Upustilo se i od natolik zásadní záležitosti jako zřízení vojenské poradní rady. Namísto toho nový statut počítal pouze s volnými konzultacemi ministrů obrany. Ústupek v této otázce členské státy Varšavské smlouvy učinily s předpokladem, že funkci vojenské rady nahradí schůzky ministrů národní obrany svolávané dle aktuální potřeby.⁴⁴⁰ Hlavní velitel a jeho zástupci měli být nově jmenováni ze všech členských armád, pouze ve vážných důvodech výhradně z řad sovětské generality. Hlavní velitel zároveň ztrácel významnou pravomoc ověřovat si bojovou připravenost jednotek Spojených ozbrojených sil. Ta dle konceptu nového statutu Spojeného velení měla příslušet pouze národním orgánům. Do výsledného návrhu promluvilo ještě Československo, které prosadilo následující dodatky: V rámci zajištění použití sovětských jaderných arzenálů ve prospěch celé Varšavské smlouvy měl hlavní velitel vykonávat zároveň funkci prvního náměstka ministra obrany Sovětského svazu. Nově vytvořený Technický výbor měl těsně spolupracovat s RVHP a zasedání vědeckovýzkumné rady tohoto výboru by se účastnili ministři obrany či náčelníci štábů. Tyto návrhy byly jednomyslně přijaty.⁴⁴¹

Rumunská delegace tak moskevskou schůzi ministrů obrany plně ovládla. Její pomyslné vítězství demonstrovala i skutečnost, že bylo umožněno, aby v dodatku k oficiálnímu protokolu z jednání deklarovala své specifické stanovisko. Rumuni zdůraznili, že mají odlišný názor na úlohu a funkci Politického poradního výboru, což požadují projednat na odpovídající úrovni. Za účelné označili dodatečně zahrnout do nového statutu Spojeného velení zřízení Vojenské rady u hlavního velitele. Rumunsko zároveň ještě jednou jasně zdůraznilo, že nepokládá za vhodné mít představitele hlavního velitele v národních armádách.⁴⁴²

V konceptu statutu došlo k malé, avšak poměrně zásadní úpravě. Po celou dobu jednání se hovořilo o vytvoření nového statutu Spojeného velení, který by nahradil dokument přijatý na I. zasedání Politického poradního výboru v roce 1956. Když byl však kompromisní návrh konečně vypracován, oficiální název dokumentu zněl „Statut o Spojených ozbrojených silách států – účastníků Varšavské smlouvy“.⁴⁴³ Tento malý významový posun v budoucnu

⁴⁴⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informace o zasedání ministrů obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

⁴⁴¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

⁴⁴² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Protokol o jednání ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 27.28. května 1966.

⁴⁴³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Návrh Statutu o Spojených ozbrojených silách států – účastníků Varšavské smlouvy.

poskytl rumunské straně příležitost k dalším obstrukcím a záminku k odmítnutí statut definitivně schválit.

Navrhovaný statut přinášel oproti reguli z roku 1956 značné změny. Charakteristické pro něj bylo omezení pravomocí vojenských činitelů Varšavské smlouvy na úkor orgánů členských států. Deklaroval především, že celkové počty vojenských jednotek vyčleněných do bojové sestavy Spojených ozbrojených sil podléhají výhradně rozhodnutí národních vlád, a to ve stavu míru i války. Národním orgánům také byla přiznána plná kontrola vojenského potenciálu své země. To znamenalo výrazný posun proti sovětskému návrhu prezentovaném v únoru v Moskvě. Vojenská spolupráce ve Varšavské smlouvě tak měla v době míru probíhat především v otázkách koordinace zbrojního úsilí a kolektivního vypracování operačních plánů. Jejich schválení hlavním velitelem mělo nově podléhat kontrasignaci všech vlád členských států paktu. Národní vlády zároveň získávaly možnost schvalovat obsazování většiny důležitých funkcí ve Spojeném velení – zástupců hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil.

Hlavní velitel měl ztratit značnou část svých pravomocí. Především byl nově explicitně podřízen Politickému poradnímu výboru. Na rozdíl od předchozí praxe nemohl nadále dohlížet a řídit operační a bojovou přípravu Spojených ozbrojených sil. Jeho činnost měla nyní získat čistě koordinační charakter, přičemž jeho veškerá doporučení musel odsouhlasit Politický poradní výbor a příslušné národní orgány. Stejně tak v palčivé otázce uvádění vojsk Spojených ozbrojených sil do stavu bojové pohotovosti neměl nadále postupovat samovolně, ale řídit se rozhodnutím Politického poradního výboru a národních vlád. Značných změn měla doznat rovněž pozice zástupců hlavního velitele. Dokument ukončoval praxi, kdy tuto funkci automaticky vykonávali jednotliví ministři obrany. Jejich jmenování mělo nově záviset čistě na vůli národních institucí. Pro lepší koordinaci však měli zároveň působit v pozici zástupců jednotlivých šéfů obranných resortů. Zřízena měla být i funkce zástupců hlavního velitele pro protivzdušnou obranu a výzbroj, přičemž jejich jmenování hlavním velitelem podléhalo souhlasu národních vlád. Zásadní posílení aliančního principu, ovšem pouze ve formální rovině, představovalo rozšíření stávajícího štábu Spojených ozbrojených sil o vojenský personál všech členských zemí na základě jejich proporcionalního příspěvku do Spojených ozbrojených sil. Zároveň statut v základní rovině

definoval činnost nově zřizovaného technického výboru, která mj. počítala s častými periodickými schůzkami ministrů obrany či náčelníků štábů s náčelníkem tohoto orgánu.⁴⁴⁴

6.4 Krach jednání o statutu Politického poradního výboru

Týden poté, co se ministrům obrany podařilo dosáhnou alespoň rámcové shody na podobě reformy vojenských orgánů paktu, hostila Moskva další významné jednání týkající se budoucnosti Varšavské smlouvy. Ve dnech 6. až 17. června zde měli ministři zahraničních věcí diskutovat především o zdokonalení politických mechanismů aliance. Tato problematika však byla jen součástí hlubších změn, které probíhaly ve východním bloku po mocenské výměně v Kremlu na podzim 1964. Ústřední bod představovala další diskuse o budoucím charakteru Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů. Vzhledem k obavě z rumunských obstrukcí, pokud by agendu schůzky tvořil pouze tento bod, bylo oficiálním účelem jednání připravit materiál pro VIII. schůzku Politického poradního výboru.⁴⁴⁵

Poté, co v únoru nebyl akceptován plán NDR vypracovat statut hlavního politického orgánu aliance odrážející názorovou shodu členských států vyjma RSR, vystoupila v Moskvě východoněmecká delegace s novou iniciativou. Berlín navrhoval nehovořit nadále o statutu Politického poradního výboru. Místo toho mělo dojít pouze k přijetí usnesení určujících základní normy jeho aktivit. Obsahem se však jednalo fakticky o dokument statutárního charakteru, jelikož jasně definoval kompetence orgánu, zakotvoval pravidelnost jeho porad, určoval zastoupení jednotlivých delegací a hodlal zřídít pomocné orgány z roku 1956. Němci prezentovaný návrh, u jehož zrodu stál sám Walter Ulbricht, se snažil o posílení role Politického poradního výboru bez nutnosti přimět Rumunsko ke schválení oficiálního statutu. Bukurešť mělo přesvědčit zdůraznění, že stranické vedení každé členské země určuje svou zahraniční politiku. Tento naivní pokus neměl naději na úspěch. Rumunská delegace dala okamžitě najevo, že pozice Bukurešti zůstala od berlínské schůzky náměstků ministrů zahraničních věcí naprosto nezměněná.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Srovnání dokumentů Návrh Statutu o Spojených ozbrojených silách států – účastníků Varšavské smlouvy (NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24) a Statute of the Unified Command of the Member States of the Warsaw Treaty (in CWIHP Bulletin 11, 1998, str. 236-237).

⁴⁴⁵ Na této strategii se shodly členské státy Varšavské smlouvy zainteresované na provedení reformy po rumunských obstrukcích během únorových jednání v Berlíně a Moskvě. NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států účastníků Varšavské smlouvy v únoru 1966, 25. února 1966.

⁴⁴⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

Cornelieu Manescu odmítl východoněmeckou hru s pojmy a zaujal k Ulbrichtovu návrhu stejné stanovisko, jaké prezentoval Mirceu Malita ke konceptu statutu Politického poradního výboru v Berlíně. Rumunský ministr zopakoval, že změnu aktivit tohoto orgánu nepovažuje Bukurešť za nutný, ani efektivní krok. Manescu se držel již osvědčené taktiky a změny v rámci Varšavské smlouvy odmítal s odkazem na text ustavující smlouvy, konkrétně možnosti oslabení konzultativního charakteru Politického poradního výboru.⁴⁴⁷

Také v otázce zřízení pomocných politických orgánů se postoj Ceaușescova vedení nezměnil. Odmítavé stanovisko rumunští představitelé odůvodnili skutečností, že od přijetí rezoluce z Prahy uplynulo 10 let, což dokázalo zbytečnost těchto orgánů. Manescu sice podpořil myšlenku konzultací ministrů zahraničních věcí, ale k vytvořit stálou komisi formalizující tyto schůzky zamítl. Stejně tak rumunská delegace vystoupila proti ustanovení stálého sekretariátu. Vyslovila se však pro zřízení sekretariátu technického. Měl zahrnovat několik málo osob a zaujmout čistě organizační roli. Ve spolupráci s ministrem zahraničních věcí země hostící zasedání Politického poradního výboru měl formovat předběžný koncept agendy konference a připravovat příslušné materiály pro jednání. Ačkoliv funkce generálního tajemníka Varšavské smlouvy již v této době oficiálně existovala⁴⁴⁸, Rumunsko odmítlo spojit jeho činnost s řízením nového sekretariátu.⁴⁴⁹

V reakci na nezměněnou rumunskou pozici přiznal sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko obtížnost stávající situace ohledně reformy politického rámce Varšavské smlouvy. Předně Gromyko odmítl rumunské obavy, že za pokusem o reformu paktu stojí snaha oslabit suverenitu jejích členů. Sovětský zástupce vyslovil podporu návrhu NDR, jelikož jeho přijetí by zajistilo větší pružnost a efektivitu jednání Politického poradního výboru.⁴⁵⁰ V souvislosti s dosavadní neorganizovanou činností hlavního orgánu Varšavské smlouvy varoval před situací, kdy bude skutečně nutné diskutovat o vážných problémech. Při absenci shody na složení delegací na jednáních Politického poradního výboru, podle Gromyky hrozilo nebezpečí paralyzování celého orgánu z důvodu podřízení skutečných politických problémů organizačním otázkám. Sovětský ministr zahraničních věcí v této souvislosti dokonce ocenil organizaci NATO, fungující automaticky i přes odlišné politické cíle jednotlivých členských

⁴⁴⁷ Memorandum of the Conference of Foreign Ministers, 14. června 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 40, str. 220.

⁴⁴⁸ V praxi byl generálním sekretářem ministr zahraničí SSSR a jeho aktivita se omezovala pouze na organizaci průběhu jednání PPV.

⁴⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

⁴⁵⁰ Memorandum of the Conference of Foreign Ministers, 14. června 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 40, str. 220.

států. Moskva z tohoto důvodu apelovala na schválení závazné rozhodovací pravomoci Politického poradního výboru.⁴⁵¹

Rumunsko neustoupilo. Zamítavého stanoviska se dočkal i Gromykův kompromisní návrh, opírající se o skutečnost, že Rumuni doposud nevystupovali proti častým konzultacím, ale pouze proti ustanovení nového orgánu. Výměnou za odložení prací na statutu Politického poradního výboru tak měla Bukurešť odsouhlasit usnesení, stanovující že ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy se budou pravidelně scházet minimálně dvakrát do roka, případně i častěji na návrh členského státu.⁴⁵² Manescu však opět odkázal na text smlouvy. Článek III měl představovat dostatečnou záruku, že se členské státy „...budou radit o všech důležitých mezinárodních otázkách, které se dotýkají jejich společných zájmů.“ Při doposud platící zásadě jednomyslnosti se tedy možnost dohody redukovala na otázku zřízení nevelkého technického sekretariátu jako opatření pro důkladnější přípravu a zlepšení průběhu porad Politického poradního výboru.⁴⁵³ Rumunsko však jeho odsouhlasení podmínilo závazkem, že vytvořením tohoto orgánu je vyřešena problematika stálého sekretariátu. Takovou záruku ostatní členské státy paktu odmítly.⁴⁵⁴ Protokol z porady proto obsahoval strohou informaci, že v otázce zlepšení činnosti organizace Varšavské smlouvy nedospěli ministři zahraničních věcí k dohodnutým závěrům.⁴⁵⁵

Vzhledem k rumunskému postoji se Sovětský svaz rozhodl reformu politického rámce Varšavské smlouvy dočasně odložit. Politika Kremlu se tak po moskevské schůzce ministrů zahraničních věcí soustředila na vojenskou konsolidaci paktu prostřednictvím prosazení nového statutu Spojeného velení a také na opětovnou snahu svolat konferenci o evropské bezpečnosti, tentokrát zaštitěnou jménem Varšavské smlouvy jako celku.

6.5 Otázka deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě

Rumunská pozice se v této době již s ostatními členy paktu nerozcházela pouze v otázce nutnosti provést vnitřní reformy. Na moskevské schůzce se probírala i nová sovětská iniciativa – deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě. Váhu této výzvy mělo následující měsíc podpořit její schválení Politickým poradním výborem. I v této otázce se

⁴⁵¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o telefonickém rozhovoru se s.Davidem ze dne 14. června 1966.

⁴⁵² Memorandum of the Conference of Foreign Ministers, 14. června 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 40, str. 220.

⁴⁵³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

⁴⁵⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o telefonickém rozhovoru se s.Davidem ze dne 17. června 1966.

⁴⁵⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Protokol porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, 17. června 1966.

Bukurešť stavěla do opozice a předložila vlastní text. Cílem Rumunska bylo zmírnit tón dokumentu především v otázce označení politiky Západu a především SRN jako hlavního zdroje nebezpečí v Evropě. Opět se projevila rumunská tendence postupovat v zahraniční politice suverénně. Sovětská verze deklarace byla Rumuny odmítnuta s odkazem na rovnost členských států paktu a z ní vyplývající nutnosti vypracovat text kolektivně. Rumunská modifikace dokumentu pak krom mírnějších formulací proti politice Bonnu obsahovala i odsouzení existence NATO a Varšavské smlouvy. Rumunsko přitom mezi charakterem těchto bloků nečinilo výraznější rozdíl, což se pochopitelně nesetkalo s pozitivní reakcí ostatních delegací. Akcentován byl i odlišný pohled Bukurešti na problematiku nešíření jaderných zbraní. Nově formulované stanovisko kladlo důraz na zničení stávajících jaderných arzenálů.⁴⁵⁶ Tato pozice se velmi podobala čínskému oficiálnímu postoji k dané problematice, což poukazovalo na sblížení obou komunistických států. Stejně tak rumunská neochota tvrdě kritizovat západoněmeckou vládu byla motivována rozvíjejícími hospodářskými kontakty obou států.

Rumunsko očividně operovalo s předpokladem, že snaha ostatních členských států neprezentovat veřejně rozkoly ve Varšavské smlouvě bude mít za následek akceptování jeho požadavků. Do jisté míry se tak stalo. Sovětská strana musela v průběhu schůzky ministrů zahraničních věcí přistoupit na bilaterální jednání s rumunskými představiteli, která vyústila v koncept celého dokumentu.

V rumunských modifikacích textu se také projevil další z důvodů odmítání posílení pozice Varšavské smlouvy prostřednictvím její reformy. Politika Bukurešti nesměřovala pouze k udržení spolupráce ve Varšavské smlouvě na minimální úrovni. Toto úsilí představovalo pouze způsob, jak dosáhnout hlavního rumunského zahraničněpolitického cíle – rozpuštění vojenskopolitických bloků. V takovém stavu by došlo k výraznému posílení suverenity a vojenské svrchovanosti národních států, tedy k naplnění hlavních zahraničněpolitických cílů Ceaușescova režimu. Posílení Varšavské smlouvy však možnost takového kroku fakticky vylučovalo. V odvetné reakci by se mohlo také výrazně konsolidovat NATO a urychlit řešení krize, ve které se Severoatlantická aliance ocitla v téměř stejné době jako Varšavská smlouva. Následná možnost rozpuštění obou stabilizovaných bloků by se tak výrazně zmenšila.

⁴⁵⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

Pouze v otázce prohlášení ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy k „americké agresi“ ve Vietnamu se Rumunsko nebránilo spolupráci. Problematika proto byla zařazena na program nadcházející VIII. schůzky Politického poradního výboru.

6.6 VIII. zasedání Politického poradního výboru v Bukurešti

Po Chruščovově pádu byla deklarována vůle svolávat jednání Politického poradního výboru častěji než v minulých letech. Přesto, když se ve dnech 4. až 6. července 1966 v rumunské metropoli uskutečnila VIII. schůze tohoto orgánu, od jeho posledního zasedání uplynul téměř rok a půl. Agenda jednání zahrnovala tři ústřední body. Krom schválení deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě a odsouzení americké politiky ve Vietnamu jménem Varšavské smlouvy mělo především dojít k přijetí nového statutu Spojeného velení. Základ jednání představoval návrh statutárního dokumentu vypracovaný na moskevské schůzi ministrů obrany. Aktivní východoněmečtí představitelé se na poslední chvíli snažili na pořad schůze zařadit i otázku statutu Politického poradního výboru, ale pro odpor rumunské strany neuspěli.⁴⁵⁷

Brežněv sice prohlašoval, že věří v definitivní schválení statutu Spojeného velení,⁴⁵⁸ jednání však v tomto ohledu skončilo naprostou blamáží. Rumunský ministr zahraničních věcí Manescu ještě v předvečer jednání ujišťoval sovětské představitele, že Bukurešť bude o dohodu usilovat stůj co stůj.⁴⁵⁹ Takto vstřícný postoj však nezaujal vůdce RKS Ceaușescu. Ten předem prohlásil, že Rumunsko zásadně nesouhlasí s předpokládaným podřízením Spojeného velení autoritě Politického poradního výboru. Ceaușescu oznámil, že Rumunsko nový statut podpoří pouze tehdy, bude-li upraven v naprostém souladu s textem ustavující smlouvy.⁴⁶⁰ Během samotné schůze tak rumunští představitelé vystoupili s požadavkem změnit výsledný statut v duchu připomínek, které již dříve deklarovali v dodatku k oficiálnímu protokolu z moskevského jednání ministrů obrany. Sjednotit rumunský postoj s ostatními se nepodařilo ani po bilaterální diskusi rumunské a sovětské delegace. V průběhu

⁴⁵⁷ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

⁴⁵⁸ Stenographic Report – Meeting of the PCC of the Warsaw Treaty Member-States, 4.-6. července 1966, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17962/ipublicationdocument_singledocument/67531DB8-226C-4379-B165-D21D496DB8FF/en/Bulgarian_Minutes_1966_en.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁴⁵⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Telegram z jednání PPV v Bukurešti, 2. července 1966.

⁴⁶⁰ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

jednání se navíc objevil návrh, aby Politický poradní výbor disponoval pravomocí rozhodovat o veškerých otázkách spojených s existencí Varšavské smlouvy.⁴⁶¹

To bylo pro Rumunsko zcela nepřijatelné. Bukurešť se domnívala, že vojenský statut pasující Politický poradní výbor do role rozhodující instance se pouze snaží obejít Rumunskem blokované posílení politického rámce Varšavské smlouvy. Rumunské vedení připouštělo, že přijetí nového statutu by výrazně oslabilo dosavadní pozici Spojeného velení. Kladně hodnotilo především přesun jednotlivých armád pod národní velení a posílení rozhodovací pravomoci vedení členských států v mnoha oblastech. Zásadní problém pro Rumunsko představovala ve statutu zakotvená vedoucí pozice Politického poradního výboru. Obava z pokusu transformovat skrze vojenský statut Politický poradní výbor do organizace s majoritní rozhodovací pravomocí týkající se i vojenských otázek byla pro Bukurešť podstatnější než oslabení stávajících sovětských pozic ve vojenském rámci.⁴⁶²

Během debaty o schválení statutárních dokumentů se všechny ostatní delegace dožadovaly přijetí moskevského návrhu bez modifikací. Sovětská strana navíc od prvního dne konference deklarovala, že hodlá přerušit diskusi o statutu Spojeného velení, pokud nebude panovat jednoznačná shoda. Sovětská delegace odkazovala na údajné pověření politbyra KSSS při neshodách vyškrtnout schválení dokumentu z agendy jednání. Ve chvíli, kdy Rumuni předložili nový modifikovaný koncept, se tak také stalo. Zástupci RSR sice protestovali a požadovali další projednání jimi předloženého vojenského statutu, avšak Sověti s odkazem na instrukce svého politbyra odmítli. Vedení RKS zpětně podezíralo Moskvu, že se pouze snažila vyhnout zaujetí jednoznačného stanoviska k rumunským návrhům vzhledem k tomu, že k této iniciativě neměli sovětsí zástupci připravené stanovisko.⁴⁶³ Postoj sovětské delegace se však plně shodoval s nedávnými rumunskými obstrukcemi. Byli to právě „rumunští soudruzi“, kdo se během roku 1966 vyhýbal jednání nad předloženými návrhy s odkazem na chybějící mandát domácích stranických orgánů.

Po krachu jednání o změnách ve vojenském rámci se Sovětský svaz tiše rozhodl reformu Varšavské smlouvy odložit. Aktuálnější se pro Moskvu stalo zajistit si rumunskou podporu pro své nové iniciativy v otázce evropské kolektivní bezpečnosti.⁴⁶⁴ Brzy se ukázalo, že pro rumunské vedení toto bude schůdná cesta. Ač na moskevské schůzce ministrů

⁴⁶¹ Minutes of Summit of Warsaw Pact Leaders in Bucharest, 5.-7. července 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 41, str. 225.

⁴⁶² Minutes of the Conversation of the of the Executive Committee of the Romanian Communist Party, 12. července 1966,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17947/ipublicationdocument_singledocument/245EE2A4-C957-47C2-8D30-04D01C2D06A5/en/660712_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁴⁶³ Tamtéž.

⁴⁶⁴ MASTNY, 2005, str. 33.

zahraničních věcí vznesla rumunská delegace k textu deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě četné připomínky, nyní rumunští představitelé od svých výhrad upustili a dosáhli se zbytkem členských států poměrně rychle konsensu.⁴⁶⁵ Výsledkem byla tzv. bukurešťská deklarace. Obsah dokumentu se fakticky omezil na výzvu ke garanci *statu quo* v Evropě, který by znamenal mezinárodní garanci celé sovětské zájmové sféry. Státy Varšavské smlouvy se zároveň tímto prohlášením vzdávaly veškerých územních nároků na starém kontinentu. Na oplátku požadovaly obdobný krok ze strany Západu, především v otázce revize hranic SRN. Stěžejní bod bukurešťské deklarace však představovala výzva k uspořádání mezinárodní konference o bezpečnosti v Evropě.⁴⁶⁶ Tato iniciativa v následujících letech zaujala v sovětské zahraniční politice velmi důležité místo.

Jestliže se v otázkách evropské bezpečnosti podařilo přimět Rumunsko ke spolupráci, ve vietnamské problematice byla situace složitější. Rumunsko hodlalo v této otázce na bukurešťském jednání Politického poradního výboru držet nezávislou zahraničně politickou linii. Ceaușescu tak mimo jiné navrhl dvacet samostatných dodatků k Sovětským svazem předkládané deklaraci k eskalujícímu vietnamskému konfliktu.⁴⁶⁷ Rumunsko v této otázce důrazně požadovalo, aby formulace v textu plně korespondovaly s názory vlády VDR, se kterou zástupci RKS předem jednali. V polském a sovětském návrhu deklarace Varšavské smlouvy k vietnamské otázce došlo totiž k jisté úpravě severovietnamských tezí. Problém představoval především polský návrh, aby došlo k zahájení rozhovorů o vietnamské válce s představiteli některých kapitalistických států, jejichž vlády projevíly nesouhlas s politikou USA v Indočíně. Na návrh československého prezidenta Antonína Novotného, aby ministři zahraničních věcí vypracovali společně nový text, se nakonec po značném úsilí podařilo zformulovat společné stanovisko Varšavské smlouvy k válce ve Vietnamu.⁴⁶⁸ Text pochopitelně přinesl ostré odsouzení americké zahraniční politiky a výzvu k okamžitému zastavení akcí amerických vojsk v jihovýchodní Asii. Svým tónem a charakterem plně navazoval na propagandistické výzvy Politického poradního výboru z Chruščovovy éry. Významnějším aspektem rezoluce se mohla zdát deklarace hospodářské a zbrojní pomoci Varšavské smlouvy severovietnamskému režimu. Členské státy paktu dokonce hovořily i o

⁴⁶⁵ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

⁴⁶⁶ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě, 5. července 1966.

⁴⁶⁷ Minutes of Summit of Warsaw Pact Leaders in Bucharest, 5.-7. července 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 41, str. 225.

⁴⁶⁸ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

možném odchodu svých občanů, jakožto „dobrovolníků“ ochotných bojovat za věc socialismu po boku vietnamských komunistů.⁴⁶⁹

Zůstalo však u propagandistických prohlášení. Do jisté míry se na tom podepsala i trvající neochota Mao C' Tunga urovnat s Brežněvovým vedením sovětsko-čínskou roztržku. Sovětský návrh na spolupráci obou mocností ve vietnamské otázce, který učinil již v únoru 1965 předseda rady ministrů Alexej Kosygin během návštěvy Pekingů, čínský vůdce odmítl. Naopak provokativně prohlásil, že čínský spor se Sovětským svazem bude trvat dalších 9000 let!⁴⁷⁰ Stejně tak polská výzva⁴⁷¹ Číně k poskytnutí společné podpory všech socialistických států severovietnamskému režimu vyzněla do ztracena.

6.7 Rumunské teze o rozpuštění vojenských bloků

Je nepochybné, že hlavním cílem zahraničněpolitické linie Ceaușescova vedení bylo dosáhnout volnosti v manévrování pod sovětskou záštitou. Dle oficiální dobové teze měla rumunská vojenská politika směřovat k rozpuštění NATO i Varšavské smlouvy a stažení všech cizích vojsk i vojenských základen z území evropských států. To představovalo návrat k původnímu Chruščovovu záměru z poloviny padesátých let. RKS deklarovala již na svém IX. sjezdu, že Rumunsko se jednoznačně pozitivně staví k likvidaci veškerých vojenskopolitických bloků. Sám Ceaușescu v projevu u příležitosti 45. výročí založení komunistické strany v Rumunsku označil existenci bloků a rozmístění vojsk v cizích zemích za anachronismus neslučitelný s národní nezávislostí, svrchovaností a s normálními vztahy mezi jednotlivými státy. V souvislosti s tímto prohlášením se na Západě dokonce objevily spekulace, zda RSR nehodlá z Varšavské smlouvy vystoupit.⁴⁷² Rumunská strana byla dokonce ostatními členskými státy paktu podezírána, že rozšíření této fámy sama aktivně podpořila.⁴⁷³

Tyto spekulace odmítl rumunský ministr zahraničí Manescu během své návštěvy Prahy v květnu 1966. Zároveň stručně a výstižně popsal rumunský postoj k Varšavské smlouvě. RSR se nadále považovala za členský stát Varšavské smlouvy a hodlala v této pozici zůstat po dobu další existence NATO. Oficiální prohlášení rumunské vlády zároveň

⁴⁶⁹ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Prohlášení k agresi USA ve Vietnamu, 6. července 1966.

⁴⁷⁰ QIANG, Z.: *Beijing and the Vietnam Conflict, 1964-1965: New Chinese Evidence*, in CWIHP Bulletin 6/7, 1995, str. 232-242.

⁴⁷¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis ÚV PSDS ÚV Komunistické strany Číny s výzvou ke koordinaci postupu ve vietnamské otázce, 28. prosince 1965.

⁴⁷² NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Informace o současném vývoji politiky Rumunské komunistické strany a vzájemných československo-rumunských vztazích, 1966.

⁴⁷³ NA, f. 1261/0/5, sv. 2, a.j. 2/2, Zpráva o současném politickém vývoji v Rumunsku, 21. června 1966.

oznamovalo, že Bukurešť se staví za rozpuštění všech vojenskopolitických bloků, Varšavské smlouvy nevyjímaje. Do té doby se veškerá činnost Varšavské smlouvy měla řídit výhradně textem ustavujícího dokumentu. Spolupráce se měla omezit pouze na konzultaci vlád členských států při koordinaci postupu v důležitých mezinárodních otázkách. Veškeré kolektivní orgány paktu neměly nabývat nadstátní charakter, který by jim umožňoval direktivně rozhodovat o politické linii členských států. V této oblasti hodlalo Ceaușescovo vedení získat maximální svrchovanost.⁴⁷⁴

Participace ve Varšavské smlouvě byla tedy pro Bukurešť přijatelná do takové míry, kdy neomezovala svrchovanost a nezávislost v rozhodování o použití rumunských ozbrojených sil. Z tohoto důvodu nemělo Rumunsko zájem odsouhlasit ani takovou reformu vojenského rámce, která by na jedné straně omezila sovětský vliv ve Spojeném velení, avšak zároveň by posílila roli kolektivních orgánů. Rumunští komunisté se v zahraničně politických otázkách plně řídili zásadami dubnové deklarace z roku 1964. Ceaușescovi tak postačovalo, když při prezentaci jeho názorů zástupci ostatních socialistických států nevznášeli otevřené protesty. Bukurešť si na druhou stranu byla vědoma rizik spojených s unáhlenými akcemi, a proto se své svazky s organizacemi východního bloku snažila oslabovat pozvolna. Pokud by nějaký rázný krok vzbudil mezi členy Varšavské smlouvy výrazný rozruch, hodlalo rumunské vedení odpovědět umírněným krokem, který by opět partnery uspokojil.⁴⁷⁵

V prohlášeních rumunských představitelů i v domácím tisku se proto Varšavské smlouvě či RVHP věnovala naprosto minimální pozornost. Pokud již otázka Varšavské smlouvy byla zmíněna, neopomněli představitelé RKS doplnit, že její fungování je podmíněno pouze další existencí NATO a cílem Rumunska je svět bez vojenských paktů.⁴⁷⁶

Rumunští představitelé kritizovali velmi ostře Varšavskou smlouvu také v interních rozhovorech s diplomaty ostatních členských států. Člen politbyra RKS Emil Bodnăraș v rozhovoru s československým titulářem dne 18. února 1966 o situaci v paktu prohlásil: *„Vztahy mezi socialistickými zeměmi musí být rovnoprávné. Chruščov chtěl mávat taktovkou, dirigoval všechny ostatní, urážet národní hrdost. Varšavskou smlouvu i RVHP chtěl přeměnit v nadstátní organizace, kde by poroučel bez ohledu na zájmy druhých. Chruščov nese těžkou vinu na narušení jednoty komunistického hnutí. Varšavská smlouva není a nemůže být kopií NATO, kde platí hůl USA, a ti, kdo se nepodvolí, nemají jinou možnost než vystoupit.*

⁴⁷⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Informace československého ministerstva zahraničních věcí návštěvě ministra zahraničních věcí RSR C. Manescu v Praze, 17. května 1966.

⁴⁷⁵ NA, f. 1261/0/5, sv. 2, a.j. 2/2, Zpráva o současném politickém vývoji v Rumunsku, 21. června 1966.

⁴⁷⁶ NA, f. 1261/0/5, sv. 16, a.j. 17/k.i. 6, Zpráva o pevné pozici N. Ceaușesca v rumunském vedení, 29. listopadu 1966.

*Varšavská smlouva musí být novým typem svazku rovnoprávných států, kde žádný nad ostatními nemá holi. Řekli jsme a napsali do statutu, že Varšavská smlouva je otevřena všem státům, které se chtějí připojit na přijatých zásadách. Ale ty zásady musíme dodržovat, vždyť každý chce vědět, do čeho vstupuje, co ho tam čeká. Měli bychom usilovat, aby se ostatní země do Varšavské smlouvy vrátily, i jako pozorovatelé. Taková Čína přece něco vojensky znamená – sedí-li zástupce Číny u stolu, kde jde o vojenskou sílu, znamená to okamžitě obrovskou převahu. S Čínou jako pozorovatelem by váha socialistických zemí obrovsky stoupla a jejich slovo by mnohonásobně víc platilo.*⁴⁷⁷

Proti rumunským snahám oslabit Varšavskou smlouvu se otevřeně postavila část členských států paktu, především Polsko a NDR. Moskva se však snažila rozkolu ve své alianci zamezit. Poté, co na VIII. schůzi Politického poradního výboru došlo k odložení reformy na neurčito, přislíbil Kreml nespokojeným satelitům alespoň další konzultace o budoucnosti Varšavské smlouvy. Brežněv v této souvislosti prohlásil, že „je třeba být trpělivý se soudruhem Ceaușeskem, je ještě mladý a nezkušený“.⁴⁷⁸ Přesto se otázka dalšího postupu v reformě Varšavské smlouvy nedostala vůbec na program jednání během neoficiální schůzky vedeních členských států paktu v druhé polovině října 1966 v Moskvě.⁴⁷⁹ Zásadním impulsem pro obnovení reformního procesu se tak stala až výměna na postu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil v roce 1967.

⁴⁷⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Záznamy z méně významných rozhovorů čs. tituláře v období seznamovacích návštěv rumunských představitelů v roce 1966.

⁴⁷⁸ MASTNY, 2005, str. 32-33.

⁴⁷⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o pobytu A. Novotného, J. Lenárta a B. Lomského v SSSR ve dnech 17.-21. října 1966, 31. října 1966.

7. Obnova jednání o reformách

Po jednání Politického poradního výboru v Bukurešti v létě 1966 byla problematika reformy Varšavské smlouvy na více než rok odsunuta do pozadí. K prvním konzultacím o budoucnosti reforem, které Brežněv slíbil po krachu bukurešťského jednání nespokojeným členskými státy, došlo až v únoru 1967 na poradě ministrů zahraničních věcí. Porada se měla původně uskutečnit 7. února v Berlíně. Několik dní před jejím začátkem však rumunské vedení oznámilo, že se zástupci RSR schůzky na území NDR nezúčastní. Důvodem byla východoněmecká kritika rumunské zahraniční politiky, kterou v souvislosti s navázáním diplomatických styků mezi RSR a SRN⁴⁸⁰ uveřejnil ve svém úvodníku list Neues Deutschland. Rumunsko proto navrhlo schůzku odložit a uskutečnit na území jiného členského státu Varšavské smlouvy. Po následujících jednáních bylo dosaženo dohody a ministři zahraničních věcí se sešli ve dnech 8. až 10. února ve Varšavě. Ačkoliv se jednalo o jasný ústupek rumunské straně, ta demonstrativně odmítla do polské metropole vyslat svého ministra zahraničních věcí. Rumunsko tak zastupoval pouze Manescův náměstek Mircea Malita.⁴⁸¹

Oficiálním účelem jednání bylo projednat další postup Varšavské smlouvy v otázce evropské bezpečnosti a zaujetí společné pozice vůči zahraničněpolitické linii SRN. Ministři zahraničních věcí odsouhlasili vystupňování kampaní za mezinárodní uznání NDR a za svolání evropské bezpečnostní konference. Obě akce směřovaly k vytvoření nátlaku na vládu SRN. V předvečer jednání uspořádal polský ministerský předseda Jozef Cyrankiewicz večeři pro delegace tzv. „cementového jádra Varšavské smlouvy“. U stolu se sešly delegace Sovětského svazu, Československa, Východního Německa a Polska, tedy zemí, které doposud v jednání o reformě paktu vystupovaly nejaktivněji. Polský premiér v průběhu večera vyjádřil názor, že pro semknutost paktu má rozhodující význam jednotný postup právě těchto států. Toto jádro paktu mělo být ještě upevněno uzavřením série nových bilaterálních spojeneckých smluv.⁴⁸² Dvacetiletá platnost smluv uzavřených po druhé světové válce mezi státy tehdy se formujícího východního bloku se chýlila ke konci. Bez ohledu na existenci multilaterálního spojení v rámci Varšavské smlouvy bylo rozhodnuto o prodloužení paralelní sítě dvoustranných spojení mezi sovětskými satelity. Polsko se počátkem roku 1967 snažilo navázat na svou iniciativu prezentovanou již po neúspěchu jednání náměstků ministrů

⁴⁸⁰ Rumunská vláda navázala diplomatické styky s Bonnem dne 31. ledna 1967, bez předchozí konzultace s NDR.

⁴⁸¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informace o poradě ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy, 13. února 1966.

⁴⁸² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o rozhovorech na večeři dne 7. 2. 1967, 13. února 1966.

zahraničních věcí Varšavské smlouvy v předchozím roce. Ta předpokládala nebrat ohledy na revoltující Rumunsko a prostřednictvím posílení role kolektivních orgánů Varšavské smlouvy dosáhnout svého cíle - získat větší možnost alespoň částečně působit na sovětskou zahraniční politiku. Jak nastínil člen politbyra ÚV PSDS, ideolog Zenon Klizsko, celý proces se měl samozřejmě odehrávat v režii Sovětského svazu, „deštníku“ Varšavské smlouvy. Gromyko v reakci na tuto tezi „velmi skromně“ prohlásil, že činnost paktu je plně v rukou všech členů. Připustil však, že někteří její členové k sobě mají blíže. Pojítka měla na základě geografické polohy a historické zkušenosti představovat německá problematika. Československý ministr Václav David nicméně nabádal v rámci „cementového jádra“ k obezřetnému postupu, aby ostatní členové nezískali pocit, že se s nimi v rámci Varšavské smlouvy nepočítá. Gromyko s tímto souhlasil.⁴⁸³ Proti postupu obcházejícímu ostatní členské státy paktu se vyslovil československý prezident Novotný. V konzultaci s Davidem jasně odmítl návrh SSSR, PLR a NDR přijmout z jednání čtyř tajný protokol. Novotný deklaroval, že vedení KSČ považuje za hlavní cíl dosáhnout společné dohody všech zúčastněných zemí.⁴⁸⁴

Je nutné podotknout, že ačkoliv nedošlo k žádné oficiální úpravě rámce Varšavské smlouvy, po nástupu Brežněva do čela KSSS došlo k posílení konzultací za účelem koordinace zahraniční politiky sovětských satelitů. Tuto skutečnost také na Varšavském jednání ocenil Wladyslaw Gomulka.⁴⁸⁵ Cílem schůzek ministrů zahraniční však bylo především vzbudit dojem, že státy východního bloku samostatně rozhodují o své politice a navzájem respektují princip nevměšování. Ve skutečnosti však ústřední bod těchto schůzek nadále představovaly sovětské zahraničněpolitické iniciativy.

Ačkoliv se polští zástupci na varšavské schůzce snažili přesvědčit Sovětský svaz, Československo a Východní Německo k užší spolupráci v rámci Varšavské smlouvy, otázka oživení její reformy explicitně zmíněna nebyla. Na pořad jednání se pozvolna dostávala až v průběhu prvních měsíců roku 1967. Během dubnové schůzky československého ministra obrany Bohumíra Lomského s Leonidem Brežněvem v Moskvě například generální tajemník KSSS⁴⁸⁶ vyzýval k dalším konzultacím v otázce odložených reforem. Sovětský vůdce pověřil ministry obrany členských států paktu, aby po vzájemných konzultacích předložili návrh řešení. Od červencové schůze Politického poradního výboru se tedy za tři čtvrtě roku

⁴⁸³ Tamtéž.

⁴⁸⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam z telefonického rozhovoru s A. Novotného se s. V. Davidem, 9. února 1967.

⁴⁸⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o přijetí ministrů zahraničních věcí na ÚV PSDS dne 9. II. 1967 v 13.00 hod.

⁴⁸⁶ V dubnu 1966 došlo ke změně názvu Brežněvovy funkce, do té doby zastával pozici prvního tajemníka KSSS.

nezměnilo vůbec nic. Stejně tak Lomský nevystoupil s žádnou novou iniciativou. Zopakoval pouze československé stanovisko, že k lepší koordinaci veškerých otázek spojených s Varšavskou smlouvou je nezbytné rozšířit štáb Spojených ozbrojených sil o nesovětské generály a důstojníky z armád všech členských států.⁴⁸⁷

Významným faktorem oživení reformního procesu se stala změna na postu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil v dubnu 1967. Dosavadní velitel maršál Grečko nahradil ve funkci ministra obrany Sovětského svazu nedávno zesnulého Rodiona Malinovského. Místo hlavního velitele vojsk Varšavské smlouvy zaujal dosavadní první náměstek sovětského ministerstva obrany Ivan Jakubovskij. Ambiciózní maršál plánoval jednání o reformě paktu obnovit. V průběhu léta uspořádal sérii cest do jednotlivých členských států. Během jeho návštěv byla na programu jednání mimo jiné otázka upevnění Spojeného velení a vytvoření společného štábu aliančních armád.

Ve prospěch obnovení jednání o reformě Varšavské smlouvy, případně alespoň jejího vojenského rámce, vystupovalo především Československo. V průběhu Jakubovského návštěvy apelovali českoslovenští představitelé na zahájení nového kola konzultací, které po krachu jednání Politického poradního výboru v Bukurešti Brežněv přislíbil. Praha považovala za prioritní schválení nového statutu Spojeného velení a celkové upevnění koordinace veškeré vojenskopolitické činnosti v rámci paktu.⁴⁸⁸ Ačkoliv ještě v únoru odmítal československý prezident Novotný myšlenku separátních akcí, při jednání s Jakubovským hovořil jinak. Nového hlavního velitele informoval, že vytvoření společného štábu Varšavské smlouvy považuje ČSSR za natolik důležité, že je třeba k jeho realizaci přistoupit bez ohledu na stanovisko Rumunska. Za tímto účelem Novotný navrhl vyslat skupinu 10 až 12 československých důstojníků do stávajícího štábu Spojených ozbrojených sil. Zde měli dočasně působit v pozici představitelů ČSLA, přičemž po reorganizaci tohoto orgánu by se tato skupina přeměnila v základ československého zastoupení ve společném štábu. Novotný zároveň inicioval pravidelné konzultace o stavu výzbroje a strategii států NATO. Pokud by se nepodařilo prosadit konzultace na úrovni celé Varšavské smlouvy, československý prezident

⁴⁸⁷ Informace ministra obrany B. Lomského prezidentovi A. Novotnému z jednání s L. Brežněvem o výstavbě československé armády, 21. dubna 1967, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, př. 9, str. 326.

⁴⁸⁸ Návrh ministra obrany B. Lomského prezidentovi ČSSR A. Novotnému k nadcházející návštěvě velitele vojsk Varšavské smlouvy I. Jakubovského v Praze, 4. září 1967, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 3, str. 31.

projevil zájem o konzultace bilaterální. Novotný neopomněl Jakubovského ujistit, že v této otázce by samozřejmě zůstala zachována vedoucí úloha Sovětského svazu.⁴⁸⁹

Zásadní význam mělo pro Prahu i vytvoření technického výboru, které předpokládal již statut Spojeného velení zablokovaný Rumunskem. Problémy, které měl tento orgán řešit, tedy veškeré otázky výstavby ozbrojených sil a jejich přezbrojování, vnímalo Československo jako obzvláště důležité.⁴⁹⁰ ČSSR i nadále pocítovala sovětský tlak na militarizaci své ekonomiky. Od zlepšení spolupráce v rámci Varšavské smlouvy vedení KSČ nepochybně očekávalo větší rozložení těchto závazků na ostatní členské země paktu. Vzhledem k ofenzivní úloze československého frontu bylo také logické, že ČSSR měla značný zájem na prosazení takové reformy, která by zajistila československým zástupcům ve Spojeném velení aktivnější roli při plánování či vedení vojenských operací.⁴⁹¹

Jakubovskij v Praze naznačil, že očekává určitý posun v rumunském postoji. Jako příklad uvedl situaci kolem komuniké z nedávno proběhnuvších společných vojenských cvičení. Ačkoliv původně rumunský náčelník hlavní politické správy odmítal formulaci, že „*cvičení prokázala jasně jednotu politické linie států Varšavské smlouvy*“⁴⁹², rumunský ministr obrany ji odsouhlasil a ještě Jakubovskému sdělil, že by bylo třeba další cvičení uspořádat na rumunském území.⁴⁹³

7.1 Jednání o smlouvě o nešíření jaderných zbraní

Jakubovského iniciativu k obnovení jednání o reformě Varšavské smlouvy v roce 1967 výrazně upozadila problematika smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Poté, co Sovětský svaz a Spojené státy dosáhly počátkem roku v této otázce jistého konsensu, navrholo v květnu Ceaușescovo vedení svolat Politický poradní výbor za účelem posouzení návrhu konceptu smlouvy. Ačkoliv se Rumunsko stavělo k dané problematice od počátku pasivně⁴⁹⁴, v průběhu jednání se opět projevilo jeho odlišné stanovisko a snaha prosazovat vlastní, na Moskvě nezávislou zahraničněpolitickou linii. Bukurešť odmítla názor, že smlouva o nešíření

⁴⁸⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Záznam o návštěvě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy maršála SSSR I.I. Jakubovského u soudruha prezidenta dne 4. 9. 1967 na Pražském hradě.

⁴⁹⁰ Návrh ministra obrany B.Lomského prezidentovi ČSSR A. Novotnému k nadcházející návštěvě velitele vojsk Varšavské smlouvy I. Jakubovského v Praze, 4. září 1967, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. I, dok. 3, str. 31.

⁴⁹¹ Jak již bylo dříve uvedeno, z dnešního pohledu se jeví jako velice naivní možnost výrazného posílení vlivu jednotlivých sovětských satelitů na vytváření vojenských strategických koncepcí zmiňovaná v mnoha československých vojenských interních dokumentech.

⁴⁹² Místo ní navrhoval formulaci typu, že cvičení proběhlo v duchu zásad marxismu-leninismu.

⁴⁹³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Záznam o návštěvě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy maršála SSSR I.I. Jakubovského u soudruha prezidenta dne 4. 9. 1967 na Pražském hradě.

⁴⁹⁴ Na zasedání Výboru 18 OSN delegace RSR vůbec nevystoupila a stejně pasivní byla i na poradách socialistických účastníků tohoto výboru.

jaderných zbraní je jedním ze série mnoha důležitých kroků v postupném odzbrojovacím procesu a deklarovala, že cílem by mělo být komplexní a úplné odzbrojení. Ceaușescu z tohoto důvodu dokonce v březnu 1967 navštívil na vlastní žádost Moskvu. Zde vyjádřil pochyby o účelnosti připravované smlouvy a označil dohodu za celkově výhodnou pro americkou stranu. Rumunský vůdce požadoval, aby byl ve smlouvě obsažen i explicitní požadavek na postupné odzbrojení jaderných mocností. Kritizoval také údajně nedostatečné zajištění přístupu jednotlivých států k mírovému využití atomové energie. Ceaușescu v Moskvě Brežněvovi oznámil, že rumunská strana smlouvu o nešíření jaderných zbraní v takovéto podobě nepodepíše. Formálním zdůvodněním takového postoje se stala absence konzultací Moskvy s rumunským vedením během jejího jednání s Washingtonem. Pozorovatelům socialistických států neunikla skutečnost, že v obsahu rumunských prohlášení došlo také k jistému ideologickému posunu. V případech, kdy představitelé RSR ve spojitosti s smlouvou o nešíření jaderných zbraní hovořili o budoucí nadvládě amerického imperialismu, fakticky nepřímo naráželi i na politiku Moskvy. V textu smlouvy měly mít Sovětský svaz a Spojené státy jakožto jaderné mocnosti stejné postavení i závazky.⁴⁹⁵

Rumunský návrh svolat jednání Politického poradního výboru k otázkám smlouvy o nešíření jaderných zbraní přednesl v polovině května ministr zahraničních věcí Manescu. Ačkoliv již od roku 1964 rumunští představitelé důsledně odmítali v rámci Varšavské smlouvy formalizovat konzultace na nejvyšší úrovni, nyní požadovali, aby se schůzka odehrála minimálně na úrovni ministrů zahraničních věcí. Rumunský návrh se s velkým úspěchem nesesetkal. Důvody je třeba hledat v samotné podstatě schůzek a konzultací v rámci Varšavské smlouvy. Situaci výstižně charakterizovalo vyjádření Konstantina Rusakova⁴⁹⁶, který podotkl, že porady v rámci paktu jsou užitečné pouze tehdy, pokud se ukáže možnost dohody. V opačném případě považoval konzultace nejen za neužitečné, ale i za nebezpečné, neboť hrozily navenek demonstrovat rozpory existující uvnitř Varšavské smlouvy. Stejně tak Brežněv sdělil Ceaușescovi během jeho návštěvy v Moskvě, že svolání Politického poradního výboru umožní pouze tehdy, pokud Bukurešť předloží takový návrh, který by umožnil sblížení a sjednocení stanovisek členských států Varšavské smlouvy.⁴⁹⁷ Rumunskému vedení se tak zasedání Politického poradního výboru v roce 1967 svolat nepodařilo.

⁴⁹⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Návrh Rumunské socialistické republiky na svolání politického poradního výboru Varšavské smlouvy k projednání návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní, 22. května 1967.

⁴⁹⁶ Konstantin Viktorovič Rusakov. V té době zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS.

⁴⁹⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Návrh Rumunské socialistické republiky na svolání politického poradního výboru Varšavské smlouvy k projednání návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní, 22. května 1967.

V praxi se opět potvrdilo, že klauzule obsažené v článku II⁴⁹⁸ a v článku III⁴⁹⁹ ustavující smlouvy mají pouze vágní charakter. K závaznému svolávání jakýchkoliv porad v rámci Varšavské smlouvy chyběl potřebný statutární dokument. Československé ministerstvo zahraničí vypracovalo k dané situaci podrobný rozbor jednotlivých ustanovení ustavující smlouvy. Správně konstatovalo, že způsob svolávání porad Politického poradního výboru nebyl doposud nikterak stanoven. Pokusy vypracovat statut tohoto orgánu, jenž by mimo jiné stanovil způsob jeho svolávání, byly v roce 1966 zablokovány rumunskou stranou.⁵⁰⁰ Československo poukázalo na skutečnost, že svolat Politický poradní výbor nebylo možné ani na základě komuniké z jeho prvního zasedání v roce 1956.⁵⁰¹ Jelikož nedošlo k naplnění jeho obsahu - vytvoření pomocných orgánů se neuskutečnilo a porady Politického poradního výboru se dvakrát ročně nekonaly - dokument dle rozboru Prahy fakticky nevstoupil v platnost. Českoslovenští představitelé zároveň upozornili, že jednání Politického poradního výboru bývalo doposud iniciováno zpravidla ze sovětské strany a následné usnesení přijímáno na základě jednomyslnosti.⁵⁰² Společné porady představitelů východního bloku k důležitým mezinárodním otázkám se zároveň konaly i mimo rámec Varšavské smlouvy, především za Chruščovovy éry. Pro socialistické státy tak dle československého rozboru existoval i alternativní způsob konzultací mimo rámec Politického poradního výboru.⁵⁰³ Československo, které v roce 1966 vystupovalo jako velký zastánce přijetí politického statutu Varšavské smlouvy, tímto nyní názorně dokazovalo rumunským představitelům, že jejich nedávné obstrukce se nakonec obrátily proti jejich vlastním zájmům.

Právě jednání o smlouvě o nešíření jaderných zbraní nakonec otevřelo cestu i obnovení pokusu o reformu alespoň vojenského rámce Varšavské smlouvy v roce 1968. Rumunské vedení splnilo Brežněvovu podmínku k svolání Politického poradního výboru a vypracovalo vlastní návrhy k smlouvě o nešíření jaderných zbraní. Bukurešť předložila dvě základní modifikace textu. Zaprvé, jaderné mocnosti měly zastavit produkci jaderných zbraní a souhlasit se zničením stávajících zásob a jejich mobilních jednotek; zadruhé, jaderné

⁴⁹⁸ Smluvní strany prohlašují, že jsou ochotny účastnit se v duchu upřímné spolupráce všech mezinárodních jednání, jejichž cílem je zajistit mezinárodní mír a bezpečnost...

⁴⁹⁹ Smluvní strany budou se spolu radit o všech důležitých mezinárodních otázkách, které se dotýkají jejich společných zájmů, vedeny jsouceme zájmem upevnění mezinárodního míru a bezpečnosti.

⁵⁰⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Návrh Rumunské socialistické republiky na svolání politického poradního výboru Varšavské smlouvy k projednání návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní, 22. května 1967.

⁵⁰¹ ...PPV se bude scházet podle potřeby, avšak nejméně dvakrát do roka, aby projednával otázky vyplývající z uskutečňování Varšavské smlouvy.

⁵⁰² Výjimku představovala VII. schůzka PPV, která se uskutečnila z iniciativy NDR. Východoněmečtí představitelé se jednání tohoto orgánu snažili svolat také v letech 1964 a 1966, avšak tyto pokusy nebyly úspěšné.

⁵⁰³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Rozbor příslušných ustanovení Varšavské smlouvy, 22. května 1967.

mocnosti se měly zavázat, že nepoužijí, ani nebudou vyhrožovat použitím nukleárních zbraní proti státům nedisponujícím jaderným arzenálem.⁵⁰⁴ Bylo rozhodnuto, že se IX. zasedání Politického poradního výboru uskuteční začátkem března 1968. V únoru se v Berlíně sešli náměstci ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy za účelem předjednání agendy březnové porady. Rumunská obstrukce sice pokračovala⁵⁰⁵, přesto se na pořad nadcházejícího jednání Politického poradního výboru podařilo prosadit i znovuotevření otázky týkající se transformace štábu Spojených ozbrojených sil a zřízení vojenské rady u hlavního velitele.⁵⁰⁶ Na tomto postupu se shodli již v listopadu 1967 náčelníci generálních štábů členských států paktu na schůzce v Drážďanech. Přes trvající negativní postoj Rumunska se zbytek Varšavské smlouvy rozhodl pokusit prosadit tytéž návrhy, které Ceaușescovo vedení odmítlo přijmout na VIII. zasedání Politického poradního výboru v Bukurešti.⁵⁰⁷

Za účelem ujasnění pozice v této otázce se v březnu konala v Praze další schůzka náčelníků generálních štábů. Ústředním bodem se stalo vytvoření Vojenské rady Varšavské smlouvy, jakéhosi ekvivalentu Vojenského výboru NATO. Otázka reorganizace vojenského rámce paktu se zdála být o to aktuálnější, že koncem roku 1967 učinilo NATO v souladu s tzv. Harmelovou zprávou několik významných kroků ke své konsolidaci. Severoatlantická aliance nyní měla jasně vytyčené cíle – vlastní obranu a další détente.⁵⁰⁸ Pražské jednání však opět skončilo bez závazného usnesení. Výsledné memorandum obsahovalo pouze zdůraznění, že ustanovení štábu Spojených ozbrojených sil a technického výboru bylo již odsouhlaseno na konferenci ministrů obrany v květnu 1966. Rumunská delegace však oznámila, že přes podpis Leontina Salajana na protokolu o novém vojenském statutu z roku 1966 považuje otázku nového vojenského rámce za stále otevřenou, s odkazem na existenci rumunského dodatku k tomuto dokumentu.⁵⁰⁹ Zdálo se však, že významný průlom v jednání se podařil v otázce

⁵⁰⁴ Report to the Hungarian Socialist Workers' Party Political Committee on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers Preparing the Forthcoming Session of the Political Consultative Committee, 26. února 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17234/ipublicationdocument_singledocument/c9a2d1ab-719c-4770-97bd-47614927f77f/en/680226_Report_E.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁵⁰⁵ Poté, co ostatní delegace odmítly rumunské návrhy ke smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nereálné a ohrožující možnost jejího přijetí, delegace RSR nechtěla vstoupit do diskuse o jejich návrzích, zdůrazňovala, že toto je mimo kompetence jednání.

⁵⁰⁶ Hungarian Minutes of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 26. února 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17238/ipublicationdocument_singledocument/3385d34c-a145-4595-8898-3b57fa50cbad/en/680226_Minutes_E.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁵⁰⁷ MASTNY, 2005, str. xxxi.

⁵⁰⁸ MASTNY, 2005, str. 34.

⁵⁰⁹ V dodatku k oficiálnímu protokolu z jednání ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy v květnu 1966 Rumunsko zdůraznilo, že zastává odlišný názor na úlohu a funkci PPV, dodatečně požaduje zahrnout do nového statutu Spojeného velení zřízení Vojenské rady u hlavního velitele a nepokládá za vhodné mít představitele hlavního velitele v národních armádách.

hlasovacího principu. Rumunsko naznačilo možnost upustit od svého fundamentálního požadavku, aby se v nově vytvořených orgánech rozhodovalo výhradně na základě jednomyslnosti. Nicméně delegace RSR zároveň jako jediná nevyjádřila podporu zřízení těchto orgánů Spojeného velení. Rumunsko také vzneslo nové výhrady k otázkám definice pozice štábu Spojených ozbrojených sil ve vztahu k národním vládám a Politickému poradnímu výboru. Stejně tak Bukurešť nesouhlasila s nominací hlavního velitele tímto orgánem, jelikož by z tohoto vztahu bylo možno vyvozovat nadřazené postavení Politického poradního výboru vůči vojenským institucím.⁵¹⁰

Zbytek členských států Varšavské smlouvy měl na úspěšném provedení reformy značný zájem. Stávající rumunský postoj se jevil jako nadále neudržitelný. Vůbec poprvé byla na pražském jednání oficiálně naznačena možnost, že reforma vojenského rámce Varšavské smlouvy by mohla být přijata pouze těmi členskými státy, které mají na vyřešení celé problematiky zájem. RSR se však v tomto případě měly ponechat otevřené dveře k účasti v nově vytvořených orgánech, pokud by to v budoucnu uznala za žádoucí.⁵¹¹

7.2 IX. zasedání Politického poradního výboru v Sofii

Ačkoliv oficiální komuniké tvrdilo, že „atmosféra byla upřímná a soudružská“⁵¹², jednání kladné výsledky nepřineslo. Shody se nepodařilo dosáhnout nejen v problematice reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy, ale ani v otázce smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Pozice k smlouvě byla přijata bez Rumunska.⁵¹³ Rumunské poznámky k sovětskému konceptu smlouvy o nešíření jaderných zbraní byly ostatními delegacemi odmítnuty jako nerealistické. Především Ceaușescuův požadavek, aby smlouva řešila komplexně celou problematiku jaderného odzbrojení, šel podle názoru členských států Varšavské smlouvy nad její rámec. Stejně tak rumunské obavy, že přijetí smlouvy může ohrozit bezpečnost evropských socialistických států, odmítli ostatní s tvrzením, že jejich bezpečnost tkví ve Varšavské smlouvě a sovětském jaderném arzenálu.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Memorandum of Results of the Chiefs of General Staff Meeting regarding Reorganization of the Warsaw Treaty, 1. března 1966, in *A Cardboard Castle?*, dok. 45, str. 249.

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Communiqué on Soviet Draft Non-Proliferation Treaty, 9. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17970/ipublicationdocument_singledocument/af726079-4b11-45b4-a0db-c7f7d6590fa0/en/Communiqu%C3%A9_1968_32.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁵¹³ Statement Supporting Soviet Draft Non-Proliferation Treaty, 9. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17974/ipublicationdocument_singledocument/a245770c-3e74-4a9d-a0e2-498077d75df2/en/Statement_1968_34.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁵¹⁴ NA, f. 1261/0/5, sv. 63, a.j. 71/1, Informace o zasedání PPV Varšavské smlouvy v Sofii, 8. března 1968.

Po pražské schůzce náčelníků generálních štábů nemohl být očekáván větší pokrok v otázce zřízení štábu a vojenské rady. Během jednání Politického poradního výboru navíc delegace prosazující reformu zamítly postup naznačený před týdnem v Praze; tedy přijmout rozhodnutí bez ohledu na Rumunsko. Členské státy se obávaly, že jakékoliv dohody opomenuvší RSR by Bukurešť využila jako záminku k přerušení své participace ve Varšavské smlouvě.⁵¹⁵ Jakmile se bod dostal na program schůze, Ceaușescu se ihned pokusil o obstrukce. Vzněl námitku k označení jednacního bodu „otázka zřízení štábu a vojenské rady Spojeného velení“. Rumunský vůdce požadoval, aby se bod nazval pouze „vojenské otázky“ a odmítl, že by během přípravy zasedání Politického poradního výboru došlo k dohodě o názvu tohoto bodu. Motivem Ceaușescova jednání byla snaha demonstrovat rumunský nesouhlas s podstatou probírané problematiky – zřízením nových orgánů. Po výměně názorů sice zůstala formulace tohoto bodu nezměněna, avšak nadále přetrvávalo negativní stanovisko rumunských představitelů k dříve dohodnutým dokumentům vojenského rámce Varšavské smlouvy. Delegace se proto rozhodly pouze vyslechnout zprávu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Jakubovského. Sovětským cílem především bylo zbytečně neprohlubovat rozpory s Rumunskem. Z tohoto důvodu nedošlo ani k diskusi o otázce reformy a řešení se odložilo na příští zasedání Politického poradního výboru. K uvedenému bodu však členské státy zainteresované na provedení reformy přijaly neveřejné usnesení. Jménem Politického poradního výboru pověřovaly své ministry obrany, aby ve spolupráci s hlavním velitelem pokračovali v jednáních o možnosti reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy. Své závěry měli do šesti měsíců předložit k opětovnému posouzení Politickému poradnímu výboru.⁵¹⁶

Rozhodnutí fakticky znamenalo odstoupení od statutárních dokumentů vypracovaných v květnu 1966. V tomto ohledu zbytek členských států paktu předběhl Rumunsko jen o několik dní. Oficiálně došlo k zamítnutí dříve dohodnutého vojenského statutu na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí. Mirceu Malita, zde prohlásil, že rumunská strana shledává nezbytným revidovat již dříve harmonizovaný koncept nových vojenských dokumentů.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Tamtéž.

⁵¹⁶ Czechoslovak Report on the PCC Meeting, 26. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17969/ipublicationondocument_singledocument/83e014ab-1b68-4820-a44b-b61d62dd1e8d/cs/CSSR_Report_1968_25.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁵¹⁷ Note on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 15. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17250/ipublicationondocument_singledocument/e1c22f4f-82dc-44f1-a6a6-302aa7226543/en/690315_Note_E.pdf (ke dni 29. června 2010).

Jedinou otázkou, ve které dokázaly členské státy Varšavské smlouvy na XI. zasedání Politického poradního výboru najít s Rumunskem konsensus, bylo odsouzení americké vojenské kampaně ve Vietnamu. Jednomyslné přijatá propagandistická deklarace odsuzovala americký postup v Indočíně, když ho označila za hlavní zdroj mezinárodních tenzí a největší hrozbu světovému míru. Státy Varšavské smlouvy vyjádřily plnou podporu akcím Vietcongu, vyzývaly vládu Spojených států k okamžitému ukončení veškerých vojenských aktivit v jihovýchodní Asii a obdobně jako před dvěma lety deklarovaly svou ochotu umožnit zapojení „dobrovolníků“ z řad svých občanů do bojů po boku vietnamských komunistů.⁵¹⁸

Rumunské vedení si začínalo uvědomovat další neúnosnost své současné pozice. Ministerstvo obrany proto v červenci 1968 vypracovalo pro Ceaușesca analýzu stávající situace ve Varšavské smlouvě s možnostmi pro další rumunský postup. Bukurešť se měla v průběhu dalších jednání zaměřit především na zamezení povýšení Politického poradního výboru do role orgánu disponujícího rozhodovací pravomocí ve vojenských otázkách. Držet se přitom měla již osvědčené taktiky a odkazovat na čistě konzultativní charakter tohoto orgánu v textu ustavující smlouvy. Rumunské ministerstvo obrany varovalo i před zdánlivě oslabenou pozicí hlavního velitele v nově připravovaném vojenském rámci. Přes zaváděnou povinnost hlavního velitele nechat svůj postup v mnoha oblastech odsouhlasit národními vládami panovala mezi rumunskou generalitou obava, že činnost hlavního velitele by ve výsledku mohla i nadále nepříznivě ovlivňovat rozhodování národních orgánů. Hlavní velitel by tak fakticky stále působil v pozici nadřazené výkonným orgánům členských států paktu. Rumunské ministerstvo obrany upozornilo, že přijetí nového statutu by zároveň znamenalo podřízení rumunské protivzdušné obrany zástupci hlavního velitele pro kolektivní protivzdušný obranný systém. Ačkoliv se po pražském jednání náčelníků generálních štábů zdálo, že Rumunsko ustoupilo v otázce zásady jednomyslného rozhodování, nyní byla možnost rozhodování na základě majority ve vztazích mezi socialistickými státy pro Bukurešť opět neakceptovatelná. Ministerstvo obrany varovalo Ceaușesca před zřízením vojenské rady, ve které by k usnesení stačila pouhá většina hlasů.⁵¹⁹

Speciální pozornost věnovalo Rumunsko i samotnému názvu nových statutárních dokumentů. Zpráva pro Ceaușesca zdůraznila, že na základě článku V došlo k vytvoření

⁵¹⁸ Public Declaration on Vietnam, 9. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17975/ipublicationdocument_singledocument/9c4de9ae-0963-4e84-962c-25317f7b62bb/en/Public_Declaration_Vietnam_1968_33.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁵¹⁹ Report to Nicolae Ceaușescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 49, str. 264.

Spojeného velení, nikoliv samotných Spojených ozbrojených sil.⁵²⁰ Stejně tak na I. schůzi Politického poradního výboru byla přijata „statut Spojeného velení ozbrojených sil států Varšavské smlouvy“. Koncept nového dokumentu však pojem „Spojené velení“ vypouštěl a hovořil o statutu Spojených ozbrojených sil. Rumunské vedení v tomto spatřovalo značný významový posun. Hovořit oficiálně o statutu Spojených ozbrojených sil v sobě dle rumunského názoru neslo již jasný rozpor se suverénním postavením národních armád. Bukurešť podezírala ostatní členské státy, že se touto cestou snaží formalizovat existenci ozbrojených sil jednotlivých socialistických států jako součásti aliance a nikoliv jako svébytných jednotek. Rumunsko tak mělo využít této situace k vznesení nových námitek a zahájení dalšího kola obstrukcí, přičemž mělo důsledně požadovat, aby projednávaný dokument nesl název statut Spojeného velení.⁵²¹ Tato otázka však nebyla ostatními členskými státy vnímána jako klíčová a nečinilo jim problém rumunskému požadavku vyhovět.⁵²²

Ceausescovi byl v otázce reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy navržen následující postup: Rumunští představitelé se měli domáhat schválení konceptu statutu Spojeného velení v podobě závěrů schůzky ministrů obrany v roce 1966 doplněných o rumunské požadavky obsažené v protokolu z jednání. Takový statut by odpovídal představě rumunského ministerstva obrany - vedení RKS ho koneckonců v roce 1966 již jednou odsouhlasilo.⁵²³ Zřízení vojenské rady mělo Rumunsko podpořit, pokud zde bude zajištěno rozhodování na základě jednomyslnosti. Rumunský souhlas s vytvořením společného protivzdušného obranného systému měl podmiňovat jeho výsledný charakter. Bukurešť hodlala akceptovat pouze takový dokument, dle kterého by alianční velení protivzdušných sil zaujalo čistě koordinační pozici, tedy obdobně jako celé Spojené velení.

Rumunské ministerstvo obrany si však plně uvědomovalo, že vzhledem k dosavadním zkušenostem je přijetí těchto návrhů nepravděpodobné. Proto očekávalo dohodu zbytku členských států o textu již jednou navrženého dokumentu. Společné stanovisko mělo být prezentováno na další schůzi Politického poradního výboru, který měl nový vojenský statut následně schválit. Pokud by se takový scénář uskutečnil, rumunský ministr obrany měl

⁵²⁰ O Spojených ozbrojených silách hovořil pouze *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy* přijatý na ustavující konferenci ve Varšavě.

⁵²¹ Report to Nicolae Ceausescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 49, str. 264.

⁵²² Na určitý rozpor v názvu statutárních dokumentů Rumunsko upozornilo již během zasedání PPV v roce 1966, přičemž mezi zbytkem delegací nebylo námitek k požadované revizi názvu dokumentu. NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

⁵²³ Zde je míněn statut SOS vypracovaný na schůzi ministrů obrany v Moskvě doplněný o rumunský dodatek protokolu.

deklarovat, že ozbrojené síly RSR se nebudou tímto dokumentem řídit. Rozhodnutí měl zdůvodnit porušením zásad rovnosti mezi státy, nezávislosti, národní suverenity a nevměšování se do vnitřních věcí vyplývajícím z postavení Politického poradního výboru a Spojeného velení do role nadnárodních orgánů. RSR by tak v případě dohody zbytku členských států vystoupila z vojenských orgánů Varšavské smlouvy. K vypovězení smlouvy samotné však dojít nemělo. Pokud by ostatní členové paktu tento rumunský postoj odmítli, což bylo velmi pravděpodobné, měla rumunská delegace souhlasit se statutem Spojeného velení, s výjimkou ustanovení o zástupcích hlavního velitele v národních armádách států Varšavské smlouvy, právu hlavního velitele rozmisťovat a stahovat vojska Spojených ozbrojených sil na územích členských států a přijímání usnesení ve vojenské rady na základě prosté majority. Rumunsko by zároveň deklarovalo, že si vyhrazuje právo revidovat počty svých vojenských jednotek, i těch již přidělených pod Spojené velení.⁵²⁴

K takto nastíněnému postupu však vzhledem k událostem ve východním bloku nedošlo. Ve chvíli, kdy se po téměř dvou letech podařilo obnovit alespoň diskusi o reformě Varšavské smlouvy, se na obzoru začínal objevovat problém, který měl Sovětský svaz a jeho satelity zaměstnat podstatně více než problematika prosazení reformy paktu – československá krize. Přesto, jak se ukazuje, byly oba problémy do značné míry provázané.

⁵²⁴ Report to Nicolae Ceaușescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 49, str. 264.

8. Varšavská smlouva československá krize

8.1 Vztah Varšavské smlouvy a ČSSR před Pražským jarem

Jak již bylo dříve nastíněno, Československo zaujímalo v plánech Varšavské smlouvy velice důležité místo. ČSSR měla v polovině šedesátých let ve zbrani v porovnání s ostatními členy Varšavské smlouvy největší procento obyvatelstva, přičemž do přímého podřízení Spojenému velení vyčleňovala téměř veškeré své vojenské jednotky. Po sovětské armádě byla ČSLA druhou nejsilnější a nejmoderněji vyzbrojenou armádou východního bloku. Vzhledem k důležitosti geopolitické a vojenskostrategické polohy představovalo československé území spolu s Východním Německem a Polskem v plánech Varšavské smlouvy i NATO centrum válečných operací. ČSLA tvořila součást prvního sledu ozbrojených sil Varšavské smlouvy a ve válečných plánech se počítalo, že bude muset bojovat zcela samostatně s vojsky NATO minimálně prvních 70 hodin válečného střetu. Tento předpoklad samozřejmě kladl vysoké nároky na bojovou a mobilizační pohotovost československých ozbrojených sil.⁵²⁵

Československá společnost vnímala především sovětské tlaky na militarizaci svého hospodářství. Zbrojní průmysl ČSSR vydatně zásoboval armády členských států paktu vlastní i licenčně vyráběnou vojenskou výzbrojí a technikou. K výrazné militarizaci československého průmyslu došlo již na počátku padesátých let. S ohledem na Stalinovy instrukce se československý ministr obrany Alexej Čepička výrazně zasloužil o transformaci své země ve „zbrojnici“ východního bloku.⁵²⁶ Podle výpovědí bývalých československých generálů se Čepička plně ztotožnil se Stalinovým přesvědčením, že když ne dnes, tak zítra vypukne třetí světová válka.⁵²⁷ ČSR byla v této době jednou z nejrozvinutějších zemí socialistického tábora a disponovala i tradicí zbrojařského průmyslu. Z tohoto důvodu Moskva rozhodla, že do vojenské oblasti bude Československo vynakládat nemalé finanční i lidské zdroje. To se projevilo i při založení Varšavské smlouvy. V rámci vytvoření Spojených ozbrojených sil se Praha zavázala k poskytnutí stejného množství vojsk jako mnohem lidnatější Polsko.⁵²⁸ Přestože se o problematice až do roku 1968 v Československu veřejně nehovořilo, v průběhu šedesátých let československá strana na špatnou situaci v oblasti militarizace svého průmyslu Chruščovovo vedení několikrát upozorňovala.

V roce 1965 mělo Spojené velení vytýčit nové cíle pro rozvoj ČSLA na léta 1966 až 1970. V souvislosti s tím se představitelé KSČ snažili přesvědčit novou vládnoucí garnituru

⁵²⁵ BENČÍK, 1996, str. 8.

⁵²⁶ Více PERNES, 2008.

⁵²⁷ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, str. 367-368.

⁵²⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

v Moskvě o nutnosti revize vojenských požadavků kladených na ČSSR. Praha sovětské vedení upozorňovala, že československý zbrojní průmysl není schopen ve většině úseků udržet krok s bouřlivým rozvojem vojenské techniky a stává se plně odkázán na sovětskou licenční výrobu. Z toho důvodu došlo k výraznému navýšení dovozu ze Sovětského svazu. Vzhledem k nejasným garancím odběrů v rámci Varšavské smlouvy i RVHP se původně aktivní bilance československého obchodu v oblasti zbrojní výroby dostala do pasivních pozic. Jestliže v roce 1955 činil zisk z vojenského vývozu z ČSR 555 milionů Kčs, v roce 1963 byl již v pasivní bilanci 166 milionů. V souvislosti s druhou berlínskou krizí zároveň od roku 1959 nastal obrat ve financování československých ozbrojených sil. Klesající trend byl nahrazen masivními investicemi v důsledku sovětských požadavků na přezbrojení ČSLA. Českoslovenští představitelé proto žádali Brežněvovo vedení, aby se při plánování další československé vojenské „pětiletky“ zavázalo k odběrům československých vojenských produktů⁵²⁹, ze kterých by bylo možno financovat plánovaný masivní dovoz sovětské bojové techniky. V opačném případě vyzývala Praha sovětskou vládu, aby alespoň Spojené velení revidovalo úkoly pro ČSLA.⁵³⁰ Přes tyto žádosti každoroční československý finanční příspěvek na provoz Spojeného velení v letech 1964 až 1968 neustále narůstal.⁵³¹

Detaily plánu rozvoje ČSLA na léta 1966 až 1970 projednal počátkem srpna 1965 ve štábu Spojených ozbrojených sil náčelník československého generálního štábu Otakar Rytíř. Sovětskou generalitou ovládaný orgán dospěl k závěru, že přes vznesené námitky odpovídá plánovaná výstavba ČSLA potřebám operačního úkolu a je úměrná ekonomickým možnostem ČSSR. Hlavní velitel Grečko odmítl i navrhovanou redukci československého letectva. Místo toho československému generálnímu štábu nařídil hledat způsob, jak letectvo dále nezkracovat, přestože to samé bylo ČSSR uloženo již v minulém roce a možnosti z československé strany nalezeny nebyly. V souvislosti s vytýčením nových vojenských úkolů pro Československo byl první tajemník KSČ Antonín Novotný informován generálním štábem o nedostatečných znalostech československých vojenských orgánů ohledně rozvoje operačně-strategických koncepcí Varšavské smlouvy. Stávající strategickou koncepci označil československý generální štáb vzhledem ke zpomalení hospodářského růstu členských států

⁵²⁹ Především cvičných proudových letadel L-29 Delfin, slaboproudé techniky a výbušnin.

⁵³⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 489, k. 209, Návrh československé zprávy k otázkám dalšího rozvoje ČSLA, 1964.

⁵³¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o poradě představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy, 17. prosince 1964; Zpráva o výsledku porady představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy k finančně materiálním otázkám Spojených ozbrojených sil, 1. prosince 1965; Zpráva o výsledku porady představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy k finančně materiálním otázkám Spojených ozbrojených sil, 25. listopadu 1966; Zpráva o výsledku porady představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy k finančně materiálním otázkám Spojených ozbrojených sil na rok 1968, 6. prosince 1967.

Varšavské smlouvy v šedesátých letech za nadále neúnosnou a volal po prosazení její revize.⁵³²

Útočný úkol ČSLA, podle kterého měl samostatný československý front postoupit během několika málo dnů přes celé území jižního Německa až na břehy Rýna, narážel na zjevnou překážku jaderných sil předpokládaného protivníka. Na rozdíl od amerických vojsk v SRN nedisponovala ČSLA nukleárním arzenálem a hlavice určené na podporu jejího postupu nebyly uloženy na československém území. Jejich doprava ze Sovětského svazu představovala zdržení až o 22 hodin, přičemž v této době mělo podle sovětských odhadů zasáhnou teritorium ČSSR 60 až 70 taktických i strategických jaderných úderů. Takovýto úder by v reálu znamenal totální destrukci celého státu.⁵³³ Absence permanentní přítomnosti sovětských vojsk na území Československa zároveň ostře kontrastovala s jejich rozsáhlými posádkami v Maďarsku, Polsku a Východním Německu. Sovětské vojenské velení se v této souvislosti domnívalo, že tato skutečnost vážně ovlivňuje vojenskou připravenost Varšavské smlouvy na rozhodující střet s NATO. Přestože četné požadavky Moskvy na rozmístění sovětských sil v Československu odmítli v průběhu padesátých i šedesátých let šéfové KSČ Gottwald i Novotný, sovětsí vůdci se nevzdávali naděje, že permanentní přítomnosti svých vojsk v Československu jednou dosáhnou.⁵³⁴ Československá generalita se v souvislosti s prohloubením útočného pásma pro front ČSLA domnívala, že za tímto plánem z roku 1964 stojí sovětská snaha vyvíjet na československé představitele nátlak, aby jinak politicky neúnosné rozmístění sovětských vojsk odsouhlasili.⁵³⁵ Z objektivního hlediska by rozmístění sovětských vojsk a jaderných střel na československém území nepochybně pomohlo řešit svízelnou situaci útočného frontu ČSLA. Pouze rychlé nasazení jaderných zbraní a využití momentu překvapení představovalo jeden z mála způsobů, jak se československý front mohl vyrovnat početnějším a jaderně vyzbrojenému nepříteli. Odvrácenou stranou bylo, že permanentní přítomnost sovětských zbraní a jednotek by jen zvyšovala domnělé nebezpečí překvapivého jaderného útoku ze strany Západu.⁵³⁶

⁵³² Dopis státně administrativního oddělení ÚV KSČ prezidentu A. Novotnému s podkladovými studiemi generálního štábu pro československo-sovětská jednání v září 1965 v Moskvě o výstavbě československé armády v letech 1966-1970, srpen 1965, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, př.2, str. 306.*

⁵³³ BENČÍK, 1996, str. 9.

⁵³⁴ KRAMER, M.: *The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretation*, in CWIHP Bulletin 3, 1993.

⁵³⁵ Přípomínky vedení ministerstva obrany k vystoupení náčelníka generálního štábu, březen 1965, in *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 b), str. 213.

⁵³⁶ LUŇÁK, 2007, str. 36.

Pro dobu Chruščovovy vlády neexistuje nic, co by naznačovalo skutečný sovětský zájem na rozmístění jaderných zbraní v Československu. Chruščovův odchod však uvolnil zábrany pro plány odpovídající představám sovětského vojenského velení, které se také na jeho sesazení aktivně podílelo. V březnu 1965 sdělil maršál Grečko československým představitelům, že je možné uvažovat o uložení atomových bojových hlavic s obslužným sovětským personálem⁵³⁷ na území ČSSR. Akci podmiňoval formální žádostí československé vlády a souhlasem jejího sovětského protějšku.⁵³⁸ Výsledkem byla československo-sovětská dohoda z prosince 1965 o rozmístění jaderných náloží na území ČSSR v rámci akce „Javory“. Rozhodnutí o jejich nasazení stejně jako o jejich předání ČSLA zůstávalo plně v kompetenci sovětského vedení. Na rozdíl od Západu neoperoval Sovětský svaz se systémem tzv. dvojího klíče. V rámci NATO podléhalo použití nukleárních zbraní nejen souhlasu Washingtonu, ale také orgánů země, jejíž armádě měly být tyto zbraně k dispozici.⁵³⁹

Nespokojenost československých představitelů s ekonomickými i vojenskými aspekty vyplývajícími z členství ČSSR ve Varšavské smlouvě měla za následek, že Československo se stalo jedním z hlavních podporovatelů Brežněvova pokusu alianci reformovat. Novotného vedení se domnívalo, že by v posíleném politickém a vojenském rámci paktu mohlo mít větší vliv na formulování strategické koncepce a plánování finančních výdajů do vojenské oblasti.

8.2 Změny ve vojenské oblasti po nástupu Dubčekova vedení

V lednu 1968 proběhla v nejvyšších patrech KSČ zásadní mocenská změna. Dosavadní autoritativní vláda prezidenta a zároveň prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného byla nahrazena novým vedením, ve kterém měli převahu reformně smýšlející komunisté v čele s Alexandrem Dubčekem. Pozvolna se začal spouštět proces, který se do historie zapsal jako pražské jaro. Změna ve vedení KSČ v lednu 1968 se projevila i v ČSLA. Část armádního velení stála totiž ještě v prosinci 1967 velmi pevně za Novotným a někteří autoři hovoří i o přípravě mobilizace a následného vystoupení ozbrojených sil na Novotného podporu.⁵⁴⁰ V armádě tak došlo k výrazným personálním změnám. Martin Dzúr nahradil ve

⁵³⁷ Jednalo se o zhruba 500 sovětských vojáků. BENČÍK, 1994, str. 17.

⁵³⁸ BENČÍK, 1996, str. 10.

⁵³⁹ LUŇÁK, 2007, str. 37.

⁵⁴⁰ BENČÍK, A.: *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha, 2007. Jednalo se především o kruhy okolo generála Šejny. Ten byl znám svým přátelstvím s Novotného synem a pod dojmem ochrany z nejvyšších stranických míst se dopouštěl rozsáhlé majetkové trestné činnosti. Ve chvíli, kdy bylo jasné, že se armádu zmobilizovat nepodaří, Novotný padne a existuje reálná možnost postihu jeho kriminálních aktivit, uprchl Šejna přes Jugoslávii do USA. Tam se prohlásil za „bojovníka za demokracii“ a vzhledem k faktu, že s sebou přinesl i značnou část dokumentace o ČSLA a Varšavské smlouvě, nebyl následně vydán do ČSSR k trestnímu stíhání. Aféra vzbudila

funkci ministra obrany Bohumíra Lomského, který resort vedl od roku 1956. Nové armádní velení se v rámci kurzu nového stranického vedení začalo vyjadřovat k poměrům v armádě poněkud v jiném světle, než tomu bylo za Novotného éry.

Neuspokojivý stav ve vojenské oblasti měl pro Československo za následek, že se v rámci procesu Pražského jara začalo mluvit vnitropolitickém o řešení problému. Východisko mělo znamenat zformulování vlastní vojenské doktríny. Dosavadní situace v této oblasti vypadala dle generála Vitanovského paradoxně. Sovětská generalita na jednu stranu neustále ubezpečovala československé vojenské představitele o jejich suverenitě. Naproti tomu sovětské zástupci odmítali odpovědět československým generálům na naprosto zásadní a zcela konkrétní otázky. Na dotaz, jaké bude ve skutečnosti složení Generálního štábu ČSLA za války, jelikož náčelník této instituce měl zaujmout pozici velitele celého československého útočného frontu, sovětská generalita odpovídala: „*To není vaše záležitost.*“⁵⁴¹

Ačkoliv deklaroval přetrvávající věrnost Sovětskému svazu, již v březnu 1968 náčelník československého generálního štábu Rytíř jednoznačně vyjádřil názor, že v oblasti zahraniční politiky musí ČSSR projevit větší samostatnost. Tento krok zdůvodnil stávajícími vojenskými závazky jdoucími za lidské i ekonomické možnosti československého státu. Za příčinu tohoto stavu označil stávající fungování Varšavské smlouvy. Rytíř poukázal na skutečnost, že se již deset let nedaří v rámci paktu vytvořit orgán, který by vypracoval jeho základní vojenskou koncepci. Stávající strategické a operační plány Varšavské smlouvy odmítl považovat za alianční z důvodu jejich kompletního vzniku na generálním štábu sovětské armády. Deklaroval, že pokud má vzniknout skutečná alianční koncepce, musí se na jejím formování podílet i ostatní členské státy paktu. Rytíř zároveň otevřeně hovořil o absenci jakéhokoliv právního podkladu ve Varšavské smlouvě. Spojené velení označil za v podstatě neexistující orgán, fungující fakticky v pozici „přestupní stanice“ na sovětský generální štáb. Úkoly Spojeného velení pro československý front tak nebyly ničím jiným než vůlí sovětské generality. Rytíř zdůraznil potřebu hájit zájmy především vlastní armády, ovšem při zachování povinností k „internacionální družbě“ v rámci Varšavské smlouvy. V této souvislosti podpořil snahu reformovat vojenský rámec paktu, jelikož vytvoření reálných kolektivních orgánů by dle Rytířova názoru umožnilo Československu prosadit jeho požadavky.⁵⁴²

značnou pozornost, a to nejen v Československu, ale hlavně v Sovětském svazu, především s ohledem na rozsah dokumentace, kterou Šejna odcizil.

⁵⁴¹ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in *Plánování nemyslitelného*, př. 2, str. 379-380.

⁵⁴² Vystoupení náčelníka generálního štábu československé armády O. Rytíře na mítinku pracovníků generálního štábu, 13. března 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, dok. 13, str. 78.*

Otázkou neúnosnosti úkolů kladených na československé ozbrojené síly se zabývala o několik dní později Vojenská rada ministerstva národní obrany. Generál Josef Čepický jednoznačně deklaroval, že současná armáda není svou kvantitou a vybavením v souladu s možnostmi československého státu. Během jednání náčelník generálního štábu Rytíř zdůraznil, že představitelé ČSLA již dříve na problém upozorňovali nejvyšší politické kruhy v KSČ i v KSSS, včetně prezidenta Novotného. Sovětská strana však krácení stavů ČSLA důsledně odmítala.⁵⁴³

Tato prohlášení zaznívala z Československa v době, kdy hlavní velitel Varšavské smlouvy Jakubovskij absolvoval cestu po jednotlivých členských státech paktu. Oficiální náplň jednání představovalo osobní projednání dalšího osudu reformy vojenského rámce. Štáb Spojených ozbrojených sil vypracoval nový koncept statutárních dokumentů, který předpokládal především zřízení vojenské rady, reorganizaci Spojeného velení a vybudování společného systému protivzdušné obrany. Tyto návrhy obdrželi všichni členové Varšavské smlouvy kromě Rumunska. Prohlášení československých představitelů nejen k vojenským otázkám však v této době vzbuzovala obavy komunistických vůdců ostatních sovětských satelitů. Cesta hlavního velitele po Východním Německu, Polsku a Bulharsku ve dnech 19. až 23. dubna, tedy zemích, kterým byla československá politika nejvíce trnem v oku, je proto některými historiky vnímána již jako očividná součást konkrétních příprav k vojenské akci proti ČSSR.⁵⁴⁴ Pravděpodobnější však je možnost, že tento účel šel ruku v ruce se snahou projednat společný postup v otázce reforem a jejich možného prosazení bez ohledu na Rumunsko.

Atmosféru těchto rozhovorů dokumentuje setkání Jakubovského s prvním tajemníkem PSDS Gomulkou, které se uskutečnilo 19. dubna ve Varšavě. Hlavním tématem rozhovoru byla nejen situace v ČSSR, ale také otázka reformy Varšavské smlouvy. Vzhledem k přetrvávajícímu negativnímu stanovisku Bukurešti apeloval Gomulka na rychlé přijetí reforem bez rumunské účasti. Jakubovskému oznámil polský souhlas s konceptem dokumentů vypracovaných Spojeným velením. Pochvaloval především pasáže hovořící o zvážení ekonomického potenciálu každé země při přidělování a jednotek do Spojených ozbrojených sil a jejich následném rozvoji. Obdobně jako Československo nemělo ani polské vedení sebemenší zájem na předimenzovanosti své armády. Gomulka oznámil, že Polsko hodlá podpořit i další kroky směřující k posílení a zlepšení aktivity Spojeného velení, rozšíření

⁵⁴³ Zápis ze čtvrté schůze vojenské rady ministerstva národní obrany o stavu práce na akčním programu armády, 25. března 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 18, str. 96.

⁵⁴⁴ Např. Benčík, 2007, str. 90.

pravomocí hlavního velitele ve zvyšování bojové připravenosti Spojených ozbrojených sil či další unifikaci armád členských států Varšavské smlouvy. Jakubovskij se s polským vůdcem shodl, že je na čase obnovit debatu o vytvoření statut Politického poradního výboru, která byla přerušena po schůzce ministrů zahraničních věcí v roce 1966. Záměrem bylo učinit z Politického poradního výboru skutečně nejvyšší orgán Varšavské smlouvy disponující pravomocí vydávat závazná rozhodnutí.

Gomulka se při rozhovoru s hlavním velitelem nevyhnul hodnocení situace v Československu. Odmítl prohlášení Dubčekova vedení, že KSČ má vše pod kontrolou. Situaci naopak hodnotil jako silně problematickou, přičemž již hovořil o „kontrarevolučních silách“, které se snaží přetvořit Československo v „buržoazní demokracii“. Zpochybnil rovněž oficiální ujišťování československých představitelů o alianci a bratrství se Sovětským svazem, jelikož se jim v praxi nedostávalo plné podpory. První tajemník PSDS vztahoval celou situaci i na Polsko, když obvinil československou televizi a rozhlas ze stále se zvyšující kritiky PLR a aktivizace polských „reakčních sil“. Polské bezpečnostní zájmy přitom přímo spojoval se situací v ČSSR. Československá armáda měla údajně procházet vnitřním rozkladem, což mělo v praxi způsobit oslabení ostrahy hranic s SRN. Gomulka v této souvislosti vyjádřil obavy z možného provokativního útoku, provedeného malou skupinkou západoněmeckých vojáků, který by však měl nedozírné následky.⁵⁴⁵

Gomulkovo prohlášení ohledně polevení v ostraze hranic a z něho vyplývajícího ohrožení celého „socialistického tábora“ nebylo v rámci formující se tzv. varšavské pětky⁵⁴⁶ ojedinělým jevem. Necelý měsíc po Gomulkově prohlášení zaslal předseda rady ministrů SSSR Kosygin nótu československé vládě, ve které ostře napadl údajnou pasivitu ČSLA při ostraze západních státních hranic. V důsledku tohoto stavu mělo přes československou hranici se Západním Německem pronikat do socialistického tábora množství diverzantů. Sovětská strana ve svém sdělení již operovala s bezpečností celé Varšavské smlouvy a později v této souvislosti vyjádřila obavy, že hrozí „vylovení“ Československa ze struktur paktu. Z oslabování Varšavské smlouvy svým vnitřním rozkladem obvinil československé vedení o pár dní později i maršál Grečko.⁵⁴⁷ Ohledně Pražského jara tak nastala poněkud rozdílná situace než během krize východního bloku v roce 1956. Československé vedení po celou

⁵⁴⁵ Record of Gomulka-Iakubovskii Conversation in Warsaw, 19. dubna 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 48, str. 261.

⁵⁴⁶ Termínem „varšavská pětka“ je v literatuře označována skupina pěti států východního bloku, jejíž vůdci nejhlasitěji kritizovali vývoj v Československu po lednu 1968. Jednalo se o Bulharsko, Maďarsko, Polsko, Východní Německo a Sovětský svaz. Varšavská pětka se začala formovat 23. března 1968 na schůzce v Drážďanech, kde představitelé uvedených států tvrdě kritizovali přítomnou československou delegaci a situaci v ČSSR označili za „plíživou kontrarevoluci“.

⁵⁴⁷ BENČÍK, 1994, str. 34-38.

dobu ujišťovalo své spojení z Varšavské smlouvy, že reformní proces nikterak neovlivní mezinárodní závazky ČSSR. O možnosti vystoupení Československa z paktu se během Pražského jara nikdy nehovořilo. V tomto se situace odlišovala od podzimu 1956, kdy se požadavek vystoupení ze spojeneckého svazku s Moskvou stal předmětem veřejné diskuse v Polsku, a především v Maďarsku. Jestliže se Chruščovovo vedení dožadovalo ujištění loajality Gomulky a Kádára k dalšímu spolenectví jejich zemí s Moskvou, potom v roce 1968 Brežněvovo vedení podpořené zbytkem varšavské pětky naopak československé záruky pokračující účasti ČSSR ve Varšavské smlouvě zpochybňovalo. Ruku v ruce s touto rétorikou se Moskva snažila Dubčekovo vedení přesvědčit, že vhodným řešením vzniklé situace by bylo zajistit ochranu československých hranic sovětskou armádou.⁵⁴⁸

Jakubovskij se během návštěvy Polska plně ztotožnil s Gomulkovým pohledem na reformu Varšavské smlouvy i na situaci v Československu. Zároveň nastínil své řešení problému Pražského jara. Gomulku seznámil s plánem brzy uskutečnit na československém území masivní vojenské cvičení Spojených ozbrojených sil. Předpokládal přitom účast skupiny sovětských vojsk dislokovaných v Německu, jižní skupiny sovětských sil a zakarpatského vojenského okruhu. Celou akci měly podpořit i polské a východoněmecké jednotky. Gomulka polskou účast přislíbil, zároveň však navrhl, aby z historických důvodů jednotky NDR na československé území nevstupovaly.⁵⁴⁹

O týden později dorazil Jakubovskij do Československa, kde ve dnech 24. až 25. dubna jednal mimo jiné s novým ministrem obrany Dzurým. Je příznačné, že obsahem jejich rozhovoru na rozdíl od jednání s Gomulkou byl především další postup v reformě vojenského rámce Varšavské smlouvy, tedy otázka, ve které se názory Dubčkova a Brežněvova vedení nikterak nerozcházel. Dzurův ujistil hlavního velitele, že přes změny v československém armádním i politickém vedení má upevnění vojenských orgánů paktu kontinuální podporu.

Československý ministr nicméně vznesl i návrhy na dořešení následujících otázek: Zaprvé požadoval větší upřesnění vzájemných vztahů vojenských orgánů Varšavské smlouvy a vrcholných stranických a státních orgánů jednotlivých členských zemí. V sovětském návrhu nebyla podle Dzurůva plně akcentována zásada uplatněná ve všech protokolech i ve vlastní smlouvě, tj. že vojska členských států vyčleněné do Spojených ozbrojených sil zůstávají

⁵⁴⁸ Když se například československý předseda vlády Černík snažil přesvědčit sovětského velvyslance Červoněnka, že programové prohlášení nové vlády se plně hlásí k závazkům vyplývajícím z Varšavské smlouvy, sovětský diplomat Černíkovo ujištění odmítl a vyjádřil obavu, že nová československá vláda hodlá dělat vlastní politiku bez ohledu na zájmy spojenců. Při jednání s československou stranou pak Suslov v kuloárech navrhoval řešení vojenské zátěže československého hospodářství. Západní hranici ČSSR měly nově střežit sovětské jednotky, což by umožnilo přesun značného množství československých vojáků do výrobního sektoru.

⁵⁴⁹ Record of Gomulka-Jakubovskii Conversation in Warsaw, 19. dubna 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 48, str. 261.

v přímém podřízení národních velení, která mají zároveň plnou odpovědnost za úroveň jejich bojeschopnosti. Některá ustanovení o pravomocích hlavního velitele navrhovaná v novém statutu Spojeného velení byla dle Dzúra s touto zásadou v rozporu. Československo proto navrhlo úpravu příslušných statí dokumentu. Snaha posílit postavení národních orgánů nemohla být sovětskou stranou za dané situace v Československu vnímána pozitivně, ačkoliv tyto připomínky Jakubovskij uznal jako opodstatněné. Odsouhlasil novou formulaci, podle níž hlavní velitel musí ve své činnosti vycházet nejen z rozhodnutí Politického poradního výboru, ale v každém případě i ze souhlasu vlád nebo ministerstva obrany příslušné členské země. Československé připomínky se navíc jevily v ostrém kontrastu s postojem Wladyslawa Gomulky, který se naopak dožadoval posílení pravomocí hlavního velitele v určitých oblastech bojové přípravy Spojených ozbrojených sil.

Druhá Dzúrova připomínka se týkala ustanovování hlavních zástupců hlavního velitele. Návrh nového statutu předpokládal, že náčelník štábu Spojených ozbrojených sil, velitel protivzdušné obrany a náčelník technického výboru mohou být vybíráni z armádních činitelů kterékoliv členské země Varšavské smlouvy. Českoslovenští představitelé toto sovětské gesto odmítli. Poukazovali přitom na skutečnost, že pro odpovídající výkon těchto funkcí je nezbytné, aby je zastávali výhradně příslušníci sovětské armády. Poslední Dzúrova poznámka se týkala upřesnění kompetencí technického výboru. Československo vzneslo požadavek, aby se navrhované kompetence tohoto orgánu rozšířily i na oblast vědeckého vývoje a výzkumu bojové techniky. Dosavadní stav měl podle československého názoru za následek tříštění sil a prostředků všech členských států a vedl k velkým a zbytečným ztrátám. To odpovídalo československé strategii mírnit obrovský tlak na svůj vojenský průmysl efektivnějším rozložením vojenské výroby prostřednictvím RVHP a nově vytvořených orgánů Varšavské smlouvy. Jakubovskij s tímto návrhem souhlasil a přislíbil, že bude při konečné tvorbě reformních dokumentů vzat v úvahu. Zároveň československé představitelé ujistil, že jejich připomínky k reformě paktu považuje za konstruktivní a směřující pouze k vyjasnění a posílení obsahu navrhovaných dokumentů, nikoliv k vznesení obstrukcí. Československé dodatky tak měly být reflektovány v upřesněném návrhu nového statutu Spojeného velení. Výsledný dokument měli ještě posoudit ministři obrany a následně ho předložit k projednáním Politickému poradnímu výboru.⁵⁵⁰

⁵⁵⁰ Zpráva ministra obrany M.Dzúra pro předsednictvo ÚV KSČ o jednání s velitelem vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovským ve dnech 24.-25.dubna 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 23, str. 111.

Jakubovského jednání v Praze však narazilo i na sporná témata. Hlavní velitel požádal o vyčlenění dvou československých divizí pod přímou kontrolu Spojeného velení. Českoslovenští představitelé tento návrh s odkazem na text *protokolu o vytvoření Spojeného velení* odmítli.⁵⁵¹ Jakubovskij zároveň v Praze nastínil i otázku zamýšleného frontového cvičení na československém území. Zde již Dzúr příliš nadšení neprojevil a snažil se hlavního velitele přesvědčit o nevhodnosti takového záměru. S ohledem na stávající vnitropolitickou situaci v ČSSR a úkoly, před kterými stojí nové velení ČSLA, požadoval, aby se toto cvičení uskutečnilo nejdříve v roce 1969. Přesto československý ministr obrany neváhal konstatovat, že jednání s hlavním velitelem proběhla „*v plném porozumění, naše stanoviska byla jím přijímána s naprostou otevřeností a jednání přispěla jak k pochopení našich upřímných snah, tak k upevnění vzájemných vztahů*“. Předsednictvo ÚV KSČ v reakci na tuto informaci Dzúrovi uložilo urychlit přípravu potřebnou pro provedení Jakubovským požadovaného cvičení.⁵⁵² Definitivní souhlas s Jakubovského požadavkem na uskutečnění cvičení „Šumava“ získala sovětská strana od československého vedení 6. května.⁵⁵³

To mimo jiné ukazuje, že vedení KSČ si v dubnu ještě žádné zásadní problémy pramenící ze své reformní politiky nepřipouštělo. Krátkozrakost tohoto přesvědčení ilustruje skutečnost, že dle tvrzení několika vysokých sovětských armádních činitelů již dva týdny před tím vydali 8. dubna sovětský ministr obrany Grečko a náčelník sovětského generálního štábu maršál Matvej Zacharov přísně tajnou direktivu k okamžitému zahájení příprav k operaci „Dunaj“, předpokládající vojenskou intervenci proti Československu. Je přitom více než pravděpodobné, že tato direktiva byla vydána se souhlasem Brežněva, což potvrzuje i jeden z určených sovětských velitelů.⁵⁵⁴

8.3 Pokus zformulovat československou vojenskou doktrínu

Odvážná prohlášení představitelů ČSLA směrem k Varšavské smlouvě pokračovala i po Jakubovského návštěvě a odsouhlasení cvičení „Šumava“. Dne 5. června 1968 informoval členy branného a bezpečnostního výboru Národního shromáždění ministr obrany Dzúr o stavu ČSLA. Poslancům sdělil, že výstavba armády byla dosud prováděna na základě rozkazů hlavního velitele Spojených ozbrojených sil s cílem maximálně zajistit přijaté závazky

⁵⁵¹ BENČÍK, 1994, str. 24-25.

⁵⁵² Zpráva ministra obrany M.Dzúra pro předsednictvo ÚV KSČ o jednání s velitelem vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovským ve dnech 24.-25.dubna 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, dok. 23, str. 111.*

⁵⁵³ BENČÍK, 1994, str. 27.

⁵⁵⁴ BENČÍK, 2007, str. 87.

v rámci Varšavské smlouvy. Tato praxe měla za následek, že stávající počty vojáků se touto dobou ocitly na samé hranici mírových možností československého státu. Mírový stav ČSLA čítal 1,64% z celkového počtu obyvatelstva ČSSR, tedy nejvíce z celého východního bloku. V této souvislosti Dzúr oznámil, že na již počátkem šedesátých let došlo k vypracování základních závěrů pro vlastní doktrínu ČSLA. Tyto dokumenty však československá vláda ani Národní shromáždění nakonec neprojednaly, a nebyly proto přijaty jako základ pro činnost československých ozbrojených sil. Nemohlo tak dojít ani k pokusu sladit případnou československou vojenskou doktrínu s alianční vojenskou doktrínou Varšavské smlouvy. Dalšímu napětí mezi požadavky kladenými na armádu vzhledem k nutnosti zabezpečovat úkoly přijaté v rámci aliance a možnostmi československého státu mělo zabránit urychlené vypracování vojenské doktríny ČSSR a vlastního obranného systému státu. Tímto způsobem mělo dojít ke komplexnímu vyřešení zásadních otázek zabezpečení obranyschopnosti země.⁵⁵⁵

Dzúrovo vystoupení mělo svůj základ ve velice odvážném a převratném memorandu akademického štábu Československé vojenské akademie k obranné doktríně ČSSR. V červnu 1968 předložený dokument jasně deklaroval, že rezignovat na formulování vlastní vojenské doktríny znamená rezignovat na vlastní odpovědnost v národním i mezinárodním kontextu. Představitelé ČSLA tak vůbec poprvé vypracovali vlastní hodnocení mezinárodní bezpečnostní situace. Integrální text memoranda se dostal za pomoci konzervativních kádrů z československých ozbrojených složek či StB na sovětskou ambasádu v Praze. Velvyslanec Červoněnko ho následně postoupil nejvyšším sovětským politickým a vojenským představitelům.⁵⁵⁶

Memorandum velice správně poukázalo na skutečnost, že se vztahy ve Varšavské smlouvě po většinu její existence upevňují s odvoláním na hrozbu německé agrese. Ta však postupem času hrála stále více pouze roli dodatečného vnějšího faktoru, který měl upevňovat soudržnost socialistického společenství. Akcent společného vojenského ohrožení mělo podle československého akademického štábu pouze kompenzovat nedostatečnou ekonomickou kooperaci a nerozvinutost jiných vazeb mezi socialistickými státy. Ve vztahu k minulosti memorandum uvádělo, že svými akcemi v době mezinárodních krizí v letech 1956 a 1961 dávalo Československo jasně najevo, že je připraveno nést každé riziko v globální politice, avšak rovněž rezignovalo na politickou spoluzodpovědnost za přijímaná rozhodnutí. Namísto

⁵⁵⁵ Text připravený náčelníkem generálního štábu K.Rusovem pro vystoupení ministra obrany M.Dzúra v branném a bezpečnostním výboru Národního shromáždění, 5. června 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 33, str. 130.

⁵⁵⁶ KRAMER, 1993.

rozboru dané situace a věcné analýzy se do popředí bezpečnostní politiky Novotného vedení dostala politickoideologická klišé. Pro samotnou vojenskou politiku to znamenalo, že rozvoj ČSLA byl zbaven racionálních kritérií a situace v armádě se fakticky omezila na hledání přijatelného kompromisu mezi vlastními zdroji a požadavky Varšavské smlouvy. Memorandum tak obvinilo bývalé vedení KSČ, že v předchozích dvaceti letech došlo k zaostání československé vojenské vědy. S ohledem na stávající strategické plány memorandum označilo za velmi negativní faktor československé vojenské taktiky ideologicky dogmatickou představu o třídním boji. Prosté rozdělení subjektů na přátelské a nepřátelské na základě třídního antagonismu nereflektovalo podstatné politické odlišnosti mezi jednotlivými státy.

Dokument však nikterak nepřekračoval limity členství ČSSR ve Varšavské smlouvě. Nová československá vojenská politika měla i nadále vycházet ze spojenečství v rámci paktu, především pak ze spojenečství se Sovětským svazem. ČSSR měla působit v pozici státního suveréna vznášejícího vlastní stanoviska do formování společných stanovisek aliance. Takovýto názor byl plně v souladu s tím, co si od reformy Varšavské smlouvy slibovalo již Novotného vedení, které však problém nikdy nepojmenovalo otevřeně. Podporu dalšímu upevňování Varšavské smlouvy však měla nyní podmínit efektivita tohoto procesu na celkové zvýšení bezpečnosti států aliance.

Československo se nemělo ani nadále zříkat globálních rizik, ovšem nově mělo uvažovat jako partner a nikoliv pouze jako objekt vývoje, na který nemá vliv. Kritika mířila na dosavadní politiku nejvyššího vedení KSČ tabuizující základní skutečnost, že vypuknutí globální jaderné války na evropském válčišti by znamenalo národní likvidaci a zánik státní suverenity především států ležících na hranici Varšavské smlouvy a NATO - tedy nepochybně i Československa. Cíle vlastní vojenské doktríny se proto měly soustředit na následující oblasti: zabránit vedení raketové jaderné války na teritoriu ČSSR; aktivně přispívat k snižování možnosti vypuknutí totální války v Evropě; zahraničně politickou strategií usilovat o přijetí opatření omezujících možnosti napadení ČSSR jadernými střelami, například přijetím smlouvy o nešíření jaderných zbraní, vytvořením bezatomového pásma ve střední Evropě či novými garancemi *statu quo* v Evropě. V rámci Varšavské smlouvy se měla nově příprava ČSLA soustředit na případnou možnost napadení Československa omezenými prostředky nepřítele. Cílem však neměla být následná ofenzivní operace, ale pouhé odražení útoku a následné přesvědčení protivníka k řešení sporu pokojnými prostředky. Rozvoj armády jen v aliančním zájmu, bez ohledu na vlastní suverénní zájmy, memorandum označilo ve svém konečném efektu za nevhodný a jdoucí proti zájmu samotné Varšavské smlouvy.

Situaci v Evropě memorandum charakterizovalo jako stav „mezi válkou a mírem“. Příčinu vojenská akademie viděla především v neuzavřené mírové smlouvě s Německem a v situaci okolo rozděleného Berlína. Primární strategickou potřebou ČSSR bylo zabránit vzniku nové vojenskopolitické krize, která by měla katastrofální následky pro československou ekonomiku, obdobně jako v období druhé berlínské krize. Praha se tak měla zasadit o snižování možnosti vzniku omezené války při řešení německé otázky. Docílit toho měla především aktivní politikou v rámci Varšavské smlouvy a snahou postupně omezovat poslední přetrvávající aspekty válečného stavu z druhé světové války. Československá diplomacie měla zároveň zahájit rozhovory vedoucí k dohodě o zřeknutí se používání hrozby násilí ve vzájemných vztazích s Rakouskem, Západním Německem a Francií.⁵⁵⁷ Části obsahu velmi odvážného, otevřeně hovořícího dokumentu pronikly vzhledem k uvolnění poměrů v rámci pražského jara do tisku. Československá veřejnost tak měla poprvé možnost udělat si alespoň rámcový obrázek o aspektech členství ČSSR ve Varšavské smlouvě.

Závěry memoranda potvrdila také Hlavní politická správa československé armády. Armádní vedení z Novotného éry obvinila z dlouholetého přehlížení základního rozporu mezi úkoly ČSLA a jejími možnostmi, přestože část armádních představitelů dávala nespokojenost s daným stavem otevřeně najevo. Řešení problému spatřovala i Hlavní politická správa ve vypracování vlastní československé vojenské doktríny a reorganizaci ČSLA v souladu s možnostmi státu, avšak opět s ohledem na závazky v rámci Varšavské smlouvy.⁵⁵⁸

Oddělení ÚV KSČ pro Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti následně vypracovalo pro Alexandra Dubčeka studii o problémech ve vojenské oblasti. Prvního tajemníka upozorňovalo, že naznačované problémy armády souvisejí také s neujasněnou koncepcí rozvoje československého zbrojního průmyslu, především se špatnou garancí jeho vazeb na ostatní země východního bloku. Dubček byl informován, že pokud nedojde k revizi plánu výstavby ČSLA v letech 1966 až 1970 uloženým Spojeným velením, problém bude přetrvávat a dále se prohlubovat. Dubčekovi se opět dostalo ubezpečení, že rodící se československá vojenská doktrína bude ve svých závěrech vycházet ze spojeneckých závazků se Sovětským svazem a ostatními členy Varšavské smlouvy. V rámci předpokládané praxe kolektivního rozhodování v rámci paktu mělo Československo v budoucnu předkládat

⁵⁵⁷ Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny, zaslané náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclem prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 34, s. 137.

⁵⁵⁸ Zpráva Hlavní politické správy československé armády o politické situaci v armádě po prosincovém a lednovém zasedání KSČ, 15. června 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 37, str. 177.

stanoviska odpovídající jeho domácím podmínkám a možnostem. Nová československá vojenská politika měla dosáhnout stability obranného systému státu a ve vztahu k zahraničí sledovat primárně odvrácení války, zachování existence a suverenity ČSSR a touto cestou realizovat i přínos celé alianci Varšavské smlouvy. Konečné slovo v oblasti základního směřování vojenské politiky ČSSR však měl mít až XIV. mimořádný sjezd KSČ. Vojenská doktrína měla být následně po projednání ve vládě schválena Národním shromážděním.⁵⁵⁹

Na základě výše uvedeného můžeme prohlásit, že československé armádní velení v rámci procesu Pražského jara upozorňovalo proreformní představitele KSČ na hrozby spojené s absolutizováním totální války v Evropě s hromadným nasazením jaderných zbraní jako jediného možného vojenského scénáře. Československá generalita si plně uvědomovala, že dle stávajících válečných plánů NATO a Varšavské smlouvy by v takovém případě velmi pravděpodobně došlo k totální likvidaci ČSSR. K zániku československého státu by tedy došlo bez ohledu na dosavadní extrémní výdaje na výstavbu československých ozbrojených sil, a dokonce nezávisle na konečném výsledku války.

8.4 Vojenské cvičení „Šumava“

V době, kdy v československém vedení sílila myšlenka řešit špatnou situaci ČSSR ve vojenské oblasti nejen prostřednictvím reformy Varšavské smlouvy, ale nezávisle na tomto procesu formulovat vlastní vojenskou doktrínu, byly již v plném proudu přípravy na operaci „Dunaj“. V červnu se na základě výše zmiňovaného návrhu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Jakubovského uskutečnilo na československém území masivní vojenské cvičení „Šumava“. To v praxi představovalo již generální zkoušku na invazi. „Šumava“ navázala na předchozí masivní cvičení vojsk Varšavské smlouvy poblíž československo-polských hranic zahájené v první polovině května. Západní tisk přitom již tyto manévry označil jako „tažení proti Československu“. Obavy Prahy se následně snažil rozptýlit nejen hlavní velitel Jakubovskij, ale také náčelník generálního štábu sovětské armády Zacharov.⁵⁶⁰

Realita cvičení členskými státy Varšavské smlouvy naznačila, jakou praxi mohou od Sověty kontrolovaného Spojeného velení při vedení společné bojové operace očekávat. Ze zprávy generálů maďarské armády Istvana Oláha a Ference Szücsse politickému byru ÚV MSDS vyplývá, že přístup štábu cvičení, jeho náčelníka a především hlavního velitele byl

⁵⁵⁹ Studie 8.oddělení ÚV KSČ Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu, současný stav a zásadní směry jeho řešení, kterou zaslal vedoucí státně administrativního oddělení ÚV KSČ V.Prchlík prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A.Dubčekovi jako podklad pro jednání PÚV KSČ, 24. června 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.I*, dok. 38, str. 183.

⁵⁶⁰ BENČÍK, 1994, str. 37.

velmi svérázný a celý průběh cvičení ovlivnil nepříznivým způsobem. Maďarští generálové vyjádřili obavy, že s takovými metodami je pravděpodobně třeba počítat i v budoucnu, především během válečného konfliktu. Zkušenost z celého průběhu cvičení jen potvrzovala množství nedostatků, nepřesností a nedořešených „bílých míst“ ve stávajícím vojenském rámci Varšavské smlouvy. Maďarská generalita proto považovala za nezbytné, aby došlo k odstranění všech nejasností v pravidlech vzájemné spolupráce v rámci paktu prostřednictvím urychleného schválení reformních dokumentů. Na základě průběhu cvičení „Šumava“ volali maďarští armádní představitelé po dalším zpřesnění pravidel pro vojenská cvičení na území členských států Varšavské smlouvy, především po jednoznačné formulaci práv a povinností hostitelské země ve vztahu k velitelství cvičení.

Veškeré zásadní aspekty cvičení „Šumava“ se odehrávaly čistě v režii sovětských vojenských orgánů, především hlavního velitele Varšavské smlouvy Jakubovského. Patrná byla hlavně snaha určovat jednostranně příchod sovětských vojsk, jejich počet a dobu. Jakubovskij své spolupracovníky z řad ostatních účastníků se armád nepřizval k žádnému úkolu, rozhodnutí či rozboru situace, a to ani tehdy, když o to projevíli zájem. Ke kolektivním rozhovorům došlo v průběhu zhruba dvoutýdenního cvičení jen párkrát, a to ještě po několikahodinových tahanicích. Věcný styk se sovětským velením pak nebyl udržován vůbec, krom společného fotografování a stravování ve stejné jídelně. Jakubovskij měl dokonce projevít nechuť setkat se s maďarskou vojenskou delegací a aby se schůzce vyhnul, prováděl nejrůznější obstrukce. Když se v průběhu své cesty na cvičení dozvěděl rumunský ministr obrany Ion Ionita o chování sovětských vojenských představitelů, otočil se a vrátil zpět do vlasti. Ke zvýšení napětí během celého cvičení mělo přispět z velké části právě Jakubovského arogantní vystupování. Maďarští generálové ve své zprávě prohlásili, že pokud nedojde k revizi výše zmíněných praktik sovětských vojenských představitelů, důsledkem bude oslabení Varšavské smlouvy a pokles vážnosti celého Sovětského svazu. Naivitu maďarských armádních představitelů však dokazuje jejich návrh, aby bylo vedení KSSS nějakým způsobem upozorněno na urážlivé chování sovětských vojenských kádrů škodící jednotě Varšavské smlouvy.⁵⁶¹

Sovětské obstrukce při cvičení „Šumava“ pociťovalo především československé vedení. Velení ČSLA jakožto velení armády hostitelské země nebylo podrobněji seznámeno

⁵⁶¹ Zpráva generálů maďarské armády I.Oláha a F.Szücse politickému byru ÚV MSDS o neobvyklém charakteru vojenského cvičení Šumava, 5. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 42, str. 200.

se scénářem cvičení, nedostalo možnost podílet se na jeho přípravě.⁵⁶² Velké množství sovětských vojsk navíc záměrně oddalovalo svůj odchod z československého území. Předseda československé vlády Oldřich Černík tak dopisem adresovaným svému sovětskému protějšku Alexeji Kosyginovi naléhal na sovětskou stranu na jejich stažení. V této souvislosti dokonce uvedl, že sovětská armáda na území ČSSR pobývá proti vůli místní vlády, a tedy v rozporu s článkem VIII Varšavské smlouvy.⁵⁶³ Zároveň Kosygina opětovně ujistil o československé loajalitě Sovětskému svazu, ostatním členům Varšavské smlouvy i paktu samotnému.⁵⁶⁴ Sovětský ministerský předseda odpověděl Černíkovi velice rázně během jednání v Čierné nad Tisou, kde se koncem července snažily československá a sovětská delegace celkovou situaci okolo Pražského jara vyřešit. Kosygin jasně naznačil, že praxe Spojeného velení by v reálné bojové situaci nebyla odlišná: *„Představte si, soudruhu Černíku, že dojde k válečným událostem. Přece cvičení, to je kontrola, obdoba bojové situace. A vrchní velitel by měl jít dovolovat se?“* Dle Kosyginova hodnocení veškeré aspekty cvičení „Šumava“ probíhaly zcela normálně.⁵⁶⁵ Sovětský předseda rady ministrů v této souvislosti tvrdě kritizoval československý přístup k rozhodnutí hlavního velitele ponechat na území ČSSR sovětská vojska o několik týdnů déle. Na jednání Kosygina podpořil i Brežněv. Oba muži zde až nezvykle akcentovali význam Varšavské smlouvy.⁵⁶⁶ Kosygin dokonce naznačoval, že by mu nebylo cizí práva hlavního velitele naopak posílit, především v otázce rozmístování vojsk Spojených ozbrojených sil na území členských států. Toto prohlášení přitom směřovalo zcela proti dosavadnímu kurzu reforem ve Varšavské smlouvě, které směřovaly k jistému oslabení pravomocí Spojeného velení. Sovětské vystupování v Čierné nad Tisou tak znovu ukázalo, že pravidla spolupráce v paktu podléhají především aktuálním zájmům a potřebám Moskvy.

Praxe během cvičení „Šumava“ výrazně kontrastovala s průběhem předešlého masivního cvičení Varšavské smlouvy „Vltava“, které se uskutečnilo na československém území v září 1966. Československé orgány si v při hodnocení „Vltavy“, které dokonce velel tehdejší ministr obrany ČSSR Lomský, pochvalovaly hladký průběh a úspěšné splnění všech cílů cvičení bez komplikací. Zásadní rozdíl bylo možné pozorovat především v přístupu

⁵⁶² BENČÍK, 1994, str. 45.

⁵⁶³ Smluvní strany prohlašují, že budou působit v duchu přátelství a spolupráce...řídící se zásadou vzájemného respektování nezávislosti a svrchovanosti a zásadou nevměšování do vnitřních věcí druhého státu.

⁵⁶⁴ Návrh dopisu předsedy vlády O. Černíka předsedovi rady ministrů SSSR A.Kosyginovi s požadavkem odchodu sovětských vojsk z Československa po skončení vojenského cvičení Šumava, 15. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 46, str. 229.

⁵⁶⁵ Část záznamu vystoupení A.Kosygina na československo-sovětském jednání k otázce bezpečnosti západních hranic a práva spojeného velení rozhodovat o pobytu vojsk Varšavské smlouvy na území členských států, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 55, str. 247.

⁵⁶⁶ BENČÍK, 1994, str. 87.

velitelů sovětské armády a důrazu kladeném na vzájemnou „družbu“ účastnících se vojsk. Stejně tak odchod vojsk proběhl během „Vltavy“ zcela bez problémů a doprovázela ho celá řada propagandistických manifestačních akcí.⁵⁶⁷

Z vyjádření bývalých československých generálů vyplývá, že československý generální štáb ani přes tyto rozdíly nepojal podezření, že by cvičení „Šumava“ mohlo být přípravou na plánovanou invazi do ČSSR. Přesto československé vojenské velení velmi překvapilo, s jak velkou účastí vojsk sovětská strana počítá, jelikož se oficiálně jednalo pouze o velitelsko-štabní cvičení.⁵⁶⁸ Na „Šumavu“ navázala 23. července série několika menších vojenských cvičení v okolí československých hranic, které měly následně vyústit v operaci „Dunaj“. Složení jejich velení názorně ukazuje provázanost velení Varšavské smlouvy s velením sovětské armády. Cvičení na území Polska s názvem „Pochmurné léto ‘68“, které mělo dle plánů plynule přejít v intervenci proti ČSSR, řídil dokonce sám hlavní velitel Jakubovskij. Dle vzpomínky polského generála Siwického přicházely instrukce k této „generální zkoušce“ přímo ze Spojeného velení.⁵⁶⁹ Aktivní byl v tomto směru i náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Kazakov, vyjednávající s velením maďarské armády o zajištění komunikačního spojení během vojenské akce. Bylo to právě Spojené velení, které nedlouho před 21. srpnem ohlašovalo, že vojska shromážděná u československých hranic nelze nadále držet bez konkrétního rozkazu k akci. V rámci bezprostředních příprav na operaci „Dunaj“ také došlo ke změně na pozici náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil. Generála Kazakova zde 15. srpna vystřídal známý stalinista Štěmenko. Pouhý den poté byl nicméně velitelem intervenčních vojsk jmenován generál Pavlovskij.⁵⁷⁰ Skutečností, že generál Pavlovskij nebyl představitelem Spojeného velení, ale velitelem pozemních vojsk sovětské armády, se později stala jedním z argumentů, že invaze do Československa v srpnu 1968 představovala akci nikterak spojenou s organizací Varšavské smlouvy.⁵⁷¹ Ze záznamu jednání varšavské pětky dne 18. srpna v Moskvě ovšem jasně vyplývá, že vojenským plánováním celé intervence byla pověřena nejen ministerstva obrany států, jejichž jednotky se měly akce zúčastnit, ale především Spojené velení Varšavské smlouvy jako celek.⁵⁷²

⁵⁶⁷ NA, f. 1261/0/5, sv. 15, a.j. 16/4, Zpráva o spojeneckém vojskovém cvičení „Vltava“, 24. listopadu 1966.

⁵⁶⁸ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in *Plánování nemyslitelného*, př. 2, str. 408-409.

⁵⁶⁹ Vzpomínky generála F. Siwického, velitele 2. polské armády, na její přípravu a účast v intervenci, in *Operace „Dunaj“*, dok. 2, str. 195.

⁵⁷⁰ BENČÍK, 1994, str. 75-102.

⁵⁷¹ Argumentovali tak i někteří českoslovenští představitelé, aby ospravedlnili další setrvání ČSSR ve Varšavské smlouvě v době před nástupem normalizačního režimu. Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, s. 178.

⁵⁷² BENČÍK, 1994, str. 105.

8.5 Ohrožení členství ČSSR ve Varšavské smlouvě?

Jak již bylo uvedeno, existoval zásadní rozpor jak vnímalo československou loajalitu k Varšavské smlouvě státy varšavské pětky a samotné Dubčekovo vedení. I po odstranění Antonína Novotného z mocenských funkcí Praha nadále podporovala sovětské návrhy na posílení spolupráce v rámci paktu prostřednictvím jeho reformy. Reformisté z řad KSČ věřili, že transformace Varšavské smlouvy v dobrovolné sdružení partnerů je pro Sovětský svaz nejvýhodnější možnost. V souladu s tím se domnívali, že silná Varšavská smlouva je pro Československo výhodná. Na rozdíl od Maďarska v roce 1956 se tak v Československu během pokusu reformovat komunistický režim v roce 1968 neprojevil tendence k opuštění paktu.⁵⁷³ Politické vedení KSČ a československá generalita spíše hledaly cestu, jak zmírnit důsledky sovětských strategických plánů, nikoliv možnost jejich kompletní revize. Československé stanovisko k Varšavské smlouvě před srpnovou invazí bylo, že jakákoli rozhodnutí paktu ani v nejmenším nezasahují do suverenity jeho členských států.⁵⁷⁴

Obvinění z oslabování Varšavské smlouvy a bezpečnosti jejích členů kvůli vývoji v Československu tak zaznívaly z úst představitelů socialistických států, kterým bylo pražské jaro trnem v oku. Do ČSSR vyslaní agenti KGB, maskovaní jako turisté, šířili dezinformace, že Češi a Slováci povstávají proti komunistickému režimu a ruku v ruce s tím se chystají vystoupit z Varšavské smlouvy, stejně jako Maďaři v roce 1956.⁵⁷⁵ S ohledem na přetrvávající problémy s Rumunskem se Walter Ulbricht pokoušel šířit desinformaci, že mezi Prahou a Bukureští probíhají tajná jednání, jejichž cílem je společně pakt opustit a vyhlásit neutralitu.⁵⁷⁶ Todor Živkov naopak Moskvu varoval před možností, že Československo v paktu skutečně setrvá, avšak bude zde v budoucnu zastávat obdobné pozice jako Rumunsko. Naopak v návratu Československa na „cestu socialismu“ společnou akcí spatřoval bulharský vůdce šanci pro upevnění síly Varšavské smlouvy.⁵⁷⁷

Navzdory obdobným obviněním dávala prohlášení vrcholných československých představitelů najevo, že reformní vedení KSČ v žádném případě o vystoupení z Varšavské smlouvy neuvažuje. V tomto smyslu hovořil předseda československé vlády Černík na konferenci komunistů v ČSLA, kde zdůrazňoval kontinuitu spojeneckých svazků se Sovětským svazem a ostatními státy Varšavské smlouvy. Při trvající existenci NATO

⁵⁷³ MASTNY, 2005, str. 35-36.

⁵⁷⁴ LUŇÁK, 2007, str. 49-50.

⁵⁷⁵ KRAMER, 1993.

⁵⁷⁶ BENČÍK, 1994, str. 99.

⁵⁷⁷ Depeše sovětského velvyslance v Bulharsku A. Puzanova do Moskvy o názorech T. Živkova na situaci v Československu a opatřeních k jejímu řešení, 1. srpna 1968, in *Operace „Dunaj“*, dok. 13, str. 225.

odsoudil veškeré tendence k oslabování obranyschopnosti socialistických zemí, přičemž účast v systému Varšavské smlouvy označil jako zásadní pro ochranu svrchovaných státních zájmů Československa. V průběhu Pražského jara naznačený zájem formulovat vlastní vojenskopolitické cíle měl být proveden v naprostém souladu se společným zájmem zemí „socialistického tábora“. Návrhy Československé vojenské akademie navíc nikdy nebyly vedením KSČ akceptovány. Stejně tak hlavní československý mezinárodní příspěvek v budoucnu spatřoval Černík v podílu na upevňování obranného systému Varšavské smlouvy. Vlastní vojenská doktrína ČSSR tedy neměla oslabit stávající spojenecké vazby na Varšavskou smlouvu, ale stát se základem pro politiku vznášející vlastním podmínkám a možnostem odpovídající stanoviska do společných rozhodnutí aliance a upřesnit úlohu ČSLA v rámci aliance.⁵⁷⁸ Nástup určité nové fáze vztahů mezi československými ozbrojenými silami a Spojeným velením při zachování věrnosti Varšavské smlouvě naznačil na stejném zasedání ministr obrany Martin Dzúr. Jestliže doposud představovalo Československo ukázněného, zodpovědného, ale také málo aktivního a iniciativního vykonavatele požadavků Spojeného velení, v budoucnosti hodlalo přejít na iniciativnější pozice, při zachování plné loajality a zodpovědnosti vůči alianci Varšavské smlouvy.⁵⁷⁹

Takto koncipovaná prohlášení vycházela zřejmě z přesvědčení československého vedení, že probíhající snaha o reformu Varšavské smlouvy sleduje cíle plně kompatibilní s naznačenou vlastní vojenskou doktrínou. Vedoucí představitelé ČSSR se již od poloviny šedesátých let domnívali, že reforma paktu zajistí mezinárodně koncipované Spojené velení, prezentované především nově vytvořeným kolektivním poradním orgánem hlavního velitele – vojenskou radou. Českoslovenští představitelé doufali, že by zde zasedli zástupci všech armád, společně projednali zásadní otázky společné obrany Varšavské smlouvy a především společně vytvořili do té doby neexistující skutečnou alianční vojenskou doktrínu, která by reflektovala i specifické zájmy všech členských států. V tomto ohledu však československé úvahy výrazně předběhly samotný vývoj ve Varšavské smlouvě.

Prohlášení o práci na vlastní vojenské doktríně byla pro Moskvu a velení sovětské armády další vítanou záminkou k tvrdé kritice vývoje v ČSSR. Československé armádní velení si nátlak zemí varšavské pětky velmi dobře uvědomovalo. Snažilo se proto maximálně vyvarovat prohlášení, která by obsahovala byť sebemenší náznak, že za snahou zformulovat vlastní vojenskou doktrínu stojí úmysl opustit Varšavskou smlouvu. Na mimořádném

⁵⁷⁸ Diskusní vystoupení vedoucího delegace ÚV KSČ O.Černíka in. protokol celoarmádní konference komunistů čs.armády, 9.-11.července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 44, str. 209.

⁵⁷⁹ Tamtéž.

zasedání kolegia ministra obrany k úkolům ČSLA dne 15. července byla proto vlastní vojenská doktrína upozaděna na úkor zdůraznění stávajícího spojení ve Varšavské smlouvě. Členství v paktu bylo dokonce označeno jako jeden z hlavních předpokladů československé státní suverenity!⁵⁸⁰ Rovněž přijaté usnesení volalo po nezbytnosti upevňovat nadále současné spojenecké svazky a přesvědčit své spojence o československé věrnosti socialismu a Varšavské smlouvě.⁵⁸¹

Státy varšavské pětky obdobná prohlášení nebraly vůbec v potaz. V ten samý den, kdy československé ministerstvo obrany deklarovalo snahu nadále upevňovat spojení v rámci Varšavské smlouvy, se v polské metropoli uskutečnila schůzka vedení pěti vládnoucích stran členských států paktu. Českoslovenští představitelé se přes pozvání schůzky odmítli zúčastnit. To odpůrcům Pražského jara v čele s Ulbrichem, Gomulkou a Živkovem poskytlo další argumenty pro rázné řešení celé situace. Brežněv, který až to této doby spíše neprojevoval přílišnou ochotu k vojenské intervenci, se nyní ztotožnil s Gomulkovým hodnocením situace. Šéf PSDS v reakci na československou neúčast prohlásil, že „českoslovenští soudruzi“ opustili společnou alianci a přestali se s členy Varšavské smlouvy radit o významných věcech. Brežněv již otevřeně hovořil o „imperialistických reakcionářských silách“, které se v ČSSR snaží oslabit sílu paktu. Oponovat se do jisté míry pokusil pouze János Kádár, který se snažil situaci zmírnit otázkou, zda je opravdu možné československý proces nazvat kontrarevolučním. Sám deklaroval, že si to nemyslí.⁵⁸²

V této vypjaté situaci se ve stejný den, tedy 15. července, uskutečnila tisková konference vedoucího státně administrativního oddělení ÚV KSČ generála Václava Prchlíka. Jeho vystoupení situaci ve vztahu ČSSR-SSSR, potažmo Československo-Varšavská smlouva nadále eskalovalo. Prchlík měl původně vystoupit pouze s komentářem k novému pojetí branné a bezpečnostní politiky KSČ. Vzhledem k probíhajícímu cvičení „Šumava“, během kterého byl na československém území dislokován značný počet sovětských jednotek, přičemž jejich odchod se kvůli politickým obstrukcím Kremlu neustále protahoval, se téma

⁵⁸⁰ Toto prohlášení bylo nepochybně určeno především k utlumení kritiky států varšavské pětky. Zároveň je však zřejmé, že si českoslovenští představitelé plně uvědomovali realitu studené války a z ní vyzvovali nutnost zakotvení ČSSR v bezpečnostním systému. Tento názor prezentovalo také memorandum Československé vojenské akademie, návrh akčního programu ČSLA z července 1968 i finální akční program ČSLA z ledna 1969. Memorandum akademického štábu Československé vojenské akademie k ČS obranné doktríně, 4. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*, sv. I, dok. 34; Návrh akčního programu ČSLA, 11. června 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*, sv. I, dok. 36; Akční program ČSLA, 13. ledna 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*, sv. II, dok. 40.

⁵⁸¹ Záznam mimořádného zasedání kolegia ministra obrany v vnitropolitické situaci a usnesení k úkolům československé armády, 15. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. I, dok. 47, str. 231.

⁵⁸² Transcript of the Meeting of Five Warsaw Pact States, 15. července 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 54, str. 294.

Prchlíkovy řeči brzy stočilo k otázkám samotné činnosti orgánů Varšavské smlouvy. Československá veřejnost se tak mohla poprvé alespoň částečně seznámit s interním fungováním paktu.

Prchlík nejprve novinářům sdělil, že prioritním úkolem Rady obrany státu bude posoudit okolnosti pro koncipování vlastní československé vojenské doktríny. Tuto problematiku však přímo spojil s problematikou reformy Varšavské smlouvy. Deklaroval, že Československo považuje za potřebné provést zásadní změny ve fungování paktu. Paradoxně však Prchlík akcentoval ne zcela aktuální otázku politického rámce Varšavské smlouvy. Otázka vypracování statutu Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů byla pro zamítavé stanovisko Rumunska po roce 1966 odsunuta na neurčito. Přesto se Československo mělo zasadit, aby se z Politického poradního výboru stal pravidelně a systematicky pracující orgán. Prchlík v této souvislosti dokonce veřejně označil Politický poradní výbor jako doposud velmi sporadicky pracující instituci neplnící svou funkci! Cílem posílení tohoto orgánu mělo být ustanovení politického dozoru nad Spojeným velením, ve kterém dle Prchlíka za stávající situace docházelo k nadřazování vojenských aspektů politickým rozhodnutím. V kontextu skutečnosti, že celá tisková konference byla svolána k otázce protahujícího se odchodu sovětských vojsk po skončení cvičení „Šumava“, je pravděpodobné, že československá generalita vnímala celou situaci obdobně naivně jako její maďarští kolegové. Na rozdíl od nich však špičky ČSLA za problematickým odchodem vojsk nespatořovaly pouze své vůli sovětskými důstojníky ovládaného Spojeného velení, ale nepochybně i cílené politické rozhodnutí.

K vojenské spolupráci v rámci paktu Prchlík prohlásil, že Spojené velení je tvořeno téměř výhradně sovětskou generalitou, přičemž představitelé ostatních členských armád zde působí v roli styčných orgánů bez možnosti spolurozhodovat. Veřejnost informoval, že z toho důvodu československá strana již v minulosti předkládala návrhy na změnu podmínek spolupráce ve Spojeném velení, včetně požadavku na vyšší zastoupení specialistů z armád jednotlivých členských států a jejich začlenění umožňující aktivní spoluúčast v rozhodovacím procesu. Prchlík dodal, že zatím se v této otázce doposud nedospělo k příslušným závěrům. Jako jeden z nejdůležitějších aspektů zlepšení Spojeného velení pak označil vyjasnění postavení ministrů obrany jednotlivých zemí, jelikož jejich postavení ve funkcích zástupců hlavního velitele nevyjadřovalo plně jejich formálně rovnoprávné postavení.

Prchlík také veřejně apeloval na zlepšení politických vztahů uvnitř aliance, především ve smyslu skutečné rovnoprávnosti a možnosti zajištění specifických potřeb jednotlivých jejích členů. S ohledem na vystoupení varšavské pětky proti československému reformnímu

programu se také Prchlík vyslovil proti seskupování skupin jednotlivých členů paktu a frakční činnosti. Samotné zformování tohoto uskupení členských států označil Prchlík jako rozporné s ustavující smlouvou garantující státní suverenitu a princip nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých členů aliance.⁵⁸³

Prchlíkovo vystoupení bylo převratné. Vůbec poprvé vysoký armádní představitel hovořil veřejně o některých principech fungování Varšavské smlouvy, přičemž otevřeně kritizoval sovětské dominantní postavení. Prchlíkovy názory se následně objevily v tisku a vzbudily velký ohlas Pražským jarem aktivizované veřejnosti. Takovéto výstupy dotýkající se systému fungování Varšavské smlouvy se pochopitelně nesetkaly s příznivou reakcí Moskvy. Prchlíkova konference tak pouze poskytla Kremlu další vítanou záminku ke kritice československého reformního vedení. Pouhé tři dny po Prchlíkově vystoupení obdržel Alexandr Dubček dopis hlavního velitele Varšavské smlouvy. Maršál Jakubovskij si vedení KSČ stěžoval, že Prchlík na tiskové konferenci obšírněji hovořil o struktuře paktu a bez jakýchkoli podkladů a zmocnění kritizoval činnost Politického poradního výboru. Zároveň Jakubovskij obvinil pořadatele tiskové konference, že připustili vyzrazování některých přísně tajných skutečností obsažených v *protokolu o vytvoření Spojeného velení*, konkrétně podmínek rozmístění Spojených ozbrojených sil na území členských států Varšavské smlouvy. Prchlík měl pak záměrně zkreslovat skutečné složení Spojeného velení za účelem kritiky sovětských vojenských představitelů, když ztotožnil složení a funkce Spojeného velení a štábu Spojených ozbrojených sil. Jakubovskij československé vedení upozornil na nepřípustnost podobných jevů, které označil za podkopávání přátelství mezi účastníky Varšavské smlouvy a podrývání její vojenské organizace.⁵⁸⁴ Hlavní velitel v této kritice nezůstal osamocen. Jen o dva dny později adresovala sovětská vláda svému československému protějšku ostrou nótu, ve které celkový problém explicitně spojila s bezpečností celé Varšavské smlouvy. Prchlíkovým vystoupením Moskva dokazovala, že Dubčekovo vedení toleruje zesilující se vystoupení proti organizaci paktu a dříve přijatým vojenským závazkům. V Československu dle Kosyginova hodnocení nastala situace, kdy „*antisovětské a antisocialistické síly otevřeně směřují k podkopání Varšavské smlouvy*“.⁵⁸⁵

Vedení KSČ si v utahující se smyčce protireformních sil v jednotlivých státech Varšavské smlouvy zřejmě uvědomilo, že Prchlíkovo vystoupení přišlo ve velmi nevhodnou

⁵⁸³ Část záznamu z tiskové konference vedoucího státně administrativního oddělení ÚV KSČ V. Prchlíka k novému pojetí branné a bezpečnostní politiky KSČ a k činnosti orgánů Varšavské smlouvy, 15. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 48, str. 234.

⁵⁸⁴ Dopis velitele vojsk Varšavské smlouvy I. Jakubovského prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi, 18. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 49, str. 236.

⁵⁸⁵ Nóta vlády SSSR vládě ČSSR, 20. července 1968, in *Operace „Dunaj“*, dok. 9, str. 215.

dobu. Vojenská rada ministerstva obrany tak za nedlouho vydala dvě oficiální stanoviska k celé kauze. Vojenská rada československého ministerstva obrany dne 29. července odsoudila Prchlíkovo vystoupení s odkazem na jeho negativní vliv na další upevnění Varšavské smlouvy. Dementovala i některé informace, které na konferenci zazněly. Zpráva především veřejně popřela, že by se celý štáb během cvičení „Šumava“ skládal výhradně ze sovětské generality. Československé veřejnosti se dostalo ujištění, že jeho složení plně odpovídalo spojeneckým dohodám a praxi z minulosti. Nepopíratelná dominantní role sovětských vojenských orgánů byla hájena skutečností, že například spojenecké cvičení „Vltava“ v roce 1966 formálně řídil bývalý československý ministr obrany Lomský. V rámci obrany veřejného obrazu o Politickém poradním výboru zpráva označila Prchlíka za naprosto nekompetentního hodnotit práci tohoto orgánu. Ministerstvo obrany jasně deklarovalo, že Prchlíka k takovým sdělením nikdo nezmocnil a rozhodně nevyjadřují oficiální československé stanovisko. Vojenská rada se v této souvislosti odvolávala na programové prohlášení Černíkovy vlády ze dne 24. dubna 1968, v němž se kabinet přihlásil k aktivnímu plnění úkolů vyplývajících z Varšavské smlouvy a podpoře jejího obranného systému. Dokument deklaroval, že dokud existuje NATO, Československo se bude na upevňování Varšavské smlouvy účastnit.⁵⁸⁶

Vzhledem k značnému ohlasu Prchlíkova vystoupení mezi veřejností a z něj plynoucích stupňujících se výpadů proti „kontrarevolučním“ náladám v československé společnosti ze strany Kremlu považovala Vojenská rada ministerstva obrany za nezbytné vydat 13. srpna ještě dodatečné stanovisko. To zdůraznilo, že Václav Prchlík kritizoval Politický poradní výbor i přesto, že se z titulu svých funkcí žádného zasedání tohoto orgánu nezúčastnil. V otázce hodnocení situace na Spojeném velení ministerstvo obrany veřejnosti oznámilo, že na základě sovětské iniciativy již několik let probíhá v rámci Varšavské smlouvy snaha zreformovat štáb Spojených ozbrojených sil.⁵⁸⁷ Od Prchlíkova vystoupení se veřejně distancovali také politické špičky KSČ. Celou kauzu⁵⁸⁸ a s ní i plánovanou reformu

⁵⁸⁶ Stanovisko vojenské rady ministra obrany k tiskové konferenci vedoucího státně administrativního oddělení ÚV KSČ V. Prchlíka z 15. července, 29. července 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. I, dok. 52, str. 241.

⁵⁸⁷ Stanovisko vojenské rady ministerstva obrany k ohlasu čs. veřejnosti na její prohlášení k tiskové konferenci V. Prchlíka, 13. srpna 1968, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. I, dok. 59.

⁵⁸⁸ Poté, co v rámci KSČ získali moc lidé podporující moskevskou intervenci, byl začátkem října 1969 generál Prchlík zbaven poslanecké imunity, v listopadu degradován na vojína a vydán k trestnímu stíhání. 24. března 1971 jej Vyšší vojenský soud v Příbrami odsoudil ke třem letům vězení ve druhé nápravné skupině. V odvolacím řízení před vojenským kolegiem 2. června 1971 mu byl trest snížen na 22 měsíců v první nápravné skupině.

československých ozbrojených sil fakticky ukončila o týden později vojenská intervence pěti armád členských států Varšavské smlouvy do Československa.

8.6 Strategické aspekty vojenského potlačení Pražského jara

Je otázkou, do jaké míry byla prohlášení států varšavské pětky k reformnímu procesu v Československu hovořící o kontrarevoluci, zhroutilí socialismu či rozpadu Varšavské smlouvy pouhým ideologickým balastem. Krom primárních obav Kremlu z pádu leninsko-stalinského režimu v Československu představovaly jeden z rozhodujících faktorů pro postoj Moskvy k událostem v ČSSR nepochybně i globální mocenskopolitické a vojenskostrategické zájmy. Velice výstižně to okomentoval maršál Grečko československé vojenské delegaci v Sovětském svazu: „*Socialistické Československo nikdy nikomu nedáme. Československo je strategickým bodem ve střední Evropě. Ztratit ho by znamenalo anulovat výsledky druhé světové války.*“⁵⁸⁹ Výroky Brežněva a Kosygina navíc naznačují, že rozmístěním vojsk v ČSSR chtěli dosáhnout výhodnější pozice pro další odzbrojovací vyjednávání se Západem.⁵⁹⁰

Část historiků se přiklání k tvrzení, že ve skutečnosti neexistují žádné přímé důkazy, že by primární roli v sovětském rozhodnutí potlačit pražské jaro hrály vojenské aspekty. Poukazují na skutečnost, že sovětská vojska a jaderné zbraně na území Polska a Východního Německa stačily na to, aby vyvážily sílu jednotek NATO stojících proti československému frontu. Český historik Luňák, zabývající se vojenskými aspekty Varšavské smlouvy, na základě toho předkládá tezi, že sovětská invaze do Československa v srpnu 1968 nebyla motivována ani tak skutečným děním ohledně Varšavské smlouvy v ČSSR, ale spíše úvahami Kremlu, co by se mohlo stát v budoucnu. Zůstává otázkou, zda by se reformnímu vedení KSČ skutečně podařilo Československo udržet v hranicích částečně liberalizovaného leninsko-stalinského režimu. V opačném případě by osvobozená společnost mohla začít klást otázky představující do té doby tabu - například nutnost setrvat ve vojenském svazku s Moskvou.⁵⁹¹

V otázce, zda vojensko strategické aspekty nehrály primární roli v rozhodnutí Kremlu potlačit pražské jaro silou, nepaduje mezi historiky shoda. Americký historik Mark Kramer se domnívá, že zásadním problémem pro sovětské vedení nebyla pouze otázka, zda reformní československá vláda bude souhlasit s rozmístěním sovětských vojsk na svém území, ale především, jestli proces Pražského jara nenaruší dříve uzavřenou dohodu o rozmístění

⁵⁸⁹ BENČÍK, 1996, str. 12.

⁵⁹⁰ BENČÍK, 1994, str. 18.

⁵⁹¹ LUŇÁK, 2007, str. 53-58.

sovětských jaderných střel v Československu.⁵⁹² Jak již bylo dříve zmíněno, v průběhu šedesátých let došlo v rámci utváření Spojených jaderných sil Varšavské smlouvy k uzavření série tajných bilaterálních smluv mezi sovětskou vládou a jejími protějšky ve středoevropských členských státech paktu. Jejich předmětem bylo vybudování jaderných depotů pro sovětské jaderné hlavice. Ač se jednalo o bilaterální, na sobě nezávislé dohody, Varšavská smlouva se stala jejich formálním zastřešením. Výstavba jaderných depotů na území NDR začala ještě za vlády Nikity Sergejeviče Chruščova. Po Brežněvově nástupu došlo v roce 1965 k dohodě s ČSSR a MLR, přičemž celou sérii uzavřela o dva roky později smlouva s polskou vládou.⁵⁹³ Nosiči jaderných zbraní pak disponovaly oficiálně v rámci Spojených jaderných sil všechny členské státy Varšavské smlouvy, vyjma Albánie. K osazení ostrou municí by došlo až v případě války, přičemž v tomto případě měly tyto zbraně zůstat výhradně pod kontrolou sovětského velení. Není proto překvapivé, že se Sovětský svaz v šedesátých letech nikdy nezaobíral možností zavést pro použití těchto zbraní systém dvojího klíče po vzoru NATO.

Vzhledem k značné síle ČSLA se Moskva odhodlala k vybudování depotů pro jaderné zbraně v Československu i při absenci většího počtu svých vojenských jednotek na jeho území.⁵⁹⁴ Depoty měly být podle původního plánu dostavěny v roce 1967. Práce však nabraly zpoždění a ukazovalo se, že jejich dostavba před rokem 1969 je nereálná. Sovětští představitelé se podle Kramera obávali, že by reformisté z řad KSČ mohli narušit dokončení prací a následné uskladnění jaderných hlavic. Úvahy o motivaci invaze do Československa absencí dostatečné sovětské vojenské síly na jeho území, bez ohledu na neznalost výše uvedených skutečností, prezentovali brzy po akci i někteří přední západní analytici jako například Lawrence Whetten.⁵⁹⁵ Obdobný názor publikoval již český exilový historik Josef Kalvoda na konci šedesátých let. Vyslovil přesvědčení, že hlavním důvodem srpnové intervence byla snaha sovětské strany rozmístit na československém území zbraně a vojska. V tomto kontextu pražské jaro bylo „jen kouřovou clonou, záminkou pro invazi armád několika států Varšavského paktu“.⁵⁹⁶

Při hodnocení těchto názorů musíme vzít v potaz následující skutečnosti. Jak již bylo výše uvedeno, v průběhu Pražského jara se proreformní kádry v ČSLA skutečně prosazovaly velmi výrazně. To nepochybně vyvolalo obavy Moskvy z dalšího vývoje tendencí

⁵⁹² KRAMER, 1993.

⁵⁹³ KRAMER, 1995.

⁵⁹⁴ Sovětský svaz počítal pouze s obslužným personálem v řádu stovek mužů.

⁵⁹⁵ KRAMER, 1993.

⁵⁹⁶ BLAŽEK, P.: *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*, in Pražský web pro studenou válku, vol. 1 no. 3, 2002.

v československých vojenských kruzích. Je také pravda, že pokud by nedošlo k rozmístění jaderných střel v Československu, vznikala by tím významná trhlina v celém strategickém plánu Varšavské smlouvy pro evropské válčiště. Útočný úkol pro československý front z roku 1964 počítal s rychlým nástupem a momentem překvapení. Bezprostřední absence jaderných zbraní provedení tohoto již dostatečně nejistého plánu fakticky znemožňovala.⁵⁹⁷ Pokud by se jaderná munice na československém území nenacházela, bylo by nutné ji v průběhu významné mezinárodní krize do ČSSR dopravit. Taková akce by však hrozila odhalením ze strany NATO a potencionálním preventivním jaderným úderem proti Varšavské smlouvě. Přestože neexistují žádné dokumenty, které by dokazovaly byť jen náznak debaty v československém armádním či politickém vedení o odstoupení od akce „Javorý“, rozmístění sovětských jaderných náloží v ČSSR, nastává otázka, zda by tomu tak bylo i v budoucnu. Pokud se podíváme na nástin základních předpokladů plánované vlastní československé vojenské doktríny, nemůžeme tuto možnost zcela vyloučit. Hlavní cíle uvedené v memorandu Vojensko-politické akademie, tedy zabránit vedení raketové jaderné války na československém území, úsilí o přijetí opatření omezujících možnosti napadení ČSSR jadernými střelami, například přijetím smlouvy o nešíření jaderných zbraní či vytvořením bezatomového pásma ve střední Evropě,⁵⁹⁸ byly v naprostém rozporu s trvalým uskladněním sovětské jaderné munice v Československu. Samotné deklarování loajality Varšavské smlouvy z úst československých komunistů pak z tohoto pohledu nebylo pro Kreml nikterak uspokojivé.

8.7 Důsledky invaze do Československa

Je nutné odmítnout tvrzení, že intervence uvedla poprvé a naposled do praxe Brežněvovu doktrínu omezené suverenity, tedy možnost zasahovat do vnitřních záležitostí zemí socialistického bloku, pokud je ohrožen socialismus. Její základní formulaci můžeme nalézt v červencovém dopisu států varšavské pětky. Moskva v rámci této doktríny přiznávala svým satelitům právo na samostatný vnitřní vývoj, avšak vyhrazovala si právo zasáhnout ve chvíli, kdy hrozilo narušení zájmů Sovětského svazu, oficiálně prezentovaných jako zájmy států sdružených ve Varšavské smlouvě.⁵⁹⁹ Brežněvovo vedení se tak v období mezi lednem a

⁵⁹⁷ Plán použití Československé lidové armády v době války, říjen 1964, in *Plánování nemyslitelného*, dok. 6, str. 183.

⁵⁹⁸ Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny, zaslané náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclem prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 34, s. 137.

⁵⁹⁹ BENČÍK, 1994, str. 68.

srpnem 1968 snažilo vymezit hranice možné nezávislé politiky v rámci sovětského bloku na ideologickém základě.⁶⁰⁰ Podstata Brežněvovy doktríny však byla plně uvedena do praxe při potlačení maďarské revoluce v roce 1956, tedy dvanáct let před jejím zformulováním.

Vojenský vpád do Československa výrazně změnil situaci v ČSLA. Sovětský svaz sice konečně získal možnost rozmístit svá vojska v ČSSR, ale ztratil československou armádu jako efektivní bojovou sílu. Ta od roku 1968 nikdy nehrála ve strategickém plánování Varšavské smlouvy tak klíčovou úlohu jako před srpnovou invazí.⁶⁰¹ V listopadu 1968 byla mezi Prahou a Moskvou podepsána nová dohoda o definitivním rozmístění sovětských jaderných sil na československém území. V rámci vztahu československých a sovětských sil obsahovala pouze vágní příslib seriózní komunikace sovětské strany s Generálním štábem ČSLA.⁶⁰² Nutno podotknout, že k samotné dislokaci jaderných hlavic přistoupil Sovětský svaz až později, přičemž o přesné době se stále vedou diskuse.⁶⁰³

Invaze do Československa poukázala na nedostatky bojových operací států Varšavské smlouvy. Jakýkoliv odpor československých ozbrojených sil byl od počátku vyloučen. Krom podřízení ČSLA nejen domácím, ale také sovětské generalitě v rámci Spojeného velení, by případnou akci výrazně komplikovala orientace ČSLA na případné napadení země státy NATO ze západu.⁶⁰⁴ Přestože se československý odpor v podstatě omezil na taktiku pasivní resistance, došlo ke ztrátám na životech okupačních vojsk a zásobovacím problémům. Okupační vojska ztratila přibližně 20 mužů, avšak československými občany byl zabit pouze jeden bulharský voják. Většina sovětských vojáků zahynula během dopravních nehod či při „nenadálých situacích spojených s přesunem velkého množství jednotek“. Memorandum KGB uvádí, že několik sovětských vojáků bylo také odsouzeno k smrti před popravčí četou za odmítnutí invaze se zúčastnit, několik jich ze stejného důvodu spáchalo sebevraždu.⁶⁰⁵ Operace „Dunaj“ zároveň představovala dobrou zkušenost pro Varšavskou smlouvu i NATO, pro „centrální frontu“ v případě válečného konfliktu v Evropě.

⁶⁰⁰ OUIMET, M.J.: *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Londýn, 2003, str. 9.

⁶⁰¹ MASTNY, 2005, str. 37.

⁶⁰² Czechoslovak-Soviet Agreement on the Stationing of Soviet Nuclear Forces, 13.-14. listopadu 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 60, str. 314.

⁶⁰³ Minimálně od počátku sedmdesátých let byly na československém území dislokovány jako součást Střední skupiny sovětských vojsk dvě raketové brigády: OTR R-300 s 12 odpalovacími zařízeními v okolí Turnova a TR-Točka s 18 odpalovacími zařízeními ve vojenském výcvikovém prostoru Mimoň-Hvězdov. V roce 1983 byla na základě československo-sovětské dohody dislokována raketová brigáda OTR 22 ve vojenském prostoru Hranice na Moravě s odpalovacími zařízeními v Přáslavicích, Staré Vodě a Zeleném Kříži. BLAŽEK, 2002. Bývalý československý ministr obrany Miroslav Vacek proti tomu tvrdí, že jaderné zbraně byly na území ČSSR uskladněny již v roce 1969. Jeho tvrzení je však krajně nevěrohodné.

⁶⁰⁴ BENČÍK, 1994, str. 118.

⁶⁰⁵ KRAMER, 1993.

Ačkoliv celá akce nebyla oficiálně prezentována jako akce Varšavské smlouvy, nepochybně ji tak mnoho lidí vnímalo. Zajisté k tomu přispěly i prohlášení jednotlivých členských zemí bezprostředně po invazi. Východoněmecké ministerstvo obrany například nedlouhou po invazi hovořilo o poklesu ostrahy československých hranic k bodu, že hrozil průnik „kontrarevolučních sil“, který umožnil NATO rozmístit své jednotky hluboko ve „slabinách“ socialistického tábora a rozšířit svou sféru vlivu až ke Karpatům. Tyto okolnosti pak měly vést k oslabení připravenosti Varšavské smlouvy reagovat na překvapivou imperialistickou agresi.⁶⁰⁶ Skutečnost však byla jiná. Dubček a další reformní českoslovenští komunisté stále uvažovali v hranicích bipolárního rozdělení světa. Neexistuje doklad o tom, že by Československo na rozdíl od Maďarska v roce 1956 byť jen uvažovalo o vystoupení z Varšavské smlouvy. Na základě toho můžeme konstatovat, že srpnový vpád armád pěti členských států Varšavské smlouvy do ČSSR byl primárně motivován obavami o další existenci leninsko-stalinského režimu v zemi. Případné ohrožení sovětských strategických zájmů by představovalo až důsledek masivních společenskopolitických změn. Proces Pražského jara však do takového stádia nikdy nedošel.

Vyřešení situace v Československu však nakonec o několik měsíců později umožnilo úspěšné dokončení institucionální vojenské reformy Varšavské smlouvy. Demontrace sovětské síly a praktická ukázka Brežněvovy doktríny měly zásadní vliv na změnu dosavadního postoje Rumunska. V obavě, aby se nestalo další obětí sovětské agrese, smířilo se Ceaușescovo vedení s posílením statutárního rámce paktu a v březnu 1969 umožnilo po více než třech letech obstrukcí přijetí kompromisních reformních dokumentů.

⁶⁰⁶ Report by the East German Defense Minister on the Invasion of Czechoslovakia, 22. srpna 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 56, str. 305.

9. Reforma Varšavské smlouvy v roce 1969

9.1 Rumunský postoj k invazi do ČSSR

Přes účast pěti členských států nebyla intervence v Československu oficiálně prezentována jako akce Varšavské smlouvy. Invaze však ještě zvýšila potřebu ujasnění interních pravidel paktu. Hlavní otázkou zůstávalo, jak reformu prosadit přes revoltující Rumunsko. Ceaușescovo vedení bylo o intervenci informováno dopisem států varšavské pětky až 21. srpna 1968. Agresi proti Československu zdůvodnily ostatní členské státy Varšavské smlouvy Bukurešti údajnou žádostí většiny členů ÚV KSČ a československé vlády o pomoc v boji s pravicovými, antisocialistickými a kontrarevolučními živly. Stejně tak dopis zopakoval obvinění, že Československo oslabuje svou vazbu na Varšavskou smlouvu a připravuje změnu zahraničně politické linie a její novou orientaci na Západ.⁶⁰⁷ Rumunsko se vojenských akcí proti Československu nikterak neúčastnilo. Neústupnost při prosazování svého „směru“ z roku 1964 přivedla Bukurešť do pozice, jejímž důsledkem byla skutečnost, že rumunské vedení nebylo ostatními členy Varšavské smlouvy o pražském dění blíže informováno.⁶⁰⁸ Celou operaci naopak Ceaușescův režim velmi brzy odsoudil.

K situaci v Československu narychlo svolaný VV RKS rozhodl v odpovědi na dopis varšavské pětky vyjádřit znepokojení z ozbrojené akce. Rumunské vedení ji označilo za akt odporující základním vztahům mezi socialistickými státy. V reakci na intervenci došlo 22. srpna k mimořádnému svolání národního shromáždění. Bylo také rozhodnuto o reorganizaci ozbrojených národních gard za účelem demonstrace rumunské suverenity a nezávislosti.⁶⁰⁹ Ceaușescu zároveň neváhal zorganizovat masová protestní shromáždění.⁶¹⁰ Přes původní snahu Sovětského svazu ospravedlnit celou akci údajným pozváním československé strany se rumunské vedení velmi brzy dozvědělo o skutečné situaci a rozložení sil v nejužším vedení KSČ. Na základě toho Ceaușescu označil vpád do ČSSR za hrubé porušení pravidel Varšavské smlouvy. V interním sdělení státům varšavské pětky rumunský vůdce připustil nepochybnou existenci kontrarevolučních živlů v Československu.

⁶⁰⁷ Letter from the Central Committees of the Bulgarian, East German, Hungarian, Polish, and Soviet Communist Parties Regarding the Warsaw Pact Intervention in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16542/ipublicationdocument_singledocument/888a9123-e71d-43a7-a618-cd004b5ee7ab/en/680821_letter.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶⁰⁸ IONESCU, M.E.: *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in *Historie a vojenství* č. 3-4, 2003, str. 699-705.

⁶⁰⁹ Protocol No. 5 of the Meeting of the Executive Committee of the CC of the RCP on the Situation in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16540/ipublicationdocument_singledocument/396e81fc-af9a-47ae-8450-eeefd2fc73c1/en/680821_protocol.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶¹⁰ TEJCHMAN, M.: *Rumunsko a „pražské jaro“ 1968*, in *Slovanský přehled* 1998, č. 4, str. 375-383.

Bukurešť se však přiklonila k oficiálnímu postoji československých představitelů, že KSČ má situaci plně pod kontrolou. Rumunsko se proto od jednání varšavské pětky distancovalo, s ohledem na skutečnost, že se došlo k bezprecedentní vojenské agresi proti členskému státu Varšavské smlouvy.⁶¹¹

Vpád do Československa demonstroval odhodlání Brežněvova vedení důsledně hájit integritu a soudržnost sovětské zájmové sféry. To stavělo rumunské vedení před nutnost zabývat se reálně hrozbou sovětské invaze. Jestliže intervence proti Československu byla z velké části zdůvodňována jeho údajnou politikou směřující k oslabování Varšavské smlouvy nemohla si Bukurešť být jistá svou bezpečností. Skutečností zůstává, že veškeré akce Československa týkající se spolupráce v rámci Varšavské smlouvy se ani zdaleka nepřiblížily rumunské politice prosazované vůči paktu poslední čtyři roky. I proreformní českoslovenští komunisté zůstávali věrni členství své země ve Varšavské smlouvě a plně podporovali sovětskou iniciativu pakt reformovat. Stejně tak v zahraniční politice nepřistoupilo Dubčekovo vedení k výraznější samostatné akci, srovnatelné kupříkladu s rumunským navázáním diplomatických styků s SRN bez ohledu na Sovětský svaz či odmítnutím odsoudit izraelskou agresi během šestidenní války v roce 1967.

Rumunské vedení proto hodlalo přijmout veškerá možná opatření, která by zabránila opakování československého scénáře a zajistila rumunskou suverenitu. To předpokládalo i možnost ozbrojeného odporu proti případné sovětské invazi.⁶¹² Obavy rumunského vedení z možného opakování československých srpnových událostí dokumentuje, že Ceaușescu požádal brzy po invazi jugoslávského vůdce Josipa Broze Tita o schůzku. Jugoslávii s Rumunskem v době bezprostředně následující srpnové invazi pojilo přinejmenším potencionální ohrožení Brežněvovým režimem. Pro rumunskou delegaci nebylo zajisté příznivým zjištěním, když na setkání Tito odmítl jednat o uzavření jakéhokoliv spojení či koordinaci případných vojenských akcí. Bukurešti pouze přislíbil, že v případě sovětské agresi proti Rumunsku neumožní Jugoslávie průchod invazních vojsk přes své území a ponechá otevřené své hranice s Rumunskem. Ustupující rumunská vojska by však byla dle Titova prohlášení při přechodu jugoslávské hranice odzbrojena.⁶¹³

Ceaușescovo vedení se tak postupně odhodlalo hledat cestu k jistému zlepšení vztahu s Moskvou. Snahu Bukurešti neposkytnout Kremlu sebemenší záminku k ozbrojené akci proti

⁶¹¹ Record of the Meeting of the Executive Committee of the CC of the RCP Concerning the Situation in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16521/ipublicationdocument_singledocument/39677c44-27bf-4fd2-aeff-4c92370189c8/en/680821_record_meeting.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶¹² Tamtéž.

⁶¹³ PELIKÁN, 2008, str. 181-185.

Rumunsku dokazuje, že velmi brzy po intervenci do Československa deklarovalo rumunské národní shromáždění stejně jako VV RKS zájem zlepšit vztahy Rumunska se Sovětským svazem a potvrdilo rumunskou loajalitu ke stávajícím spojeneckým svazkům. Ačkoliv oficiální účel tohoto prohlášení představovalo rozptýlení spekulací „imperialistických kruhů“, zároveň se nepochybně jednalo o jednoznačný signál vyslaný Moskvě. Ceaușescu sice v plně souladu s dosavadní rumunskou zahraničněpolitickou linií obvinil sovětskou stranu, že v československé otázce zcela obešla Rumunsko, přestože je členským státem Varšavské smlouvy. V této souvislosti však neopomněl zdůraznit, že Rumunsko bylo a je i nadále členem paktu. Pokud by byl socialistický blok napaden Západem, deklaroval Ceaușescu rumunskou připravenost splnit svou povinnost vyplývající z jeho spojeneckých závazků.⁶¹⁴ Stejně tak v otázce veřejných demonstrací proti invazi postupovalo rumunské vedení od počátku obezřetně. Ceaușescu sice podpořil uspořádání několika masových protestních shromáždění, rumunské státní a stranické orgány však hodlaly zabránit konání spontánních „anarchistických“ akcí, které by potencionálně dávaly Moskvě záminku k ozbrojené akci proti Rumunsku.⁶¹⁵

V této souvislosti je nutné položit si otázku, proč se obětí sovětského zásahu stalo Československo a nikoliv právě ve Varšavské smlouvě a zahraniční politice obecně revoltující Rumunsko. Sovětské rozhodnutí nenapadnout koncem srpna 1968 RSR je často prisuzováno odhodlanosti Ceaușescova vedení bránit se jakékoliv invazi. Tato teze je však zavádějící. Raději než by vedení RKS uvedlo rumunské ozbrojené síly do stavu plné pohotovosti demonstrující záměr čelit případné agresí, učinily rumunské špičky přesný opak – snažily se vyhnout jakýmkoliv provokativním krokům, které by mohly dát Moskvě podnět k intervenci.⁶¹⁶ Rezistence Bukurešti se tak omezila na relativně bezvýznamné kroky jako například formování dělnických a rolnických gard.

Jistý rozdíl existoval v mezinárodní rovině. Jestliže invaze do Československa byla Západem akceptována bez jakýchkoliv hrozeb sankcí, z řady projevů a rozhovorů amerických představitelů po srpnu 1968 zaznělo pro Sovětský svaz upozornění, že případný zásah Moskvy proti Rumunsku by představoval výraznou překážku pro pokračování uvolňování

⁶¹⁴ Stenographic Transcript of the Meeting of the Executive Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 25. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16520/ipublicationdocument_singledocument/83027155-0c86-4e9d-b6db-b558b4a3f443/en/680825_stenographic_transcript.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶¹⁵ Protocol No. 5 of the Meeting of the Executive Committee of the CC of the RCP on the Situation in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16540/ipublicationdocument_singledocument/396e81fc-af9a-47ae-8450-eeefd2fc73c1/en/680821_protocol.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶¹⁶ KRAMER, 1993.

mezinárodního napětí a útok proti Jugoslávii by dokonce mohl vyvolat intervenci Spojených států.⁶¹⁷ V ostrém kontrastu s tím se jeví prohlášení amerického státního tajemníka Deana Ruska z 22. července 1968, ve kterém zdůraznil, že Spojené státy se nebudou do událostí v ČSSR vměšovat.⁶¹⁸

Zásadní skutečností zůstává, že hlavní rozdíl mezi vývojem v Rumunsku pod Ceaușescovým vedením a procesem pražského jara tkvěl v vnitropolitické podstatě rumunského a československého komunistického režimu. K obdobnému závěru dospěl i Josip Broz Tito. Jugoslávský vůdce si správně uvědomoval, že přes veškeré kroky, které Bukurešť učinila k samostatnější zahraniční politice, vnitřní poměry v RSR se nijak výrazně neodlišovaly od standardního leninsko-stalinského státního zřízení, a proto se obětí sovětské agrese stalo právě Československo.⁶¹⁹ Varšavskou pětikou deklarované podryvání zájmů a bezpečnosti Varšavské smlouvy v Československu bylo pouhým propagandistickým prohlášením a Brežněvovu vedení šlo primárně o podstatu společenskopolitických změn během pražského jara. V opačném případě by se obětí invaze států Varšavské smlouvy muselo naopak stát Rumunsko, a to nejpozději po IX. zasedání Politického poradního výboru. Zároveň je však nutné podotknout, že Rumunsko vzhledem ke své geografické poloze nikdy nehrálo v sovětských strategických zájmech takovou roli jako na hranici s NATO ležící, masivní armádou a zbrojním průmyslem disponující Československo. Tento faktor mohl sovětské špičky jen ovlivnit ve prospěch vojenského řešení československého problému.

9.2 Postoj Československa k reformě Varšavské smlouvy po srpnu 1968

Na příkaz Moskvy „rekonstruované“ československé vedení považovalo i přes vpád ozbrojených sil pěti členských států Varšavské smlouvy nadále svou zemi za nedílnou součást paktu. Akční program ČSLA z ledna roku 1969 tuto skutečnost jasně potvrdil, když deklaroval, že členství v alianci je pro ČSSR i nadále zárukou její státní bezpečnosti. Československé ozbrojené složky tak měly nadále eminentní zájem na dalším strukturálním upevnění vojenských orgánů Varšavské smlouvy. Československo sice v této době ještě zcela nerezignovalo na pokus vypracovat vlastní vojenskou doktrínu, avšak v této oblasti došlo k výraznému posunu a korekcím. Vojenská doktrína československého státu měla být nyní důsledně internacionální, představovat součást alianční vojenské doktríny Varšavské smlouvy, ale především měla nově ve svých základech vycházet ze závěrů doktríny sovětské.

⁶¹⁷ MADRY, J.: *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in *Historie a vojenství* 1992, č. 5, str.126-140.

⁶¹⁸ BENČÍK, 1996, str. 13.

⁶¹⁹ PELIKÁN, 2008, str. 183.

Optimálního řešení všech zásadních otázek výstavby a přípravy československých ozbrojených sil měla přinést právě reforma Varšavské smlouvy.⁶²⁰

Podrobná studie o Varšavské smlouvě, vypracovaná československým generálním štábem koncem roku 1968, v souvislosti s reformou paktu jasně uváděla, že v poslední době se toto téma v rámci jednání aliance dostala do pozici hlavního problému. Události v ČSSR po lednovém plénu KSČ neměly mít na tento proces žádný podstatný vliv, jelikož představitelé ČSLA po celou dobu zastávali názor, že Varšavská smlouva představuje hlavní záruku československé bezpečnosti. Československá generalita opět vyjádřila podporu reformě paktu, když deklarovala, že hlavním problémem Varšavské smlouvy je dosavadní příliš volný systém svazků, který nevyužívá všech svých možností. Pokud po srpnu 1968 vznášelo Československo nějakou kritiku směrem k fungování paktu, tak pouze ve smyslu, že nedostatečná struktura a statuty orgánů Varšavské smlouvy mají za následek její dosavadní zaostávání za organizační strukturou NATO. Právě s odkazem na propracovaný systém Severoatlantické aliance představitelé ČSLA odmítli obavy prezentované Rumunskem ve smyslu, že stávající reforma přinese takové upevnění paktu, které vyvolá obavu z upuštění od směřování k evropské kolektivní bezpečnosti dle článku XI ustavující smlouvy. Československá generalita si správně uvědomovala, že ani nový rámec Varšavské smlouvy zdaleka nedosáhne organizační propracovanosti NATO.⁶²¹

Operace „Dunaj“ přesto u části příslušníků československých ozbrojených sil vzbudila značné pochybnosti o dříve nezpochybnitelných spojeneckých vazbách. Oficiální teze proto zněla, že v srpnu 1968 se o akci Varšavské smlouvy nejednalo. Tuto situaci ilustruje i prohlášení náčelníka Generálního štábu ČSLA Karla Rusova z března 1969 v československém Federálním shromáždění. Rusov, který členy branného a bezpečnostního výboru seznamoval s výsledky budapešťské schůzky Politického poradního výboru, na položenou otázku ohledně vztahu Varšavské smlouvy a státní suverenity odpověděl, že dle jeho názoru 21. srpen 1968 a Varšavská smlouva nemají nic společného. Argumentoval údajným neprojednáním akce v institucích paktu a absencí vrchního velitele Jakobovského a štábu Spojených ozbrojených sil ve vojenském velení operace „Dunaj“. Odkázal na skutečnost, že akci vedl velitel pozemních vojsk sovětské armády generál Pavlovskij. Zároveň však Rusov správně naznačil, že existuje snaha v politických kruzích států, které se na intervenci podílely, oddělit vpád do Československa od Varšavského paktu z důvodu porušení

⁶²⁰ Akční program ČSLA, 13. ledna 1969, in BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2. Praha, 1999. Dok. 40, str. 129.

⁶²¹ Czechoslovak General Staff Study on the Warsaw Treaty, 21. prosince 1968, in *A Cardborad Castle?*, dok. 61, str. 317.

jeho základních ustanovení. V této souvislosti podotkl, že ustavující smlouva žádné akce proti jejím signatářům nepředpokládá a neumožňuje.⁶²²

Jak již bylo naznačeno, obdobnou argumentaci podrývala skutečnost, že v organizaci vojenských akcí poblíž československých hranic, které bezprostředně předcházely operaci „Dunaj“, působilo Spojené velení Varšavské smlouvy a jeho představitelé velmi aktivně. Otázkou zůstává, nakolik představovalo jmenování generála Pavlovského do čele intervenčních vojsk primárně politický tah ze strany Kremlu. Přes příslib části vysokých představitelů KSČ ospravedlnit vpád vojsk do ČSSR oficiálním pozváním, neměl Sovětský svaz výrazněji zajištěnou politickou podporu celé akce. Spojovat zásah přímo s Varšavskou smlouvou bylo tedy politicky nejisté a zároveň naprosto neúčelné. Celá akce navíc počítala s momentem překvapení. Z tohoto důvodu bylo naprosto netaktické pověřit vedením intervence Spojené velení jako celek. Z výpovědí bývalých československých generálů naopak vyplývá, že se Moskvě podařilo před představiteli ČSLA celou akci velmi dobře utajit. Generál Vitanovský v této souvislosti uvádí, že přípravy intervence unikly i československému vojenskému personálu sloužícím přímo ve Spojeném velení.⁶²³

Stejně tak v politické rovině by aktivizace Varšavské smlouvy přinášela zbytečný problém. Svolat k československé otázce Politický poradní výbor by znamenalo do řešení celé problematiky vtáhnout Ceaușescovo Rumunsko, na čemž Kreml vzhledem ke zkušenostem z posledních let nemohl mít sebemenší zájem. Případné komplikace při rozšíření jednání o pražském jaru mezi státy východního bloku na rámec Varšavské smlouvy potvrdil brzy po intervenci i postoj rumunských představitelů. V rámci debaty v rumunském vedení o způsobu, jakým nejlépe celou akci odsoudit, navrhl ministr zahraničních věcí Manescu vznést protest s ohledem na zásadu jednomyslného jednání v rámci Varšavské smlouvy. Toto se ukázalo jako neprůchodné, jelikož, jak správně upozornil Emil Bodnăraș, Sovětský svaz zvolit taktiku, kdy intervenci proti demokratizačnímu procesu v Československu oficiálně nikterak nespojoval s rámcem paktu.⁶²⁴

⁶²² Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, str. 178.

⁶²³ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, str. 410.

⁶²⁴ Stenographic Transcript of the Meeting of the Executive Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 25. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16520/ipublicationdocument_singledocument/83027155-0c86-4e9d-b6db-b558b4a3f443/en/680825_stenographic_transcript.pdf (ke dni 29. června 2010).

9.3 Finalizace reformních dokumentů

Obrat v postoji Rumunska k reformě Varšavské smlouvy přes jisté ústupky sovětské strany způsobila především zkušenost z československého vývoje. Rumunské vedení se v atmosféře zostřené po srpnové intervenci v ČSSR rozhodlo Sovětský svaz nadále v otázce Varšavské smlouvy nedráždit a reformní dokumenty navržené Spojeným velením odsouhlasilo. Pouhý týden po invazi do Československa navštívil Bukurešť hlavní velitel Jakubovskij a nový náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenko. Účelem jejich setkání s nejvyššími politickými i vojenskými představiteli Rumunska bylo informovat o postupu ostatních států Varšavské smlouvy v otázce nového statutu Spojeného velení, vytvoření vojenské rady a společného systému protivzdušné obrany. Moskva velice dobře využila atmosféry panující v rumunském vedení po vpádu do Československa. Za dané situace se jevílo nanejvýš nepravděpodobné, že by se Bukurešť stavěla výraznějším způsobem na odpor. Atmosféra jednání odpovídala situaci po invazi do Československa. Rumunští představitelé se snažili vyjít sovětskému maršálovi maximálně vstříc a po hlavním veliteli poslali srdečný pozdrav Brežněvovi s Kosyginem. Ceaușescu v souvislosti s novým konceptem reformních dokumentů vyjádřil faktickou spokojenost a naději, že poslední úpravy budou brzy dokončeny. Zmínil několik aspektů, které je třeba dořešit, avšak ihned doplnil, že se tak skutečně stane. Hlavního velitele tímto informoval o ukončení rumunské obstrukce. Jednání probíhalo v duchu vzájemných ústupků. Na rozdíl od nedávné minulosti však měla výrazně navrch sovětská delegace.⁶²⁵

Představitelé Spojeného velení seznámili rumunské vedení o výsledku série konzultací se zástupci náčelníků generálních štábů členských států v Moskvě. Hlavní reformní dokument měl nést název „statut Spojených ozbrojených sil“. Navzdory nedávným rumunským námitkám dospěly ostatní členské státy k názoru, že významově se toto označení více blíží interpretaci, kdy jednotlivé ozbrojené síly států účastnících se rámce Varšavské smlouvy jednají společně jako součásti aliance, přičemž Spojené velení se nachází pouze v pozici vedoucího orgánu. Přijetím statutu Spojených ozbrojených sil a nikoliv Spojeného velení mělo tedy dojít k formálnímu posílení suverenity členů paktu. V palčivé otázce zřízení vojenské rady byl zvolen kompromisní přístup. Orgán zahrnující ministry obrany, hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil neměl rozhodovat na základě

⁶²⁵ Note of discussions refers to a meeting between the general secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Nicolae Ceaușescu, and the supreme commander of the Unified Armed Forces, Marshal Ivan Iakubovskii, 28. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16508/ipublicationdocument_singledocument/ef3f6dc1-8fa6-4985-b08e-8ca488bb629a/en/680928_note_discussions.pdf (ke dni 29. června 2010).

jednomyslnosti, jak donedávna Bukurešť striktně požadovala. Moskva však ustoupila od přijímání usnesení na principu pouhé většiny. Dle navrhovaných dokumentů měla rozhodnutí nově zřizovaného kolektivního vojenského orgánu podmiňovat většina dvoutřetinová. To stačilo k tomu, aby při jednání náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenka s rumunským náčelníkem generálního štábu Gheorghem bylo a až na pár nepříliš podstatných výjimek v otázce reformy vojenského rámce dosaženo shody. Rumunsko odsouhlasilo i dříve rezolutně odmítanou přítomnost poradců Spojeného velení v národních armádách, pokud to vláda dané země uzná za vhodné.⁶²⁶

Také samotný Ceaușescu konstatoval, že Rumunsko již nemá námitek proti vytvoření vojenské rady, avšak tento krok měl plně záviset na odsouhlasení Politickým poradním výborem, jelikož vojenská rada měla představovat jeho pomocný orgán. Rumunské ústupky demonstrovalo především odstoupení od doposud rezolutně odmítaného způsobu rozhodování na základě většiny. Ceaușescu prohlásil, že dvoutřetinová většina je mnohem lepší než většina prostá. Zdůraznil však, že by tato skutečnost neměla ovlivnit úsilí rozhodovat o věcech jednomyslně. Otázku blokování rozhodnutí ve vojenské radě měla vyřešit možnost dodatků k protokolu z jednání, podepsaných hlavním velitelem i všemi ministry, ve kterých by členské státy paktu mohly prezentovat svá odlišná stanoviska⁶²⁷. Možnost oficiálně vyjádřit opačný názor, aniž by tím byl blokován rozhodovací proces, měla dle Bukurešti přispět k dosažení jednomyslné shody v budoucnu. Štěmenko však dal rumunskému vůdci jasně najevo, že Moskva v žádném případě nedopustí obnovení diskuse o jakémkoliv právu veta. Také v palčivé otázce rozmístění vojsk Spojených ozbrojených sil na území členských států paktu, umocněné aktuální situací v Československu, Ceaușescu doporučoval, aby dislokace vojsk podléhala souhlasu všech vlád členských států. S tím nakonec Jakubovskij souhlasil a ujistil rumunské představitele, že toto bude ve finální verzi dokumentu zahrnuto. Samotné podmínky a průběh rozmístění však měly být řešeny pouze mezi zúčastněnými státy.⁶²⁸

Do jisté míry odlišný pohled na věc si Ceaușescovo vedení udržovalo pouze v otázce Politického poradního výboru. Sovětskou stranou prezentovaný návrh sice nehovořil o přijetí statutu tohoto orgánu, nicméně Bukurešť byla seznámena s rozhodnutím ostatních členů Varšavské smlouvy o povinné účasti prvních tajemníků stran a předsedů vlád na jeho

⁶²⁶ Tamtéž.

⁶²⁷ Obdobná praxe fungovala v RVHP.

⁶²⁸ Note of discussions refers to a meeting between the general secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Nicolae Ceaușescu, and the supreme commander of the Unified Armed Forces, Marshal Ivan Iakubovskii, 28. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16508/ipublicationdocument_singledocument/ef3f6dc1-8fa6-4985-b08e-8ca488bb629a/en/680928_note_discussions.pdf (ke dni 29. června 2010).

jednáních.⁶²⁹ Schůzky Politického poradního výboru měly být zároveň od nynějška svolávány pravidelně jednou do roka, v případě potřeby i mimořádně. Uspořádání mimořádné schůzky však měl podmiňovat souhlas dvou třetin členských států paktu. Tato většina však byla pro Sovětský svaz vždy pohodlně sestavitelná. Ceaușescu deklaroval rumunskou ochotu o takovém návrhu seriózně jednat, avšak vyslovil se proti spojování této otázky s přijetím reformy vojenského rámce. Obdobnou pozici zaujala Bukurešť i k vytvoření nového pomocného orgánu Politického poradního výboru – výboru ministrů obrany. O jeho zřízení padlo rozhodnutí během zmíněných konzultací v Moskvě. Rumunské vedení s institucí vysloveno souhlas, avšak doporučovalo otázku řešit mimo rámec vojenského statutu, jelikož se jednalo o orgán podřízený Politickému poradnímu výboru a nikoliv Spojenému velení. Jakubovskij Ceaușescovy připomínky přímo nezamítl, avšak jejich realizaci podmínil rumunským souhlasem s vypracováním a přijetím statutu Politického poradního výboru. Definitivní obrat rumunské politiky v otázce reformy Varšavské smlouvy byl dokonán. Rumunský vůdce uznal nutnost přijmout pravidla pro zasedání hlavního orgánu paktu a souhlasil s pověřením ministerstev zahraničních věcí k zahájení prací na konceptu příslušných dokumentů. Hlavního velitele zároveň ubezpečil o své účasti na další schůzce Politického poradního výboru, čímž znovu vyvrátil možnost opakování rumunských obstrukcí.⁶³⁰

Ke konečnému doladění vojenského statutu mělo dojít ve dnech 29. až 30. října na moskevské schůzce ministrů obrany. Jednotliví ministři členských států Varšavské smlouvy zde fakticky pouze vyjádřili svou podporu návrhu prezentovanému Spojeným velením. Jisté připomínky vznesly pouze maďarská a polská delegace. Především Maďarsko navrhovalo, aby pravomoci hlavního velitele v otázce rozmístění jednotek Spojených ozbrojených sil na území členských států a pravomoci uvádět tyto jednotky do stavu bojové pohotovosti byly z návrhu dokumentů vyňaty a řešeny později. Navrhovaný statut se týkal vojenských orgánů pouze v mírovém stavu. Maďarsko proto doporučilo řešit výše uvedené pravomoci hlavního velitele až v budoucnu, v rámci předpokládaného statutu pro válečný stav. Pro nedostatek podpory však maďarská delegace svůj návrh později stáhla. Rumunské ministerstvo obrany muselo po moskevském jednání konstatovat, že došlo k zahrnutí veškerých jeho

⁶²⁹ V této souvislosti se snažilo Československo neúspěšně prosadit, aby se schůzek PPV povinně účastnili i prezidenti členských států. Zamítnutí tohoto návrhu bylo oficiálně zdůvodněno tvrzením, že ne všechny státy Varšavské smlouvy touto státní funkcí disponují. Vzhledem k existenci předsedů státní rady však pravděpodobně za rozhodnutím stála snaha nerozšiřovat složení delegací.

⁶³⁰ Note of discussions refers to a meeting between the general secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Nicolae Ceaușescu, and the supreme commander of the Unified Armed Forces, Marshal Ivan Iakubovskii, 28. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16508/ipublicationdocument_singledocument/ef3f6dc1-8fa6-4985-b08e-8ca488bb629a/en/680928_note_discussions.pdf (ke dni 29. června 2010).

požadovaných úprav do finální verze statutárních dokumentů. Výjimku tvořil článek XII, hovořící o rozmístění vojsk na území členských států. Zde si Bukurešť vyhradila právo návrh dodatečně posoudit.⁶³¹

Materiál schválený koncem října v Moskvě představoval nejkomplexnější a nejpropracovanější návrh za celou dobu pokusu Varšavskou smlouvu zreformovat. V sovětské metropoli byly tedy schválena reforma vojenských institucí paktu zahrnující následující dokumenty: statut Spojených ozbrojených sil, statut výboru ministrů obrany, statut štábu Spojeného velení, statut vojenské rady, statut technického výboru a statut jednotného protivzdušného obranného systému.⁶³² Tyto dokumenty měla odsouhlasit schůzka Politického poradního výboru, naplánovaná na březen následujícího roku do maďarské metropole.

9.4 X. schůzka Politického poradního výboru

Vedlejším efektem invaze do Československa se stalo odblokování prosazení reforem Varšavské smlouvy. S ohledem na skutečnost, že československé vedení zastávalo i po srpnu 1968 k reformě paktu prakticky nezměněný kladný postoj a Bukurešť ve snaze utlumit své spory s Moskvou upustila v této otázce od obstrukcí, nic nebránilo přijetí dokumentů reformujících Varšavskou smlouvu na jubilejním X. zasedání Politického poradního výboru. Jednání se uskutečnilo ve dnech 16. až 17. března v maďarské metropoli.

Původní agendu budapešťské schůzky mělo tvořit kromě konečného přijetí reformních dokumentů ještě projednání výzvy států Varšavské smlouvy všem evropským státům ke svolání celoevropské bezpečnostní konference.⁶³³ Takto připravený program však narušil eskalující se konflikt Sovětského svazu s Čínou. V březnu 1969 spor obou komunistických mocností přerostl v otevřené ozbrojené střety mezi sovětskými a čínskými jednotkami na řece Ussuri, která tvořila část společné hranice obou zemí v severovýchodní Asii. Boje se brzy se rozšířily na řeku Amur a na hranici mezi provincií Sin-t'iang a sovětským Kazachstánem.⁶³⁴ Jestliže se rumunské vedení smířilo s posílením vojenského rámce Varšavské smlouvy jako s nezbytným ústupkem Moskvě, nehodlalo v žádném případě dopustit, aby byl do vojenského střetu obou mocností pakt jakkoliv zatažen.

⁶³¹ Report by the Romanian Minister of Armed Forces to the Chairman of the Romanian Council of Ministers (Ion Gheorghe Maurer) on the Participation in the Summit of the Warsaw Treaty Defense Ministers, 30. října 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16501/ipublicationdocument_singledocument/ae6fa9a-afcd-4096-a43a-9c20a894af89/en/681030_report.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶³² BAEV, 2003.

⁶³³ Zpráva o zasedání politického poradního výboru států-účastníků Varšavské smlouvy v Budapešti, 25. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18016/ipublicationdocument_singledocument/491abf71-2512-410d-aa67-18999520e1f6/cs/CSSR_Report_1969_13.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶³⁴ GADDIS, 2006, str. 135.

V předvečer jednání Politického poradního výboru sovětský náměstek ministra zahraničních věcí Firjubin nastínil jednotlivým delegacím sovětských satelitů poslední vývoj událostí na řece Ussuri a následně se pokusil přednést nótu týkající se situace v Číně. Proti tomu ihned vystoupil rumunský zástupce Malita s námitkou, že Politický poradní výbor se sešel k jasně dané agendě a delegace mají specifické instrukce svých vlád. Zopakoval tak známou rumunskou taktiku, když odmítl jednat o Sověty bezprostředně nastíněném problému s odkazem na chybějící mandát své strany. Maďarští představitelé se přesto pokusili změnit text připravovaného komuniké Politického poradního výboru a vložit do něj alespoň formulaci, že účastníci jednání jsou připraveni čelit veškerým provokacím a útokům na svou bezpečnost soudržností a vojenskou připraveností členských států Varšavské smlouvy. Poté co Mirceu Malita rázně odmítl i tuto možnost, Nikolaj Firjubin pohrozil, že pokud lze rumunské pozice interpretovat jako odmítnutí spojence bránit hranice jiného spojence z Varšavské smlouvy, nastává velice vážná situace.⁶³⁵

K projednání vzniklé situace se bezprostředně sešel VV RKS. Instruoval rumunskou delegaci, aby veškeré pokusy vznést na pořad jednání Politického poradního výboru problematiku sovětsko-čínského konfliktu zamítla. V opačném případě měli rumunští zástupci pohrozit odmítnutím podpisu výsledného komuniké. Vzhledem k nepředvídatelnému vývoji situace na řece Ussuri se Bukurešť obávala, že se Moskva bude snažit s odvoláním na III. článek smlouvy zatáhnout do ozbrojeného konfliktu s Pekingem Varšavskou smlouvu jako celek. Ceaușescu v interní diskusi se členy rumunského vedení jako hlavní důvod pro zamítnutí komuniké obsahující odkaz na Čínu uvedl obavu, aby se státy Varšavské smlouvy neocitly tímto krokem na pokraji války s asijskou mocností. Zároveň podezíral Brežněvovo vedení, že hodlá střetu na Ussuri pouze využít k zvýšení tlaku na své východoevropské satelity. Rumunskou taktiku v této otázce formuloval Emil Bodnăraș: Rumunska se musí za každou cenu vyhnout účasti na jakýchkoliv protičínských akcích a zablokovat schválení jakéhokoliv stanoviska prezentujícího solidaritu Varšavské smlouvy se Sovětským svazem v jeho konfliktu s Maovým režimem.⁶³⁶ V rámci zájmu Moskvy nekomplikovat zbytečně budapeštské jednání Politického poradního výboru a neohrozit tak přijetí reformy Varšavské

⁶³⁵ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶³⁶ Tamtéž.

smlouvy a výzvu ke svolání celoevropské bezpečnostní konference se nakonec čínská otázka na oficiální pořad jednání ani do závěrečného komuniké nedostala.⁶³⁷

Přes faktický souhlas s navrhovanou podobou reformy vojenských orgánů zbývalo ještě doladit finální text problematického článku XII nového statutu Spojených ozbrojených sil zahrnujícího některé kontroverzní otázky. V obavě, aby Rumunsko nezačalo další sérii obstrukcí, však sovětsí představitelé odmítli svolat před jednáním Politického poradního výboru přípravnou schůzku zástupců ministrů obrany za účelem řešení dané situace. Hlavní spor panoval především ohledně interpretace, kdo má právo vyhlásit stav nebezpečí, ve kterém hlavní velitel disponoval mnohem rozsáhlejšími pravomocemi. Otázka byla nakonec pro nedostatek konsensu stažena. Rumunský náměstek ministra obrany zároveň s odkazem na předem oznámené stanovisko Bukurešti požadoval vyškrtnutí či úpravu bodu XII/b.⁶³⁸ S jasným odkazem na srpnovou invazi do Československa nechtělo Rumunsko připustit jakkoliv nejasný výklad především v otázce vstupu vojsk Varšavské smlouvy na území jejích členských států. V článku XII/b proto rumunská delegace striktně požadovala, aby vstup vojsk na území členských států byl podmíněn souhlasem všech vlád členských států paktu.⁶³⁹ Otázka byla ze statutu nakonec také vypuštěna.

Jaké změny se v rámci Varšavské smlouvy podařilo po téměř pětiletém úsilí prosadit? Text smlouvy podepsané v roce 1955 ve Varšavě se jako takový změn nedočkal. Došlo však k vytvoření následujících orgánů: Výboru ministrů obrany, Vojenské rady a Technického výboru. Odsouhlasen byl i jednotný systém protivzdušné obrany; výraznou proměnou prošel štáb Spojených ozbrojených sil. Zásadní změnu představovalo nahrazení původního statutu Spojeného velení z roku 1956 novým statutem Spojených ozbrojených sil. Tento dokument byl mnohem obsáhlejší a stanovoval konkrétní pravidla pro vojenskou spolupráci ve Varšavské smlouvě v mírovém stavu.

Vlády členských států paktu se dočkaly posílení svých pravomocí při vyčleňování národních jednotek do Spojených ozbrojených sil. Hlavní velitel mohl v tomto směru vydávat pouze nezávazná doporučení, rozhodující slovo připadalo vládám a Politickému poradnímu

⁶³⁷ Romanian Circular Letter on the PCC Meeting, 19. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18018/ipublicationdocument_singledocument/9983a945-bdb6-435b-a372-4b0419b0a880/en/690319_Circular_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶³⁸ Minutes of the Hungarian Party Politburo Session - Report on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP (János Kádár), 24. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18017/ipublicationdocument_singledocument/dff6430a-4402-4217-ba18-509256cb20cb/en/690324_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶³⁹ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

výboru. Ačkoliv tomuto kolektivnímu orgánu i nadále náleželo rozhodování o společných otázkách týkajících se upevnění obrany a organizace Spojených ozbrojených sil, kontrola národních armád v mírovém čase byla ponechána výhradně jednotlivým ministrům obrany. Ti zároveň již nebyli v podřízeném postavení vůči hlavnímu veliteli. Podle původního protokolu o vytvoření Spojeného velení z roku 1955 nastala situace hraničící v určitých momentech s parodií. Ministři obrany působili v pozicích zástupců hlavního velitele a byli tudíž jeho podřízení. V Sovětském svazu tak nastala velmi paradoxní situace - hlavní velitel Varšavské smlouvy Jakubovskij byl v rámci sovětské armády podřízeným sovětského ministra obrany Grečka, zatímco v rámci Varšavského paktu působil Grečko pouze v pozici Jakubovského zástupce. Tato skutečnost přinášela nepříjemnosti především během aliančních vojenských cvičení.⁶⁴⁰ Ke konfliktním situacím docházelo také dříve v obdobném vztahu Grečko-Malinovskij.⁶⁴¹ Proti stavu, kdy ministři obrany byli v podstatě ministry jen ve svých zemích a v orgánech paktu byli pouhými zástupci hlavního velitele, nový statut ustanovil, že v pozici zástupců hlavního velitele budou působit náměstci ministrů obrany nebo případně náčelníci národních generálních štábů. Ministři obrany se dostali na úroveň hlavního velitele v rámci Výboru ministrů obrany, jakožto pomocného orgánu Politického poradního výboru.⁶⁴²

Nový statut Spojených ozbrojených sil výrazně upřesňoval pravomoci hlavního velitele. Tato palčivá otázka se prolínala historií aliance od samého počátku. Vzhledem k vágním formulacím původního statutu Spojeného velení, umožňujícím mnohoznačný výklad a svévolný postup hlavního velitele ve vztahu k národním vojenským orgánům, měl nový dokument především vyloučit jakékoliv jeho zásahy do suverénních práv jednotlivých členských zemí. Teoreticky se jednalo pouze o zachování základních zásad ustavující smlouvy, které však byly především sovětskou stranou za 14 let existence paktu značně pošlapány. Vytvoření aliančního štábu jako pomocného orgánu hlavního velitele mělo dále formálně zabezpečit, aby činnost Spojeného velení nově vycházela z lepších znalostí konkrétní situace a možností každé země.⁶⁴³

Zlepšit vojenskou spolupráci a posílit alianční bázi Varšavské smlouvy měly především nově vytvořené kolektivní orgány. Pomocná instituce Politického poradního výboru pro vojenské otázky, Výbor ministrů obrany, zahrnovala hlavního velitele, náčelníka

⁶⁴⁰ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, str. 178.

⁶⁴¹ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, str. 376.

⁶⁴² New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. března 1969, in *A Cardboard Castle?*, dok. 62, str. 323.

⁶⁴³ Zpráva o zasedání politického poradního výboru států-účastníků Varšavské smlouvy v Budapešti, 25. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18016/ipublicationdocument_singledocument/491abf71-2512-410d-aa67-18999520e1f6/cs/CSSR_Report_1969_13.pdf (ke dni 29. června 2010).

štábu Spojených ozbrojených sil a jednotlivé ministry obrany. Hlavním úkolem tohoto orgánu bylo vypracovávat společná doporučení a návrhy směřující k upevnění obrany států, výstavbě a zvyšování bojové pohotovosti Spojených ozbrojených sil, jakož i doporučení pro zasedání Politického poradního výboru. Výbor nedisponoval rozhodovací pravomocí a jeho návrhy měly být předkládány k rozhodnutí národním vládám nebo Politickému poradnímu výboru. Zasedání orgánu se měla konat nejméně jednou za rok, řídicí funkce měla mezi ministry rotovat v abecedním pořadí. Pracovním orgánem výboru se stal přetvořený alianční štáb Spojených ozbrojených sil. Ten měl zahrnovat zástupce jednotlivých národních ozbrojených sil na bázi procentuelního zastoupení⁶⁴⁴. Tato změna zdánlivě představovala pro členské státy progresivní zlepšení, neboť nově zde měly pracovat desítky lidí nepocházejících ze Sovětského svazu.

Nově zřízená Vojenská rada se měla zabývat problémy týkajícími se stavu a rozvoje Spojených ozbrojených sil, avšak proti původnímu plánu rovněž nedisponovala závaznou rozhodovací pravomocí. Zahrnovala hlavního velitele jako předsedu, náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, zástupce hlavního velitele, velitele jednotného protivzdušného obranného systému a náčelníka Technického výboru.⁶⁴⁵ Vzhledem ke skutečnosti, že do uvedených funkcí byli jmenováni sovětští důstojníci, měl Sovětský svaz v tomto orgánu zajištěnou dominantní roli. Z celkového počtu jedenácti členů Vojenské rady připadalo pouhých šest křesel na zástupce sovětských satelitů.

Ustanovení Technického výboru mělo uspokojit členské státy kritizující špatnou koordinaci zbrojního průmyslu. Činnost orgánu měla probíhat v úzké spolupráci s komisí pro průmysl RVHP. Hlavní úkol Technického výboru představovalo rozpracovávání systému a rozvoje výzbroje a přijímání opatření ke koordinaci vědeckovýzkumných prací, spojených s vybavením armád, výzbrojí a technikou. Zároveň byla paralelně ustanovena i Vojensko-technická rada složená ze zástupců náčelníků generálních štábů pro vyzbrojování, která měla zkoumat a posuzovat nejdůležitější doporučení vydaná Technickým výborem. Státy podílející se značným rozsahem na vyzbrojování ostatních členských armád, jako například ČSSR, měly pochopitelně na zřízení tohoto výboru eminentní zájem. Slibovaly si od něj významné

⁶⁴⁴ Zastoupení probíhalo na bázi příspěvků do rozpočtu Spojených ozbrojených sil.

⁶⁴⁵ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. března 1969, in *A Cardboard Castle?*, dok. 62, str. 323.

zlepšení koordinace v této oblasti.⁶⁴⁶ Tento předpoklad byl uveden i v návrhu československé vojenské doktríny, předložené náčelníkem generálního štábu ČSLA Rusovem.⁶⁴⁷

Předpokládalo se, že transformace štábu a vytvoření Technického výboru bude provedena ještě do konce roku 1969. Orgány měly sídlit v Moskvě. Reformovaný štáb Spojených ozbrojených sil a technický výbor začaly pracovat koncem listopadu 1969, stejně jako Vojenská rada. První schůzka Výboru ministrů obrany se uskutečnila v sovětské metropoli o měsíc později.⁶⁴⁸

Přijetí reformních dokumentů po téměř pětiletém úsilí znamenalo pro Varšavskou smlouvu nepochybně úspěch. Přesto na budapešťském jednání Politického poradního výboru nebyla otázka vojenské spolupráce v rámci paktu vyřešena úplně. Zásadním aspektem zůstávalo, že schválený statut aliančních vojenských orgánů stanovil pravidla pouze pro stav míru. Ačkoliv členské státy předpokládaly, že se následněm krátkém časovém horizontu podaří přijmout statut vyjasňující pravomoci hlavního velitele během války, nestalo se tak. Tato velice kontroverzní otázka nakonec zůstala otevřená až do roku 1980.⁶⁴⁹ Jak již bylo uvedeno, v Budapešti nedošlo ani k dohodě o zcela zásadní otázce, kdo má pravomoc vyhlásit stav ohrožení, ve kterém hlavní velitel disponoval mnohem rozsáhlejšími pravomocemi. První tajemník MSDS János Kádár správně upozornil, že upřesnit pravidla spolupráce v rámci Varšavské smlouvy v době míru bylo sice nezbytné, avšak v této oblasti existovala alespoň určité regule obsažené v ustavující smlouvě, protokolu o vytvoření Spojeného velení a statutu Spojeného velení. Proti tomu předpokládaná praxe během válečného konfliktu nebyla doposud žádným oficiálním dokumentem ani nastíněna. Při jednání v Budapešti se přitom jasně ukázalo, že v této zásadní otázce panují mezi jednotlivými členskými státy výrazné rozpory. Sovětskou nespokojenost s touto skutečností pak demonstrovalo nezvykle ostré vystoupení hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Jakubovského.⁶⁵⁰

Budapešťská schůzka Politického poradního výboru odsouhlasila také výzvu členských států Varšavské smlouvy evropským zemím apelující na svolání celoevropské

⁶⁴⁶ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.2*, dok. 48, str. 178.

⁶⁴⁷ Základem pro rozpracování československé vojenské doktríny problematiky v době počínající normalizace se stala doktrína sovětská, která byla pouze aplikována na podmínky ČSSR. Návrh vojenské doktríny ČSSR předložený náčelníkem generálního štábu generálem Karlem Rusovem kolegiu ministra obrany, 12. února 1970, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.2*, dok. 83.

⁶⁴⁸ BAEV, 2003.

⁶⁴⁹ MASTNY, 2005, str. 323.

⁶⁵⁰ Minutes of the Hungarian Party Politburo Session - Report on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP (János Kádár), 24. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18017/ipublicationdocument_singledocument/dff6430a-4402-4217-ba18-509256cb20cb/en/690324_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

bezpečnostní konference. Dokument fakticky navazoval na bukurešťskou deklaraci. Sovětskou iniciativu podpořila skutečnost, že v rámci série mezinárodních schůzek následující po jejím zveřejnění v létě 1966 se žádná evropská vláda proti myšlence celoevropské bezpečnostní konference nevyslovila. Varšavská smlouva jako celek tak z maďarské metropole deklarovala svůj zájem na mírové koexistenci a rozšíření rámce vzájemné spolupráce v Evropě, bez ohledu na společenské zřízení jednotlivých států. Tuto myšlenku však podmiňovala uznáním neprolomitelnosti stávajících hranic v Evropě, včetně polské hranice Odra-Nisa, a uznáním existence obou německých států ze strany Západu. Oznámení, že státy Varšavské smlouvy věří v možnost vytvořit evropský bezpečnostní systém pak představovalo signál, že přes posílení role svých kolektivních orgánů platí nadále článek XI. ustavující smlouvy – tedy pokud bude ustanoven evropský systém kolektivní bezpečnosti, skončí platnost Varšavské smlouvy.⁶⁵¹ Krom toho sledovala Moskva posílení vlastní kontroly procesu narůstajících kontaktů mezi státy Západní a Východní Evropy. Kolektivní výzva paktu měla zabránit opakování separátních akcí, jaké představovalo navázání diplomatických styků Rumunska se západoněmeckým státem.⁶⁵²

9.5 Výsledek přijetí reforem

Přijetím reformních dokumentů na X. jednání Politického poradního výboru v Budapešti byla završena první reforma Varšavské smlouvy. Po téměř 14 letech svého fungování se pakt zemí tzv. socialistického tábora stal alespoň formálně skutečnou vojenskou aliancí s danými pravidly fungování. Zájem na uskutečnění reforem měla nejen sovětská strana. Její motivy se však nepochybně značně lišily od jejích satelitů. Z ideálního pohledu Moskvy měla reforma poskytnout členským státům větší pocit spoluúčasti, avšak pokud možno bez omezení sovětské kontroly. Nové instituce tak byly navrženy, aby loajálními členům Varšavské smlouvy poskytl možnost většího podílu na operacích a větší slovo v politických diskusích. Výsadu rozhodovat, co pakt udělá, si však nadále podržel Sovětský svaz. Přijetí reformních dokumentů nepochybně zakládalo možnost alianční spolupráce a situace se v tomto ohledu skutečně změnila k lepšímu. Nově vyslaní vojenští představitelé jednotlivých států do Spojeného velení však představovali na strategických úrovních víceméně stále pouze styčné orgány, které měly zprostředkovat vzájemné informace

⁶⁵¹ Public Appeal for a European Security Conference, 17. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18022/ipublicationdocument_singledocument/af28a41f-2c8f-4238-b134-241fc20a0cf2/en/Public_Appeal_1969_9.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶⁵² VALDEZ, J.C.: *Internationalism and the Ideology of Soviet Influence in Eastern Europe*. Cambridge, 1993, str. 62.

doplňující hlavní direktivy. Zásadní roli hrála i nadále sovětská generalita. Vazba Varšavské smlouvy na jednotlivé členské ozbrojené síly pak měla výrazně obcházet národní ministerstva obrany a pobíhat na úrovni hlavní velitel - politbyro příslušné země, štáb Spojených ozbrojených sil - národní generální štáby.⁶⁵³

Přijetí reformních dokumentů uvítaly všechny členské státy paktu. Výjimku představovalo Rumunsko. Pro Ceaușescův režim znamenalo posílení vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě nepochybně velkou zahraničněpolitickou porážku, především pokud si uvědomíme, že se takovému kroku snažilo předchozích pět let zabránit. Nyní byla Bukurešť nucena svůj postoj revidovat. Oficiální stanovisko RKS k novému statutu vojenských orgánů uvádělo, že přijaté dokumenty jsou ve výsledku v souladu s Rumunskem dlouhodobě prosazovanými principy. Bukurešť pozitivně hodnotila fakt, že došlo k výraznému zpřesnění rámce spolupráce ve Varšavské smlouvě, což mohlo v budoucnu pomoci vyhnout se desinterpretaci či jednostrannému výkladu interních pravidel paktu. Ceaușescovo vedení odmítlo kritické názory části RKS, že reforma může negativně ovlivnit rumunskou nezávislost či státní suverenitu. Naopak ocenilo, že nově přijaté dokumenty dávají možnost jednotlivým státům, včetně Rumunska předkládat vlastní návrhy k dalšímu zlepšení obranného systému Varšavské smlouvy. Propagandisticky pak označilo reformu paktu za přínos pro rozvoj vztahů mezi zeměmi na základě marxisticko-leninských principů.⁶⁵⁴

Ve skutečnosti se však názor rumunského vedení na spolupráci v rámci paktu příliš nezměnil. Zásadní roli v tom nepochybně hrála krom snahy držet se linie IX. sjezdu RKS i československá zkušenost. Bukurešť připouštěla, že potlačení pražského jara sice nebyla oficiálně koncipováno jako akce Varšavské smlouvy, ale skutečnost, že se jí účastnilo pět členských států aliance byla vždy v popředí debaty. Varšavskou smlouvu vnímalo Ceaușescovo vedení především jako prostředek zabránění agresi imperialistů v Evropě a u toho mělo zůstat. Zabývalo se proto alespoň myšlenkou, jak prosadit jistou formu deklarace, zdůrazňující že Varšavská smlouva je primárně zaměřena proti imperialistické agresi a má výhradně evropský charakter.⁶⁵⁵ To mělo zabezpečit, že síla paktu nebude použita k agresi proti jiné socialistické zemi a zároveň zamezit případnému vtažení sovětských satelitů do války s Čínou. Reforma Varšavské smlouvy schválená v době vojenské konfrontace Moskvy

⁶⁵³ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, str. 337.

⁶⁵⁴ Romanian Circular Letter on the PCC Meeting, 19. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18018/ipublicationdocument_singledocument/9983a945-bdb6-435b-a372-4b0419b0a880/en/690319_Circular_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶⁵⁵ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

s Pekingem byla sovětskými představiteli nepochybně chápána jako jednoznačný varovný signál Pekingu.⁶⁵⁶ V souvislosti s výzvou ke svolání celoevropské bezpečnostní konference také Rumunsko akcentovalo, že pokud bude ustanoven kolektivní systém evropské bezpečnosti, Varšavská smlouva ztratí svou cenu.⁶⁵⁷ Myšlenku celoevropské bezpečnostní konference Ceaușescovo vedení vítalo ze dvou důvodů. Zaprvé oslabovala myšlenku dalšího utužení vojenské spolupráce v rámci paktu, zadruhé taková konference počítala s jednáním rovných suverénních států. Takový přístup Rumunsko přibližoval jeho dlouhodobému zahraničněpolitickému cíli – eliminaci sovětského vlivu na svou politiku.⁶⁵⁸

Podoba přijatých reformních dokumentů nemohla uspokojit stejnou měrou všechny státy tzv. „cementového jádra“ Varšavské smlouvy. Tak nazval v roce 1967 polský premiér Jozef Cyrankiewicz sovětské satelity, které měly hlavní zájem na konsolidaci paktu a jeho zreformování – tedy ČSSR, PLR a NDR.

Československo si od provedené reformy slibovalo především zlepšení řešení otázek obranyschopnosti a výstavby ozbrojených sil členských států paktu na základě konkrétní situace a možnosti každé země. Pozitivně hodnotilo jasnou působnost schválených statutárních dokumentů, posílení pravomoci státních a stranických orgánů a z něj vyplývající formální ujištění o suverenitě každého členského státu.⁶⁵⁹ Schválení reformních dokumentů však považovalo za pouhý první krok, po kterém bude třeba vyřešit řadu klíčových problémů, především v otázkách alianční vojenské doktríny.⁶⁶⁰ Nastupující normalizace však přinesla v tomto směru značnou revizi. Návrh československé vojenské doktríny z počátku roku 1970 již zdůrazňoval, že členství ČSSR ve Varšavské smlouvě zavazuje k respektování především aliančních zájmů ve všech rozhodujících státněpolitických a vojensko-doktrínálních souvislostech.⁶⁶¹ Zásadní změnu pro československou roli ve Varšavské smlouvě tak ve skutečnosti nepřinášela její reforma, ale skutečnost, že po srpnové intervenci zůstalo v zemi dislokováno 75-80 tisíc vojáků střední skupiny sovětských sil. Požadavky Moskvy na ČSSR ve vojenské oblasti tak již nikdy nedosáhly úrovně před invazí.

⁶⁵⁶ VALDEZ, 1993, str. 62.

⁶⁵⁷ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf (ke dni 29. června 2010).

⁶⁵⁸ MASTNY, 2005, str. 40.

⁶⁵⁹ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.2*, dok. 48, str. 178.

⁶⁶⁰ Czechoslovak General Staff Study on the Warsaw Treaty, 21. prosince 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 61, str. 317.

⁶⁶¹ Návrh vojenské doktríny ČSSR předložený náčelníkem generálního štábu generálem Karlem Rusovem kolegiu ministra obrany, 12. února 1970, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.2*, dok. 83.

Polsko se rozhodlo pro taktiku „raději s SSSR než proti němu“ a stalo se největším podporovatelem sovětské reformní iniciativy v přeměnu Varšavské smlouvy ve formální protiklad NATO. Gomulkovo vedení doufalo, že posílením politického i vojenského rámce Varšavské smlouvy získá větší prostor pro jednání o těchto otázkách a bude mít jako partner větší vliv na sovětskou politiku.⁶⁶² Reforma přijatá v Budapešti tak nemohla polské očekávání upokojit úplně, především v politické rovině. Ve vojenské oblasti byly hlavní polské požadavky formálně naplněny. Došlo k většímu rozdělení moci mezi hlavní velení a národní orgány. Nový statut Spojených ozbrojených sil ponechával v mírovém čase kontrolu jednotlivých armád národním vládám členů aliance a došlo k výraznému upřesnění pravomocí hlavního velitele. Vytvoření nových kolektivních vojenských orgánů nahrazovalo schůzky *ad hoc* statutárně zakotveným systémem pravidelných konzultací. Polsko však nemohlo být spokojeno s odložením posílení politického rámce paktu, který Gomulkovo vedení výrazně prosazovalo. Došlo sice k upřesnění pravidel pro jednání Politického poradního výboru, avšak tato ustanovení měla daleko k plánovanému vytvoření samostatného statutu nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy. Zároveň bylo odloženo dlouhodobě prosazované vytvoření jeho pomocných politických orgánů – výboru pro zahraničněpolitické otázky a stálého sekretariátu. Došlo tak k paradoxní situaci. Varšavská smlouva výrazně posílila svůj vojenský význam ve chvíli, kdy ji pokračující *détente* vystavoval spíše politickým výzvám.⁶⁶³ Debata o výraznější reformě politického rámce paktu přitom byla odložena až do poloviny sedmdesátých let.

V tomto směru nemohla v Budapešti přijatá reforma uspokojit ani cíle Ulbrichtova režimu. Na rozdíl od československých a polských ozbrojených sil nehrála východoněmecká Národní lidová armáda v plánech Varšavské smlouvy zásadnější roli. Mnohem důležitější byl proto pro NDR politický význam aliance. Walter Ulbricht v průběhu šedesátých let mnohokrát vystoupil s iniciativou směřující k posílení zahraničněpolitického významu paktu, avšak v reformě vojenské spolupráce se výrazněji neangažoval. Podstatnějším důsledkem X. schůzky Politického poradního výboru než samotná reforma vojenského byla pro NDR výzva Varšavské smlouvy ke svolání celoevropské bezpečnostní konference spolu s apelem na uznání konceptu dvou německých států.

Český historik Petr Luňák v souvislosti s reformou Varšavské smlouvy dodává, že její uskutečnění plnila ze sovětského pohledu důležitou roli při vytváření jednotné vojenskostrategické kultury Východu. Jestliže si v šedesátých letech někteří českoslovenští důstojníci stěžovali, že nejsou dostatečně informováni o sovětských strategických úmyslech,

⁶⁶² MASTNY, 2005, str. 38

⁶⁶³ MASTNY, 2005, str. 39.

zreformovaná Varšavská smlouva tento problém do určité míry vyřešila. V jejím rámci se formoval Moskvě plně loajální důstojnický sbor východoevropských ozbrojených sil, kterému ani nepřišlo na mysl podobné otázky klást.⁶⁶⁴

⁶⁶⁴ LUŇÁK, 2007, str. 59.

Závěr

Varšavská smlouva dovršila v roce 1969 jednu etapu své existence. Během čtrnácti let prošla velmi dynamickým vývojem. Jestliže založení paktu v roce 1955 nikterak nezměnilo stávající mezinárodněpolitickou situaci a pouze formálně ukončilo autonomii ozbrojených sil sovětských evropských satelitů ve vojenské oblasti, v době přijetí reformních dokumentů v Budapešti představovala Varšavská smlouva skutečnou vojenskou alianční sílu a organizaci předkládající nikoliv bezvýznamné mezinárodněpolitické iniciativy. V rámci obecného fungování východního bloku však veškeré dění v paktu i nadále podléhalo primárně vůli Sovětského svazu.

Situace ve Varšavské smlouvě ve zkoumaném období byla po celou dobu plně závislá na vývoji vztahů v sovětské zájmové sféře a stávající vojenské a zahraničněpolitické linii Moskvy. Sovětské vedení přitom své jednání ve vztahu k paktu plně přizpůsobovalo aktuálním potřebám. Založení Varšavské smlouvy, primárně politicky motivovaného kroku předpokládaného jako dočasné a krátkodobé řešení, dokázal Sovětský svaz využít i v dlouhodobém časovém horizontu. Ačkoliv nevyšel Chruščovův plán výrazně posílit pozici Sovětského svazu v Evropě prostřednictvím rozpuštění obou vojensko-politických bloků – skutečně existujícího NATO a zároveň „lepenkového hradu“ Varšavské smlouvy - následovaném stažením všech cizích vojsk z území evropských států, ovlivnilo založení paktu vztah Moskvy a jejích satelitů v oblasti vojenské spolupráce. V době omezení důrazu na konvenční vojenskou sílu a krácení stavů sovětské armády znamenal podpis Varšavské smlouvy značné posílení sovětských ozbrojených sil. Vytvoření Spojeného velení formalizovalo podřízené postavení východoevropských armád Moskvě. Sovětská generalita nyní mohla bez zasahování cizích vojenských představitelů plánovat použití satelitních armád pod praporem Spojených ozbrojených sil, čímž sovětský generální štáb získal kontrolu nad desítkami nových divizí.

Přístup Moskvy vytvářel paradoxní situaci. Přes formální institucionalizaci vojenské spolupráce států východního bloku prostřednictvím Varšavské smlouvy nedošlo v této oblasti k nikterak výraznému posílení multilaterálních mechanismů. Naopak, po roce 1956 jednotlivé sovětské satelity dostávaly v rámci aliance méně informací o ozbrojených silách Sovětského svazu než před jejím založením. Činnost v jednotlivých východoevropských armádách i nadále řídili primárně sovětské poradce. Sovětský generální štáb pak řešil v rámci Varšavské smlouvy i ty vojenské aspekty, které se bezprostředně SSSR ani jeho ozbrojených sil netýkaly. Sovětským svazem plně ovládané Spojené velení se přitom dostalo v prvních letech

existence paktu do pozice prakticky jediné skutečně fungující instituce Varšavské smlouvy, jelikož její nejvyšší politický orgán, Politický poradní výbor, se téměř nescházel a ostatní politické instituce zůstaly pouze na papíře.

Ačkoliv existence Varšavské smlouvy nezpůsobila krizi východního bloku v roce 1956, tehdejší události v praxi názorně demonstrovaly stav panující v paktu. Předně se potvrdil nulový politický význam Varšavské smlouvy, když se veškerá jednání sovětského vedení s představiteli satelitních států odehrávala na neformálních schůzkách, nikoliv na aliančním instituovaném základě. Přímá účast maršála Koněva, byť primárně vycházela z jeho funkce náměstka sovětského ministra obrany a nikoliv hlavního velitele Varšavské smlouvy, a zapojení jednotek spadajících pod sestavu Spojených ozbrojených sil do vojenských akcí během polských a maďarských událostí pouze potvrdily nejužší provázanost paktu s velením sovětské armády. Sovětský vpád do Maďarska také znamenal první ze série mnoha svévolných porušení ustanovující smlouvy ze strany Kremlu.

Polský říjen a maďarské povstání měly dopad na další vývoj aliance. Polská krize přinesla poprvé volání po vystoupení členského státu z řad Varšavské smlouvy. Situace se opakovala v případě Maďarska. V tomto případě však maďarská vláda, tlačena Kremlem do kouta, dospěla k rozhodnutí skutečně pakt demonstrativně opustit. Odpor vůči členství ve vojenské alianci vedené Sovětským svazem je nutné chápat jako symbolický. Varšavská smlouva se tak nedlouho po svém vzniku dostala do pozice, kdy začala být veřejností i reformními komunisty chápána jako demonstrace „vazalského“ poměru východoevropských států vůči Moskvě.

Situaci se pokusilo alespoň částečně řešit Gomulkovo polské vedení. Polsko tak brzy po událostech roku 1956 předložilo první návrh na zásadní reformu Varšavské smlouvy. Polští generálové však při zdůvodňování požadovaných změn pouze výstižně popsali stav, kterého chtěl Kreml založením paktu ve vztahu ke svým satelitním státům dosáhnout. Je příznačné, že sovětská strana učinila jen částečné bilaterální ústupky, které měly polskou kritiku umlčet. Jedinou, avšak pro Moskvu nikterak neřešitelnou, komplikaci v následujících letech představovaly československé stížnosti na problémy spojené s realizací vytýčených zbrojních plánů a přechodně nezávislejší polský zahraničněpolitický kurz.

Na fungování paktu samotného se až do událostí druhé berlínské krize nic podstatného nezměnilo. Varšavská smlouva tvořila pouze zastřešující rámec pro vytýčení a aplikaci zbrojení a rozvoje ozbrojených sil ve východním bloku. Jejich realizace se však odehrávala mnohdy bilaterálně a mimo alianční rámec, což nezbytně přinášelo problémy v koordinaci činnosti jednotlivých členských států. Politický rámec aliance byl Kremlem nadále ignorován,

vyjma jeho jednorázové instrumentální aktivizace za účelem podpory nových Chruščovových zahraničněpolitických iniciativ v roce 1958. Při jednáních s představiteli západních mocností však Moskva hodlala existence Varšavské smlouvy využívat i jako nástroje zamezení případného ovlivňování dění ve své zájmové sféře Západem.

Klíčovou událost pro Varšavskou smlouvu představovala druhá berlínská krize z přelomu padesátých a šedesátých let, kdy se po období relativního klidu svět opět přiblížil možné vojenské konfrontaci mezi supervelmocemi. Přestože Chruščovova zahraničněpolitická linie obecně směřovala ke zmírnění mezinárodního napětí, mezi částí sovětských vojenských špiček rezonovaly úvahy o útočné vojenské operaci na Západ. Odlišnost mezinárodněpolitických iniciativ Kremlu od vojenského uvažování sovětské generality je zřejmá první pohled. Ofenzivní úvahy některých sovětských vojenských velitelů však vždy podléhaly politické gesci a ani v době jistého posílení vlivu armádních kruhů na vedení KSSS po nástupu Leonida Brežněva neměly šanci být aplikovány do praxe. Druhá berlínská krize měla za následek, že i politické vedení KSSS dospělo k přesvědčení, že eventualita vojenského střetnutí, byť vyprovokovaného Západem, se výrazně přiblížila. Došlo tak k výrazné aktivizaci vojenské činnosti v rámci Varšavské smlouvy. Spolu s tím začala být existence paktu zasazována také do sovětské nátlakové rétoriky vůči západním mocnostem, ačkoliv formální struktury Varšavské smlouvy opět nehrály v rozpoutání krize žádnou úlohu.

Zásadní proměna se týkala především vojenské koncepce. Armády členských států Varšavské smlouvy do této doby připravovaly na válku vedenou základě primárně defenzivní strategie přetrvávající ze Stalinovy éry. Příležitostná cvičení konaná pod záštitou aliance byla organizována spíše na bilaterální než kolektivní bázi. Eskalace berlínské krize měla za následek nejen mohutné zbrojení, ale také přechod na útočnou vojenskou koncepci a výrazné posílení aliančních multilaterálních principů. Je přitom zřejmé, že v realitě východního bloku měla část těchto změn pouze formální charakter. Když se poprvé v historii Varšavské smlouvy sešli ministři obrany členských států kolektivně v rámci aliance, hlavním účelem jejich setkání bylo pouze formálně potvrdit předchozí rozkazy hlavního velitele Grečka pro východoevropské ozbrojené síly. Na druhou stranu armády Varšavské smlouvy skutečně začaly nacvičovat boj jako součást aliance. Zásadní změnu v sovětském strategickém plánování znamenal přechod z obranné na útočnou doktrínu, dokončený koncem roku 1961. Zde je však nutné zdůraznit, že postup na Západ měl následovat až po napadení zemí Varšavské smlouvy. Koncepce, předpokládající v případě vypuknutí konfliktu masivní ofenzivu, trvala dalších 26 let, přičemž výrazného rozpracování a zdokonalení doznala po Chruščovově mocenském pádu.

Vzhledem k Chruščovovu rozhodnutí odložit podpis separátní mírové smlouvy s NDR skončila berlínská krize bez vojenské konfrontace. Varšavská smlouva však od té doby představovala skutečnou vojenskou sílu a sovětské vojenské velení počítalo s vedením případné války na bázi celé aliance. Tento posun nic nezměnil na skutečnosti, že velící struktura nadále zůstávala pevně v rukou sovětské generality, stejně jako Moskva nepovažovala za nezbytné jakkoliv reformovat – formálně či fakticky - stávající vojenské či politické orgány paktu.

To potvrdil i průběh karibské krize. Přístup sovětského vedení během událostí na Kubě v roce 1962 názorně ukázal, že minimálně v politické rovině představovala Varšavská smlouva nadále především formální organizaci. Role paktu byla opět zanedbatelná. O vývoji celé situace na Kubě s potencionálně nedozírnými důsledky informoval Sovětský svaz představitele států Varšavské smlouvy až *ex post*. Politický poradní výbor přes jisté posílení v době berlínské krize zůstával nadále nepravidelně se scházejícím orgánem, jehož svolání záviselo zcela na iniciativě Kremlu. Karibská raketová krize potvrdila minimální politickou roli Varšavské smlouvy a zároveň její čistě vojenský význam, a to výhradně pro evropské válčičtství. Východoevropské armády měly ve formálním rámci aliance fakticky rozšířit počty vojsk pod přímým sovětským velením. Karibská krize a následná neúspěšná žádost Kuby a Mongolska o přijetí do Varšavské smlouvy také vymezily geografické působení paktu striktně na Evropu. Jednalo se však o pouhé potvrzení textu ustavující smlouvy.

Sovětský postup v době karibské krize zcela obcházející politické konzultace s východoevropskými spojenci byl v následujících letech mnohokrát akcentován a předkládán jako argument pro nezbytné vyjasnění a posílení politického rámce Varšavské smlouvy. Byly to však samostatné zahraničněpolitické iniciativy jednotlivých členských států paktu, způsobené nesouhlasem s některými aspekty Moskvou navrhované smlouvy o nešíření jaderných zbraní, které stály u počátku rozhodnutí Sovětského svazu Varšavskou smlouvu reformovat po téměř devíti letech existence. Obtížný proces, který měl z „lepenkového hradu“ učinit skutečnou vojenskopolitickou alianci, začal v lednu 1964 ještě pod vedením Nikity Chruščova. Počátky snahy zreformovat Varšavskou smlouvu se časově shodují s propuknutím otevřené roztržky mezi Moskvou a Pekingem. Sovětský svaz si v tomto období snažil pojistit klid v Evropě, aby měl eventuálně volné ruce na východě. Další vývoj však ukázal, že Chruščovova výzva k posílení politického rámce paktu byla pouhým instrumentálním krokem, který měl pouze znovu nastolit naprosto jednotnou zahraničněpolitickou linii států východního bloku. Chruščov od navrhovaného zakotvení pravidelných konzultací vrcholných

diplomatických představitelů států Varšavské smlouvy v tichosti upustil, jakmile se situace uklidnila.

Zásadním impulsem pro reformu Varšavské smlouvy byl až mocenský otřes v Kremlu v roce 1964. V rámci snahy nového moskevského vedení stabilizovat situaci ve východním bloku došel Sovětský svaz k názoru, že posílí také pozici Varšavské smlouvy. Základní předpoklad, tedy sovětská dominance, však měl zůstat zachován. V této době již bylo naprosto zřejmé, že se původní Chruščovův plán souběžného zrušení NATO a Varšavské smlouvy nepodaří realizovat. Z původně plánovaného přechodného uskupení se stala dlouhodobější aliance. Podstata úvah Brežněvova vedení o reformách tak směřovala k rozšíření a upřesnění dosavadní vágně naznačené struktury vojenských a politických orgánů paktu. Reformy přitom měly uspokojit výhrady některých členských států formálním posílením kolektivních principů spolupráce. Většina sovětských satelitů přijala tuto sovětskou iniciativu ke změnám politického a vojenského rámce aliance kladně.

Reforma Varšavské smlouvy narazila na odpor Rumunska. Ceaușescovo vedení si plně uvědomovalo reálné poměry ve východním bloku a na základě zkušeností s dosavadní praxí v paktu rozhodlo, že se pokusí svou pozici ve vztahu s Moskvou zlepšit nikoliv posílením rámce Varšavské smlouvy, ale naopak pokusem o její desintegraci. Postoj Rumunska k reformě Varšavské smlouvy v šedesátých letech však představoval pouze jeden z prostředků, jakými se Ceaușescův režim snažil dosáhnout alespoň částečné volnosti jednání v rámci sovětské sféry vlivu. Nejednalo se o proces bez rizika. Zásadní skutečností však zůstávalo, že přes veškeré kroky, které Bukurešť učinila k samostatnější zahraniční politice, se vnitřní poměry v RSR nijak výrazně neodchýlily od modelu leninsko-stalinského režimu. Z tohoto důvodu se obětí sovětské agrese v roce 1968 nestalo Rumunsko, ale Varšavské smlouvě plně loajální Československo.

Vzhledem k dosavadní praxi rozhodování na základě jednomyslnosti mohlo Rumunsko pokusy o prosazení reformy paktu úspěšně blokovat. Zcela opačný byl postoj zbytku členských států. Iniciovane reformy podporovaly v očekávání, že jim rozšířené kolektivní orgány umožní alespoň částečně prosazovat vlastní vojenské a zahraničněpolitické potřeby. Není nikterak překvapivé, že se do jednání o reformách nejaktivněji zapojily Československo a Polsko, jejichž ozbrojené síly tvořily tzv. národní fronty pod Spojeným velením a zastávaly významnou úlohu v sovětských vojenských plánech. Požadavek zvětšení podílu jednotlivých východoevropských armád na strategicko-operačním plánování a vytváření alianční vojenské doktríny Varšavské smlouvy se stal jedním z nejvíce sledovaných cílů při jejich podpoře plánu pakt reformovat. V jiném směru podporovalo reformu Varšavské

smlouvy Východní Německo. Vzhledem k marginálnímu významu východoněmeckých ozbrojených sil směřovala pozornost Berlína k posílení politického rámce paktu, jehož prostřednictvím hodlala NDR alespoň částečně posílit svou mezinárodní prestiž.

Rumunsku se reformě politického rámce Varšavské smlouvy podařilo zamezit. Skutečnost, že Sovětský svaz v této otázce Bukurešti ustoupil, ukázala, že Moskva nemá větší zájem na formalizaci posílení kolektivních prvků při formulování zahraničněpolitické linie států východního bloku. Přes zablokování statutárních dokumentů politických orgánů Varšavské smlouvy přesto došlo po pádu Chruščova k faktickému posílení a změně charakteru politických jednání v paktu. Schůzky Politického poradního výboru začaly být svolávány častěji a jejich agendu tvořily i skutečné problémy týkající se spolupráce ve Varšavské smlouvě. Při zachování své dominantní pozice umožnila Moskva svým satelitům aktivnější roli v diskusích a formulování výsledných dokumentů, než tomu bylo během Chruščovovy éry. Přesto se tato změna jeví jako méně významná ve srovnání s navrhovanými reformami v oblasti vojenské spolupráce. V této palčivé otázce Kreml ani ostatní členské státy nehodlaly Rumunsku ustoupit. Vývoj rumunské pozice měl za následek, že po roce 1969 můžeme o Varšavské smlouvě hovořit jako o alianci „šest plus jedna“. Zájem členský států paktu na úspěšném provedení reformy a rumunská snaha tomuto zabránit hrozila vystavit Varšavskou smlouvu další krizi. Nejenže se Brežněvovu vedení nepodařilo normalizovat vztahy s Albánií, ale počátkem roku 1968 byla poprvé naznačena možnost, že by reforma vojenského rámce Varšavské smlouvy mohla být vyřešena bez ohledu na Rumunsko. Takový postup by však měl za následek vystoupení Bukurešti z vojenských orgánů paktu a jeho další tříštění.

Tomuto scénáři zabránila československá krize, která problematiku reformy Varšavské smlouvy zcela upozadila. Během pražského jara nastala poněkud rozdílná situace než během krize východního bloku v roce 1956. Československé vedení po celou dobu ujišťovalo své spojení z Varšavské smlouvy, že reformní proces v ČSSR nikterak neovlivní její mezinárodní závazky. O možnosti vystoupení Československa z paktu se během pražského jara nikdy nehovořilo. I po odstranění Antonína Novotného z mocenských funkcí Praha nadále podporovala sovětské návrhy na posílení spolupráce v rámci paktu prostřednictvím jeho reformy. V tomto se situace odlišovala od podzimu 1956, kdy se požadavek vystoupení ze spojeneckého svazku s Moskvou stal předmětem veřejné diskuse v Polsku a především v Maďarsku. Některé aspekty týkající se Varšavské smlouvy se však opakovaly. Předně vojenské přípravy invaze do Československa opět demonstrovaly provázanost velení Varšavské smlouvy a sovětské armády. Realita vojenského cvičení „Šumava“, které bylo

generální zkouškou pro vpád do ČSSR, členským státům Varšavské smlouvy naznačila, jakou praxi mohou od Sověty kontrolovaného Spojeného velení při vedení společné bojové operace očekávat. Sovětské vystupování při jednání s československými představiteli v Čierné nad Tisou znovu ukázalo, že pravidla spolupráce v paktu podléhají především aktuálním zájmům a potřebám Moskvy. Samotná intervence také demonstrovala, že pro Moskvu je primární zachování podstaty leninsko-stalinských režimů v její zájmové sféře, nikoliv bezvýhradná loajalita k organizacím východního bloku jako Varšavská smlouva či RVHP. V opačném případě by se obětí ozbrojeného zásahu muselo stát Rumunsko či Albánie.

Vyřešení situace v Československu zároveň umožnilo úspěšné dokončení institucionální vojenské reformy Varšavské smlouvy. Demontrace sovětské síly a praktická ukázka Brežněvovy doktríny měly zásadní vliv na změnu dosavadního postoje Rumunska. V obavě, aby se nestalo další obětí sovětské agrese, odhodlalo se Ceaușescovo vedení postupně hledat cestu k jistému zlepšení vztahu s Moskvou a v březnu 1969 umožnilo přijetí kompromisní reformy paktu.

Na X. zasedání Politického poradního výboru tak byl schválen doposud nejkomplexnější a nejpropracovanější návrh reformy Varšavské smlouvy. Zásadní změnu představovalo nahrazení původního vágního statutu Spojeného velení z roku 1956 souborem nových, mnohem přesnějších a obsáhlejších dokumentů. Došlo k posílení pozice vlád členských států na úkor rozsáhlých pravomocí hlavního velitele. Vytvoření nových kolektivních orgánů mělo zlepšit vojenskou spolupráci a zároveň posílit alianční bázi Varšavské smlouvy. Nová pravidla poskytovala Sovětskému svazu stále dostatečnou kontrolu nad děním v alianci. Pravidla spolupráce však byla nyní instituuována a ponechávala jen malý prostor pro svévoli. Dvoutřetinové většiny nově nutné pro rozhodování v kolektivních orgánech paktu ale mohla Moskva vždy pohodlně dosáhnout. Zásadním aspektem přijatých reform pak byla jejich platnost pouze pro mírový stav. Problematika ujasnění pravidel pro vedení války se dočkala řešení až v sedmdesátých letech.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let Varšavská smlouva opožděně reagovala na mezinárodněpolitický vývoj. Podoba aliance po reformě v roce 1969 kladla důraz na vojenskou spolupráci států východního bloku v mírovém stavu. V kontextu vývoje studené války a pokračujícího détente rozsah vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě nepochopitelně zastiňoval politický význam paktu. Přesto i mezinárodněpolitický význam Varšavské smlouvy byl výrazně větší, než při jejím založení v roce 1955.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní fondy

Národní archiv České republiky (NA)

- 1261/0/5 – Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971.
- 1261/0/10 – Komunistická strana Československa – Ústřední výbor. Výkonný výbor předsednictva ÚV KSČ 1968-1969.
- 1261/0/11 - Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Politické byro ÚV KSČ 1954-1962.
- 1261/0/44 - Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část.

Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV)

- V/5 - Generální sekretariát 1955-1964
- V/7 - Porady kolegia 1953-1989

Elektronické archivní fondy

Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact

<http://www.php.isn.ethz.ch/collections/index.cfm> (ke dni 29. června 2010)

- *Warsaw Pact Records*
- *Warsaw Pact War Plans*
- *Warsaw Pact Generals*
- *National Perspectives*

European Navigator - ENA

<http://www.ena.lu/> (ke dni 29. června 2010)

Edice dokumentů

- BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“*. Praha, 1994.
- BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1. Praha, 1996.
- BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. 2. Praha, 1999.
- BÉKÉS, C.; BYRNE, M.; RAINER, J.M.: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapešť, 2002.
- LUŇÁK, P.: *Plánování nemyslitelného*. Praha, 2007.

- MASTNY, V.; BYRNE, M.: *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York, 2005.
- REIMAN, M.; LUŇÁK, P.: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, 2000.

Literatura

- BAEV, J.: *Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955-1969*, in *Historie a vojenství*, č. 3-4, 2003, str. 676-686.
- BÉKÉS, C.: *New Findings on the 1956 Hungarian Revolution*, in *CWIHP Bulletin* 2, 1992, str. 1-3.
- BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“*. Praha, 1994.
- BENČÍK, A.: *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha, 2007.
- BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1. Praha, 1996.
- BLAŽEK, P.: *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*, in *Pražský web pro studenou válku*, vol. 1 no. 3, 2002.
- DIEFENDORF, J.M.; FROHN, A.; RUIEPER, H-J (ed.): *American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955*. Cambridge, 1993.
- DURMAN, K.: *Kreml a dvojí krize roku 1956*, in *Historický obzor* 11, 2000, str. 23-31.
- GADDIS, J.L.: *Studená Válka*. Praha, 2006.
- GARTHOFF, R.L.: *The Havana Conference on the Cuban Missile Crisis*, in *CWIHP Bulletin* 1, 1992, str. 2-4.
- GARTHOFF, R.L.: *When and Why Romania Distanced Itself from the Warsaw Pact*, in *CWIHP Bulletin* 5, 1995, str. 111.
- GERBET, P.: *Budování Evropy*. Praha, 2004.
- GIURESCU, D.C.; FISCHER-GALATI, S.: *Romania. A Historic Perspective*. New York, 1998.
- GLUCHOWSKI, L.,W.: *Poland, 1956. Khrushchev, Gomulka, and the „Polish October“*, in *CWIHP Bulletin* 5, 1995, str. 38-49.
- HARRISON, M.H.: *New Evidence on Khrushchev's 1958 Berlin Ultimatum*, in *CWIHP Bulletin* 4, 1994, str. 35-39.
- HORČIČKA, V.: *Druhá berlínská krize a politika Spolkové republiky*, in *Historický obzor*, č. 9/10, 2000, str. 217-225.

- IONESCU, M.E.: *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in *Historie a vojenství* č. 3-4, 2003, str. 699-705.
- KOŘALKOVÁ, K.: *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha, 1966.
- KOVÁŘ, M; HORČIČKA, V.: *Dějiny evropské integrace, sv. I*. Praha, 2005.
- KRAMER, M: *Hungary and Poland, 1956. Khrushchev's CPSU CC Presidium Meeting on East European Crises, 24 October 1956*, in *CWIHP Bulletin* 5, 1995, str. 50-56.
- KRAMER, M.: *The „Lesson“ of the Cuban Missile Crisis for Warsaw Pact Nuclear Operations*, in *CWIHP Bulletin* 5, 1995, str. 59, 110-115.
- KRAMER, M.: *The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretation*, in *CWIHP Bulletin* 3, 1993, str. 2-25.
- LUŇÁK, P.: *Plánování nemyslitelného*. Praha, 2007.
- MADRY, J.: *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in *Historie a vojenství* 1992, č. 5, str.126-140.
- MASTNY, V.: *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev*. 2002,
http://php.isn.ethz.ch/collections/coll_china_wapa/intro_mastny.cfm?navinfo=16034
(ke dni 29. června 2010).
- MASTNY, V: *We are in a Bind*. *CWIHP Bulletin* 11, 1998, str. 230-235.
- MASTNY, V.: *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact*. New York, 2000. http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_pcc/into_VM.cfm (ke dni 29. června 2010).
- MASTNY, V.; BYRNE, M.: *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York, 2005.
- MASTNY, V.: *Imagining War in Europe. Soviet strategic planning*, in MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(ed.): *War Plans and Alliances in the Cold War*. Londýn, 2006.
- NÁLEVKA, V.: *Světová politika ve 20. století, sv. II*. Praha, 2000.
- NÁLEVKA, V.: *Kapitoly z dějin studené války, sv. I*. Praha, 1997.
- NÁLEVKA, V.: *Karibská krize*. Praha, 2001.
- OUIMET, M.J.: *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Londýn, 2003.
- PELIKÁN, J.: *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha, 2008.

- PERNES, J.; POSPÍŠIL, J.; LUKÁŠ, A.: *Alexej Čepička*. Praha, 2008.
- QIANG, Z.: *Beijing and the Vietnam Conflict, 1964-1965: New Chinese Evidence*, in CWIHP Bulletin 6/7, 1995, str. 232-242.
- REIMAN, M.; LUŇÁK, P.: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, 2000.
- ŠTĚPÁNEK, K.; MINAŘÍK, P.: *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha, 2007.
- TAUBMAN, W.: *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Praha, 2005.
- TEJCHMAN, M.: *Nicolae Ceausescu*. Praha, 2003.
- TEJCHMAN, M.: *Rumunsko a „pražské jaro“ 1968*, in Slovanský přehled 4, 1998, str. 375-383.
- VALDEZ, J.C.: *Internationalism and the Ideology of Soviet Influence in Eastern Europe*. Cambridge, 1993.